

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ӘОЖ 81'255.2

Қолжазба құқығында

АЛПЫСБАЕВА АЙГҮЛ ЕРБОЛАТҚЫЗЫ

**Мағжан Жұмабаев поэзиясының үш тілдегі (түрік, орыс, ағылшын)
аудармаларының лингвомәдени аспектісі**

6D020700 – Аударма ісі

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми кеңесші:
ф.ғ.д., профессор С.А. Ашимханова

Шетелдік ғылыми жетекші:
Профессор Г. Мехмет
Хаджы Байрам Вели университеті,
Анкара, Түркия

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2021

МАЗМҰНЫ

АНЫҚТАМАЛАР	3
КІРІСПЕ	5
1. МӘДЕНИ ЛЕКСИКАНЫ АУДАРУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІНЕН	
1.1. Мәдени лексиканың анықтамасы мен классификациясы.....	12
1.2. Аудармадағы мәдени революцияның қайнар көзі мен тенденциялары.....	20
1.3. Мәдени лексиканы аудару техникасы мен стратегиялары.....	29
2. М. ЖҰМАБАЕВ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ МӘДЕНИ ЛЕКСИКАНЫҢ КЛАССИФИКАЦИЯСЫ ЖӘНЕ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
2.1. М. Жұмабаев поэзиясындағы реалиялар мен ұлттық нақыштағы қаратпа сөздердің жіктелуі.....	41
2.2. М. Жұмабаев поэзиясындағы материалдық мәдениетке қатысты атаулардың функционалдық көркемдік ерекшеліктері.....	43
2.3. М. Жұмабаев поэзиясындағы рухани мәдениетке қатысты атаулардың функционалдық көркемдік ерекшеліктері.....	49
3. М. ЖҰМАБАЕВ ПОЭЗИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОРЫС, ТҮРІК, АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ АУДАРМАЛАРЫН ЛИНГВОМӘДЕНИ МӘНМӘТІНДЕ САЛҒАСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ:	
3.1. М. Жұмабаев поэзиясындағы материалдық мәдениетке қатысты атаулардың орыс, түрік, ағылшын тілдеріне аударылу сипаты.....	58
Тараушаның қорытындысы.....	83
3.2. М. Жұмабаев поэзиясындағы рухани мәдениетке қатысты атаулардың орыс, түрік, ағылшын тілдеріне аударылу сипаты.....	89
Тараушаның қорытындысы	138
3.3. Уақыт пен кеңістікке қатысты мәдени атаулар мен ұлттық нақыштағы қаратпа сөздердің орыс, түрік, ағылшын тілдеріне аударылу ерекшеліктері.....	146
Тараушаның қорытындысы.....	152
ҚОРЫТЫНДЫ	153
ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	155
ҚОСЫМШАЛАР	167

АНЫҚТАМАЛАР

Аталмыш диссертациялық жұмыста төмендегі терминдер анықтамаларына сай қолданылады:

Аударма реципиенті – аударма мәтінін қабылдаушы, тіларалық, мәдениетаралық қарым-қатынастың қатысушысы.

Аударма трансформациялары – түпнұсқа мәтіннің трансформациясы орын алатын тіларалық өзгертулер: оның құрылымдық және семантикалық компоненттері өзгеріске ұшырайды, бірақ басқа тілге аударылуы қажет ақпарат сақталады.

Доместикация – аударма стратегияларының бірі, түпнұсқа мәтіннің мақсатты аудиторияның қабылдауына жеңіл, түсінікті ету үшін бейімделіп аударылуы, мәдени колориттен босатылуы.

Дескриптивті эквивалент – түпнұсқадағы сөз немесе сөз тіркесін сипаттап, түсіндіріп аударуды білдіретін аударма амалдарының бірі.

Жалпылау (генерализация) немесе **нақтылау (конкретизация)** – біріншісі түпнұсқадағы тар мағыналы тіл бірліктерінің кең мағыналы тіл бірліктеріне, жалқының жалпыға, түрлік ұғымды текке алмастырып аударуды білдіретін, екіншісі керісінше жалпыдан жалқыға өтіп аударуды меңзейтін лексика-семантикалық трансформациялардың бірі.

Коннотативті мағына – сөздің негізгі мағынасын толықтыратын, сөйлеушінің осы сөзге қатысына қарай оған стилистикалық және эмоционалдық реңк беретін компонент. Аудармада коннотативті мағына жоғалуы мүмкін немесе қосымша түсіндірмелер көмегімен беріледі.

Құру – И. Дэвис бойынша мәдени бірліктерді аудару амалының бірі. Түпнұсқада жоқ мәдени бірліктің аудармада орын алуы.

Қабылданған (танылған) аударма – П. Ньюмарк бойынша мәдени лексиканы аударудың бір амалы, қандай да бір атаудың аударма тіліндегі ресми қабылданған немесе жалпы танылған аудармасы.

Мәдени эквивалент - түпнұсқадағы мәдени элементтің аударма тіліндегі ең шамалас мәдени элементпен аударылуы. Бірақ аталмыш мәдени элементтердің екі мәдениеттегі коннотациялары толықтай сай болмауы мүмкін.

Мәдени реңк (колорит) - белгілі бір ұлтқа тән ерекшеліктерді біріктіруші ұғым (коммуникативті мінез-құлық, әдет-ғұрып, мәдени мұра, киім үлгісі және т.б.).

Мәдени коннотация. Сөздің лексикалық мағынасының құрылымына енбейтін, бірақ сол сөздің мағынасымен қабаттаса, жарыса жүретін компонент *мәдени коннотация* деп аталады. Мысалы, *қымыз* «бие сүтінен ашытылған сусындық тағам» десек, вербалды таңбаның лексикалық мағынасы. Ал осы лексикалық мағынамен жарыса жүретін *қымыз – көптің асы, астың асылы* деген компоненттер мәдени коннотацияға жатады.

Модуляция – түпнұсқа тіліндегі сөз бен сөз тіркесінің аударма тіліндегі мағынасы логикалық түрде түпнұсқа мағынасына алып келетін бірліктермен алмастырылатын лексико-семантикалық трансформация.

Натурализациялау – түпнұсқадағы сөздің алдымен аударма тілінің айтылуына, содан кейін морфологиялық ерекшеліктеріне қарай бейімделіп аударылуы.

Реалия - ұлттық, тарихи, жергілікті болмыс пен тұрмысқа тән реңкке ие және аударма тілінде эквиваленті жоқ тіл бірліктері.

Редукция (омиссия. түсіру) немесе экспансия – аударма амалдары, түпнұсқадағы тіл бірліктерін аудармай қалдырып кету немесе керісінше қосымша компоненттер қосу.

Транскрипция – түпнұсқа тілдегі лексикалық бірліктердің аударма тіліндегі фонемалар арқылы фонемалық ресми қайта жаңғыруы, негізгі сөздің фонетикалық имитациясы.

Трансференция – П. Ньюмарк бойынша мәдени лексиканы аудару амалы, түпнұсқадағы лексикалық бірліктің дәл сол қалпында аударма тілінде берілуі.

Форенизация – түпнұсқа тілдің ерекшеліктерін сақтап қалуға бағытталған аударма стратегияларының бірі, доместикацияның қарсылығы.

Функционалды эквивалент – түпнұсқа мәтіндегі тілдік бірлік аударма тіліне өзгеше айтылу, грамматика, лексика мен дискурсқа қарамастан рецепторда ұқсас реакция, қабылдау тудыратындай тілдік бірлікпен аударылады.

Функционалды алмастыру – түпнұсқа тілдегі грамматикалық формалардың аударма тіліндегі сәйкес функция мен мағынаға ие болмаған жағдайда немесе мүлдем болмаған жағдайда қолданылатын аударма амалы.

КІРІСПЕ

Зерттеу жұмысының жалпы сипаттамасы. Қазіргі таңда әр түрлі этнос өкілдерінің ұлтаралық мәдени байланыстарының кеңеюіне орай әлемдік маңызы бар мәселелердің бірі - өзара түсіністікке, сыйластыққа және туыстығы алыс, жақын этностардың дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын танып-білуге деген қажеттілік болып табылады. Сондықтан, басқа халықтардың мәдени мұрасын түсіну үшін олардың ойлау тәсілін, тұрмыс ерекшелігін, рухани-материалдық жүйені көркем шығармашылық туындыларын лингвомәдени талдау мысалында зерттеу қажет. Себебі оларда мәдениет халықтың өмір салты, оның рухани материалдық болмысы ретінде қарастырылады. Біздің зерттеуіміз осы сұранысқа - М. Жұмабаев поэзиясы және оның аудармаларын лингвомәдени тұрғыдан талдауға бағытталған. Нақты айтқанда, ақын поэзиясындағы реалия сөздер мен ұлттық нақыштағы қаратпа сөздердің орыс, түрік, ағылшын тілдеріне аударылуының лингвомәдени аспектілері қарастырылады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Еліміздің тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында ұлт жаңғыруының басты шартын анықтап берді: «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс». Осылайша ұлттық кодты сақтай отырып, мәдени қазыналарымызды әлем жұртшылығына таныстырудың маңызын айқындап, мың жылдық тарихымызда төл мәдениетіміз тұңғыш рет әлемнің барлық құрлықтарына жол тартып, басты тілдерінде сөйлейтін болады деп таяу болашақтағы міндеттерді анықтады. Аталмыш диссертациялық жұмыстың өзектілігі, алға қойған мақсаты осы міндетпен астасып, ұласып жатыр. Сталиндік репрессия жылдарында қуғынға ұшырап, халық жауы атанып, отты жырларына тұсау салынған қазақтың біртуар ақыны М. Жұмабаевтың да поэзиясы тәуелсіздік жылдарынан кейін қайта түлегендей. Тек түлеп қана қоймай, қанат жайып, әлемдік кеңістікке танылып келеді. Ұлттық құндылығымызды, өлшеусіз әдеби мұра - ақын шығармашылығын жалпы адамзатқа мұра болып қалуына себепші болатын - көркем аударма. Жаңашылдығымен қатар, терең философияға, патриотизмге, романтизм мен символизмге, әрі ұлттық колоритке толы ақын поэзиясы аудармада қалай көрініс тауып отыр деген сұрақтың туындауы заңды әрі қажет. Сол себепті алғаш рет ақын поэзиясының туыстас түрік, жергілікті орыс және жаһандық ағылшын тілдеріне аударылуы лингвомәдени аспектісі тұрғысынан қарастырылмақ. Мұндай зерттеу ақын мұрасының аудармаларының сапасын ғана анықтап қоймай, болашақтағы тәржімалардың деңгейін жоғарылатып, түпнұсқаны жан-тәнімен түсініп аударуға қабілетті ұлттық аудармашыларды ниеттендіруге себін тигізеді.

Сондай-ақ, жалпы отандық аударматану ғылымы дискурсының дамуы үшін үзіліссіз жаңа мазмұн мен тың зерттеулермен толығып отыруы аса маңызды. Әсіресе, қазіргі уақытта тек отандық емес, әлемдік аударматанудың жанды тұстарының бірі – мәдени ақпараттың аудармада көрініс табу мәселесі

өзекті болып отыр. Аудармадағы салыстырмалы талдаулар түпнұсқа тілді де, аударылатын тілді де тану, дамыту, оның жасырын құбылыстарын ашудың, сондай-ақ түпнұсқа және мақсатты мәдениетті танудың таптырмас құралы.

Ғылыми-зерттеу жұмысының теориялық-әдіснамалық негіздері мен зерттелу деңгейі. Диссертациялық жұмыста тіл мен мәдениеттің байланысы, әлемнің тілдік бейнесінің дескриптивті-онтологиялық теориясы В. фон Гумбольдт, Э. Сепир, Б. Уорф, А.М. Хайдеггер, А.А. Потебня еңбектерінен бастау алады.

Мәдени лексика теориясы және оны аудару стратегияларын талқылауда шетелдік аударматану ғылыми дискурсынан Ж. Мунэн, Ю. Найда, П. Ньюмарк, Л. Венутти, Е. Дэвис, К. Шеффнер мен У. Визерман, Ф. Шлейермахер, С. Харви мен И. Хиггинс, И.В. Гёте, А. Нойберт, К. Райс пен Г. Фермеер, Дж. Кэтфорд, Э. Прунч, М. Бейкер, К. Норд, И. Гамбиер, Ж.П.Вине мен Ж.Дарбельн, А. Мальблан, М. Кронин, С. Баснет пен А. Лерфевер, Х. Ф. Эксела, Э. Эспиндола еңбектері негізге алынды.

Ресейлік дискурстан Л.Н. Соболев, Вл. Росселс, Г.Д. Томахин, Е. М. Верещагин, В.Г. Костомаров, Л.С. Бархударов, В.В. Латышев, Я.И. Рецкер, В.Н. Комиссаров, А.Д. Швейцер, Н.К. Гарбовский, М.Л. Гаспаровтың еңбектері, болгар ғалымдары С. Влахов пен С. Флориннің еңбектері қарастырылды.

Лингвомәдениеттану теориясынан В.А. Маслова, В.Н. Телия, А. Вежбицкая және отандық ғалымдар А.Б. Салқынбай, З.К. Сабитованың зерттеулері сараланды.

Отандық дискурстан А.А. Алдашева, Ж.А. Манкеева, С.А. Ашимханова, Ж.Д. Дәдебаев, А.Ж. Жақсылықов, Т.У. Есембеков, Ә. Тарақтың еңбектерінің, сондай-ақ тәуелсіздік алынған жылдардан кейін Мағжан ақын шығармашылығы мен тілдік тұлғасына қатысты жазылған академиялық еңбектердің нәтижелері мен тұжырымдары қолданыс тапты.

Зерттеудің мақсаты. Зерттеу жұмысының негізгі мақсаты М. Жұмабаев поэзиясындағы мәдени лексиканың жергілікті ресми орыс тіліне, туыстас түрік тілі және жаһандық ағылшын тілдеріне аударылу ерекшеліктерін, доместикациялану және форенизациялану деңгейін анықтау.

Зерттеу жұмысының міндеттері:

- жалпы әлемдік аударматану теориясында және поэтикалық аудармада қалыптасқан мәдени лексиканы аудару тенденциялары мен қағидаттарын анықтау;

- әлемнің ұлттық тілдік бейнесі аударма теориясындағы лингвомәдени зерттеулердің негізгі формасы болып табылатын, лингвомәдени аспектінің мазмұнын ашып, мәтіннің этномәдени феноменін түсіндіретін зерттеудің өзектілігін көрсету;

- М. Жұмабаев поэзиясындағы ұлттың тілдік бейнесін көрсететін мәдени лексиканы анықтау (идентификациялау), классификациялау және интерпритациялау;

- салыстырмалы-салғастырмалы әдіс арқылы мәдени болмысты (түпнұсқа мен аударманың ұлттық-мәдени ерекшеліктері) үш тілде аударудың негізгі және неғұрлым тиімді тәсілдерін анықтау, трансформация жолдарын көрсету;

- аудармашының мәдени лексиканы аудару барысында қандай стратегияны ұстанғанын және оның аудармаға әсерін анықтау;

- аударманы қолдана отырып, қазақ халқының әлемдік тілдік бейнесін сипаттау үшін лингвомәдени зерттеулер аясында алынған мәліметтерді қорытындылау.

Зерттеудің нысаны. М. Жұмабаев поэзиясындағы лингвомәдени лексика (реалия сөздер мен ұлттық нақыштағы қаратпа сөздер) және олардың орыс, түрік және ағылшын тілдеріндегі аудармалары.

Зерттеудің пәні М. Жұмабаев поэзиясындағы реалиялар мен ұлттық нақыштағы қаратпа сөздердің аудармадағы көрінісі, доместикациялану және форенизациялану деңгейі.

Зерттеу әдісі. Диссертацияның негізгі мақсаты мен нақты міндеттеріне сәйкес келесі зерттеу әдістері қолданылды: жалпы әлемдік аударматану теориясында қалыптасқан мәдени лексиканы аудару тенденцияларын анықтау үшін жинақтау әдісі, М. Жұмабаев поэзиясындағы мәдени лексиканы анықтау үшін және топтастыру мақсатында идентификациялау, классификациялау әдістері, олардың контекстуалдық мәнін сипаттау үшін контент анализ, интерпретация әдістері, түрік, орыс және ағылшын тілдеріне аудару ерекшеліктерін көрсету мақсатында салыстырмалы талдау, жасалған талдауды реттеу мен жүйелеу мақсатында лингвостатистикалық әдістері қолданылды.

Зерттеу дереккөздері. Диссертациялық жұмыста Мағжан Жұмабаевтың 1995 жылы Алматы, «Білім» баспасынан жарық көрген шығармалар жинағындағы өлеңдері, Б. Канапьяновтың редакциясымен 2010 жылы Астана, «Аударма» баспасынан жарық көрген «Мағжан Жұмабаев. Пророк. Стихи, поэмы, рассказ. Перевод с казахского» атты орыс тіліндегі аударма жинағы, Фархат Тамирдің 1993 жылы Анкарада жарық көрген «Mağsan Cumabayulı'nın şiirleri (Мағжан Жұмабайұлының өлеңдері. Латын әріптері мен Түркия түрікшесіне аударылған)» атты аударма кітабы, Мичиган университетінің профессоры Тимур Кожаоглудың 2018 жылы Мағжан ақынның 125 жылдығына орай Астана, «Ғылым» баспасынан жарық көрген, ЮНЕСКО-ның штаб пәтерінде тұсауы кесілген «The poet of flame, liberty and love (Жалын, азаттық пен махаббат ақыны)» атты ағылшын тіліндегі аудармалар (тікелей қазақ тілінен жасалған) жинағы негізге алынды.

Орыс тіліндегі поэтикалық аударма авторлары: Қ. Бақбергенев, А. Соловьев, В. Антонов, Т. Васильченко, Л. Шашкова, Б. Канапьянов, Л. Степанова, Н. Чернова, А. Ширяев, С. Мнацаканян, Т. Фролова, А. Парщиков, Р. Тамарина, А. Жовтис, Б. Жылқыбаев. Түрік тіліне Ф. Тамир Мағжанның 1923 жылы Ташкентте араб жазуымен жарық көрген нұсқасынан кара өлеңмен (прозалық) аударма жасаған.

Орыс тіліндегі аудармалар жинағында 154 өлеңнің аудармасы, түрік тілінде 159 өлеңнің аудармасы, ағылшын тіліндегі кітапта 20 өлеңнің

аудармасы келтірілген. Ф. Тамир жинаққа енбеген, кейіннен жасаған аудармаларымен де бөлісті. Т. Кожаоглу да бұл кітаптан бөлек Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін алғаш Қазақстан газетінде жарық көрген аудармаларымен бөлісті (Қосымшада келтірілген). Түрік және ағылшын тілдеріне аударған тәржімашылармен сұхбат нәтижелері де диссертацияда қолданылды.

Зерттеу материалдары. Мағжан ақынның 208 өлеңі қарастырылып, оның ішінде 209 реалиялар мен ұлттық нақыштағы қаратпа сөздер іріктелді. 61 сөз материалдық мәдениетке қатысты, ал 148 сөз рухани мәдениетке қатысты атаулар. Оның ішінде 58 көнерген сөз (тарихи сөздер – 18, архаизмдер – 40).

209 мәдени тіл бірліктерінің ақын поэзиясында қолданылу жиілігі – 683. Орыс тіліндегі аудармада – 495-сі, түрік тілінде – 346-сы, ағылшын тілінде 63-і көрініс тапқан.

Зерттеудің жаңалығы:

- бұл диссертациялық жұмыста алғаш рет М. Жұмабаев поэзиясындағы мәдени лексиканың әр түрлі тілдік топтарға жататын үш тілдегі аударма талдауы орын алды;

- М. Жұмабаев поэзиясындағы мәдени лексиканың үш тілге аударылу ерекшеліктері алғаш рет жүйелі зерттеудің объектісі ретінде қарастырылып, форенизациялану және доместикациялану деңгейі анықталды;

- М. Жұмабаевтың аударма шығармаларына бірінші рет мәдени аспектіде үш тілде салыстырмалы талдау жүргізіліп, нәтижесінде осы орыс, ағылшын және түрік лингвомәдени қоғамдастығы өкілдерінің менталитеті, тілдік бейнесінің ұлттық ерекшеліктері анықталды;

- аударма талдауы аудармашының комментарийлерімен қоса берілді (ағылшын тіліндегі аударма авторы, Мичиган университетінің профессоры Тимур Кожаоглу және түрік тіліндегі аударма авторларының бірі Фархат Тамирмен сұхбат. Қосымша А, Б);

- ақынның поэзиясында кездесетін мәдени лексика іріктеліп, классификацияланып, алғаш рет 132 беттен тұратын «М. Жұмабаев поэзиясындағы мәдени лексиканың үш тілді иллюстративті (түсіндірмелі) аударма сөздігі» құрастырылды (Қосымша В);

- ақын поэзиясының ағылшын тіліне аударылуы алғаш рет үштік сипатта қарастырылды. Егер кез келген көркем аударманы талдау барысында «екі мәдениеттің» қарсы келуі, сондай-ақ авторға тиесілі мәдениет пен аудармашыға (аударма тіліне) тиесілі мәдениет қарастырылса, ағылшын тіліндегі аудармада жағдай ерекше. Түпнұсқа тілі – қазақ мәдениетіне, аударма – ағылшын тілі мәдениетіне тиесілі болса, аудармашы тұлғасы өзбек мәдениетіне жатады;

- аудармашы Т. Кожаоглудың ағылшын тіліндегі алғашқы аудармалары, Мағжанды түрік тіліне тәржімалаған Ф. Тамирдің жинаққа кірмеген, бізге өз қолымен ұсынған өлеңдерінің аудармалары алғаш рет қарастырылды (Қосымша Г);

- үш тілдегі аудармалардағы түпнұсқаның мағынасын жеткізудегі қателіктерді анықтау мақсатында осы материалдардың барлығы бірінші рет отандық аударматану ғылымында қарастырылды.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:

- жалпы әлемдік аударматану теориясында поэтикалық аудармада өзіндік ерекшеліктерімен (ұйқас, ырғақ, пішін) қатар, түпнұсқадағы ұлттық мәдени реңкті, туынды жазылған уақыттың рухын сақтау тәрізді мәселелер өзекті болып табылады. Себебі кез келген көркем туындыдағы лингвомәдени лексикалық бірліктердің аудармасы - белгілі бір тілдік құрылымдардың басқа тілге ауысуы ғана емес, сонымен бірге ұлттық тілде халықтың рухани мәдениетінің қайнар көзі ретінде көрінетін фондық білімді ескере отырып, лексиканың осы қабатының мазмұнын жеткізудің күрделі процесі болып табылады;

- Мағжан ақын поэзиясында аудармада қиындық тудыратын реалия сөздер тобы өте жиі көрініс тапқан. Олар қазақ халқының көшпелі өмір салты, тұрмысынан бастап, дүниетанымы, өнері, құндылықтары, әдет-ғұрпы, әкімшілік, қоғамдық бөлінісі, билік, діни наным-сенімдеріне дейінгі барлық қабаттарды қамтиды. Олардың ішінде көнергендері де, қазіргі уақытта белсенді сөздік қорға кіретіндері, бірақ коннотацияларын өзгерткендері де баршылық. Тура және ауыспалы мағыналарында, көркемдік образ жасау мақсатында да қолданылған;

- зерттеудің пәні ретінде Мағжан ақын поэзиясындағы мәдени лексиканың аударма мәтінінде форенизациялану және доместикациялану деңгейі, яғни шет тілді көркем мәтіннің аудармада лингвомәдени бейімделуі деңгейі қарастырылды. Үш тілдегі аудармада да мәдени лексиканы доместикациялау стратегиясының басымдылығы анықталды. Доместикациялау үрдісі өрескел мазмұндық өзгерістерге әкелмегенімен, ұлттық колорит пен коннотация бояуының әлсіреуіне ықпал еткен;

- материалдық мәдениетке қатысты атаулар аудармада үш тілде де көбірек форенизацияланғаны анықталды. Үш тілдің ішінде форенизациялану деңгейі орыс тілінде жоғары. Көп жағдайда қазақ әліпбиіне тән ерекше дыбыстар орыс тілінің фонологиясына бейімделіп еш қосымша түсінік берілместен натурализацияланған. Оның себебі аудармашының екі халықтың арасындағы ұзақ уақыт бойындағы тарихи-әлеуметтік тығыз байланыс әсерінен мақсатты аудиторияның түпнұсқа тіл мәдениетімен жақсы таныс деген болжамы болуы мүмкін. Сондай-ақ екі тіл бір әліпби қарпін пайдаланғандықтан, мәдени элементті дәл сол қалпында трансплантациялау, орын ауыстыру я трансференция түрік және ағылшын тіліне қарағанда жиі орын алған;

- түрік тілінің туыстығына қарамастан, әр түрлі қаріп (латын, кириллица) қолданыста болғандықтан түрік тіліндегі аудармада мәдени тіл бірлігін бірден трансференциялау мүмкіндігі болмаған. Көбінесе транскрипция арқылы натурализациялау орын алған. Сонымен қатар түрік тілінде орыс тілінен қарағанда қосу амалы, аударманы қосымша ақпаратпен сүйемелдеу жиірек көрініс тапқан. Себебі туыстас халық, тіл болғанымен, өркениеттердің даму формасы әр түрлі болды. Түрік халқы отырықшы өмір салтына қазақ халқынан

неғұрлым ерте өтіп кеткен, сол себепті көшпелі өмір салты мен тұрмысына қатысты көптеген атаулар таныс емес. Сондықтан, түрік тілінде аудармашы мәтіннен тыс түсіндірмелерді жиі қолданған;

- түпнұсқаның мазмұнын бұрмалауға әкелетін семантикалық қателер үш тілде де орын алған, бірақ өте сирек. Ал, мәтіннен тыс берілген қосымша түсіндірмелерде қатетүрік тіліндегі аудармадакөрініс тапқан. Яғни, белгілі бір мәдени сөздің орнына мүлдем басқа сөздің түсіндірмесі берілген. Немесе, мәтін ішінде түсіндірмеге сілтеме беріледі, алайда мәтін соңында ұмытылып кеткен. Аудармашы бұл жайында хабардар етілді. Техникалық ақауларға аудармашы өкінішін білдіріп, ендігі басылымдарда түзетілетінін ескертті;

- орыс тіліндегі аудармаларда өте сирек кездесетін форенизациялау амалы қолданылады. Яғни, түпнұсқадағы мәдени элементті сол түпнұсқа тілдегі басқа бірімен аудару. Мысалы, *қатықты – айран, сусынды - айран* деп, *күзеуді - табун* деп тәржімалайды. Немесе түпнұсқада жоқ мәдени тіл бірлігі аудармада пайда болады. Мысалы, қойға шығу – *выйти за отарою*. Бірақ мына қойды кім бағар, кім бағар? - Кто б тогда на *джайляу* овец выгонял? Ағылшын тілінде де өте сирек қосарлы форенизация амалы қолданылады: белгі арқылы аудару + қосу (қосымша, түсіндірме, сілтеме). Аудармашы реалия сөзді тырнақшаға алып қана қоймай, қасына жақшаның ішінде мәтін қосымша түсіндірме келтіреді: «*darya*» (river);

- төрт тіл мен мәдениетке де тән универсалий ұғымдар мен түсініктер бары анықталды. Мысалы, *бесік пен бесік жыры*. Ежелде соғыс кездерінде батырлар киген *дулыға мен найза, діни реалиялар*. Діни реалияларға келгенде, түрік тіліне қатысты қазақ тіліндегі реалиялар эквивалентсіз лексика болып саналуын тоқтатады. Себебі қос халық бір дінді ұстанғандықтан, ұғымдар да екі халыққа ортақ, таныс. Тіпті, жазылуы мен айтылуы да ұқсас.

- М. Жұмабаевтың поэзиясы, әдеби мұрасы әлемдік әдебиеттің фактісіне айналды.

Зерттеудің теориялық маңызы. Докторлық диссертацияның болжанып отырған нәтижелері отандық көркем аударма, салыстырмалы әдебиеттану және аударма, лингвомәдениеттану салаларының дамуына өз үлесін қосады. Тіл және мәдениет, аудармадағы мәдениет және мәдени аударма теорияларын өзара тығыз байланыста отандық мәнмәтінде жетілдіруге септігін тигізеді. Мәдени лексиканы тәржімалауда түпнұсқа және мақсатты мәдениет арасындағы қандай байланыстар мен факторлар әсер ететіні, әр түрлі тілдік топтарға жататын тілдерде сөйлейтін халықтар дүниетанымы мен тілдік бейнесінде орын алатын универсалийлер мен уникалийлер жүйесі тәжірибемен дәлелденген құнды теориялық болжамдар жасауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің практикалық құндылығы. Жұмыстың қорытындылары мен тұжырымдарын, талдауға түскен тілдік материалдарды, құрастырылған сөздікті «Көркем аударма», «Салыстырмалы әдебиеттану», «Аударманың өзекті мәселелері», «Аударма және мәдениатаралық қарым-қатынас» тәрізді ғылыми курстар мен семинарлар, «Лингвомәдениеттану» пәнінен қосымша тірек

дереккөздер ретінде, ағылшын, орыс, түрік және қазақ тілдерінде дәріс пен арнайы курстарда қолдануға болады.

Зерттеудің жариялануы мен мақұлданыуы. Зерттеу жұмысының негізгі ғылыми нәтижелері мен қорытындылары бойынша отандық және шетелдік басылымдарда, халықаралық ғылыми-теориялық және тәжірибелік конференцияларда 10 ғылыми мақала жарық көрді. Оның ішінде Скопус мәліметтер базасында 1 мақала, халықаралық конференцияларда 3, Түркияда 1, ҚР БҒБ Білім және Ғылым саласындағы қадағалау комитеті бекіткен тізімге енетін журналдарда 5 мақала жарияланды:

1. Translation of the culture-bearing symbolism of animals in the poem “Turkestan” of Magzhan Zhumabayev (Turkish, Russian and English languages). // ҚазҰУ Хабаршысы. Филологиялық серия. №2 (174) 2019. – 252-257 бб.

2. М. Жұмабаевтың «Алыстағы бауырыма» өлеңіндегі реалия сөздердің аударылу ерекшеліктері (түрік, орыс, ағылшын тілдері). // ҚазҰУ Хабаршысы. Филологиялық серия. №3 (175) 2019. – 198-203 бб.

3. Мағжанды Шекспирдің тілінде сөйлеткен. // Ш. Уәлиханов атындағы КМУ Хабаршысы. Филологиялық серия. № 4 (1), 2020. – 315-322 бб.

4. М. Жұмабаев поэзиясындағы ұлттық нақыштағы қаратпа сөздердің аударылу ерекшеліктері (түрік, орыс, ағылшын тілдері). // ҚазҰУ Хабаршысы. Филологиялық серия. №3 (179) 2020. – 17-24 бб.

5. Translation of proper names from Kazakh into English (in the case of Turkistan by M. Jumabayev): linguistic and cultural aspects. // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы, №1(75), 2021. – 135-144 бб.

6. *Alystaǵy baýyryma* in translation (Turkish, English): linguistic and cultural aspects. // *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*. Ankara Hacı Bayram Veli University. Cilt 2 / Sayı 2 / 2020 GÜZ. –174-179

7. М.Жұмабаевтың «Түркістан» өлеңіндегі лингвомәдени лексиканың танымдық қасиеті. Профессор Ж. Дәдебаевтың 70 жылдығына арналған халықаралық конференция материалдары. 23.11.2018. –342-344 бб.

8. Мағжан ақын поэзиясы алты құрлыққа жол тартты. Халықаралық ғылыми практикалық интернет конференцияның материалдары. Халықаралық білім және ғылым академиясы. 2019, Нур-Сұлтан. – 9-11 бб.

9. Реалии-топонимы в стихотворении «Туркистан» Магжана Жумабаева. *International Scientific Journal «Global Science and Innovations 2020: Central Asia» Nur-Sultan, Kazakhstan, Feb-March 2020. – 211-218 pp.*

10. Translation of the Culture-Specific Items in Jumabayev’s “Men Jastarǵa Senemin” into English and Russian. // *International Journal of Society, Culture and Language*. Iran. Online ISSN: [2329-2210](https://doi.org/10.2329/2210). Volume & Issue: Volume 9, 2 (Themed Issue on Modern Realities of National Languages of CIS Countries), Summer and Autumn 2021 (Скопус базасына енетін). – 19-27 pp.

Диссертацияның құрылымы. Диссертация кіріспеден, анықтамадан, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімі мен қосымшадан тұрады. Диссертациялық жұмыстың көлемі қосымшаларсыз – 166 бет.

1. МӘДЕНИ ЛЕКСИКАНЫ АУДАРУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІНЕН

1.1 Мәдени лексиканың анықтамасы мен классификациясы

Қазақстандық аударматанудың ғылыми негізделуіне өлшеусіз үлес қосқан профессор, академик Ж.Д. Дәдебаев көркем аудармадағы салыстырмалы зерттеулердің қажеттілігін төмендегідей саралайды: «Көркем аударма мәселелерін қарастыру міндетті түрде, кем дегенде, екі түрлі тілде жасалған көркемдік құбылыстарды, түпнұсқа әдеби шығарма мен оның өзге тілдегі аудармаларын, өзара салыстырып зерделеуді талап етеді. Салыстырусыз көркем аударманы өнер ретінде тану да, таныту да мүмкін емес. Сондықтан салыстырмалы талдау көркем аударманың теориясы үшін де, тарихы үшін де, сыны үшін де бірден бір әдіснамалық, методологиялық негіз болып табылады» [1, 54 б.]. Дәл сондай ойды ғалым А. Алдашева да жазады: «Адам факторының тілдегі көрінісін, тіл мен сол тілді иеленуші адамның (тұтас бір халықтың) ойлау-пайымдау қабілетінің арасындағы байланысты, ұлттық мәдениеттің ұлт тіліне (және керісінше) ықпалын зерттеуде аударма әдебиет көп көмек жасайды. Аударма әдебиетті түпнұсқамен салыстыру бірнеше тілдерде бар универсалды бір ұғым, образ, стереотиптер үшін жұмсалатын тілдік единицалардың ұлттық-мәдени құндылығын дәлірек танытуға мүмкіндік береді» [2, 17 б.]. Отандық ғалымдар осылайша түпнұсқа мен оның бірнеше тілдегі аудармалары арасындағы салыстырмалы зерттеудің маңыздылығын анықтайды. Мұндай зерттеулердің нысаны әр түрлі тілдік, әдеби, мәдени, қоғамдық-әлеуметтік құбылыстар болуы мүмкін. Бірақ дүниежүзі бойынша аударматану теориясы мен практикасында баса мән беріліп, қызу талқыға түсіп, жан-жақты зерттелініп жатқаны – аудармадағы мәдениет немесе мәдени аударма. Түпнұсқадағы мәдени ақпарат аудармада қаншалықты көрініс табуы қажет деген сұрақ біржақты шешімін таппай келеді. Мәдени ақпаратты жеткізуші тіл бірліктері көптеген зерттеу жұмыстарының басты нысанына айналды.

Мәдени коннотацияға ие атаулар концептісіне айтарлықтай көлемде ғылыми зерттеулер мен еңбектер арналғанымен терминологиялық біркелкілік әлі де жоқ. П. Ньюмарк оларды *мәдени сөздер* (cultural words) деп атаса [3, p. 173], М. Бейкер *мәдени-айрықша концептілер* (culture-specific concepts) [4, p. 2], К. Норд *культурема* (cultureme) [5, p. 34], И. Гамбиер *мәдени-айрықша сілтемелер* (culture-specific references) [6, p. 157], Е. Дэвис *мәдени-айрықша бірліктер* (culture-specific items) [7, p. 68], ал болгариялық ғалымдар С. Влахов пен С. Флорин *реалиялар* [8, с. 6] деп атады. Сонымен қатар, отандық және шетелдік зерттеулерде мәдени лексика жайлы сөз болғанда эквивалентсіз лексика, экзотикалық лексика (экзотизм), локализм, алиенизм, этнографизм, фондық сөздер, коннотативті сөздер, коннотативті компонентті сөздер, варваризм, лакуна деген терминдер де аталып жатады.

Біркелкілік пен ортақ тұжырым аталмыш ұғымның анықтамасында да жоқ. Шетелдік дискурса назар салсақ, К. Норд бойынша мәдени ерекшеленген

сөздер «Х мәдениетте бар, бірақ (сол қалпында) Ү мәдениетінде жоқ мәдени құбылыс» [5, р. 34]. М. Бейкер болса «Түпнұсқа тілдегі сөз аударма мәдениетіне мүлдем таныс емес концептіні білдіруі мүмкін. Бұл концепт нақты немесе абстрактілі бола алады; ол діни наным-сенімге, әлеуметтік әдет-ғұрып, тіпті тамақ түріне қатысты. Осындай концептілер әдетте ‘мәдени айрықша’ деп аталады» [4, р. 21] деп тұжырымдайды.

Х.Ф. Эксела мәдени сөздерге келгенде белгілі бір анықтаманың болмау себебін олардың интуитивті түрде танылуынан және жеке өзі емес, мәтінде, белгілі бір мәнмәтінде ғана танылуында деп түсіндіреді [9, р. 54]. П. Ньюмарк керісінше мәдени-айрықша атаулар мәнмәтіннен бөлек, глоссарийдегі жеке сөздер тәрізді айқындалады деп тұжырымдайды [3, р. 173]. Сонымен қатар, ғалым тілдің негізінен консервативті фактор екенін атап өтеді. Себебі мәдени сөздердің концепциясы ендігі жерде іс жүзінде қолданысқа ие болмаса да тілде қала береді. Яғни, кейбір ұғымдар уақыт өте келе өздерінің мағынасын жоғалтып, шындыққа сай келмей қалады. Бірақ аталмыш ұғымдарды атайтын сөздер тілде өмір сүруін жалғастырады. Кейде өмір сүруін жалғастырып қана қоймай, семантикалық трансформацияларға ұшырап, қосымша мағыналық сарындарға ие болып, не мағыналық аясын тарылтып жатады. Мысалы, қазақ тіліндегі, Мағжан поэзиясында да жиі қолданылатын *батыр* сөзі. Ертеде батыр сөзі белгілі бір әлеуметтік жік өкілдерін білдіретін құрметті кәсіп атауы болатын, ал қазіргі уақытта көбінесе адамның физико-эмоционалдық қасиеттерін сипаттайтын сын есім ретінде қолданылады. «Батыр» сөзі қоғамдағы саяси-әлеуметтік өзгерістер әсерінен өзінің мағыналық қолданыс өрісін тарылтты, тарихи сөзге айналды. Бірақ адам бойындағы батырға тән қасиеттерді көрсету мақсатында әлі де қолданысқа ие. Мағжан ақын поэзиясында аталмыш екі сарынды да байқауға болады. Сол себепті орыс тіліндегі аудармада «*батыр*» және «*смелый*» деген тәржіма нұсқаларына куә боламыз. Немесе уақыт өте келе мәдени сөздер өздерінің коннотациясын өзгертіп жатады. Мысалы, ақын поэзиясында қолданыс тапқан *қатын* сөзі бүгінгі оқырманда жағымсыз сезімдер тудырады.

Х.Ф. Эксела мен П. Ньюмарктың пікір қарама-қайшылығы бәлкі «тілде әр нәрсенің, тіпті тілдің өзі мәдениеттен туындайтынына (мәдениеттің өнімі)» [9, р. 57] байланысты болуы мүмкін. Зерттеуші тілдің өзі мәдениеттің өнімі болса, қай сөздердің мәдени-айрықша атауларға жататынын немесе жатпайтынын қалай ажыратуға болады деген сұрақ қояды.

Ал, ресейлік ғылыми дискурста реалиялар жайында 50-ші жылдарда айтыла бастайды. Л.Н. Соболев 1952 жылы реалия терминін қолданып, анықтама береді: «реалия деп басқа елдің тұрмысында эквиваленті жоқ, сәйкесінше тілдерінде де жоқ тұрмыстық, ерекше ұлттық сөздер мен тіркестерді атайды. Сондай-ақ басқа тілдерде жоқ ұлттық болмысқа тән сөздер, себебі ол заттар мен құбылыстар басқа елдерде жоқ [10, с. 281]. Вл. Россельс реалияларды шығарма аударылатын тілді қолданатын елдің тұрмысында жоқ ұғымдар, заттар мен құбылыстарды білдіретін шет тілді сөздер деп санайды [11, с. 169]. А.В. Федоров реалияларды ешқандай атау берместен қоғамдық өмір

мен тұрмыстың реалияларын (шындық болмысын) білдіретін сөздер деп талқылайды [12, с. 175]. Яғни, басқа елдің тұрмысы мен түсінігінде сәйкестігі жоқ жергілікті құбылыс. Г.Д. Томахин болса төмендегідей анықтама келтіреді: «Реалиялар - ол белгілі бір ұлттар мен халықтарға тән материалдық мәдениетке қатысты заттар, тарихи фактілер, мемлекеттік институттар, ұлттық және фольклорлық кейіпкерлердің, мифологиялық жаратылыстардың аттары» [13, с. 5]. А.Е. Супрун реалияларды «экзотикалық» лексика деп қарастырады [14, с. 29]. Л.С. Бархударов реалиялардың өте қысқа анықтамасын береді: «басқа тілде сөйлейтін адамдардың практикалық тәжірибесінде жоқ заттар, ұғымдар мен жағдайларды білдіретін сөздер» [15, с. 12].

Сонымен қатар ресейлік ғылыми дискурста эквивалентсіз лексика деген ұғым кеңінен тарай бастады және Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, Л.С. Бархударов, С. Влахов, С. Флорин, Я.И. Рецкер, В.Н. Комиссаров, А.Д. Швейцер тәрізді лингвистика және аударма мәселелерімен айналысатын зерттеушілердің еңбектерінен көрініс тапты. Кейбірі эквивалентсіз лексиканы реалия терминінің синонимі ретінде қарастырса, басқалары одан біраз кең немесе тар мағынада қарастырады. Мысалы, А.Д. Швейцер эквивалентсіз лексика категориясына «басқа мәдениетте нақты сәйкестігі жоқ мәдени реалияларды білдіру үшін қолданылатын лексикалық бірліктерді» [16, с. 5] жатқызса, А.В. Федоров ұлттық айрықша, ерекше реалияларды білдіретін сөздер деп [17, с. 6], Я.И. Рецкер эквивалентсіз лексиканы түпнұсқа тілді елге тән реалияларды білдіретін және басқа тіл мен болмысқа жат ұғым деп сипаттайды [18, с. 17]. В.Н. Комиссаров эквивалентсіз лексика тілдің кумулятивті функциясының өнімі болып табылатын белгілі бір ұлтқа тән құбылыстарды білдіреді және сол тілде сөйлеушілердің санасындағы фондық білімнің мекен ететін ортасы деп қарастырылуы мүмкін деп тұжырымдайды [19, с. 6]. Ал, аударматану тұрғысынан «аударма тілінде тұрақты сәйкестігі жоқ түпнұсқа тілінің бірліктері» деп анықтайды [19, с. 6]. Отандық мәнмәтінде профессор А.А. Алдашеваның пікірін келтірсек: «Сәйкестіктердің болмауы деген терминнің аясына екі тілдегі баламасыз лексика (мысалы, Африка елдерінің тілдерінде снег деген сөз жоқ), ұлттық реалия атаулары (мысалы, шаңырақ, сәукеле), кісі есімдері енгізіледі» [2, 30 б].

Болгариялық лингвисттер С. Влахов пен С. Флорин эквивалентсіз лексиканы аударма тілінде эквиваленттері жоқ лексикалық бірліктер деп атайды [8, с. 16]. Сондай-ақ, эквивалентсіз лексика мен реалияны бір-бірінен нақты ажыратып алу керектігін баса айтады. Зерттеушілердің ойынша мағынасы жағынан кеңі - эквивалентсіз лексика, ал реалиялар жеке сөздер тобы ретінде сол эквивалентсіз лексиканың бір бөлігін құрайды. Терминдер, одағайлар, дыбыстық еліктеулер, экзотизмдер, қысқартулар, қаратпа сөздер, әдеби нормадан ауытқулар бір жағынан реалиялардың шеңберіне жартылай еніп, екінші жағынан эквивалентсіз лексика шеңберінен шығып кетеді деп санайды. Реалиялармен жалқы есімдер біраз жанасады, бірақ келіспеушіліктер де көп деп ескертеді. Аталмыш категориядағы сөздердің реалия немесе реалия еместігі мәнмәтінге, автордың сөзге қандай мазмұн беріп тұрғанына байланысты.

Сонымен, эквивалентсіз лексика деп қандай да бір себептермен аударма тілінде сәйкестіктері жоқ бірліктерді атайды. Реалиялар мен эквивалентсіз лексиканың ең басты айырмашылығы: реалиялар барлық дерлік немесе көпшілік тілдерге қатысты реалия болып қала береді. Ал, эквивалентсіз лексика түпнұсқа және аударылатын тілге ғана қатысты. Яғни, реалия аударма тіліне тәуелді емес, қай жағдайда да реалия болып қала берсе, эквивалентсіз лексика қатары әр түрлі тілдерге қатысты өзгере береді. Мысалы, диссертациялық жұмысты орындау барысында байқалған құбылыс: қазақ тіліндегі діни реалиялар орыс, ағылшын тіліне қатысты эквивалентсіз лексика болса, түрік тіліне қатысты олай бола алмайды. Себебі түрік халқы да ислам дінін ұстанатындықтан, дінге қатысты атаулар мен ұғымдар екі тілде де бірдей, тіпті айтылуы да ұқсас.

Экзотизмдер болса, варваризмдер тәрізді аударма тіліне қатысты шет тілдік сөз болып табылады. Ал, өз тіліне келгенде экзотизм бола алмайды. Реалиялар өз тіліне де қатысты реалия болып қала береді. Сонымен қатар экзотизм ұғымының мазмұнына тарихи реалиялар кірмейді. Себебі экзотизмдер уақыттық қатысым емес, тек мекендік қатысымға қатысты. Варваризмдерді С. Влахов пен С. Флорин аударматануда аналогы жоқ лексикалық термин деп есептеп, реалиялармен аражігін төмендегідей ашады: 1) реалия варваризмдермен салыстырғанда кірме сөз ғана емес, байырғы сөздер де болуы мүмкін 2) құрылымы бойынша міндетті түрде тілге бөтен болмайды 3) әдетте мағынасы жағынан тең егіз сөздер болмайды 4) реалиялардың көбісі сөздіктерде беріледі, түсіндірме сөздіктерде де [8, с. 18].

Локализмге келгенде, ғалымдар аталмыш терминнің реалияның синонимі ретінде қолданылуы оның мазмұнын өте қатты тарылтады деп есептейді. Себебі локализмдерге тек бір аймаққа, өлкеге тән, ұлттық және тарихи реңкке ие емес атауларды да жатқызуға болады. Жалпы, *local* ағылшын сөзі *жергілікті* деген мағынаны білдіре отырып, реалия ұғымының өрісін таяздататындай. Ал, реалияларды тұрмыстық атау немесе этнографизм деп атау оның аясын одан әрмен тарылтады.

Лакуналар да эквивалентсіз лексика қатарына жатады. Лакуна термині алғашқы рет 1950 жылдардың соңы мен 1960 жылдардың басында Канада лингвистері Ж.П. Вине мен Ж. Дарбельнениң еңбектерінде қолданыс тапты және ғалымдар оны төмендегідей анықтады: «Лакуна дегеніміз – бір тілде бар сөздің мағынасы өзге тілдің сөздік құрамында көрініс таппауы немесе сол сөздің аудармасы түпнұсқаға сәйкес болмауы» [20, с. 3]. Жалпы, латын тілінен аударғанда *lacuna* – ойыс, қуыс, шұңқыр деген мағынаны білдіреді.

Лакуна мен реалиялардың айырмашылығы төмендегідей: біріншіден, реалиялар референтпен тығыз байланыста және бір елде бар, екіншісінде жоқ зат, ұғым жайында түсінік береді. Ал, лакуналар екі елде де бар зат жайында түсінік береді, тек жағдаятқа байланысты әр түрлі мағыналық реңктерді білдіреді. Яғни, лакуналар – ол қандай да бір тілде сөйлеушілердің құндылық, мәдени тәжірибелерінде қалыптасқан ассоциативтік жүйелерінің екінші тілде сөйлеушілердің дүниетанымымен сай келмейтін мағыналық саңылау.

А. Мальблан бойынша лакуна (пробел) бір мәдениетке әдеттегі болып саналатын жағдайдың басқа мәдениетке жат болуы деп түсінік береді [21, р. 184]. Ю.А. Сорокин, И.Ю. Марковина лакуналарды төмендегідей түсіндіреді: лакуна ішінде түсініксіз, әдеттен тыс, оғаш, қате болып көрінетін мәтіннің кейбір бөлігі (түсінікті\түсініксіз, әдеттегі\әдеттен тыс, таныс\бейтаныс, қате\дұрыс деп бағалауға болатын) [22, с. 77].

Демек, лакуна түпнұсқадағы сөзбен бірдей заттық-объективті мағынаға ие, бірақ құрамында субъективті қатынас пен субъективті бағалауды білдіретін мазмұнға ие коннотативті мағынасы бар. Бұл мағынаның экспрессивті, эмоционалды компоненттері. Жалпы лакуналардың пайда болуы сөз мағынасының осындай ұғымдық, мазмұндық реңктерінің сай келмеуінен туындайды. Нәтижесінде, әр түрлі халықтардың бір зат пен құбылысқа қатысты ассоциативті түсініктерінің айырмашылығынан денотативті ойықтар пайда болады. З.Д. Попова мен И.А. Стернин: «Түрлі тілдердің денотативті ұяшықтарының толымсыз баламасы болуы нәтижесінде лакуна (өзара салыстырылатын тілдердің бірінде басқа тілде бар болатын атаудың не өзге түсініктің болмауы) сияқты құбылыс пайда болады», – дейді [23, с. 71]. Әрине, лакунаға берілген анықтамалар осы аталғандармен ғана шектеліп қалмайды. Мысалы, Мағжан ақынның *Түн айтқызды* өлеңінде қайталап екі рет байғыз құсы аталады. Бұл өлеңнің ішіндегі ақынның не сезініп, не айтқысы келіп тұрғанын тек байғыз құстың астарында қандай имплицитті ақпарат, коннотативті мағына барын түсінген оқырман ғана қабылдай алады. Қазақтың дәстүрлі дүниетанымында бұл түн құсымен байланысты жағымсыз ассоциациялар орын алған. Деректерді қарастыра келе, орыс, түрік, ағылшын тілдерінде де бұл құсқа байланысты жағымсыз, ұқсас наным-сенім бары анықталды. Ал, егер де халықтардың осындай түсініктері қабыспаса, бұл өлеңнің шынайы нені меңзеп тұрғанын оқырманның сезінуі қиын. Бұл жағдайда аудармашы тек мәтіннен тыс қосымша ақпарат бере алады.

Келесі термин – алиенизм. В.П. Берков «аса таныс емес» тілдердегі сөздерді алиенизм деп атауды ұсынады [24, с. 109]. С. Влахов пен С. Флорин аталмыш терминнің болашағына күмәнмен қарайды. Себебі латынша түпкі мағынасы *alienus* - «басқаларға тиесілі, өзімдікі емес; өзге жерлік, кірме» сирек тілдермен байланысты көрсетпейді; екіншіден алиенизм деп аталатын реалия тобының басқалардан айтарлықтай айырмашылығы жоқ.

Осылайша, реалияларға қандай да бір белгілерімен жақын терминдердің аражігін аша келе, С. Флорин оларға төмендегідей анықтама береді: «бір ұлттың өмір салтын, мәдениетін, қоғамдық және тарихи дамуын сипаттайтын заттар мен концептілерге қатысты және басқаларға бөтен сөздер мен сөз тіркестері» [25, с. 122]. Оған қоса С. Флорин реалиялардың басқа тілдерде нақты эквиваленті жоқ, себебі олар әрбір мәдениеттің жеке өзіне тән тарихи және жергілікті мәнмәтінде қалыптасқан, сондықтан реалиялардың аудармасы тілмен шектелмейтіндігін баса айтады. Аталмыш анықтамадан сөздер мен сөз тіркестері деген реалия сөздердің формасына назар аударылады. Реалия сөздер сөз тіркесі қалпында да кездесуі мүмкін. Диссертациялық жұмыста Мағжан

ақын поэзиясынан іріктеліп алынған реалиялардың басым бөлігі сөз түрінде, тек бірен-сараны тіркес түрінде кездеседі. Мысалы, *қара шаңырақ, ақ үй*.

Сонымен, жоғарыда көрсетілген әр түрлі анықтамаларға қарамастан, аударматану тұрғысынан ортақ тұжырым шығаруға болады. Яғни, реалиялар ұлттық, тарихи, жергілікті болмыс пен тұрмысқа тән реңкке ие және аударма тілінде эквиваленті жоқ тіл бірліктері.

Қолданыстағы реалиялардың әр түрлі зерттеушілермен ұсынылған классификациясы да алуан түрлі. Дегенмен, шетелдік дискурста кеңінен таралып, көпшілікпен мақұлданған мәдени атаулар классификациясын алғашқылардың бірі болып П. Ньюмарк ұсынды. Ол оларды 5 категорияға ажыратып бөлді:

- 1) экология;
- 2) материалдық мәдениет;
- 3) қоғамдық мәдениет;
- 4) ұйымдар, іс әрекеттер, ұғымдар, тәртіптер;
- 5) дене қимылы мен әдеттер [26, pp. 95-102].

Бірақ кейінгі еңбегінде біраз өзгертіп, толықтырады:

- 1) экология (геологиялық және географиялық қоршаған орта);
- 2) қоғамдық өмір (саясат, заң және үкімет);
- 3) әлеуметтік өмір (шаруашылық, мамандықтар, әлеуметтік қамтамасыздандыру, денсаулық және білім беру);
- 4) жеке өмір (тамақ, киім және үй-тұрмыс);
- 5) әдет-ғұрып және өмір сүру салты;
- 6) жеке бас әуестіктері: дін, музыка, поэзия және басқа да түрлі әлеуметтік ұйымдар) [3, pp. 173-177].

Э. Эспиндола келесідей классификацияны ұсынады:

- 1) топонимдер (Жер бетіндегі табиғи және жасанды аймақтар мен жер атаулары);
- 2) антропонимдер (жергілікті колоритке ие адамдардың аттары мен лақап аттары);
- 3) ойын-сауық түрлері (әр түрлі іс-шараларға қатысты қонақжайлылық пен көңіл көтеру, сауыққа қатысты атаулар. Мысалы, *фламенко*);
- 4) көлік құралдары;
- 5) ойдан шығарылған образдар (әдеби);
- 6) жергілікті институт (адамдарға қызмет көрсету саласындағы түрлі денсаулық сақтау, білім беру, саяси, әкімшілік, діни, шығармашылық ұйымдар);
- 7) өлшем бірліктері (өлшем, салмақ, жылдамдық, ұзындық бірліктері);
- 8) тамақ және ішімдіктер;
- 9) білім беруге қатысты ұғымдар (мектеп пен оқуға қатысты барлық ұғымдар);
- 10) діни мейрамдар [27, pp. 49-50].

Бірақ Э. Эспиндола кейбір жағдайларда мәдени тіл бірлігінің нақты қай категорияға жататынын анықтау қиындығы туындайтынын атап өтеді [27, pp. 55].

М. Бейкер мәдени-айрықша концептілерді абстрактілі және нақты деп бөледі [4, p. 21]. Бірақ одан ары нақтылап түсіндірмейді. Х.Ф. Эксела (1997) мәдени-айрықша атаулардың екі категориясын ұсынады: жалқы есімдер мен жалпы атаулар (common expressions). Жалқы есімдер ешқандай мәдени коннотацияға ие емес жалқы есімдер мен белгілі бір тарихи және мәдени мәнге ие жалқы есімдерді де құрайды [9, p. 59]. Жалпы атауларға жалқы есімдер категориясына жатқызылмайтын, белгілі бір мәдениетке тән заттар, институттар, әдет-ғұрып, салт-сана кіреді.

Мәдениетке тән элементтердің тағы бір моделін С. Влахов пен С. Флорин ұсынған. Олар алдымен жалпы 4 түрлі категорияны ажыратып, одан ары субкатегорияларға бөледі:

1) Заттық жіктеу;

2) Жергілікті жіктеу (ұлттық және тілдік қатысымға байланысты):

А. Бір тілдің шеңберінде:

1. өз реалиялар (көбінесе тілдегі байырға, ежелден келе жатқан лексика):

а) ұлттық (бір халыққа, ұлтқа тән және осы елден тыс жерлерде бөтен болып табылатын атаулар);

б) жергілікті (бір елдің шекарасынан өтіп, географиялық жағынан көршілес болмаса да, әдетте референтімен бірге бірнеше халыққа жайылған, бірнеше тілдің лексиксының құрамдас бөлігіне айналған. Мысалы, советизмдер).

в) микрореалиялар (белгілі бір қала, ауыл, қоғамдастық, ұйым, тіпті отбасы ішіндегі)

2. өзге реалиялар (түп-төркіні шет тілдік, өзге тілден енген сөздер, неологизмдер):

а) интернационалдық

б) регионалды

Б. Екі тілдің шеңберінде:

1. ішкі реалиялар (екі тілдің біріне жататын, сәйкесінше біріне бейтаныс реалиялар);

2. сыртқы реалиялар (екі тілге де бірдей бейтаныс реалиялар) [8, с. 57].

3) Уақытқа сай жіктеу («таныстық» белгісіне қарай синхрондық және диахрондық үлгіде): заманауи және тарихи реалиялар.

4) Аударма жіктеуі (аударылатын немесе аударылмайтын) [8, с. 65].

Заттық жіктеу:

(А) **географиялық реалиялар:** 1) физикалық география мен метеорология нысандарының атаулары (прерия, торнадо); 2) адамның іс-әрекетімен байланысты географиялық нысандардың атаулары (польдер, арық); 3) эндемиктердің атаулары (киви, секвойя);

(Б) **этнографиялық реалиялар:** 1. *Тұрмыс:* а) тамақ, сусындар, қоғамдық орындар; б) киім-кешек; в) үй-жай, жиһаз және басқа тұрмыс заттары; г)

транспорт (көлік түрлері және оны жүргізушілер); д) басқалар (махорка, кизяк). 2. *Еңбек*: а) еңбек адамдары (бригадир, фермер); б) еңбек заттары; в) еңбекті ұйымдастыру. 3. *Өнер және мәдениет*: а) музыка және би; б) музыкалық инструменттер; в) фольклор; г) театр; д) басқа да өнер атаулары және заттары; е) орындаушылар: трубадур, акын, гейша; ж) әдет, салт-жоралар; з) мейрамдар мен ойындар; мифология; к) культ; л) күнтізбе. 4. *Этникалық объектілер*: а) этнонимдер; б) лақап аттар (әдетте күлкінішті әрі көңілге келетін: фриц, хохол); в) жеке тұлғалардың тұрғылықты жері бойынша атауы (кариокас, канака, шоп). 5. *Өлшем және ақша*: а) өлшем бірліктері; б) ақша бірліктері; в) аталған екеуінің ауызекі тілдегі атаулары (сотка, двушка, трешка).

(В). Қоғамдық-саяси реалиялар: 1. Әкімшілік-территориялық бөлініс: а) әкімшілік-территориялық бірліктер (губерния, облыс); б) тұрғылықты аймақтар (ауыл, станица, хутор); в) тұрғылықты аймақтардың детальдері (старгало, чаршия, корзо). 2. Билік органдары мен жүргізушілері: а) билік органдары (муниципалитет, дума, рада); б) билікті жүргізушілер (канцлер, хан, шах). 3. Қоғамдық-саяси өмір: а) саясат және саясат қызметкерлері (большевик, эсдек); б) патриоттық және қоғамдық қозғалыстар; в) әлеуметтік құбылыстар мен қозғалыстар (және олардың өкілдері); г) атақ, дәреже, лауазым, қаратпалар (князь, принц, мадам); д) мекемелер (загс, облоно); е) оқу орындары мен мәдениет мекемелері; ж) таптар мен касталар (және олардың өкілдері); з) таптық белгілер мен символдар. 4. *Әскери реалиялар*: а) бөлімшелер (легион, орда, фаланга); б) қару-жарақ; в) әскери киім; г) әскери қызметкерлер (және командирлер).

Қазақстандық ғылыми дискурста этномәдени лексиканың жан-жақты жіктелуін ғалым Ж.А. Манкееваның этномәдени атаулар құрылымында тілдің когнитивтік қызметін қарастыратын «Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері» атты монографиясынан көруге болады.

Мысалы, ғалым киім-кешек атауларының түрлі ерекшеліктерін ескере отырып, оларды бірнеше топқа жіктейді: 1) Сырт киім атаулар: шекпен, шапан, тон, ішік, күпі, қаптама. 2) Үстінен киетін киім атаулары: бешпент, камзол, көйлек, шалбар, т.б. 3) Іш киім атаулары: дамбал, жейде, ішкөйлек; 4) Бас киім атаулары: салы//шәлі, орамал, бөрік, қарқара, кимешек, күләпара, желек, жаулық, сәукеле, айырқалпақ, тамық, тақия, шаршы, т.б. 5) Әскери киім атаулары: құяқ, қаттау, жарғақ шалбар, жалаңқат, аймауыт, т.б. 6) Аяқ киім атаулары: саптама, мәсі, кебіс, етік, байпақ, шарық, т.б. 7) Киімнің құрамдас қосымша бөліктерінің атаулары: белдік, белбеу, білезік, жүзік, кісе, моншақ, сақина, сырға, түйме, шашбау, шолпы, т.б [28, 89 б.]. Сондай-ақ, А.У. Жусупованың «Проблема перевода этнокультурной идентичности в трилогии А. Нурпеисова «Кровь и пот» атты докторлық дәрежесін алуға жазылған диссертациясында реалиялардың ізденушінің өзімен ұсынылған классификациясы көрініс тапқан [29, с. 36].

Сонымен, мәдени-айрықша сөздердің әр түрлі классификациясы барын және жаңа категориялар тұрақты түрде пайда болып жатқанын көреміз. Бірақ зерттеуші ғалымдардың ойының ортақ тұстары да бар: кейбір жағдайларда бір

сөзді нақты бір категорияға жатқызу қиын. Және жіктеуді нақты бір зерттеушінің классификациясына сүйене отырып іске асыру да қиын. Мысалы, Эксела мен Эспиндола жалқы есімдерді жеке категория ретінде қарастырса, Ньюмаркта ол жоқ. Ал, Влахов пен Флорин жалқы есімдерді реалия сөздерден мүлдем бөлек категория ретінде қарастырады. Аталмыш қиындықтар диссертациялық жұмысты жазу барысында кездесті. Біріншіден, белгілі бір сөзді нақты бір категорияға жатқызу мәселесі. Мысалы, шаңырақ сөзі материалдық мәдениетке де қатысты, абстрактілі коннотациялық, символикалық мәнге де ие. Сол себепті мәнмәтінге қатысты жіктеу қажеттілігі туындады. Екіншіден, жоғарыда көрсетілген белгілі бір ғалымдардың классификациясына сай жіктеу. Кейбір категориялар жетіспей жатады немесе сай келмей жатады. Сондықтан Мағжан ақын поэзиясындағы мәдени лексиканы біз бар теориялық тәжірибені пайдалана отырып, өздігімізше жіктедік. Бірақ реалияларды өз және өзге деп, заманнауи және тарихи деп жіктелуінде С. Влахов пен С. Флориннің классификациясына сүйендік. Ең алдымен, материалдық және рухани мәдениет деген үлкен екі тарауға бөлінді. Толығырақ осы тақырыпқа арналған келесі тарауда мәлімет келтіріледі.

1.2 Аудармадағы мәдени революцияның қайнар көзі мен тенденциялары

Қазіргі уақытта әлемдік аударматану ғылымы бұрын соңды болмаған мәдени революцияны бастан кешіруде. Аударма процесінде ең алдымен, түпнұсқа мәтін пайда болған орта мен аударма мәтінін қабылдаушы рецептор да ғасырлар бойы қалыптасып келе жатқан, ұрпақтан ұрпаққа берілетін өзіндік дүниетанымы, наным-сенімі, ассоциациялар жүйесі бар мәдениет өкілі ретінде қарастырыла бастады. Мәдени мәнмәтін алдыңғы орынға шықты. Аударматану ғылымы лингвистикамен ажырамас байланыста болғандықтан, бұл фундаментальді өзгеріс тіл біліміндегі парадигмалардың да күрделі өзгерістерінен бастау алды. Бұрынғы уақытта тілді құрылымдық тұрғыдан қарастырса, қазіргі уақытта антропоцентристік парадигма негізге ие болды. Тіл, мәдениет және жеке тұлға. Атаулы үш ұғым барған сайын өзекті сипат ала бастады, бұл өзара тығыз байланыс күтпеген жағдай емес немесе байқаусызда қалыптасқан жоқ. Жеке адамның дамуындағы тіл мен мәдениеттің байланысы сонау ертеде басталған. Дәлірек айтқанда, ертедегі адамдар өміріндегі тіл мен жазу–сызулар бір–бірімен байланыста болған. Олай болса, тіл - мәдениет жемісі, оның құрамдас бөлігі, өмір сүру формасы. Тіл мәдениеттен тыс тұрмайды. Мәдениет дегеніміз тіл болса, тіл дегеніміз мәдениет. XX ғ. тілші ғалымдар, тіл ғылымының негізін салушылар тіл, ойлау, мәдениет атты үштіктің өзара бірлікте қарастырды. Бұл бағыттың фундаментальді негіздері В. фон Гумбольдт, А.А. Потебняның еңбектерінен бастау алады. Мысалы, В. фон Гумбольдт өз еңбегінде «Менің ұлтымның тілінің көкжиегі менің әлемге деген көзқарасымның шекарасы» деп жазады [30, р. 11]. А.А. Потебня әлем тіл призмасы арқылы қабылданады десе [31, с. 6], А.М. Хайдеггер тілді «тұрмыстың үйі» (дом бытия) деп атайды [32, р. 17].

Тіл мен мәдениеттің өзара байланысын В.фон Гумбольд төмендегідей суреттейді: біріншіден, мәдениеттің екі түрі – материалдық және рухани мәдениет ізі халық тілінде сақталады; екіншіден, мәдениет – ұлт нышаны, тілде өз жүйесін табады; үшіншіден, тіл – адам мен табиғатты жалғастырушы күш; төртіншіден, мәдениет пен халықтық рух – тілдің ішкі формасына тән [30, p.12]. Сонымен бірге ғалым өз еңбектерінде «ұлтты» «тілдік мәртебесі» бар «адам рухының даралану формасы» деп тұжырымдайды.

Мәдениеттің көнесі мен жаңасын, мәдениеттің арғы – бергі тарихын сөйлетуші де, жеткізуші де тек ана тілдің құдіреті екені әр халықтың тілі мен мәдениетінің өзара қарым–қатынасынан, өзіндік тұрмыс тіршілігі, тілі арқылы өрнектелуінен көрінеді. Аталған ғылыми тұжырымның негізін американдық ғалым Э. Сепир: «Тіл мәдениеттен тыс өмір сүрмейді. Ол дәстүр болып жалғасқан, халықтың тұрмыс–тіршілігімен әбден қабысып кеткен салт–дәстүр мен наным–сенімдерден арыла алмайды. Тілдегі лексика өзі қызмет етіп отырған мәдениетті өз қалпында көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, тілдің тарихы мен мәдениет тарихы жапсарлас дамиды деуге болады» деп анықтай келе, ғылымда аты белгілі «Сепир–Уорф болжамы» дүниетаным мен ойлау тәсілдері арасындағы құрылымдық байланысты этнолингвистикалық тұрғыдан баяндап береді [33].

Әлемнің тілдік бейнесі деген ұғым дүниеге келді. Осы бағыттағы В.Н. Телия (1996) [34], А.В. Вежбицкая (2000) [35], В.А. Маслова (2001) [36], В.В. Воробьевтің (2008) [37] еңбектерінде В. фон Гумбольд негізін қалаған парадигма жалғасын тапты. Олардың барлығы «әр ұлттың тілі ерекше және бірегей; халық мәдениетінің барлық қырлары тілімен бейнеленеді, сол себепті әр әлемнің суреті өзгеше» деген қағиданы ұстанды. Тіл ұлттың қазіргі болашағымен ғана емес, өтіп кеткен ғасырлардан естелік болып қалған мақалдар мен мәтелдерді, фразеологизмдерді, метафораларды, мәдени символдарын түсінуге әкелетін жол. Адам тек балалық шағынан тілді және онымен бірге өз халқының мәдениетін меңгеру арқылы ғана адам бола алады. В.Н. Телия «Тіл мен мәдениет өзара дилаогта өмір сүреді. Және сөйленімнің субъектісі мен адресаты үнемі мәдениеттің субъектісі болып табылады» [34, с. 9] десе, З.К. Сабитова тіл мен мәдениет этностың (халықтың) ең басты белгілері дейді. Оның үстіне тіл этностың ең негізгі, көрнекті және тұрақты көрсеткіші болып табылады [38, с. 22]. Тіл мәдениеттің синхрониялық (коммуникативті функция) және диахрониялық (кумулятивті) бағытта өмір сүруін қамтамасыз ететін белгілердің жүйесі [39, с. 8] делінді. Профессор А.Б. Салқынбай тіл мен мәдениеттің байланысын «Тіл бүкіл адам баласының іс-әрекетінің, таным-түсінігінің қиялы жеткен күллі мәдениет түрінің негізі, адам рухының басты қызметі» деп тұжырымдайды [40, 12 б.].

Осылайша XX ғ. аяғындағы – XXI ғ. басындағы лингвистика «тазадан» лингвистиканың сыртқы әсеріне ашық, антропоцентристік, функционалдық, басқа ғылымдармен еркін біріккен жолмен келеді. В. фон Гумбольдт «әлемнің тілдерін зерттеу – адамзаттың ойы мен сезімінің дүниежүзілік тарихы» болғандықтан, әлемнің тілдерін зерттеуде тілде сөйлейтін адамға ерекше көңіл

бөлу керек деп айтқан. Ол барлық елдердің және мәдени жетілудің барлық дәрежесіндегі адамдарды суреттеу керек; оған адамға қатыстының бәрі кіру керек» деп тұжырымдайды [41, р. 33].

Ғылыми парадигмалардың ауысуына байланысты лингвистика пәні айтарлықтай өзгерді, ғалымдар тілдің жаңа түріне және онымен байланысты көріністерге көңіл бөлді: тілдік санаға, тілдік тұлғаға, сөйлеу тұрғысына, лингвомәдениеттануға, ассоциативті-ауызша жүйеге, тілдің корпусына және т.б. Бұл тілді ғаламдық байланыс тәсілі ретінде түсіндіру ұмтылысымен байланысты, оны оның барлық көрінісінде жан-жақты суреттеу. Осылайша, тіл қызметі саласына (мысалы саясаттағы, құқықтанудағы) деген қызығушылық саяси лингвистика мен заңгерлік лингвистиканы; тіл мен мәдениеттің, тіл мен жыныстың өзара қарым-қатынасы жайлы зерттеулер – лингвомәдениеттануды, этнолингвистиканы, лингвогендерологияны, ал тіл қызметінің жаңа формасының сипаттамасы (электронды байланыстарды) - интернет-лингвистиканы тудырды. Аталмыш ғылымдардың барлығының аударматану ғылымымен кірігуі заңды еді.

Ф.Р. Ахметжанованың айтуынша, тіл мәдениетпен тығыз байланыста бола отырып онымен бірге дамиды. Сондай-ақ, тіл мәдениетті қалыптастырады, дамытады және оны мәтін түрінде сақтайды. Осы орайда, тіл арқылы материалдық және рухани мәдени құндылықтардың шынайы, объективті шығармалары пайда болды [42, 34 б.].

Кез келген халықтың мәдениетінде тілдің алатын орны орасан зор. Мәдениеттану ғылымында тілдің мәнін зерттеушілер өз қырынан танып, өз тұрғысынан баға береді. Мұндай баға негізінен мына пайымдауларға саяды:

- тіл – мәдениеттің айнасы. Ол айнада адамның ақиқат өмірдегі айналасы ғана емес, халықтың менталитеті, ұлттық ерекшелігі, дәстүрі, салт-санасы, моралі, құндылықтар нормасы мен жүйесі, дүниенің бейнесі (суреті) айқын көрінеді;
- тіл – мәдениетті жинақтаушы, сақтаушы. Халықтың білімі, танымы, материалдық және рухани байлығы тілдік жүйеде сақталады. Олар негізінен фольклорлық шығармаларда, көркем туындыларда, әртүрлі жазба мұраларда сақталады;

- жинақталған, сақталған дүниеліктер тіл арқылы ұрпақтан ұрпаққа жетіп отырады. Жас бала ана тілін үйрену барысында мәдениетті, бұрынғы ата-бабалардың тәжірибе, білімін қоса игереді;

- тіл – жеке адамды қалыптастырудың мәдени құралы. Жас ұрпақ ана тілі арқылы халықтың менталитетін, дәстүрін, салт-санасын қабылдайды.

Қорыта келе, ХХІ ғасырдың лингвистикасы тілді тек қарым-қатынас және таным құралы емес, ұлттың мәдени коды ретінде қарастырудың негіздерін белсенді түрде қалыптастырып келеді. Сондықтан лингвистика, тіл туралы ғылым кез келген гуманитарлық білімдер жүйесінде авангардты методологиялық позицияға ие бола отырып, тілсіз мәдениетті танудың мүмкін еместігін дәлелдейді. Ал, аудармадағы мәдениетті қаншалықты жеткізу қажет?

Аударматанудағы мәдени ақпаратты аудару концепциясының өзі бірнеше деңгейден өтті. Аудармадағы мәдени қатысымға дейін, кез келген

аудармашылық зерттеу лингвистика мен салыстырмалы әдебиеттануға жатқызылды. Аударма екі тіл арасындағы транзакция деп есептелініп, лингвистиканың бөлімшесі саналды. Дж. К. Кэтфордтың *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics* (1965) [43] еңбегі осы тұрғыдан жазылған ең соңғы көлемді еңбектердің бірі болды. Себебі көп ұзамай көркем шығармалардың тілден емес, мәдениеттен тұратынын, және тілдің өзі мәдениетті сақтаушы, таратушы, жеткізуші ретінде танылды. Аударматанудағы мәдени бетбұрыс С. Басснет пен А. Лефевердің 1990 жылы жарық көрген *Translation, History and Culture* еңбегінен бастау алды [44]. Ғалымдар еңбегінде аударма мәдениетке қарай жылжыды деп тұжырымдайды (р.1). Ал, 1998 жылғы *Constructing Cultures* [45] еңбектерінің соңғы бөлімін «The Translation Turn in Cultural Studies» деп атап, аударматану мен мәдениеттану бірлікте қарастыра алатын төрт пунктті атап, әр түрлі мәдениеттердің өз жазушылары мен мәтіндерінің бейнесін қалай көрсететінін, мәтіндердің мәдени капиталға айналу амалдарын бақылау, аударма саясаты тәрізді ортақ зерттеу аймақтарын атайды. Және С. Басснет аударма мен мәдениет арасындағы байланысты ойын “Жүрекке ота жасап жатқан хирург оның айналасындағы денені елемейі мүмкін болмаса, дәл солай аудармаршының мәтінді де мәдениеттен бөліп қарауы аса қауіпті деп сипаттайды [44, р. 105].

Жалпы, мәдени коннотацияға ие лексиканы аудару қаншалықты қажет деген сұрақтар туындады. Бұл сұрақ аясында лингвомәдени лексиканың аудармалылығын (бірақ абсолютті емес) немесе аударылмайтындығын дәлелдейтін көптеген ғылыми-тәжірибелік еңбектер жазылды.

Мысалы, алғашқылардың бірі болып аударма мәселелеріне көңіл бөлген белгілі француз тілтанушысы Ж. Мунэн өзінің *Аударманың теоретикалық мәселелері* (1963) [46], *Аударманың тарихы мен теориясы* (1965) [47] атты еңбектерінде, кейіннен көптеген мақалалар мен баяндамалар жинағы түрінде жарық көрген *Лингвистика және аударма* (1976) [48] еңбегінде тіл білімі мен аударматанудың маңызды сұрақтарын қарастырады. Зерттеуші ғалым бүтіндей аударманың лингвистикалық теориясын жасауға тырыспайды. Ең алдымен, жалпы абсолютті аударма мүмкіндігіне күмәнмен қарайтын заманауи тілдік концепцияларды жоғары ғылыми деңгейде талқылайды. Ж. Мунэн аударма жасаудағы лингвистикалық кедергілерді үш топқа бөледі. Және оның ең бастысы, тілдік емес болмысты (шындықты) және болмыстың өзінің ерекшеліктерін көрсететін, тіл арқылы жасалатын «әлем бейнесінің» сәйкессіздігі, үйлесімсіздігі [47, р. 26]. Яғни, әрбір тіл өз әлемінің тілдік бейнесін жасайды және оған тән болмысты (шындықты) өзінше көрсетеді. Сондай-ақ әрбір келесі ұрпаққа қоршаған әлемді сол тілдің концептуалды торы арқылы көруге мәжбүрлейтін әлем бейнесін қалдырып отырады. Тіл арқылы көрініс табатын халықтың салт-санасы, мәдениеті, дүниетанымы, наным-сенімі, рухани және материалдық мәдениет ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырады, сол тілде сөйлейтін адамдардың бейсанасында әбден қалыптасып, орнығады. Сонымен, зерттеушімен аталған аудармадағы лингвистикалық кедергілердің

бірі - осы. Әрбір халықтың өзіне ғана тән аталмыш тілдік бейнені аудармада қалай көрсетуге болады?!

Сепир-Уорфтың да белгілі гипотезасы бойынша тілдердің айырмашылығы (әр түрлілігі) сол тілде сөйлейтін адамдардың логикалық категориялары мен ойлау сипатының да әр түрлі болатындығын білдіреді [49, 187 б.]. Және де Аристотельдің логикасы грек тілінің ерекшеліктерін көрсетеді. Егер де ол Дакота тайпасындағы үндіс болса, оның логикасы мүлдем басқа болар еді деген мысалмен сүйемелдейді. Ал, әр түрлі тілдер құрайтын әлем бейнелері бір-біріне сай келмейтіндіктен түпнұсқа мәтіннің мазмұны аударма мәтіннің мазмұнымен сәйкес бола алмайды. Сол себепті бар аударма үрдісі жалған, фикция деп қорытындылайды. Аударма жасау мүмкіндігінің үшінші кедергісі ретінде Ж. Мунэн аударма мәтіндерінде көрініс табатын елеулі мәдени-этникалық ерекшеліктерді растайтын заманауи социолінгвистиканың тұжырымдарына сүйенеді. Яғни, бір халықтың мәдениеті бірегей және басқа халыққа түсініксіз. Әрбір халықтың өзінің әдет-ғұрпы, ассоциациялары, психологиясы, болмысқа деген қатынасы бар. Және бұл жерде әлем бейнесі ғана ерекше емес, өмір сүретін әлемдердің өзі әр түрлі. Ю. Найданың еңбектерін дәйексөз ете отырып, зерттеуші экология, материалдық, әлеуметтік, діни және лингвистикалық ерекшеліктерге байланысты аударма қиындықтарын атайды. Шөл сөзін тропикалық орманда өмір сүретін тайпаның тіліне қалай аударуға болады? Қаланың қақпалары тіркесі өмірі қала мен қақпа көрмеген көшпенділер үшін қандай мағына беруі мүмкін? Теологиялық түсініктер мен салттарды білмейтін халықтың тіліне қалай діни терминдерді аударуға болады? Өркениеттер айырмашылығы да толыққанды аударма жасауда қиындық тудырады деп ой түйеді [47, р. 35]. Дәл осындай мәселе Ж. Дәдебаевтың еңбектерінде де көтеріледі және мұндай мәселе алдында аудармашылардың дәрменсіздігін атап, пессимистік болжам келтіреді: «Түйені суреттен ғана көрген, оның қазақтың тұрмыс-тіршілігіндегі орнын білмейтін аудармашы түйенің өркеші мен қомы туралы түсініктен мүлдем мақұрым екендігіне таң қалуға болмайды. Аудармашының мұндай дәрменсіз халі оның аудармашылық қабілетінің төмендігінен тумайды, түпнұсқа туындыда көрініс тапқан өмір құбылыстары туралы білімінің, түсінігінің жоқтығынан, бар болса, саяздығынан туады. Аудармашының біліміндегі, түсінігіндегі, түсінуіндегі бұл секілді олқылықтардың орнын толтыру ізденісті, еңбекті, уақытты талап етеді. Мұндай талаптың үдесінен шығу аудармашы үшін оңай емес. Аудармашылар бұл қиындық алдында да дәрменсіз екендігін көрсетті. Қайбір жүректі деген аудармашылар «түйенің қомы» дегенді «түйенің өркеші» деп аударып, түйенің қомы мен өркеші арасында адасты» [1, 47 б.].

Әлемнің тілдік бейнесі және мәдениеттердің көптігі мәселелері де осылай қарастырылады. Әрбір тіл шындықты өзінше суреттейді. Эскимостардағы қардың түрлерінің көптеген атаулары немесе аргентиналық бақташылардың жылқының түр-түсіне қарай әрқалай атауы басқа халықтардың тілінде сәйкестігі табылмай, аудармашыларға қиындық тудырады.

Бірақ соңына келгенде Ж. Мунэн лингвистика бұл қиындықтардың да шектеулілігін көрсетеді деп тұжырымдады. Біріншіден, аталмыш ерекшеліктер бір тілдің өз ішінде де болуы мүмкін дейді. Мысалы, бір француз орташа түрде қар сөзімен мағыналас бір сөз білсе, француз шаңғышылары қардың әр түріне байланысты эскимостар лексикасынан кем емес көптеген атауларды қолданады. Жылқы малына қатысты 200-ге жуық термин қолданатын француз атшылары жайында да осылай айтуға болады. Бұл ерекшелік француздар арасындағы қарым-қатынасқа еш кедергі келтірмейді. Демек, дәл солай аудармада да бұл қиындықты жеңуге болады. Екіншіден, лингвистикалық зерттеулер тілдерде планетамыздың барлық мекен етушілерінің мекен ету ортасы, биологиялық тип, қоршаған ортаны қабылдау және психикалық ерекшеліктерінің ортақтығын көрсететін көптеген универсалийлер барына көз жеткізіп отыр.

Ал, заманауи мәнмәтінде мәдениеттердің одан әрі жақындастығы, тілдердің конвергенциясы байқалады. Адамдардың сауаттылығы артып, шетел тілдерін, өзге мәдениеттерді, тарихты зерттеп-білуге құштарлығы, сәйкесінше фондық білімі мен өзге мәдениеттерге деген толеранттылығы артып келеді. Әрі ғаламтор арқылы әлемнің кез келген бұрышын, табиғи және географиялық ерекшеліктерін, салттарын, өмір сүру қалпын көзбен көру мүмкіндігінде шек жоқ.

Демек, Ж. Мунэн ақырында «Әрине, түпнұсқа мәтіннің ар жағында тұрған шындықты білу оны түсініп аудару үшін қажет. Бірақ өзге мәдениеттің реалиялары суреттеп айтуға немесе зерттеуге мүмкін емес дүние емес. Этнографиялық мәліметтерді қолданып, аудармашы түпнұсқадағы мәдени ерекшеліктерді түсіндіріп, басқа тілде суреттеп бере алады. Аударма арқылы қарым-қатынас ешқашан абсолютті болмайды, бірақ үнемі мүмкін» деп қорытындылайды [47, p. 37]

Бұл тақырыпқа өте көп зерттеулер арнаған, Ж. Мунэн өз еңбектерінде дәйексөз еткен американдық лингвист Ю. Найданың тұжырымдары да аса танымал. Ю. Найданың аударма концепциясының негізі «рецептордың реакциясы» болды [50]. Рецептордың реакциясы аударма сапасын бағалаудың ең басты критеріі болып табылады. Яғни, аударманың түпнұсқамен сәйкесітігі емес, аударманың рецепторға ұсынылуы және олардың реакциясын бақылау маңызды. Зерттеушінің бұл ұстанымы, енгізген динамикалық эквиваленттілік ұғымының көп жақтаушылары болды. Аударманың басты функциясы – түпнұсқа мәтіннің толыққанды коммуникативті қызмет атқаруы. Демек, «Аударма адал ма?» деген сұраққа «Кімге?» деп жауап қайырылды. Осылайша, динамикалық эквиваленттілік аударманың халықтардың мәдени-этникалық ерекшеліктерін есепке алмай, адамдардың өзіне жат мәдениет элементтерін меңгеріп, басқа елдің өздеріне тән дәстүрі, өмір сүру салты барын түсіну қабілетін жоққа шығарып, түпнұсқа мәтінді барынша бейімдеуі. Демек, түпнұсқадағы аударылып жатқан мәдениетке жат ұғымдардың барлығынан айыру, барынша түсінікті ету. Себебі аударманың мақсаты – еш кедергісіз коммуникативті мақсатқа жету. Рецептор еш қиындықсыз аударма мәтінді

түсінуі қажет [51, p. 55]. Бұл концепция Ю. Найданың ізбасарларының да еңбектерінде өте кеңінен қолданыс тапты.

Бірақ, концепцияның авторы өзінің кейінгі аудармадағы мәдени ерекшеліктерге қатысты еңбектерінде *Meaning across cultures* (1976) [52] алдыңғы монографияларындағы бұл шектіліктен бас тартады. Рецептордың түпнұсқаның мәдени-этникалық ерекшеліктерімен байланысты образдар, ассоциациялар мен символдарды дұрыс түсініп қабылдау маңыздылығын атай отырып, аударма мәтінінің түпнұсқадан алыстап кететіндей бейімделуін талап етпейді. Ендігі жерде назарын сілтемелер мен ескертпелер көмегімен мәдени реалияларды түсіндіруге аударады.

1980 жылдары неміс аударматанушылары Катарина Райс пен Ганс Фермеер Найданың алғашқы ұстанымдарына ұқсас скопос-теорияны жасап шығады [53]. Ол теория бойынша аударылатын мәтін толықтай аудармаға тапсырыс берушінің, аударма инициаторының немесе аудармашының мақсатына сай, өз бетінше мақсатты аудиторияны анықтап, интерпритацияланып, бейімделеді. Мұндай қатысым түпнұсқа мен аударма мәтінінің эквиваленттілігінен, түпнұсқа ерекшеліктерін толықтай жеткізуден бас тартуға мүмкіндік берді. Австриялық лингвист Э. Прунчтың ойынша бұл жағдайда түпнұсқа мәтін күйреп, Автор мен түпнұсқаның өлімі орын алады [54, pp. 417-418]. Көркем мәтін аударма болып саналмайтын қысқаша мазмұндамаға айналады деп қарсылығын білдіреді.

П. Ньюмарк аудармашының қандай да бір стратегияны таңдауына әсер ететін факторларды (мәтіннің мақсаты, аудармашының ниеті, оқырманның сипаты, түпнұсқа мәтіннің тілдік және көркемдік ерекшеліктері) қарастыра келе Ю. Найда және лейпциг мектептерінің бұл концепциясына түбегейлі қарсы болды. Ол үшін ең маңыздысы – түпнұсқаға адалдық және осы адалдық жолында ол тіпті сөзбе-сөз аударманы да жақтайды. Эквиваленттілік әсерін сақтаған жағдайда сөзбе-сөз аударма ең жақсы ғана емес, ең дұрыс әдіс, қажетсіз синонимдер мен перефразаның керегі жоқ деп тұжырымдайды.

Бұл мәселеге неміс аударма теориясына елеулі үлес қосқан, өзі де көркем аударманың керемет үлгілерін жасаған, неміс әдебиетінің классигі Иоганн Вольфганг Гёте де мән берген. Аударма қызметінің мүмкіндіктері мен амалдарын ойластыра келе, аударма ұстанымының екі түрін ажыратады: бірі, шетелдік авторды аударма оқырмандары өзінің отандасы ретінде көру үшін авторға сол жаққа көшіп баруды талап етеді, екіншісі керісінше аударма оқырмандарына оның өмір сүру шарттарын, тілдік ерекшеліктерін меңгеру үшін жатжерлік автордың жеріне көшіп бару қажет. Аудармашы орта жолды таңдағанда бұл принциптерді біріктіруге болады, бірақ әрқайсысының өз артықшылықтары бар. Және аударматануда Гетенің төмендегі тұжырым көп дәйексөз етіледі: «Аудармада аударылмайтынға жету керек, тек сол жағдайда шынымен басқа халықты, басқа тілді тануға болады» [55, p. 112].

Ф.У. Ньюман аудармашы түпнұсқаның барлық ерекшеліктерін сақтау керек деп есептеді. Оған қоса, аударма мәтін неғұрлым «шетелдік» болуы қажет

(форензацияланған). Аудармашы ең алдымен түпнұсқаға бағдар қылып, оған аса адалдық танытуы қажет [56, р. 28].

Сондай-ақ кез келген тілден екінші бір тілге аудару тұрғысынан, яғни жалпы аударма теориясына негізделіп жазылған болгар ғалымдары С. Влахов пен С. Флориннің «Непереводимое в переводе» еңбегі бұл бағытта аса құнды болып саналады. Ғалымдар «...бүкіл бірінші және екінші бөлімнің айтарлықтай бөлігі (кітаптың) негізінде ұлттық және тарихи реңктің берілуімен байланысты, себебі мәтіннің жеке элементтерінің аударылуы емес, түпнұсқаның ұлттық өзгешелігі, ол пайда болған ұлттық ортаға сай ерекше реңкінің аудармада көрініс табуы - қаншалықты аударылуы мүмкін деген сұраққа жауап бере алатын аударма теориясының маңызды мәселелерінің бірі» деп атайды. Және соңында авторлар «Біз сенімдіміз, бұл айтылғандардың барлығы «аударылмайтынның» сұрағын бірден жауып тастамайды. Бірақ дегенмен ауыстырып қою, басқаша айту арқылы болса да оқырманға жеткізіп аудару мүмкін және керек» деген қорытындыға келеді [8, с. 340].

Жоғарыда аталған ой-тұжырымдардың барлығын саралай келе, аудармада дегенмен барынша түпнұсқаға адалдықты, ұлттық реңкті сақтап қалу қажет деген тұжырымға келеміз. Ол да әрине бірнеше факторларға байланысты. Біріншіден, аудармашы аударма кімге арналғандығын анықтап алуы қажет. Адресатты анықтап алғаннан кейін лингвомәдени лексиканы түпнұсқадан танып, ажыратып, семантикалық белсенділігін, атқарып тұрған рөлін анықтау қажет. Содан кейін ең ұтымды аударма техникасын таңдау. Аударма адресатын, мақсатты оқырманды нақты анықтау да аударматанудың нақты шешімін таппай келе жатқан сұрақтарының бірі. Әсіресе көркем аудармаға келгенде жағдай тіпті күрделі. Жалпы, аударма адресатын да әр түрлі атайды. Ресейлік ғылыми дискурста адресат (Я.И. Рецкер, В.Г. Гак и др.), қабылдаушы (получатель) (Л.А. Черняховская, Ю.В. Ванников, Г.В. Чернов и др.), оқырман / тыңдаушы (Л.С. Бархударов), реципиент, рецептор (В.Н. Комиссаров). Терминдердің әр түрлі атрибуттармен де қолданылуы жиі кездеседі: шет тілдік қабылдаушы (А.Д. Швейцер), аударма мәтінін қабылдаушы (Н.К. Гарбовский и др.), «орташаландырылған» рецептор (В.Н. Комиссаров и др.), орта (қарапайым, болжалды, мақсатты, қатардағы) оқырман, ықтимал қабылдаушы, белгілі бір адресат, ақырға реципиент. Дәл осындай терминологиялық ахуал шетелдік аударматану ғылымында да байқалады.

Неміс лингвисті және аударма тәлімгері Алберхт Нойберт бұл жағдайды жақсы түсіндіреді: «Көркем әдебиет түпнұсқа мәтіннің аудиториясына арналып жазылғанымен, жалпыадамзаттық құндылықтар мен қажеттіліктерді білдіре отырып, әлемдік әдебиеттің бөлшегіне айналады. Сол себепті аудармадан бұрын, түпнұсқаның нақты адресатын анықтаудың өзі қиын» [57, р. 70]. Орыс ақыны, аудармашы, профессор С.Ф. Гончаренко осы мәселе жайында Аудармашы дәптерінде өз-өзіне сұрақ қойып, жауап қайырады «Түпнұсқа поэтикалық мәтіндер не үшін өмір сүреді? Әрине, араларын жүзжылдықтар бөліп тұрса да, автор мен оның елі арасындағы рухани қарым-қатынас орнату үшін. Ал, поэтикалық аударма мәтіндері не үшін өмір сүреді? Бәлкім одан да

күрделі коммуникативті үрдісті жүзеге асыру үшін: автор мен мүлдем басқа тіл мен мәдениет аясында тәрбие көрген оқырмандар арасындағы рухани қарым-қатынас» [58, с. 2].

Бірақ біз бақытымызға орай аудармашылармен сұхбаттасу мүмкіндігіне ие болдық. Ағылшын тіліне тәржімалаған Мичиган университетінің профессоры Т. Кожаоглуға:

«Аудармашы аудармаға кіріспестен бұрын мақсатты аудиторияны анықтап алғаны дұрыс дейді. Яғни, аударма мәтіні кімге арналады және не үшін деген сұрақтар. Сіз тәржіманы сондай мақсатты аудиторияға арнадыңыз ба? Әлде ағылшын тілі әлемдік тіл болғандықтан жалпы адамзаттық мұра ретінде танытқыңыз келді ме?» деп сұрақ қойып, төмендегідей жауап алдық:

«Бұл өте жақсы сұрақ, бірақ қарапайым жауап беру өте қиын! Мен екі мақсатты көздедім деп ашық айта аламын: бірінші мақсат - Мағжан ақынның ең ерекше әдеби ойлауын ағылшын тілінде мүмкіндігінше көрсету. Екінші мақсат - ана тілі ағылшын тілі болып табылатын аудиторияның жүрегіне әсер ету. Мен осы екі мақсатқа тең дәрежеде қол жеткіздім деп үміттенемін. Алайда, бұл мәселені өлшеу және бағалау әдебиеттанушыларға қатысты.

Осылайша мен Мағжанның өлеңдеріндегі қазақ мәдениетін ағылшын тілінің әмбебап мұрасында бейнелеуге тырыстым» [59, 122 б.] Толық сұхбат қосымшада. Яғни, аудармашы бұл сұрақтың күрделігі жайлы біздің ойымызбен келісетіндігін білдіріп, ақынның көркемдік ойлау жүйесі мен поэзиясының эстетикалық әсерін ана тілі ағылшын тілі болып табылатын аудиторияға жеткізгісі келетінін айтады. Ал, Түркия түрікшесіне тәржімалаған Ферхат Тамир бұл сұрағымызға «Мен Мағжанның өлеңдерін Түркия зиялылары түсініп алсын деп аудардым» деп жауап қайырды. Яғни, бұл аударма көбінесе Түркия интеллигенциясына арналған. Ал, орыс тілді аудармашылармен өкінішке орай сұхбат мүмкіндігі болмады. Дегенмен, орыс тілді аудитория Қазақстанда да, бұрынға КСРО құрамындағы социалистік республикалардың барлығына таныс деп болжай аламыз.

Ал, лингвомәдени лексиканы аудару барысында қандай қағидатты (доместикация немесе форенизация) ұстанғандары жайлы төмендегідей сұрақ қойылды: «Қазіргі аударматану ғылымында екі жақты ойға әкелетін мәселе – эквивалентсіз лексиканы қалай аудару қажет деген сұрақ. Ұлттық колорит пен бірегейлікті сақтап қалу немесе сол аударманы қабылдайтын оқырман қауымға жақындату, бейімдеу дұрыс па деген. Сіз Мағжан ақын туындыларын тәржімалау барысында көбінесе қай принципті ұстандыңыз?». Бұл сауалға Т. Кожаоглу:

«Ия, сіз дұрыс айтасыз! Мағжан - ұлы ақын, оның өлеңдерінің екі жағы бар: жергілікті деңгейде қазақтың мәдени мұрасы бар; халықаралық деңгейде олар бостандықтың, теңдіктің, адам махаббатының жалпыға ортақ құндылықтарына ие. Ақындардың ұлылығы жергілікті мәдени құндылықтарды жоғарылату кезінде олардың әмбебап болу қабілетінен туындайды. Осылайша, Мағжан - бұл тұрғыда әлемдегі ең үлкен ақындардың бірі. Өкінішке орай, менің басты уайымым әрқашан Мағжан поэзиясының көркем әдеби шеберлігін оның

ағылшын тіліндегі аудармаларында көрсету болды; өлеңдеріндегі сөздерден гөрі». Бұл сөздерден аудармашының жеке сөздерден гөрі жалпы өлеңнің көркемдік әсеріне мән бергенін түсінеміз.

Ф. Тамир болса «Мағжанның айтқандарының мағынасын қолымнан келгенше Түркия түрікшесіне аударуға тырыстым. Негізінде жалпы Түрік ұлтының бірер елі емеспіз бе?» деп сұраққа сұрақпен жауап қайырды. Туыстас ұлт ретінде ортақ дүниелер де баршылық, бірақ өмір сүру салтының айырмашылығына байланысты тілдік бейненің өзгешеліктері де бар. Олардың аудармада қалай көрініс тапқаны практикалық бөлімде сараланды.

1.3 Мәдени лексиканы аудару техникасы мен стратегиялары

И. Мейер аударманы өте көп шешімдер жасауды талап ететін және сәйкесінше қателікке ұрынудың қаупі бар іс-әрекет түрі деп атайды [60, pp. 230-232]. Және лингвомәдени лексиканы аудару әбден таразыланған шешімді қажет ететін мәселе екенін аудармашы ғалымдар мойындап келеді. М. Бейкер аудармадағы эквивалентсіздікті талдай келе мәдени лексиканы аударуды ең жиі кездесетін қиындықтардың қатарына жатқызады [4, p. 21]. П. Ньюмарк бұл тұжырымды қолдай отырып «мәдениетті түпнұсқаға адал және лайықты аударма жасауда ең үлкен кедергі» деп атайды [26, pp. 172-173]. К. Норд мәдени лексиканы екі коммуникативті ортаның қарама-қайшылығының нәтижесінде пайда болатын аударманың прагматикалық мәселелері қатарына жатқызады [61, p. 24]. К. Шеффнер мен У. Визерман мәдени лексиканы аударма үдерісіндегі қиындық туғызатын аймақ деп танып, дәстүрлі қатысым бойынша көбінесе аударылмайтын лексика деп сипатталады деп тұжырымдайды [62, p. 32]. Қиындықтың туу себебін «мақсатты аудиторияның үнемі түпнұсқа тіл мәдениетімен толығымен таныс болмауынан» деп түсіндіреді [61, p. 33]. И. Дэвис «аудармашының міндеті әр түрлі мәдени құбылыстарды оқырманға қолжетімді етіп жеткізу болып табылатын дәнекер» деп сипаттайды [7, p. 68].

Л.Н. Соболев «Аударылмаушылық жайында сөз етер болсақ, онда дәл осы реалиялар аударуға келмейді» деп жазады [10, 79]. И. Левый *Искусство перевода* атты еңбегінде реалияларды аудармашылардың «тозақ» азаптары қатарынан дейді [63, с. 5]. С. Влахов пен С. Флорин реалияларды аудару қиындығының екі себебін көрсетеді: 1) аударма тілінде осы тілде сөйлеушілерде реалия объектіні (референт) білдіретін сәйкестіктің (аналог, эквивалент) болмауы; 2) аудармада реалияның заттық мағынасымен қатар (семантика) колоритін де (коннотациясын) жеткізу [8, с. 80].

Отандық мәнмәтінде алғаш аударма, көркем аударма жайында ой қозғаған әдебиеттанушы М. Әуезов мәдени лексика жайында тікелей айтпаса да, шебер аударма жасау үшін қойылатын талаптарда фондық ақпаратты алға шығарады: «Аудармашының шығармашылық еңбегінің басты бір сатысы - аударуға дейінгі дайындық кезеңі. Осы кезең табиғатын М.Әуезов мынадай үлгіде сипаттайды: а) асыл нұсқада суреттелетін халық тарихын зерттеу; ә) асыл нұсқа кейіпкерінің дәуірімен, ортасымен терең танысу; б) аударуға кіріскенге дейін аударылатын асыл нұсқаның бар материалын біліп алу, т.б.»

[64, 77 б.]. Яғни, аудармаға кіріспестен бұрын халық тарихын, кейіпкер өмір сүрген орта мен кезеңнің ерекшелігін біліп, түсініп алуды алдыңғы орынға қояды. Кейіннен М. Әуезовтың аударма қағидаттары С. Талжанов, А. Сатыбалдиев, Қ. Нұрмаханов, З. Тұрарбеков, Ө. Айтбаев, С. Құспанов секілді ізбасарларының еңбектерінде көрініс тапты. С. Талжановтың 1975 жылы жарық көрген «Аударма және қазақ әдебиетінің мәселелері» атты монографиясы [65], Ө. Айтбаевтың 1971 жылы қорғаған «М.Горький шығармаларының аудармаларында фразеологизмдердің қазақ тілінде берілу жолдары» деген тақырып бойынша кандидаттық диссертациясы [66], М. Құрмановтың «Неміс поэзиясын аударудың кейбір мәселелері (Гёте, Шиллер, Гейне шығармаларының аудармалары негізінде)» атты кандидаттық диссертациясы [67]. Сондай-ақ, әдеби аударманың теориялық, тәжірибелік жақтарын қарастырған бірнеше монографиялық зерттеулер мен ғылыми жинақтар жарық көрді. Атап айтқанда Н. Хайруллиннің «Аударма сипаты» (1976) [68], З. Тұрарбековтың «Әдебиеттер достығының дәнекері» (1977) [69], Ө. Айтбаевтың «Аудармадағы фразеологиялық құбылыс» (1975) [70], М. Құрмановтың «Алтын арқау» (1979) [71] сияқты зерттеу еңбектерінде аударманың зәру мәселелері кеңінен әңгімеленді.

Тәуелсіздік алған жылдардан кейін түпнұсқа мәтін пайда болған ортаның, шындық құбылыстардың қыр-сырын танып білу қажеттігін профессор Ж. Дәдебаев та әбден түсіндіреді: «Әдеби шығарманың көркемдік әлемі өте күрделі. Одан тыс тұрған аудармашының еңбегі жемісті бола алмайды. Аудармашы өзі аудармақшы болып отырған шығарманың көркемдік жүйесін терең білумен бірге оның жазылу тарихын, жазушы еңбегінің барлық сатылары мен кезеңдерін жете танып, таразылауы шарт. Әдеби шығарманың көркемдік жүйесінің негізін түзген, жазушының шығармашылық ой өзегінің тууына себеп болған шындық құбылыстарды аудармашының тап жазушының өзі секілді барлап, қабылдауы, тіпті өз көңіл сарайынан өткізіп, толқып тебіренуі болмаған жерде көркем аударма тумайды» [1, 54 б.]. Аударматанушы, профессор С. Абдрахмановтың да ойы осы жерден шығады: «Бізге салса, нағыз аудармашы әрі ақын, әрі зерттеуші, әрі тілші, әрі әдебиеттанушы, әрі стилист, әрі талдамашы, әрі тарихшы болуы керек деген талаптың да түк артықшылығы жоқ» [72, 66 б.]. Профессор Т. Есембеков «Аударманың поэтикалық мәселелері», «Көркем аудармада типологиялық әдістерді қолдану», «Әдеби мәтіндегі ой-талқыны түсіну және аударма амалдары», «Мәтін энергетикасы және аударма», «Әдеби мәтінді аудару мәселелері» атты ғылыми мақалаларында мәтінді аудармадан бұрын талдап алу қажеттілігін баса айтып, талдау қағидаттарын ұсынады. «Алдымен мәтіннің табиғатын, түрін, көлемін, мазмұны мен пішінінің ерекшеліктерін анықтап алған дұрыс» [73, 24 б.] дейді. Мәтіннің табиғаты мен мазмұнын түсінген аудармашы оның ажырамас бөлігі, мәдени концепциясынан да аттап кете алмайды, оны оқырманға жеткізудің ең тиімді амалын қарастырады. Аударматану ғылымына көптеген еңбектерін арнаған профессор Ә. Тарақ та реалиялар мен оларды аудару мәселесіне тоқталады: «Түпнұсқа тіліндегі халықтың тұрмыс-тіршілігін, кәсіп түрлерін

білмей аудару жиі қателестіреді. Бұл реалияға тікелей қатысты. Фразеологиялық тіркестер, орамдар тәрізді, реалиялар да аудармашыны жиі жаңылыстырады» [74, 65 б.]. Және де оның түпнұсқадағы рөлін, танып-түйсіну қажеттілігін анықтайды: «Реалия – түпнұсқаның ұлттық ерекшелігін таныту құралы, оған немқұрайлы қарауға болмайды. Оның мәтіндегі қолданылу мәнін терең түсіну қажет. Оның заттық сипатын, ерекшелігін, қолданылу мәнін тани білу керек». Профессор А.Ж. Жақсылықов көркем аударманы зерттеу еңбектерінде бұл тақырып аясында «Аудармада туындының сонылығын көрсететін қырларын сақтау керек. Қажетті атрибуттар болмаса, аударма халықтың өмірі мен психологиясы жайында шынайы ақпаратты қалай береді?» [75, с. 15] деп, осындай атрибуттардың біріне мәдени колоритті жатқызады. «Басқаша айтқанда, егер де аудармада кишлак пен дехканин орын алса, орыстың деревнясы мен шаруаның (крестьянин) психологиясы жайында не білер едік? Аударма ақынның «архетипін», халықтың «мета-шындығын» сақтау қажеттігі анық [75, с. 15] деп тұжырымдайды. Ғалым С.А. Ашимханова «Мир Габита Мусрепова» (1999) атты еңбегінде *Мәтіннің ұлттық-мәдени спецификасы* деген арнайы тараушада қазақ халқының ұлттық дүниетаным ерекшеліктеріне тоқталып, Ғ. Мүсіреповтың орыс тіліндегі аудармаларын саралап, жазушының ұлттық ойлау жүйесінің тәржімада көрініс табу маңыздылығына баса мән береді [76].

Аталмыш мәселе аталып қана қоймай, оны шешудің әр түрлі амалдары ұсынылды. И. Дэвис олардың барлығының екі бағытта орын алғандығын атап өтеді: 1) аудармашының ең басты екі мақсатының ара жігінде, яғни, түпнұсқаның мәдени сипатын сақтап қалу немесе мақсатты аудиторияға бейімдеу. Мысалы, Л. Венутидің доместикация және форенизация принциптері [77]; 2) мәдени лексиканы аударудың альтернативті амалдары ұсынылды. Мысалы, И. Дэвистің аударма стратегиялары: сақтау (preservation), қосу (addition), түсіру (omission), глобализация (globalisation), жергіліктендіру (localisation), трансформация (transformation) және құру (creation) [7, pp. 69-70]. Яғни, доместикация немесе форенизация принциптеріне сүйену аударманың екі мақсатының ара жігін ашады. Экзотикалық, бөтендік әсеріне қарамастан түпнұсқаның сипатын барынша сақтап қалу немесе мақсатты аудиторияға таныс, қолжетімді, үйреншікті қалыпқа сай аударма мәтінін жасау. Венути бойынша доместикация – бұл әдетте зейін аударма тілінің мәдени құндылықтарына қойылатын, түпнұсқа мәтін қысқарып, «автор оқырманға жақындайтын» этноцентристік қатысым. Ал, форенизация керісінше «оқырман авторға жақындайтын», негізгі зейін шет тілдік мәдени құндылықтарға қойылатын қатысым. Сонымен қатар, бұл ұғымдармен бірге зерттеуші аудармашының «көрінуі» немесе «көрінбеуі» терминдерін ұсынады. Форенизацияда – аудармашы шет тілдің аударылмайтын мәдени ерекшеліктерін түсіндіріп, сілтеме бере отырып, оқырманға «көрінеді», ал доместикацияда – бөтен нәрсенің барлығын алалап, тегістеп, қосымша түсіндіруді қажет ететін лексиканы түсіріп немесе мақсатты мәдениетке таныс элементтермен ауыстырып, өзі де еш «көрінбей» қалады деп тұжырымдайды.

Аударманың аталмыш стратегиялары басқа да зерттеушілермен аталған болатын. Мысалы, Ф. Шлейермахер *натурализациялау* (naturalising) немесе *алиенация* (alienating) [78, p. 28] деп атаса, С. Харви мен И. Хиггинс *экзотизм* (мәдени лексика мақсатты аударма мәтінінде минималды бейімделу мен өзгеріске ұшырайды) және *мәдени трансплантация* (түпнұсқа тілдегі мәдени лексика аударма тіліндегі мәдени лексикамен алмастырылады) [79, p. 33] деп атады:

Кесте 1.1

Л. Вентути	Ф. Шлейермахер	С. Харви и И. Хиггинс
Доместикация	Натурализациялау	Экзотизм
Форенизация	Алиенация	Трансплантация

Отандық аударматану дискурсында бұл мәселе форенизациялану немесе доместикациялану деп термин деңгейінде аталмаса да, сонау 1967 жылы шыққан Мұзафар Әлімбаевтың «Өрнекті сөз – ортақ қазына» еңбегінің бесінші тарауында, «Аударма ағайындастырады» деген бөлімінде айтылады. Автор «аударманың өзге жұрттан келгендігін оқушы аңдамасын» [80, 12 б.] дейді. Яғни, ол барынша аударма тіліне бейімделуі қажет. 1975 жылы Ө. Айтбаев «Аудармадағы фразеологиялық құбылыс» атты еңбегінде М. Әлімбаевтың бұл ойына қарсы пікір білдіреді: «...оқушыға байқатқысы келмей аударманы мүлдем қазақыландырып жіберу ниетін жақтайтын тұстарын дұрыс дей алмаймыз. Өйткені аударма екені сезілмесе, оның несі аударма. Ол ана тіліміздің топырағында туған төл туынды болады да шығады. Аударманың күллі қасиетінің өзі оның аударма екені білініп тұруында, яғни оқып отырған нәрсеңізге сүйсінер болсаңыз, аударманың қасиеті сонда байқалмақ» [70, 78 б.]. Демек, ғалым аударманың мүлдем қазақыланып кетуіне, доместикациялануына қарсы шығады.

Р. Де Педро мұндай шектіліктің екеуіне де қарсы болды. Аудармада радикалды емес амалдар қажет деп тапты және түпнұсқа тілдің мәдениетін форенизациялау тенденциясы оқырмандардың шетел мәдениетімен танысып, форенизацияға шыдамдылық танытуға алып келеді деген болжам білдіреді [80, p. 322]. М. Кронин *Translation and Globalisation* (2003) атты еңбегінде адамдардың мәдени әртүрлілікті тануы табиғи болмысы деп атап, аудармадағы және жалпы әлемдегі мономәдениеттену құбылысының қауіпті екендігін баса айтады: «Планетамыздағы биологиялық және мәдени экожүйенің осалдана бастауынан аудармашының міндеті маңызды бола түседі. Аударманың өзін мәселе деп біржақты қарамай, оның заманауи әлемде ұсына алатын потенциалдарына мән беру қажет. Олар – үшеу. Біріншіден, бұл аударма мен әртүрліліктің арасындағы табиғи байланыс. Себебі аударма әр түрлі мәтіндердің типін арттырып, жеке тұлғаға басқа да тілдер мен мәдениеттердің барын көрсетеді» [82, p. 72]. Дэвид Хармон әртүрлілікті тану қабілеті біздің адами болмысымыздың ажырамас бөлігі деп санайды. Әр түрлі объектілер мен тәжірибелерді бөліп және ажырату қабілеті - бұл адам санасының анықтаушы

функциясы болып табылады [83, р. 64]. «Парадокс - біз әмбебап нәрсені алдымен өзгешелікті тану арқылы ғана түсіне аламыз» (сол жерде: 54). «Екіншіден, аударма - біздің барлық мәдени мүмкіндіктерімізді тірі және қол жетімді етіп сақтаудың маңызды тәсілі болып табылады. Бернард атап өткендей, «тілдік әртүрліліктің кез-келген қысқаруы біздің түрлеріміздің бейімделу күшін азайтады, өйткені бұл біз алатын білім көлемін азайтады» [84, р. 82]. Әр түрлі тілдер адамдарға түрлі түсініктерге қол жеткізуге мүмкіндік береді және олар қиындықтар мен мүмкіндіктерге неғұрлым кешенді және икемді жауап беру үшін негіз болады. Осылайша, аудару мүмкін еместігі В. Шиваның «ақыл - ойдың монокультурасы» [85, р. 112] деп аталатынына еріксіз әкеледі. Мұндай монокультураларда мәдениеттердің айналасындағы проблемаларды – әлеуметтік, психологиялық, эстетикалық мәселелерді тиімді шешуге кедергі келтіретін мәдени соқыр аймақтарды шығармашылық тұрғыдан жеңу үшін ресурстар жетіспейді. Д. П. Паттанаяк монокультураның осалдығын көрсетеді: «Экология әр түрлі формалар биологиялық өмір сүрудің міндетті шарты екенін көрсетеді. Монокультуралар осал және жойылуға оңай болып келеді. Адам экологиясының көптігі дәл осылай жұмыс істейді» [86, р. 380]. Аударманы есепке алмайтын адам экологиясы өзінің өмір сүру мүмкіндігін айтарлықтай төмендетеді. «Әртүрлілікті сақтау үшін аударманың үшінші қауқары - бұл кітапта бірнеше рет атап өтілген аударма тәжірибесінің элементі-есте сақтау рөлі. Аударма басқа тілдерде және өз тілімізде бұрын не істелгенін, не айтылғанын, не ойланғанын есте сақтауға мүмкіндік береді. Онсыз біз мәдени амнезияның ең мүгедек түріне тап боламыз, және шынымен де Маффи жадының жоғалуын қазіргі заманның ең үлкен қауіпі ретінде қарастырады: жеке адамдар мен топтар ретінде біздің алдымызда тұрған маңызды міндеттердің бірі - есте сақтау міндеті: кім екенімізді, қайдан келгенімізді және қайда барғымыз келетінін есте сақтау; Бүкіл әлемдегі адамдар әлі де өмір сүретін және таным мен қарым-қатынастың әр түрлі жергілікті және қоғамдық тәсілдерінің байлығын ұмытып кетпеу ... немесе біздің тірі естеліктерімізде болды; осы уақыт ішінде білгендерімізбен байытылған бұл жады біздің болашаққа жолымызды бағыттай берсін [87, р. 39]. Демек, аударма әлемдегі тілдік және мәдени әртүрлілікті, оның тарихын, даму жолын, жалпы кім екенімізді ұмыттырмаудың бірден-бір амалы. Сондықтан, аудармадағы мономәдениеттен абай болуымыз қажет деген тұжырымға келеді.

Ал, И. Дэвис аудармашының қандай да бір принципті таңдауы, фorenизация я доместикация, әр түрлі мәдениеттер мен уақыттағы бірнеше факторларға байланысты деді. Олар: мәтіннің түрі, мақсатты аудиторияның болмысы, және түпнұсқа және аударма тілі мен мәдениеттері арасындағы қарым-қатынас [7, р. 69]. Түпнұсқа және аударма тілі мен мәдениеттер жайында ой қозғай келе П. Ньюмарк ағылшын тілінің жайылуына тоқталады. Яғни, ағылшын тілінің әлемде қарқынды дамып келе жатқаны соншалық, біздерді бөлгеннен қарағанда, біріктіріп тұратын дүниелер көп. Сол себепті заманауи мәтіндер аударыла алмайды деген қорқыныш енді жоқ дейді [26, р. 181]. Ағылшын тілі қазақстандық мәнмәтінде де өте танымал, білім берудің барлық

деңгейлеріне интеграцияланған десе болады. Мемлекеттік, жеке, маңызы зор ұйымдардың, білім беру порталдарының барлығы үш тілде жүргізіледі. Ғылыми баспалар мақалаларды үш тілде қабылдайды, әрі ағылшын тіліне басымдылық беріледі. Ағылшын тілінде оқулықтар да, түрлі үш тілді сөздіктер де жарық көріп жатыр. Сол себепті диссертациялық жұмыста отандық ғылыми дискурста қандай да бір реалия сөздер ағылшын тіліне осындай қалыпта аударылып, қолданыс тауып жатыр деген ескертпелер мен сілтемелер орын алады.

Сонымен, Л. Венути доместикацияны мәдени империализм ретінде қабылдануы мүмкін деп, оны болдырмау үшін балама ретінде форенизацияны ұсынады [76, р. 54]. Мәдени лексиканың бейімделу деңгейіне қарай бұл аталмыш екі ұстанымды ұластырудың да әр түрлі жолдары қарастырылды. Мәдени лексиканы аударудың да әр түрлі амалдары ұсынылды.

Л. С. Бархударов барлық трансформацияларды төрт негізгі түрге ажыратты:

1) орын ауыстыру (*перестановки*) (ең қарапайым түрі – сөйлемдегі сөз тәртібін ауыстыру);

2) алмастыру (*замены*) (сөз таптарын алмастыру, жалпы мағынаға ие сөздерді жалқымен, антонимдік алмастыру);

3) қосу (*добавления*) (ең қарапайым түрі – қандай да бір мағына мен грамматикалық форманың орнын толтыру мақсатындағы лексикалық қосу);

4) түсіру (*опущение*) (қосуға қарама-қарсы әрекет) [88, с. 65].

В. С. Виноградов реалия сөздерді аударудың төмендегідей амалдарын қарастырады: 1) транскрипция (транслитерация); 2) гипо-гиперономикалық аударма; 3) ұқсату (уподобление); 4) перифрастикалық аударма; 5) калькалау [89, с. 119-120].

Ғалым Л.К.Латышев баламасыз лексиканы жеткізудің келесі әдістерін ұсынады:

1) транслитерация – кірме сөзді еш грамматикалық немесе фонетикалық өзгеріске түсірмей қолданысқа енгізу. Ол дегеніміз – шет тілдің сөзін аударудан бас тартып, оны бастапқы қалпында қалтыру;

2) калька – баламасыз сөздің немесе сөз тіркесінің бөлшектері (морфемалар) аударылып отырған тілде толықтай алмастырылуы;

3) түсіндірмелі аударма – аударылып отырған сөздің мағынасын жанжақты ашып сипаттау.

4) болжалды аударма – бастапқы тілдің лексикалық бірлігі үшін аударылып отырған тілдің сөздік қорында мағынасы ең жақын сәйкестікті іздеу [90, с. 104-106].

Влахов пен Флорин реалия сөздерді аударудың екі түрін белгілейді: транскрипция және аударма. Аударманың өзін іштей тағы да төрт түрге бөледі:

1) неологизм енгізу: калька, жартылай калька, меңгеру (освоение), семантикалық неологизм;

2) жуық аударма: түр-сипаттық сәйкестік, функционалды аналог, түсіндіру(баяндау, суреттеу);

3) контекстуалды аударма [8, с. 87-93].

П. Ньюмарк бес түрлі стратегия ұсынды:

1) трансференция, мәдени сөз аударма тілінде қабылданып қойған жағдайда мүмкін. Мысалы, Bundestag - Bundestag; диссертациядан мысал: *хан* сөзі орыс тіліне дәл солай *хан* деп еш қиындықсыз аударылады. Себебі бұл реалия тарихтан мақсатты аудиторияға өте жақсы таныс;

2) мәдени эквивалент, бұл стратегия түпнұсқадағы реалия аударма тіліндегі шамалас реалияға аударылу мүмкіндігі болғанда қолданылады. Мысалы, эспрессо – ағылшын шайы. Диссертациядан мысал: *домбыра* түрік тіліне *tambur* деп тәржімаланған. Түріктің *tambur* музыкалық аспабы дәл қазақтың домбырасындай ұлттық маңызға ие;

3) дескриптивті эквивалент, реалия сөз жалпы сөзбен (генерализация), қосымша компоненттермен аударылады. Мысалы, ақын поэзиясындағы бесін сөзі түрік тіліне *Güneş ögle vaktine gelip dayandığında* (Күн түстен кейінгі уақытқа таяғанда) деп сипаттап тәржімаланған.

4) компоненттік анализ, мәдени ұғымды ортақ түрлік тектік компоненттерге бөлу.

5) трансоним, адам аттарын, географиялық атауларды және әдеби жалқы есімдерді аудару процесі. Мысалы, John/Jean/Johan/Juan/Giovanni, Napoli/Naples/Neapel [26, 176-177]. Ғалым өзінің “Translation and Culture” атты еңбегінде қалған сөзбе-сөз аударма, синонимдік аударма, модуляция, перефраза және мәдени сілтемелер тәрізді аударма амалдарын маргиналды деп атайды [26, 178].

Реалия сөздерді аударудың амалдарын тағы да К. Шеффнер мен У. Визерман ұсынды:

1) кірме сөз, шетелдік сөз жазылуы, айтылуы және грамматикалық категориясымен аударма тіліне қабылданып, енуі. Мысалы, *glasnost*, *perestroika*.

2) калька, реалия сөздің сөзбе-сөз аудармасы. Мысалы, *backbencher - hinterbänkler*;

3) субституция (алмастыру), түпнұсқадағы реалия сөздің аударма тіліндегі аналогымен алмастырылуы. Мысалы, *A level - Abitur*;

4) түсіндіру, реалия сөз аударма тілінде түсіндіріліп беріледі. Мысалы, *baccalauréat – French secondary school leaving exam* [61, p. 33]. Аталмыш зерттеушілер аудармашының қандай да бір аударма стратегиясын таңдауы аударманы қабылдаушы адресаттың түпнұсқа тілі мен мәдениетінен қаншалықты хабардар екеніне байланысты деп толықтырады. Сондықтан аудармашы үшін мақсатты аудиторияны анықтап алған аса маңызды [61, p. 33]. Кейбір жағдайларда мақсатты аудиторияның ерекшелігіне, талабына қарай жоғарыда аталған төрт стратегияның комбинациялары да қолданылуы мүмкін.

Аса танымал тағы да бір аударма стратегияларының авторы И. Дэвис. Ол төмендегідей 7 аударма стратегияларын ұсынады:

1) сақтау (*preservation*): аталмыш аударма стратегиясы аудармашымен аударма тілі мен мәдениетінде ұғымның ешқандай жақын эквиваленті болмаған уақытта қолданылады [7, p. 72]. Аударматануда бұл стратегия өте жақсы

танымал, бірақ басқаша аттармен. Пиццутто бұл стратегияны кірме сөз деп [91, р. 31], ал Ньюмарк трансференция [26, р. 81] деп атайды. Басқа де зерттеушілер бұл амалды кірме сөздің түсіндірмемен комбинациясы деп ұсынады. Мысалы, М. Бейкер сақтауды *кірме сөз + түсіндіру* деп сипаттаса, Честерман *кірме, калька* деп атайды.

Дэвис сақтаудың екі түрін ажыратып көрсетеді: 1) түр-пішіннің сақталуы, яғни аудармашы түпнұсқадағы сөзді сол қалпында, еш өзгеріссіз аударма тілінде қалдырады. Мысалы, Ron Weasley – Ron Weasley, pub-pub, porridge – porridge; 2) мазмұнның сақталуы, яғни аудармашы реалия сөздің ешқандай қосымша түсіндірусіз сөзбе-сөз аудармасын береді. Мысалы, Moony-Luna, Zoll-inches.

2) қосу (мәтін ішінде және мәтіннен тыс): Дэвистің сақтау стратегиясы аударманың көмескіленуіне әкеліп соғатын жағдайда қолданысқа ұсынатын екінші стратегиясы. Қосу амалы аудармашы түпнұсқадағы мәдени реңкті сақтап қалуды мақсат тұтып, бірақ мақсатты аудиторияға қосымша түсініктеме беру қажеттігі туындағанда қолданылады. Бұл стратегияны атаған басқа да зерттеушілер бар. П. Ньюмарк мәтін ішіндегі түсіндірмеге дескриптивті эквивалент және функционалды эквивалент деген атаулар берсе, мәтіннен тыс қосу амалдарын ескертпе, қосымша және глосса (notes, additions, glosses) деп ажыратады [26, р. 83-91]. И. Дэвис те дәл осылай мәтін ішіндегі және мәтіннен тыс қосуды ұсынады. Бірақ аудармашының қосымшада дұрыс емес ақпарат беру қаупі барын ескертеді. Яғни, аудармашы реалия сөзге түсінік берместен бұрын оның релеванттылығына әбден көз жеткізіп алғаны абзал. Және де тек қана өте шебер аудармашы оқырманды мәтін ішінде кездесетін қосымшалармен оқуына кедергі келтірмейтіндей табысқа жете алады. Сол себепті көптеген аудармашылар мәтін ішінде түсіндірме енгізу үшін көп күш жұмсамай, қосудың екінші түрін, яғни мәтіннен тыс түсіндірме береді [7, р. 77]. Мағжан ақын өлеңдерін аудару барысында үш тілде де бұл стратегия аудармашылармен белсенді түрде қолданылған. Мәтін ішінен түсіндірме беру тек бір рет кездеседі. Т. Кожоағлу хан сөзін ағылшын тіліне аудару барысында өлең жолдарының ішінде khan (ruler) деп түсініктеме береді. Кейбір мәдениеттерде (халықтар) мәтін соңында түсініктеме беруді басқаларына қарағанда толеранттылықпен қабылдайды. Дэвис төмендегідей мысал келтіреді: «Гарри Поттер романының қытай тіліндегі аудармасында түсініктемелер өте жиі қолданылған. Сондықтан қытай оқырмандар оқу барысында ойды алаңдататын сілтемелер мен түсініктемелерге толы оқумен таныс болуы керек» [7, р. 78].

3) түсіру: қиындық тудыратын реалия аударма мәтіннен түсіріліп, қалдырылып кетуі және сәйкесінше мақсатты оқырман оның бар екенін де білмейді [7, р. 79]. Аудармашы бұл амалды бірнеше себептерге байланысты қолдануы мүмкін: біріншіден, аудармашы аударма тілінде эквивалент таба алмаған жағдайда; екіншіден, аудармашының себепті шешімі болуы мүмкін. Яғни, аудармашы белгілі бір реалия сөзді күш салып, аудару амалын табуы мүмкін. Бірақ мақсатты мәдениет пен аудиторияны еске ала отырып, оның қажеті жоқ деген шешімге келуі мүмкін [7, pp. 79-80]. Бірақ Дэвис бұл

стратегияның жиі қолданылуы аудармаға жағымсыз әсер ететіндігін ескертеді, сондықтан аудармашы түсіру амалын қолданғанда аса ұқыпты болу қажет. Түсіру амалының аудармаға кері әсері жайында отандық аударматанушы ғалым А.А. Алдашева да ескертеді: «Реалиялар, ұлттық мәдениетті белгілейтін басқа да атаулар функционалды қызметі жағынан басым доминант элементтер; олардың контекстегі функционалдық-коммуникативтік қызметі жоғары. Демек, оларды түсіріп тастау түпнұсқаның мазмұнын сақтау талабына нұқсан келтіреді» [2, 180 б.].

4) глобализация: Дэвистің пайымдауынша мультимәдениетті ортада аса танымал аударма стратегиясы [7, р. 82]. Глобализация реалия сөздерді неғұрлым бейтарап, жалпы сөздермен алмастыру болып табылады. Неғұрлым бейтарап және жалпы сөздер әр түрлі мәдени танымы бар оқырмандарға қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Аталмыш стратегия басқа да зерттеушілермен аталды. П. Ньюмарк оны натурализация деп, М. Бейкер жалпы сөздермен аудару деп атады (Newmark 2004: 82; Baker 1992: 26). Фосетт глобализация мен локализацияны біріктіретін конкретизация ұғымын ұсынса [92, р. 29], А. Честерман абстракциялық өзгерту деп атады [93, р. 103].

Глобализация реципиенттің түсінуіне кедергі келтіретін детальдерден құтылып, жалпы концептіні түсінуге мүмкіндік береді. Бірақ көбінесе ассоциациялар мен мағыналық коннотациялардың жоғалуына алып келеді. Сондықтан зерттеуші аудармашы глобализацияны шектен тыс қолданудан бойын алшақ ұстау қажет деп ескертеді [7, 83].

5) локализация: мәдени лексиканы аударуда қолданылатын тағы да бір маңызды стратегиялардың бірі. Дэвис аталмыш терминді глобализацияның қарсылығы ретінде қолданады [7, pp. 83-84]. Локализация аудармашы мәдени сөзді оқырманға түсінікті ету үшін сипаттап аударудың орнына мақсатты аудиторияға тән, таныс мәдени лексикамен аударуды жөн көргенде орын алады. Мысал ретінде И. Дэвис Гарри Поттер кітабындағы британдық ас атауларының француз тіліндегі аудармасында француздық ас атауларымен алмастырылғанын келтіреді. Мысалы, рождестволық бәліш *bûches de Noel* деп, Францияда рождество кезінде пісірілетін бәлішпен алмастырылған. Сондай-ақ сөздердің фонологиялық, жазылуы мен грамматикалық жағынан аударылатын тілге бейімделуі де локализация болып табылады. Бұл стратегия басқа да зерттеушілермен тек басқа атпен аталған болатын.

Көбінесе, локализация мақсатты аудиторияға түпнұсқаның түпнұсқа тілді оқырмандарға берген әсеріндей әсер етуді көздейді. Локализация нәтижесінде мақсатты оқырмандарға ешқандай бөтендік сезілмейтіндіктен, түсініспеушілік те орын алмайды. Бірақ Дэвис ойға қонымды және шындыққа жанаспайтын локализацияның арасында өте жіңішке шек барын ескертеді. Себебі мәдени элементті мақсатты аудиторияға дәл түпнұсқа оқырманына әсер ететіндей деңгейде жергіліктендіру аса қиын [7, р. 84].

6) Глобализация мен локализацияның шегінен шығатын амалды И. Дэвис трансформация деп атады. Бұл амал түпнұсқадағы мәдени элементтің мазмұнын өзгертеді, түпнұсқаның өзгеруі немесе бұрмалануы деп есептелуі

мүмкін [7, р. 86]. Пиццутто оны адаптация [92, р. 17], Честермен мәдени фильтрлеу [91, р. 108], Бейкер мәдени субституция (мәдени алмасу) [4, р. 31] деп атады. Ньюмарк адаптация немесе мәдени эквивалент деп атайды [26, р. 46; 82]. Түпнұсқадағы мазмұнның модификациясы аудармашының мақсатты аудиторияның мәдени ақпаратты қабылдау икемділігі мен аударма мәтіннен нені күтетіндерін бағалау себептерінен болуы мүмкін дейді зерттеуші.

7) құру, аудармашының түпнұсқада жоқ реалия сөзді ойлап табуы [7, р. 88]. Бұл аударма стратегиясын П. Ньюмарктың ақпаратты түпнұсқада жоқ идиомалар мен коллоквиализмдердің көмегімен аударуды білдіретін идиоматикалық аудармамен салыстыруға болады [26, р. 47]. Сондай-ақ, И. Дэвис әр түрлі аударма амалдарының арасында айтарлықтай жанасу нүктелері барын айтады. Кей жағдайда глобализация мен локализацияның аяқталып, қай жерде трансформацияның басталып, нақты шекарасын белгілеу қиындығын да атап өтеді [7, р. 70].

Қазақстандық ғалым А.А. Алдашева лингвомәдени сыпаттардың аудармашы тарапынан ескерілуі және ескерілмеуі аударманың сапасын бағалау үшін негізгі межелердің бірі болады дей отырып, келесі лингвомәдени ерекшеліктерді белгілейді: а) образдың екі тілдегі сәйкестігін (словно красная девица – қаздай сызылу); ә) тірек-компоненттердің қолданымдық айырмашылықтарын (как мокрая птица) – жаураған торғайдай); б) тірек-компоненттердің мағынасы жуық лексемалармен ауыстыру мүмкіндігін; в) ұлттық нышаны айқын образды тіркестердің функционалдық баламасын табу жайын (как слепой котенок – жаңа туған күшіктей) ұдайы қадағалап отыруды талап етеді [2, 138 б.].

Бұдан шығатын қорытынды, түрлі зерттеушілермен аударма амалдарының барлығы негізгі ауыстыру, алмастыру, қосу, түсіру стратегияларына негізделеді. Және бір аударма амалының зерттеушілермен әр түрлі аталуы мүмкін. Мысалы, И. Дэвис бойынша сақтау әдісі П. Ньюмарк бойынша трансференция, Бейкер бойынша кірме сөз, басқа зерттеушілер калька деп атады. Суреттеп, сипаттап, түсіндіріп аударуды П. Ньюмарк дескриптивті эквивалент десе, С. Влахов пен С. Флорин түсіндіру деп атады. Глобализация әдісі генерализациямен астасып жатыр. Транскрипция, натурализациялау және локализацияның ұласатын тұстары бар. Қосу мен омиссияны барлық дерлік аударматанушы ғалымдар атайды.

Осылайша аударма амалдарының барлығын саралай келе Мағжан ақын поэзиясын аударуда аудармашылармен қолданылғандары іріктеліп алынып, доместикация және форенизация стратегияларына жіктелді. Диссертациялық жұмыстың практикалық бөлімі осы жіктеудің негізінде жүргізіледі:

1. Сөзбе-сөз аударма (буквальный). Түпнұсқадағы мәдени элемент аударма тіліне сөзбе-сөз аударылады.

2. Трансференция. Түпнұсқадағы мәдени элемент аудармасыз тікелей аударма мәтініне орын ауыстырады. Мысалы, ақын поэзиясындағы батыр сөзі орыс тілінде дәл солай батыр деп беріледі.

3. Натурализация. Түпнұсқа тілдегі сөздің бірінші аударма тілінің айтылуына, содан кейін морфологиясына бейімдеу. Ақын поэзиясын орыс, түрік, ағылшын тілдеріне де аудару барысында бұл амал жиі қолданылады. Мысалы, шүкір сөзін орыс тіліне шукур деп, Ібілісті Иблис деп тәржімалайды. Алаш сөзін түрік тіліне Алаш деп, құлынды kulin деп аударарды.

4. Мәдени эквивалент - түпнұсқадағы мәдени элементтің аударма тіліндегі ең шамалас мәдени элементпен аударылуы. Бірақ аталмыш мәдени элементтердің екі мәдениеттегі коннотациялары толықтай сай болмауы мүмкін. Диссертациялық жұмыста аудармаларды талдау барысында төрт мәдениетке де тән мәдени эквиваленттер мен коннотациялары толық сай келмесе де, кейбір нүктелерінде жанасатындары да анықталды. Мысалы, бесік, бесік жыры ұғымдары барлық халықтарда бар. Сондай-ақ, діни реалиялар. Мысалы, Адам ата жайында ұғым төрт халықтың да түсінігінде бар. Әрі жазылуы мен дыбысталуы ұқсас.

5. Функционалды эквивалент түпнұсқа мәтіндегі тілдік бірлік аударма тіліне өзгеше айтылу, грамматика, лексика мен дискурсқа қарамастан рецепторда ұқсас реакция, қабылдау тудыратындай тілдік бірлікпен аударылады. Мысалы, аудармашы тақияны орыс тіліне кепка деп аударарды. Шымылдықты түрік тіліне perde деп тәржімалайды. Биді ағылшын тіліне chieftain деп аударарды.

6. Дескриптивті эквивалент – түпнұсқадағы сөз немесе сөз тіркесін сипаттап, түсіндіріп аударуды білдіретін аударма амалдарының бірі. Бұл аударма амалы да үш тілде де өте белсенді қолданылған.

7. Модуляция – түпнұсқа тіліндегі сөз бен сөз тіркесінің аударма тіліндегі мағынасы логикалық түрде түпнұсқа мағынасына алып келетін бірліктермен алмастырылатын лексико-семанткалық трансформация. Модуляция да үш тілдегі аударма амалы ретінде жиі қолданылған. Мысалы, *Арсы (Алланың тағы)* діни реалиясы орыс тіліне *Божий чертог* деп аударылады. Тақ қайда орналасады? Тақ сарайда, патшалықта орналасады. Чертог сөзі орыс тіліндегі сарай, патшалық дегенді білдіретін көнерген әдеби сөздердің бірі. Аудармашы осындай логикалық айналымды аудармада қолданады.

8. Танылған (қабылданған) аударма П. Ньюмарк бойынша мәдени лексиканы аударудың бір амалы, қандай да бір атаудың аударма тіліндегі ресми қабылданған немесе жалпы танылған аудармасы. Иә, аталмыш аударма түрі де үш тілдегі аудармаларда жеткілікті. Мысалы, әлемдік тарихта оқылатын, аудармалары бұрыннан халықтарға белгілі атаулар бар. Мысалы, хан, хандық сөздерін тіпті ағылшын тілінің Коллинс, Кембридж тәрізді сөздіктерінен, анықтамасымен бірге табуға болады.

9. Белгі арқылы аудару. Аударма тілінде сөздің жалпы қабылданған аудармасы болмаған жағдайда тырнақшаға алып аудару. Диссертациялық жұмыс бойынша ағылшын тіліне аудармада осы аударма амалы кездеседі. Аудармашы Түркістан өлеңіндегі дария географиялық реалиін аудару барысында оны тырнақшаға алып қояды.

10. Редукция мен экспансия. Түпнұсқадағы тіл бірліктерін аудармай қалдырып кету немесе керісінше қосымша компоненттер қосу. Аталмыш аударма амалдары да ақын поэзиясын аударуда қолданылған. Аса жиі оmissия орыс тіліндегі аудармаларда байқалады. Редукция тағы да оmissия, қазақша түсіру деген аттармен белгілі.

11. Қосымша, түсіндірме, сілтемелер. Аудармашы оқырманның мәтінді толыққанды түсінуі үшін қосымша ақпарат беруді қажет деп табуы мүмкін. Бұл амалды барлық дерлік зерттеушілер атайды. Ол мәтін ішінде немесе мәтіннен тыс (экстрамәтіндік, интрамәтіндік) болуы мүмкін. Мәтін ішінде, әсіресе әр сөз өлшеулі поэтикалық аудармада мәтін ішіне қосымша дүние кіріктіру қиын болғандықтан ақын поэзиясының аудармасында көбінесе мәтіннен тыс қосу орын алған. Тек ағылшын тіліне аудармаларда хан, дария сөздеріне қатысты аудармашы мәтін ішілік қосуды қолданған.

12. Генерализация мен конкретизация. Біріншісі түпнұсқадағы тар мағыналы тіл бірліктерінің кең мағыналы тіл бірліктеріне, жалқының жалпыға, түрлік ұғымды текке алмастырып аударуды білдіретін, екіншісі керісінше жалпыдан жалқыға өтіп аударуды меңзейтін лексика-семантикалық трансформациялардың бірі.

13. Функционалды алмастыру – түпнұсқа тілдегі грамматикалық формалардың аударма тіліндегі сәйкес функция мен мағынаға ие болмаған жағдайда немесе мүлдем болмаған жағдайда қолданылатын аударма амалы. Аталмыш амал орыс тіліне, ағылшын тіліне аудармаларда қолданылған. Орыс тілінде көбінесе зат есімді есімдікпен алмастыру орын алған. Мысалы, қарындас сөзі мәтінде бірнеше рет кездессе, арасында она есімдігімен алмастырған.

14. Ойдан құру, ойлап табу. Түпнұсқада жоқ мәдени тіл бірлігінің аудармада көрініс табуы.

Форенизация төмендегідей амалдар арқылы іске асады: 1) мәдени тіл бірлігі түпнұсқадағы қалпында аударма мәтініне орын ауыстырады (трансплантация); 2) тілдік бірліктің формасы аударылатын тілдің құралдарымен беріледі (транслитерация / транскрипция); 3) тілдік форманың белгілі бір сүйемелдеумен сақталуы (лексикалық кеңейту); 4) нақты түсіндіру, мысалы, сілтеме түрінде 5) түпнұсқадағы тілдік бірліктің сол түпнұсқа тіліндегі басқа бірлікпен алмастырылуы [95, р. 36].

Осыны есепке ала отырып, аударма трансформацияларының ішінен *Сөзбе-сөз аударма, трансференция (трансплантация), натурализациялау (транскрипция, транслитерация) және қосу (қосымша, түсіндірме, сілтемелер)* форенизация стратегиясына, ал қалғандары доместикация стратегиясына жатады. Және кейбір жағдайларда аударма амалдарының комбинациясы да орын алады.

2. М. ЖҰМАБАЕВ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ МӘДЕНИ ЛЕКСИКАНЫҢ КЛАССИФИКАЦИЯСЫ ЖӘНЕ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

2.1 М. Жұмабаев поэзиясындағы реалиялар мен ұлттық нақыштағы қаратпа сөздердің жіктелуі

Жоғары бөлімдердегі мәдени лексиканың классификациянуының шетелдік, ресейлік нұсқаларын қарастыра келе, Мағжан ақын поэзиясында қолданыс тапқан реалия сөздер мен ұлттық нақыштағы қаратпа сөздердің классификациясы жасалды. Көбінесе болгар ғалымдары С. Влахов пен С. Флориннің реалия сөздерді жіктеу үлгісіне сүйендік. Себебі дәл осы ғалымдар реалияларды жіктеуді өте жан-жақты қарастырады. Атап айтқанда, уақытқа қарай бөлінісі: тарихи және заманауи; өз және өзге концепциясы тұрғысынан өз реалиялары және өзге деп жіктелді. Мағжан ақын поэзиясында осы іспеттес мәдени сөздер де кездеседі. Мысалы, *шейх*, *пәренже*. Және өзге елдің реалияларының меңгерілуі деп жеке тарауды қарастырады. Мысалы, ақынның шығармашылығында *камзол* сөзі бар. Ол француз тілінен келген сөз екені белгілі. Француз тілінен орыс тіліне, орыс тілінен қазақ даласына енген атау. Бірақ қазақ халқына сіңіп кеткені соншалық, өзіндік үлгісі пайда болды, қазақтың ою-өрнегімен әшекейленді. иеднтификациялап іріктеуде

Сонымен бұл диссертациялық жұмыста Мағжан ақын поэзиясынан іріктеліп алған реалиялар да тарихи және заманауи деп, өз және өзге деп, соңынан заттық жіктелді. Реалия сөздерді іріктеуде Н. Әлімбаевтың «Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі» атты энциклопедиясы (2011) [95], Ә. Қайдардың (2009) «Қазақтар ана тілі әлемінде» атты этнолингвистикалық сөздігі [96], З.К. Сабитованың «Словарь евразийской лингвокультуры Казахстана» (2011) [97] атты еңбегі қарастырылды.

Формасына қарай реалия сөздер сөз және сөз тіркесі болуы мүмкін. Ақын поэзиясында бұл екеуі де кездеседі. Әрине, басым бөлігі сөз формасында, сөз тіркесі сирек кездеседі. Мысалы, *қара шаңырақ*, *ақ қала*, *ақ үй*, *бесік жыры*, *ақ жамбы*, *ақ отау*, *шаңырақ (сырға)*. Шаңырақ сырғаға біраз толығырақ тоқталып өтсек. Жалпы, реалиялардың басым көпшілігі - зат есім, діни реалиялардың ішінде одағай, етістік, сын есім кездеседі. Және мал шаруашылығына қатысты *құлық*, *саулық* тәрізді сын есім реалиялар көрініс тапқан. Ақын поэзиясына қатысты нақты *Әйел* өлеңінің мәнмәтінінде шаңырақ сөзі *шаңырақ сырға* деп сын есім болып тұр, әрі генетикалық жағынан реалиямен байланысты сын есім. Мұндай реалиялар туралы С. Влахов пен С. Флорин *производные реалий*, оның ішінде *отыменные прилагательные* деп қарастырады [8, с. 21]. Және *шаңырақ сырға* еркін тіркесіндегі шаңырақ дәл сондай реалия қызметін атқарып тұр.

Тарихи реалиялардың өзін тарихи және архаизмдер ажыратылатыны белгілі. Көнерген сөздер – күнделікті қарым-қатынаста жиі қолданылмайтын, бірақ тілдің сөздік қорында сақталған, көпшілікке түсінікті сөздер. Көнерген сөздер көнелену дәрежесі мен себебі, қолданылу сипатына қарай өзіндік лексика жүйесін құрайды. Көнеру дәрежесі бойынша:

а) мағынасы түсініксіз сөздер. Ақын поэзиясында қазіргі қоғамға түсініксіз *дәрғаһ*, *тамұқ* тәрізді діни реалиялар мен *отарба* архаизмін атауға болады.

ә) мағынасы түсінікті, бірақ сирек қолданылатын сөздер. Мысалы, ақын поэзиясында көрініс тапқан *бәйбіше*, *қатын* сөздерін атауға болады.

Тарихи сөздер: шоқпар, найза, алаш, алты алаш, ауылнай, болыс, болыстық, бай, би, қазы, хан, хандық, батыр, төре, сұлтан, көсем. **Архизмдер:** ақ үй, ақ отау, (сапты) аяқ, бау, күрке, кереге, түндік, торсық, уық, ұршық, шымылдық, шаңырақ, шанаш, бөрік, жарғақ, жаулық, тымақ, тон, шекпен, боза, шолпы, ақ жамбы, ақ қала, отарба, пұл, алтыбақан, ақсүйек, барымта, бақсы, жырау, сері, жыршы, бәйбіше, қатын, арбакеш, поштабай, дәрғаһ, тамұқ.

Өз және өзге реалиялар. Басқа тілден енген реалиялар: *шейх*, *пәренже* және шартты түрде камзол. Себебі камзол қазақтың киім үлгісі мәнеріне мен әдетіне әбден сіңіп, өзімдікі деңгейінде қабылданады. Аты шет тілдік болғанымен, жоғарыда атағанымыздай заты ұлттық киім деңгейінде. Халыққа әбден сіңісіп кеткен мұндай кірме реалиялар жайында да С. Влахов пен С. Флорин сөз етеді: «Әр түрлі уақытта және әр түрлі жолдармен басқа тілдерден еніп, бірақ түпнұсқаның оқырмандарымен дәл байырға, бұрыннан тілде өмір сүрген лексикадай қабылданатын кірме сөздер аз емес. Мысалы, орыс тіліндегі түрік тілінен енген тарантас, тайга, сырт, саксаул, кибитка» [58]. Мағжан ақын поэзиясында да араб, парсы тілдерінен енген, бірақ түпнұсқа тілінің халқына өзінікіндей сіңісіп кеткен атаулар жеткілікті.

Реалия сөздердің көптігіне байланысты заттық жіктеу үшін ең алдымен материалдық және рухани мәдениетке қатысты атаулар деп үлкен екі бөлімге жіктелді. Одан кейін бұл бөлімдер бөлімшелерге бөлінді. Уақыт пен кеңістікке қатысты мәдени атаулар мен ұлттық нақыштағы қаратпа сөздер жеке қарастырылды:

1. Материалдық мәдениетке қатысты атаулар

1.1 Ұлттық музыкалық аспаптар (2): домбыра, қобыз;

1.2 Тұрмыстық заттар (21): ақ үй, ақ отау, арба, (сапты) аяқ, босаға (киіз үйдің), бесік, бау, кереге, күрке, қамшы, қазан, ноқта, сандық, түндік, торсық, уық, ұршық, шымылдық, шаңырақ, шанаш.

1.3 Ұлттық киім кешек (11): бөрік, дулыға, жарғақ, (ақ) жаулық, камзол, сәлде, тымақ, тон, тақия, шапан, шекпен.

1.4 Ұлттық қару жарақ (2): найза, қылыш.

1.5 Ұлттық тағам (10): бауырсақ, боза, көже, құрт көже, қатық, қымыз, саумал, уыз, шалап, ірімшік.

1.6 Ғимарат түрлері (4): күмбез, мешіт, медресе, мазар.

1.7 Ұлттық қолөнер (2): кесте, құрақ.

1.8 Ұлттық әшекей сәндік заттар (2): шолпы, шаңырақ сырға.

1.9 Шаруашылыққа қатысты заттар (6): ақ жамбы, ақ қала, көген, қулық (бие), отарба, пұл, саулық (қой, түйе), тезек.

2. Рухани мәдениет

2.1 Ұлттық мейрам атаулары (2): айт, құрбан айт.

2.2 Ұлттық ойын атаулары (6): алтыбақан, ақсүйек, асық, көкпар, сақа, алшы (тәйке, бүге, шіге).

2.3 Әдет-ғұрып, салт, ырым-жоралғыларға қатысты этнографиялық атаулар (11): айдар, аластау, барымта, бақсы, бесін, бата, қара шаңырақ, сүйінші, сыбаға, төр, шашу.

2.4 Ұлттық өнер, музыка (10): ақын, бесік жыры, жыр, жыршы, жырау, күй (тарту), қисса, сері, хакім, шешен.

2.5 Әкімшілік бөлініс, қоғамдық өмір және билік атаулары (18): алаш, алты алаш, ауыл (ауылшыл), ауылнай, би, батыр, болыс (болыстық), бай көсем, қазы, манап, ру, сұлтан, төре, тақсыр, хан, хандық, ханзада, шейх.

2.6 Діни реалиялар (36): Алла, Арсы, азан, аруақ, Адам ата, әпсүн оқу, Әзәзіл, дұға, дәрғаһ, Жасаған, Зәмзәм, иман, кебін, қиямет, құран, лағынет, лахаула (оқу), махпуз тақтайы, молда, намаз, нәпсі, ораза, пайғамбар, рақмет, риялы, «Сұбханалла, сұбхан!», садақа, сопы, тәубе, тәңір, тәңірі ие, тамұқ, хор қыздары, шүкір, Ібіліс.

2.7 Ұлттық мифология мен демонология (4): албасты, жын-пері, шайтан.

2.8 Туыстық атаулар (18): аға, ағайын, ата, апа, әже, баба, бәйбіше, бауыр, ене, жеңге, жиен, келін, құда, қарындас, нағашы (жұрт), сіңлі, тете, шеше.

2.9 Төрт түлік мал атаулары (19): айғыр, атан, бота, бие, бағлан, жабағы, жорға, құнан, марқа, нар, серке, тұлпар, теке, тайлақ, тоқты, тоқтышақ.

2.10 Кәсіпке қатысты атаулар (4): арбакеш, атшы, қойшы, поштабай.

2.12 Қазақ дүниетанымындағы жан-жануарлар әлемі (5): байғыз, бөрі, көкжал, тазы, төбет.

2.13 Географиялық атаулар (1): дария. (148)

3. Уақыт пен кеңістікке қатысты мәдени атаулар мен ұлттық нақыштағы қаратпа сөздер

3.1 Уақыт пен кеңістікке қатысты атаулар (3): жайлау, атамекен, бесін

3.2 Ұлттық нақыштағы қаратпа сөздер

3.2.1 Балаға қаратылып айтылатын сөздер (4): ботам, құлыным (құлыншағым), қозым, марқам.

3.2.3 Жасы үлкен кісілерге қаратылып айтылатын сөздер (3): ақсақал, қария, кемпір.

3.2.4 Ерлі-зайыптылар арасында қаратылып айтылатын сөздер (2): отағасы, қатын.

3.2.5 Жалпы атаулар (5): ару, ұлан, жігіт, ер, келіншек.

Осылайша Мағжан ақын поэзиясындағы реалия сөздер мен ұлттық нақыштағы қаратпа сөздер іріктеліп, жіктелді. Келесі тараушаларда олардың интерпретациясы мен мәдени мәні сипатталады.

2.2 М. Жұмабаев поэзиясындағы материалдық мәдениетке қатысты атаулардың функционалдық көркемдік ерекшелігі

Мағжан ақын поэзиясының көркемдік тілдік ерекшеліктері жайы тәуелсіздік алған жылдардан кейін төмендегідей кандидаттық диссертацияларда қарастырылды және осы зерттеу жұмысында есепке алынды:

Д. А. Әлкебаева «М.Жұмабаев поэзиясының тілдік ерекшеліктері» (1993) [98], Б. Канарбаева «Мағжан Жұмабаев поэзиясындағы фольклорлық дәстүр» (1994) [99], Е. Е. Тілешов «М. Жұмабаев поэзиясындағы романтизм» (1997) [100], Ж. Е. Балтоғаева «Мағжан поэмаларының жанрлық-көркемдік ерекшеліктері» (2003) [101], Ж.Қ. Боранбаева «Мағжан поэзиясының көркемдік жүйесі» (2003) [102], А.С. Махметова «Мағжан Жұмабаев поэзиясындағы фразеологизмдер: дәстүр мен жаңашылдық» (2006) [103], А.Б. Шалдарбекова «М. Жұмабаев шығармаларындағы тарихи таным мәселелері» (2008) [104], Ж.Б. Ермекова «Мағжан Жұмабаевтың тілдік тұлғасы» (2010) [105].

Мағжан ақын поэзиясындағы материалдық мәдениетке қатысты атаулардың көпшілік бөлігі тура номинативті мағынасында қолданылған. Тұрмыстық заттарды байқасақ, қазақтың киіз үйіне қатысты атаулардың барлығы дерлік кездеседі әрі үнемі жағымды эмоционалдық реңкте қолданылған: *ақ үйлер, ақ отау, алтын уық, жібек бау*. Қазақ халқының дүниетанымындағы тұрмыстағы ерекше орын алатын, ғұрыптық, мәдени коннотацияға ие заттардың барлығы дерлік бар: *шымалдық, шаңырақ, бесік, қамшы, сандық, қазан*.

Материалдық заттардың абстракцияланып метафора, теңеуге айналу үрдісін ақынның өз кейіпкерлерінің образын жасауда байқауға болады. Мысалы, Мағжан ақын қазақ қызының, әйелінің образын жасауда *бауырсақ мұрын* деген метафоралық теңеуді *Ұлбосын, Оқудағы қарындас* өлеңдерінде бірнеше рет қолданады:

*Бауырсақ мұрын, бүйрек бет,
Қаймақ қабақ, қара қыз
Камзолының төсіне
Қадап алып «ай», «жұлдыз»,
Жылы былтыр бойжеткен
Боп қара қыз майысқан [106, 209 б.];*

*Бауырсақ мұрны пұштиып,
Бесікте жатты Ұлбосын.*

*Бауырсақ мұрын, бүйрек бет
Он беске келді Ұлбосын [106, 207 б.].*

Тұрмыста ыдыс-аяқ ретінде қолданылатын *торсықты* да жергілікті байдың жағымсыз сыртқы келбетін, образын жасауда ақын аса шеберлікпен қолданады:

*Торсық бетгі борсық бай
Қақалсын мейлі, «қап!» десін,
Қарындасқа жол шыққан
Біз жолдаспыз айнымас [106, 210 б.].*

Торсықтың бүйірі дөңгелек, мойны жіңішке әрі ұзын болып келетін пішінін адамға ауыстырады. Дәл солай *құтыны* да ақын Ескі Түркістан өлеңінде ескі шәһардағы әйел бейнесін сомдауда қолданады:

Зәмзәм күйған *құтыдай*

Домаланған келбеті [106, 199 б.].

Сонымен қатар, қазіргі уақытта қолданыста жоқ тұрмыстық ыдыс-аяқтар *шанап пен сапты аяқ та* ақын шығармашылығында көрініс тапқан.

Шаңырақ атаулы, номинативті мағынасында Домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең. Марқұм Ж - ге арналған) (1) [106, 126 б.]; Мысық пен ет (1) [106, 47 б.] өлеңдерінде қолданылған. Тек Түркістан өлеңінде қара шаңырақ, мәдени коннотацияға ие тіркес қалпында кездеседі:

Көп түрік енші алысып тарасқанда,

Қазақта қара шаңырақ қалған жоқ па? [106, 188 б.].

Сондай-ақ, шаңырақтың қазақ халқының өмірінде алған маңызы сондай, материалдық, абстракциялық мағынада да қастерлі, символикалық қасиетке де ие болды. Қыз-келіншектер шаңырақ пішінді әшекейлер таққан. Ақынның *Әйел* атты өлеңінде шаңырақ сырғаны атайды:

Шаңырақ сырға құлақта,

Мөлт-мөлт еткен меруерті [106, 199 б.].

Келесі бір ұлттық тұрмыстық бұйымдардың бірі – *шымылдық*. Ақын поэзиясында тура номинативті мағынасында және ауыспалы мағынада табиғат құбылысын суреттеуде қолданылады. *Жазғытұрым* өлеңінде қар еріп, жер қараятын уақыт төмендегідей суреттелген:

Дамыл алмай жылар қар,

Ақ шымылдық ашылар [106, 155 б.].

Келесі ұлттық қолөнер туындысының бірі – *құрақ*. Ақын бұл реалия сөзді *Шылым* деген өлеңінде ауыспалы мағынада қайталап екі рет қолданады [106, 158 б.]:

Өмір — бұлақ. Үміт — құрақ.

.....

Өмір – құрақ. Үміт – жырақ.

Негізінде қазақ халқының тілдік бейнесінде құрақ сөзінің бұлақ жағасындағы жасыл, балғын шөп деген де мағынасы бар. Әрі бұлақ сөзімен жиі коннотацияға түседі. Мысалы, ана - бұлақ, бала – жағасындағы құрақ. Бірақ Мағжанды 1923 жылы Ташкентте араб қаріптерімен жарық көрген нұсқасынан тәржімалаған түрік Мағжантанушысы, ғалым Ферхат Тамир сол жинақта мәтін соңында құрақ сөзіне құрама деп түсінік берілген деп атап өтті. Сол себепті түрік тіліне *parçalı bohça*, ал орыс тіліне аудармашы *надежда – трава* деп тәржімаланған.

Қамшы сөзі Шын сорлы (1) [106, 35 б.]; М. Д. Абақтыдан шыққанда (1) [106, 82 б.] өлеңдерінде қолданылған. Бірінші өлеңде ақын қамшыны тура мағынасында ерінің әйеліне аса қатыгездік танытып, зорлық көрсеткен сәтін бейнелеуде қолданады:

«Аяғым ауыр, қой деймін!»- деп айтқанда,
Дүр қамшы ойнап кеткен қайран бастан.

Екінші өлеңде Міржақып Дулатовтың абақтыдан босап шығуына байланысты ойын образды түрде жеткізуде көрініс табады:

Қайғы көрсе, ер жігіт қайраты аспақ,
Қамшы тисе, шын жүйрік үдей шаппақ.

Киім-кешекке қатысты атаулар да номинативті тура мағынасында қолданылған. Тек *тон* сөзін ауыспалы мағынада кездестіруге болады. Ақын «Шын сорлы» өлеңінде *Түн болып, қара тонын киіп еді* [106, 35 б.] деп табиғатты образды түрде сипаттайды. Бірақ дәл тонды атауының да өз себебі бар. Өлеңнің мазмұны қыс мезгілімен байланысты. Яғни, шын сорлы бейбақтың қақаған қыс күнінде басынан кешкені суреттеледі. Жалпы, ақын поэзиясында ұлттық киім-кешектің ең атаулылары аталған. *Камзол, шекпен, шапан* деген киім үлгілері Жолға шыққан қарындас (1) [106, 210 б.], Жәмилә (1) [106, 123 б.], Орамал (1) [106, 62 б.], Оқудағы қарындас (2) [106, 209; 210 б.] өлеңдерінде әйел адамдардың сырт келбетін, киім үлгісін суреттеуде қолданылған. Теңсіздік бұғауын үзіп, азаттық іздеп (қалың малға, жасы үлкен шалдарға тұрмыс құрудан), білім іздеп қалаға шыққан қарындастардың образын жасауда бұл киім үлгілері тәрізді детальдар да маңызды рөл атқарып тұр:

Құшақтап сүйіп сіңлісі
Тетелес туған әпкесін,
Киді жолға шықпақ боп
Көн *шапан* мен шапкесін [106, 210 б.].

Бөрікті сәндік, ойын-сауықта киілетін бас киім ретінде суреттейді:

Мінбелерде үгіт айтқан молдалар
Оңашада нәпсі артынан жүрмесін!
Бөрік киіліп, сандықта қап сәлделер,
Жасырынып бұзық жерге кірмесін! [106, 99 б.]

Ал, *Тұранның бір бауында (сурет)* өлеңінде *бөрік* бас киімін ағаштың кейпін суреттеуде қолданады:

Ағаштар ерке арудай ырғалады.
Арудың аққу мойны бұрылғанда,
Жұлдыздай жарқ-жүрқ етіп сырғалары.
Бөрік киген бұйра сеңсең, қара ағашы,
Алқызыл алқа киер алма ағашы [106, 180 б.].

Ертеде тек қазақтың ауқаттылары киген қара құлын терісінен жасалған *қара жарғақ* «Бесік жыры» өлеңінде қолданысқа түскен. Анасы баласына ең жақсы тілектерін білдіреді:

Сұлу сүйрік,
Жорға, жүйрік
Тайға мінерсің.
Қара жарғақ,

Түлкі тымақ

Шоқтап киерсің [106, 92 б.].

Ал, қазақтың *тақиясын* «Жердің жұмырлығы» атты өлең жолдарынан көреміз. Жердің пішінін тақияға теңеп, ұқсатып әжесіне түсіндіретін баланың әңгімесі:

- Не білдің, балам? Не хабар?

Жұлып алды жас Сапар

Тақияны басынан:

- Тыңдаңыз, міне, қария!

Жер деген - мынау тақия,

Тап осындай жұп-жұмыр...

Ұлттық тағамдар тізбегінен мал шаруашылығымен айналысып, көшпелі өмір салтын кешкен қазақ халқының дастарқанынан табылатын ең сіңімді ас, сусындардың тізбегін көреміз: *қымыз, саумал, қатық, айран, ірімшік, көже, құрт көже*. Тек *бозаға* келгенде ақынның жағымсыз көзқарасын байқауға болады:

Мола жұтсын манабың,

Тастапсың адыра танабың,

Боза бопты шалабың [106, 195 б.].

Неге бозаға ақынның көзқарасы түзу емес. Бәлкім оның жауабы мына деректерде: «Туркестанские ведомости» газетінде «К» деген бүркеншек есіммен жазған автор: «Боза ашытумен күнкөріс қамы үшін көбіне кедейлер айналысты. Бір шелек бозаның бағасы қазақ даласында 20 сом. Боза адамды масайтады. Сайлау уақытында сұлтандар дауыс алу үшін өз есептерінен халықты бозаға тойдыратын кездері болған», - деп жазады. Ал, Ә. Диваев болса, Б. жөнінде «Ол – қоректік өнім және мас қылатын ішімдік. Сонымен бірге нан пісіру үшін ашытқы жоқ кезде бозаны да пайдаланады. Боза қайнатуға мұнда әкімшілік жолмен тыйым салынғанымен, оның қазақтар арасында тарағаны сонша, олармен күресу қиын» - деген [95, 514 б.].

Қазақ қыздары тағатын ұлттық әшекей *шолпыны* ақын тура номинативті мағынасында да, метафоралық образ ретінде де қолданады. Мысалы, *Жазғытұры* өлеңінде табиғат үні сұлу таққан шолпы үнімен ұқсастырылып суреттеледі:

Су ақса, тау жаңғырар сылдыр қағып,

Дәл сұлу бұраңдаған *шолпы* тағып [106, 36 б.].

Байқағанымыздай, ақын табиғатты ерекше керемет ұлттық өрнектермен қиыстырып суреттейді. Бұйрабас ағашты бөрікке, судың сылдырлап аққан дыбысын шолпылы сұлуға теңейді. Ж. Аймауытов «Қазақ әдебиетінде табиғатқа жан бітіріп суреттеуде Мағжанға жетер ақынның жоғы рас» [107, 41 б.] десе, Бақытқамал Қанарбаева «Жырымен жұртын оятқан» атты Мағжан туралы монографиясында «Гете тәрізді Мағжан да табиғатқа жан бітіріп жырлайды» [108, 86 б.] деп дәл осы ойға қосылады. Ал, Қуандық Мәшһүр-Жүсіп «Қазақ лирикасындағы стиль және бейнелілік» монографиясында Мағжанның табиғат лирикасы туралы былай дейді: «Табиғатты бейнелегенде

де, белгілі бір алқаптың нақты бір көрінісін алудан безіну, – яғни сол кездегі қазақ даласының, өзен-көлі, теңізінің көшірмесін жасаумен шектелмеу, қайта сол арқылы сездірілген жұмбағы мол лирикалық қаһарман жан дүниесін әспеттеу талабы жүзеге асады» [109, 113 б.] дейді. Мағжан ақынның табиғат лирикасына қатысты аталған бұл ой-тұжырымдардың қай-қайсысымен де әбден келісуге болады. Б. А. Жетпісбаева ақын поэзиясының сан қырлығын «В ее пространстве [поэзия Магжана] мы наблюдаем органичное сплетение идиоэтнического и межнационального, традиционного и модернистского, суфийского и символистского, идейно-художественных исканий как западной, так и восточной философии и поэзии. Но и в то же время ее нельзя считать сугубо маргинальной, ибо пропитана она ароматом национального духа, национального менталитета» [110, с. 4] деп дәл сипаттайды.

Ал, Ұлбосын (1) [106, 207 б.]; Шолпы (1) [106, 112 б.]; Қызметтегі қарындас (1) [106, 211 б.] өлеңдерінде *шолпы* номинативті мағынасында көрініс табады:

Бүйрек беті бұлтиып,
Шолпы тақты Ұлбосын.
Күлім қақты әкесі,
Ойға батты: «Пұл болсын!..»

Бірақ әрбір өлең жолында шолпының өз атқарып тұрған қызметі бар. Жоғарыдағы Ұлбосын өлеңінде *Шолпы тақты Ұлбосын* деп, қыз баланың бойжеткендігін көрсетсе, *Қызметтегі қарындас* өлеңінде жалпы қазақ қызының бой жетіп тұрмыс құру ғана мақсатынан алыстап, жаңа қоғамдық ұстанымдарға аттауға бет алған кездерін сипаттайтын, соған сай киім үлгісінің, мәнерінің өзгерісін сипаттайды, қазақ қызы енді шолпы тақпады:

Бой бақпады, ой бақты...
Бетіне бояу жақпады.
Шұбалтып ұзын шаш қойып,
Шылдырлап *шолпы* тақпады.
Шапке киіп, папке алып,
Баяндама жаттады [106, 211 б.].

Толған ай тәрізді табиғаттың бірден-бір ерекше құбылысын суреттеуде ақын тағы да екі сұлулықты қатар қояды. Осы мақсатта ақын *ақ жамбыны* толған айдың бейнесін сомдауда, екі сұлулықты қарсы қойып, айдың домаланған ақ келбеті ажары ақ жымбыдай сұлулардан асып түсетінін көрсету үшін қолданады:

Дөңгелек, жарасымды ақ келбетің,
Жүресің жылжып қана әсем басып.
Ажары *ақ жамбыдай* сұлулардың
Жалғанда тіпті кетпес көркі асып [106, 43 б.].

Ал, ақын поэзиясында көрініс тапқан күнделікті шаруашылық, тілшілікке қатысты *отарба мен нұл* сөздері қазіргі кезде мүлдем қолданыстан шығып қалған көнерген сөздер десек қателеспейміз. Ерекше атап өтуге болатын

образдық суреттеуді ақын *тезек пен көген* сөздерімен жасайды. Көгенге тіз қатарынан байланып тұратын ешкілерді табиғатпен ерекше ұштастырады:

Бұлттар бөрте ешкідей дәл

Мана тізген көк *көгенге*.

Қатар көкте шұбырып барад,

Ағытып біреу: «Шек!»- деген бе? [106, 201 б.]

Яғни, ақын бұлттардың көшуін көгенге тізбектелген ешкілерге теңейді. Әрі теңеп қана қоймайды. Ағытып біреу «Шек!»- деген бе? деп, табиғаттың ісіне ешкімнің араласа алмайтынын меңзеп, сұрақ қояды. Шаруашылыққа қатысты осындай күнделікті заттардың көмегімен өте мазмұнды дүниелерді жеткізеді. Тезектің де жөні бөлек. Алыстағы Мағжан еліне *Сәлем хат* жазады және өзінің тұрған жері мен тірлігін:

Түкпір еді тұрған ұзақ үй қылып,

Көп кітапты көп *тезектей* үйдіріп, - деп сипаттайды.

Ақын алыста қалада жатып, елін, ауылын сағынады. Көп кітапты көп тезекке теңеуі де жай емес. Бұл ойды толық түсіну үшін осы өлеңнің төмендегі төрт жолына мұқият зер салу қажет:

Қар қаланың тастап қызыл-жасылын,

Сардаланың аңсап жусан, сасырын,

Қайтуым хақ бір күн қоңыр іңірде

Қар қаладан қашып шығып жасырын [106, 206 б.]

Сонымен, бөлек-бөлек болған жеке сөздерді біріктіргенде, бүтін қазақ даласының тұрмысын көргендей боласың. Немесе керісінше ақын болмысын танығандай боласың. Ғалым Ж. Манкеева тілімен айтқанда: «Көркем мәтінді танымдық тұрғыда зерттеу барысы жеке тілдік тұлғаның ойы, қиялы, болжамы, ғалам жөніндегі өзінің біртұтас тұжырымы мен білімін дәйектеп, автордың жеке тәжірибесі мен таным үрдісі негізінде қалыптасатын өзіндік тілі мен даралығын идиостиль (жеке стиль) ұғымы ретінде анықтайды. Соған сәйкес жеке тілдік тұлғаның көркем мәтіндік тілі ұлттық болмыс пен автордың тарихи-мәдени тәжірибесімен толықтырылған шығармашылық нәтижесі» [113, 356 б.]

1.3 М. Жұмабаев поэзиясындағы рухани мәдениетке қатысты атаулардың функционалдық ерекшеліктері

Рухани мәдениетке қатысты атаулар ақын поэзиясының басым көпшілігін құрап тұр.

Ақын шығармашылығында қолданылған ұлттық ойындардың ішінде номинативті мағынасымен қатар ауыспалы мағынаға көбірек ұшырағаны *асық* және осы ойынның негізгі құраушысы – *сақа*. Қазақ қызының салмақтылық деген мінез көркі қорғасын құйған асықтай, сақадай деп суреттелген:

Қарындасым, салмақтым

Қорғасын құйған *асықтай*. Үйдегі үнсіз қарындас (1) [106, 208 б.]

Қорғасын құйған *сақадай* –

Сәулем менің салмақты. Бұлқынып, бұғау үзген қарындас(1) [106, 208 б.]

Яғни, қорғасын құйылған асық, сақаның салмақты ауыр болатыны белгілі. Осы ерекшелікті ақын қазақ қызының бойындағы қасиетке балайды. Әрі халық жастарының өмірінде маңызды орын алатын, аса танымал асық ойынымен ұштасуы ерекше ұлттық сарын туындатады. Ал, *Алыстағы бауырыма* өлеңінде:

Алалы алтын сақа атыспап па ек,
Тебісіп бір төсекте жатыспап па ек.
Алтайдай анамыздың ақ сүтінен

Бірге еміп, бірге дәмін татыспап па ек [106, 72 б.], -

деп тура номинативті мағынасында қолданысқа түседі, бірақ жастық шақтың кимас бір бөлшегі, әрбір балаға қымбат болған алтын сақасы ақын заманындағы бауырлас балалардың құндылықтарын, жалпы балалық шақ портретін құруда негізгі элементтерінің бірінің рөлін атқарады.

Әдет-ғұрып, салт, ырым-жоралғыларға қатысты этнографиялық атаулардың барлығы дерлік (*айдар, аластау, барымта, бақсы, бесін, бата, қара шаңырақ, сүйінші, сыбаға, төр, шашу*) өздерінің мағыналық өрісі аясында көрініс тапқан. Ұлттық өнер мен музыкаға (*бесік жыры, жыр, жыршы, жырау, күй (тарту), сері, хакім, шешен*) қатысты да дәл солай тұжырымдауға болады. Әкімшілік бөлініс, билік атаулары (*алаш, алты алаш, ауыл (ауылшыл), ауылнай, би, батыр, болыс (болыстық), көсем, қазы, манап, ру, сұлтан, төре, тақсыр, хан, хандық, ханзада, шейх*) ішінен алаш ұғымының ақын шығармашылығында өте жиі қолданылатынын атап өткен жөн. Бұл ерекшелікті аудармашы Т. Кожаоглу да атап өтіп, аударма кітабының соңында ақын поэзиясында жиі кездесетін атаулардың қатарына енгізген. Ақынның алаш еліне деген ерекше ыстық ықыласы, патриоттық сарын поэзиясының өн бойында тұнып тұр.

Ақынның *ауылға* деген сезімі де ерекше, бірақ *болыс пен болыстыққа* деген жағымсыз сарын байқалады:

Байларың мыңды айдаған шалқып жатыр,
Бар малын *болыстыққа* сарқып жатыр.
Барымта, ұрыс-керіс, кісі өлтіріс -

Ішінде сорлы қазақ қалқып жатыр. *Жатыр* өлеңі [106, 34 б.]

Тасталық *болыстыққа* таласуды,

Таласып, жаман кезбен қарасуды. *Қазағым* өлеңі [106, 46 б.]

Бір бағыланды сойғызып,

Іргеге жастық қойғызып,

Үйіне *болыс* кеп отыр.

Күйрыққа бауырды астарлап,

Пыс-пыс етіп қос қолдап,

Сылқылдатып жеп отыр. *Қойшы бала мен күшік* [106, 201 б.]

Әләуләй, әләуләй, әләуләй!

Ылғи ет жеп жүреді елде *болысың-ай*.

Ылғи ғана құйрық пен бауыр жер едім,

Егер ғана мен де болсам ауылнай, ауылнай. *Қойшының әләуләйі* [106, 215 б.]

Ел қамын емес, қарын қамын ойлап, ресейлік әкімшілікке барынша жағымпазданған, өз билігін асыра қолданған болыстарға деген ақынның теріс ықыласы түсінікті.

Сондай-ақ *төре* сөзі де ақын поэзиясында осыған ұқсас сарынға ие. *Жәй әншейін өлең зой* атты өлеңінде ақын төмендегідей мысқылдайды:

Әй, керек-ау, әй, керек,

Арақ ішсең, асыңа Май керек.

Төрелерге жем керек,

Оқығанға шен керек [106, 172 б.].

Оқу оқып, төре болып, өз жұртына өзі қарыс шығып жатқандар туралы ашынған ақын *Жатыр* өлеңінде баяндайды:

Біреулер оқып *төре* болып жатыр,

Шен алып, бақыт құсы қонып жатыр.

Ұмытып өзін- өзі бұл сабазың,

Жұртына қарсы таяқ соғып жатыр [106, 34 б.] .

Ханзада, тақсыр сөздері өздерінің тарихи мәтмәтінінде емес, әзіл ирониялық сарында *Мысық пен ет*, *Әйел* өлеңдерінде көрініс тапқан.

Би сөзіне келетін болсақ, ақын поэзиясында тарихи мәнмәтіндегі қазақ хандығы тұсындағы нағыз *билер* мен бергін келе қазақ хандығы ыдырағаннан кейінгі *би сымақтарды* да көреміз:

Ә, *биіміз*, *биіміз*,

Түрленіп қапты үйіңіз,

Тым-ақ тәуір күйіңіз.

Байқаймын, мол ғой, тегінде,

Алатын елден сыйыңыз.

«Сен» деп сізге не дейін,

Тамұқта мәңгі күйіңіз! [106, 105 б.]

Ал, тарихи мәнмәтін *Түркістаннан* табылады:

Тұранның *билері* бар Тарағайдай,

Сол *биден* Темір туған от боп ойнай [106, 188 б.].

Батыр сөзіне қатысты да ақын шығармашылығынан екі түрлі мәнмәтінді байқауға болады. Тарихи сарындағы, құрметті кәсіптің иесі болған батырлар, кейіннен қоғамдық өмір салтының өзгеріп, соғыстың, жаулап алушылықтың азаюынан батырлар заманының өтіп, бірақ батырлардың халық дүниетанымында ерекше орын алып, жатталып қалуы, ұл балалардың батырдың қасиеттеріне ие болсын деген тілегінен батыр бала, батыр жүрек тәрізді қолданыс өмірге келді. Аталмыш қос сарын ақын поэзиясында бар:

Шулады қазақ шұрқырап,
Барады «батыр» тырқырап,
Аузынан көбік бұрқырап...*Жәй әншейін ойын зой* [106, 173 б.].

Талай тайғақ, тар кешуде таймаған
Батыр жүрек, қайрат енді алдай ма?! *Жер жүзіне* [106, 79 б.];

Күш кеміді, айбынды ту құлады,
Кеше *батыр* – бүгін қорқақ, бұғады. *Қазақ тілі* [106, 78 б.]

Аталмыш жолдардан қазақ халқының жағдайына налыған жүректің астарлы назын көреміз. Ақын кешегі батыр қайда деп халыққа астарлы үндеу жолдаса, *Қазақ тілі* өлеңінде ер жүректі бабаларының, ел басқарған хандар мен қол бастаған батырлардың ұмыт қалғанын жырлайды:

Асқар Алтай — алтын ана есте жоқ,
Батыр, хандар — асқан жандар ұмытылды! [106, 78 б.]

Ал, *Орал тауы* өлеңінде ақын екі рет таудан да, тастан да қорықпайтын батыр Түрік бабалары жайында және батыр түрік балаларға өсиетін айтады. Яғни, патриоттық сарынға ие:

Қосылып *батыр* түрік балалары,
Тапталпа, жолын кесіп тізгінге орал [106, 56-57 б.].

Келесі діни реалияларға келетін болсақ, ол ақын ең жиі қолданған сөздер тобы. Зат есімдер де, сын есім де, етістік, одағай түрінде де кездеседі. *Тамұқ, дәрған, махпуз тақтайы* тәрізді көнергендері бар. Ислам дінімен келген Алла атауы, жалпы әлемді жаратушылық түсінігінен туындаған Жасаған, көкке табынушылық дүниетанымынан туындаған Тәңір, Тәңірі ие де ақын поэзиясында көрініс тапқан.

Ақынның *молдаларға* деген көзқарасынан жағымсыз сарын байқалады:
Үйретіп дін деп құлдық, қорқақтықты,
Қандай құл бізге *молда* бола қалды?! Дін үйреткенге [106, 61 б.]

Бағлан жейтін қарт, мейлі,
Балық жеп кірсін көріне.
Аллашыл, айтшыл *молдасы*
Шықсын-ақ жұмақ төріне [106, 205 б.].

Мінбелерде үгіт айтқан *молдалар*
Оңашада нәпсі артынан жүрмесін!
Бөрік киіліп, сандықта қап сәлделер,
Жасырынып бұзық жерге кірмесін! *Мағарри сөздер* [106, 99 б.]

Қыздардың сұлулығын ақын *хор* қыздарының сұлулығына теңейді. *Хор жүзді қарындасым, хордай жар, хор сықылды* іспеттес теңеулер өте жиі кездеседі.

Ерекше тоқталып өтуге болатын тағы да бір сөз ол – *кебін*. Бұл сөзді ақын өте жиі қолданады және тура мағынасынан гөрі ауыспалы мағынада, табиғат

көрінісін, адамның жан дүниесінің қалпын сипаттауда кездеседі. Мысалы, ақын барлығы 9 рет қолданса, тек бір рет Қарындасқа өлеңінде *көр құшақтап, бір күн кебін киерміз* [106, 129 б.] деп номинативті мағынасында қолданысқа түседі. Ал, қалған Балапан қанат қақты, Сүйемін, Жиленді қара орман өлеңдерінде ақ кебіндеп қыс мезгілін суреттеуде [106, 78 б.], [106, 96 б.], [106, 157 б.]; Қайың (1) табиғат [106, 152 б.]; Қысқы жолда өлеңінде суық кебін жамылып деп табиғатты [106, 153 б.]; Ал, Көбелек (1), Ф...ға (1), Жан сөзі өлеңдерінде күлден кебін кидім деп, жанының күйіп-жанғанын экспрессивті түрде білдіреді (1) [106, 100 б.]; [106, 133 б.]; [106, 164 б.];

Ұлттық мифология мен демонологиядан *жын-пері, шайтан, албасты* атаулары қолданыс тапқан. Барлығы әрине жағымсыз мәнмәтінде суреттеледі. Жын-перілер көбінесе түн, қараңғылықпен байланысты. Бір өлеңінде ақын қаланы, ондағы адамдарды періге теңейді:

Қала – бір жатқан дәу *пері*.

Айналасы – тұман, түн.

Дем алысы – от, түтін [106, 90 б.] десе, еркектері мен әйелдерін:

Әйелдері ұятсыз,

Күнде сүйгіш, тұрақсыз.

Қылмыңдасар, керілер.

Жүздерінің қаны жоқ,

Көздерінің жаны жоқ,

Еркектері – «*перілер*» [106, 90 б.] деп суреттейді.

Туыстық атаулар: *аға, ағайын, ата, апа, әже, баба, бәйбіше, бауыр, ене, жеңге, жиен, келін, құда, қарындас, нағашы (жұрт), сіңлі, тете, шеше*. Аға, ата, апа атауларын мәдени сөздер қатарына енгізілу себебі бар. Ертеде қазақ халқында әкелерін ата, аналарын апа деп те атаған. Дәл осы ерекшелік Мағжан ақын поэзиясында кездеседі. Сол себепті аудармашылар да *атаны отец, апаны мать* деп тәржімалаған. Яғни, ескінің реңкі жоғалғанымен, мағынасы сақталған. Аға сөзіне келетін болсақ, туған үлкен ер бауырына аға десе, жасы өзінен үлкен сыйлы адамға да қазақ халқында аға деп қаратып айту салты бар. Ақын *Жамбылға* өлеңін *Жан аға* деп жылы лебізбен бастайды:

...*Жан аға!* Шықтым өлімнен,

Халімді менің көрсейші.

Жаның нұрға көмілген,

Нұрыңнан ұшқын берсейші!.. [106, 223 б.]

Қарындас сөзі де туыстық қатынасты білдіретін ағасының өзінен кіші қыз бауырына айтылатын атау, сонымен қатар өзінен жасы кіші қыз балаға ер адам қарындас деп қаратып айтылады. Бұл екі жағдай да ақын өлеңдерінде көрініс тапқан:

Себеп не екен? Бастан мені таптыңыз,

Альбомыңызды алдыма әкеп тарттыңыз.

Мен даярмын, рақмет сізге, *қарындас*,

Ағаңызға көңілді бір іс арттыңыз.

Ай аппақ қой, Сізге көңілім Айдай ақ,
Сізге деген жүректе жоқ жалғыз тап [1, 130 б.].

Бұл өлең жолдары жазылған кезде адвокат Ғалиолла Ғалымжановтың әйелі болған Рәбиға Мәдиқызына арналған.

Аталмыш сарынның екеуі де ақын поэзиясында орын алған. Шеше сөзі ана сөзінің ескіден қолданылатын бір көрінісі. Нағашы жұртқа ақын қазақ халқына тән жылы лебізбен қарайды:

Нағашы жұрт, сізге дұғай сәлемім,
Өзім жолда, барсын сізге қаламым.
Амандықпен көріскендей күн болсын,
Қоштық айтам, Қызылжар жүріп барамын [106, 225-226 бб.].

Көшенді тіршілік еткен қазақ халқы төрт түлік малдың қыр-сырын, оларды күтіп-бағудың жайын жақсы білген. Жас физиологиялық ерекшелігіне қарай атап отырған. Мағжан ақын поэзиясында төрт түлік малға қатысты атаулардың көптеп кездесуі заңдылық десе де болады. Мысалы, *Шойын жол* өлеңінде ақын ерекше теңеу жасайды:

Бастаған жол бітіп пе?
Қара айғыры ырсылдап,
Қара қабан қорсылдап,
Елді басып өтіп пе? [106, 177 б.].

Салынып жатқан шойын жол мен оның үстінен өтетін отарбаны қара айғыр мен қабанға теңестіреді.

Бота сөзіне келер болсақ, барлық қолданысында *бота көз* деп жанар сұлулығын суреттеу, *ботам* деп баланы еркелетіп қаратып айту үшін қолданылған:

Ботамды көрдім түсімде
Қырмызы моншақ тағынған.
Ботамды көрдім түсімде
Атасын боздап сағынған.
Апасы құшып еркесін,
Көзінен меруерт ағызған.
Мен сендерден садаға,
Бөбегім, жарым, жанымнан!.. [106, 216 б.].

Бұл жолдардан сондай-ақ жоғарыда аталған әкені – ата, ананы – апа деп атау дәстүрі де анық байқалады.

Жылқы малы қазақ үшін ерекше қастерлі. Ер қанаты – ат деген. Айшылық жерлерге, жорыққа, соғыста да басты көлік түрі, адал серігі болған. Батырлар жырында да әрбір батырдың аты ерекше дәріптеледі. Осындай дүниетанымнан өте жүйрік, бітімі бөлек, ерекше, батырлар ғана мінетін *тұлпар ат* атауы қалыптасқан. Тіпті мифтік ертегілерде қанатты тұлпар, пырақты тұлпар кездесіп жатады. Осы жылқы бейнесі ақынның өлеңінде өте жиі кездеседі. Түркістан (1) [106, 189 б.]; Алыстағы бауырыма (1) [106, 72 б.]; Есімде тек таң атсын! (1) [106, 58 б.]; Бесік жыры (1) [106, 92 б.]; Тез барам (1) [106, 75 б.]; Жаралы жан (1) [106, 76 б.]; Мен жастарға сенемін (1) [106, 82 б.]; Сүйгенім

анық (1) [106, 67 б.]; Өткен күн жеткізбейді (1) ауыспалы мағына [106, 139 б.]; Мен кім? (1) [106, 97 б.]; Төбет (1) [106, 107 б.]; З...ға (1) [106, 139 б.] өлеңдерінде қолданыс тапқан әрі үнемі жағымды сарын байқалады:

Шер батса — кім іздемес туған елін,

Тұлпар да көксемей ме туған жерін? Түркістан (1) [106, 189 б.]

Даяр боп ұшқан құстай соққан құйын,

Тілеген бір-бір тұлпар бейне пырақ! Алыстағы бауырыма (1) [106, 72 б.];

Жастарды тұлпарға теңейді:

Қажу бар ма *тұлпарға*,

Талу бар ма сұңқарға,

Иман күшті оларда,

Мен жастарға сенемін!... [106, 82 б.]

Жаралы жанның арманы тұлпарға мініп бір шабу:

Тұлпарға мініп бір шапсам,

Болмас еді басқа арман! [106, 76 б.]

Жалынмын мен, келме жақын, жанарсың,

Тұлпармын мен, шаңыма ермей қаласың [106, 97 б.].

Ал, ұлттық нақыштағы қаратпа сөздерге келер болсақ, қазақтар әрқашан балаларын төрт түлік мал төлдерінің аттарымен еркелетіп атаған: *ботам, қозым, құлынишағым, марқам, серкем*. Жасы үлкендерге *ақсақал, қария* деп ізет білдіріп атаған. Отбасылық институтта еріне сыйлы түрде *отағасы* деген. Қазіргі кезде де қолданысқа ие, бірақ өте сирек. Ал, *қатын* сөзінің коннотативті мағынасы мүлдем өзгеріске ұшырап, заманауи тілдік бейнеде жағымсыз коннотацияға ие. Ақын заманында ері өз әйелін қатын деп атаған. Мысалы, *Асық иіру* өлеңінде:

Қойды айдасам түс ауа,

Ырғала басып, ыңыранып,

Қатыным шықса қой сауа... [106, 197 б.]

немесе *Тілегім* өлеңі:

Жасыл шешек, қызарған гүл солмаса

Қаны қашып, көркі бітіп, қуарып,

Періштедей жас қыз *қатын* болмаса... [106, 52 б.]

Ал, *ару* - қазақ қызына тән мінез-құлық, сұлулық-сымбатқа ие, стереотипті бейне десек те болады. Қазақы сұлулық пен инабаттылыққа ие қыздарды ару деп атаған. Ақын өз поэзиясында табиғатты еркелеткендей болып, Алатау тауының сұлулығын аруға теңейді:

Желкендегі, *ару* Алатау,

Жауһардан тізген жал ма екен? [106, 194 б.]

Және де Мағжанның барлық түркі халықтарын бауыр санап, қосылып түрік балалары деп жар салатыны бәрімізге белгілі. *Қырғыз, қазаққа* («*Қосшы*» ұйымының *тобы туралы*) атты өлеңінде екі елдің бауырлығын төмендегідей сипаттайды:

Арқар менен құлжадай
Қойындасқан ежелден,
Екі тентек *тетелес*.

Ал, *Құздар мен қыздар* (1) [106, 194 б.] өлеңінде қырғыздың арулары деп атайды:

Қырғыздың *ару* қыздары
«Зекенбайды» ырлайды.
Алатаудың құздары
Қырғыздың сырын ұрлайды.

Қазақтың қыздары ару болса, бойындағы қасиетіне қарай *ер, жігіт, ер жігіт, ұлан* деп атайды.

Қазақтар дүниетанымдағы жан-жануарлар әлемі өзі бір жеке орын алады. Ақын шығармашылығында *байғыз, бөрі, көкжал, тазы, төбет* тәрізді қазақ халқының дүниетанымы мен күнделікті тұрмысында ерекше орыналатын жан-жануарлар әлемі.

Байғыз құсы қосымша жағымсыз коннотацияға ие. Дәстүрлі ортада Б.-дың шақыруын жаман ырымға балаған, сондықтан да осы құсқа байланысты әр түрлі ырым-жоралғылар қалыптасқан. Қазақ этнографтарының жазбаларына қарағанда, қазақтар үйдің шаңырағына Б. қонса, ол үйдің орнын ауыстырып, басқа жерге тіккен, тіпті жамандыққа жорып, сол шаңырақты дереу отқа жағып жіберген немесе отпен аластаған [95, 351-352 бб].

Байғыздың үні адамдарда қорқыныш, сескену сезімін тудырған. Ақынның *Түн айтқызды* өлеңінде осы сарын орын алған:

Тауда түнде үн берген
Тәңірі ме әлде *байғыз ба?*
Үнді естіп, жаным күңіренген [106, 196 б.].

Қазақтың *бөрі мен көкжалы, тазы мен төбеті* де ақын шығармашылығына ерекше символикалық, мәдени сарын береді. Ал, *дария* іспетті географиялық реалия ақын поэзиясында тура және ауыспалы мағынасында да көрініс табады. Ауыспалы мағынасында көбінесе *көз жасын дария етті* деген метафорикалық образда қолданылады.

Сонымен, ақын поэзиясындағы қолданылған барлық ұлттық нақыштағы сөздерді іріктеп, жүйелегеннен кейін, бұл сөздерден жалпы қазақ даласының, тұрмысының, дүниетанымының ұлан-ғайыр портретін көруге болатыны аңғардық. Қазақ шаруашылығы, қоғамы, тұрмысы, әлеуметтік өмірі, дүниетанымы, отбасылық институт, әкімшілік бөлінісі, діні, салты, табиғаты түгелімен көрініс тапқан. Осы тұста профессор А.Б. Салқынбайдың «Мәдениеттің тек қалаға тән болмайтыны, Даланың да өз мәдени дәстүр болғанын айту парыз. Көне қазақ жұрты мен оның мәдениетін батысқа, одан әрі күллі әлемге таныту үшін өз топырағымызда жетілген көне мәдениеттің мәйегін батыстық үлгіге салып әуре-сарсаңға түспей-ақ, табиғи ұлттық болмысында жеткізе білу абзал. Адамзаттық құндылықтар қатарын Дала мәдениетінің өзіндік нақышы мен реңін жоғалтпай толтырса лазым» деген

тиекті тұжырымы ойға оралады. Жылқы тұяғының дүбірінен оянған, жусан сі аңқып тұрған бетегелі белдің көрінісі; ботасынан айырылып аңыраған інгеннің боздаған үнінен күңіренген қыл қобыз бен ажалы жеткен ақсақ құлан шабысынан алқынған домбыраның әуені; «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін» айтуды қадірлеген қазақтың би-шешендері мен қарт жырауларының терең ойлы сөздері де – бәрі де бұзылмаған қалпын сақтап қалуы тиіс» [114, 11 б.]. Осындай Дала мәдениетінен сусындаған Мағжан ақын өлеңдеріндегі мәдени сөздердің орыс, түрік және ағылшын тілдеріндегі аудармадағы көрінісі келесі тарауда қарастырылады.

3. МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ПОЭЗИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОРЫС, ТҮРІК, АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ АУДАРМАЛАРЫН ЛИНГВОМӘДЕНИ МӘНМӘТІНДЕ САЛҒАСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

3.1 М. Жұмабаев поэзиясындағы материалдық мәдениетке қатысты атаулардың орыс, түрік, ағылшын тілдеріне аударылу ерекшеліктері

Қазақтың қасиетті домбырасын ақын Ұлан (2) [106, 93 б.]; Түркістан (1) [106, 188 б.]; Домбыра, домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең). Марқұм Ж-ге арналған (5) [106, 126-127 б.]; Сәрсенбайдың жыры (6) [106, 189-190 б.] атты өлеңдерінде тура мағынасында қолданады.

Ең қастерлі ұлттық музыкалық аспап орыс тіліндегі аудармалардың барлығында *домбра* деп тәржімаланған. Ұлан өлеңінен үзінді:

Шерің болса, *домбыраңды* ал,
Домбыраңды ал, ән шырқап сал [106, 93 б.].

Орыс тіліндегі аудармасы:

- Коль в сердце в печали – развей его песней,
Под струны *домбры* твоя радость воскреснет.

Домбра (1) Беспokoйная юность [113, с. 88];

Түркістан өлеңі:

Түріктің кім кеміткен музыкасын,
Фараби тоғыз ішекті *домбырасын*.... [106, 188 б.]

Орыс тіліндегі аудармасы:

О, Туран! Сколько в музыке нашей добра!
В девять струн Фараби зазвенела *домбра*.

Домбра (1) Туркестан [113, с. 201];

«Тишина. Слышна только мелодия *домбры* и еще какой-то неясный, незнакомый звук, рождающий гнетущее чувство страха....*Домбра* перекликается с голосом степи. *Домбра* и этот голос, слившись, печалются, жалуются....Он приближается издали, словно кто-то под звуки *домбры* выводит грустную, печальную песню.А *домбра* всё плачет, жалуется, тихо плачет без слез. Плачь, *домбра*, плачь! Домбра (стихотворение в прозе) [113, с. 134].

Осылайша, *Домбыра, домбыра* (Қара сөзбен жазылған өлең) өлеңінде Түпнұсқада бес рет қолданыс тапқан домбыра сөзі орыс тіліндегі аудармада алты рет кездеседі. Түпнұсқадағы ол (Ол қайғырады...зарланады...) деп есімдік арқылы берілген домбыраны домбра деп ашып көрсетеді: «*Домбра* и этот голос, слившись, печалются, жалуются» деп домбыраны тағы да бір атайды.

Демек, домбыра сөзі орыс тіліне *ы* әрпі түсіріліп, фонологиялық жағынан орыс тілді оқырманға бейімделіп, натурализацияланған. Түрік тілімен салыстырғанда мәтін соңында бұл қандай музыкалық аспап екені жайлы ешқандай қосымша түсінік берілмейді. Оның себебі тарихи-саяси, әлеуметтік жағдайларға байланысты орыс халқының қазақ мәдениетімен таныс болғандықтан, аудармашы қосымша түсіндірменің қажеті жоқ деп табуы

мүмкін. Түрік тіліне *Домбыра, домбыра* (*Қара сөзбен жазылған өлең*). *Марқұм Ж-ге арналған* өлеңінің аудармасында аудармашы домбыра сөзін транскрипциялап *dombıra* деп тәржімалап, мәтін соңында түсініктеме береді: *dombıra: Kazak Türklerinin milli çalgılarından birisi (Домбыра - қазақ түріктерінің ұлттық аспаптарының бірі):*

Yanımda yatan yiğit dombırayla bir nağme çalmakta...Sadece ve sadece *dombıranın* nağmesi işitiliyor...*Dombıra* bâzen hasta insanın sızlanması gibi de ses veriyor [114, s. 153]. *Dombıra* da âh ediyor...*Ağla, dombıra, ağla!* [114, s. 155]

Ал, Ұлан өлеңінің аудармасында дәл осылай *dombıra* деп тәржімалап, бірақ мәтін соңында түсіндірме берілмеген:

Üzüntün varsa, *dombıranı* al. *Dombıranı* al, yüksek sesle şarkı söyle [114, s. 333].

Тек Түркістан өлеңінде домбыраны *tambur* деп мәдени эквивалент арқылы тәржімалайды:

Farabî, dokuz telli *tamburunu*, doksan dokuz çeşit çaldığı zaman, gönlü dolup göz yaşını kim dökmemiş [114, s. 271].

Сөздік бойынша *tambur* (I) *Klasik Türk müziğinin* başlıca çalgılarından biri olan, *yaу veya mızrapla çalınan, uzun saplı, telli çalgı* (Ұзын мойынды, ішекті, плектрмен ойналатын түрік музыкасының ең басты классикалық аспаптарының бірі). Яғни, қазақтың ең басты классикалық ұлттық аспабын түрік халқының дәл сондай музыкалық аспабымен алмастырады.

Ағылшын тіліне аудармашы *dombıra* деп транскрипциялап, мәтін соңында *a Kazakh musical instrument (Қазақ музыкалық аспабы)* деп түсініктеме береді:

Can anyone underestimate the Turk's music?

When Farabi played his nine-string *dombıra*⁷⁵

In ninety-nine different tunes, [tell me] who

Wasn't aroused to shed his tears? [115, p. 39]

Демек, домбыра сөзі орыс тіліне фонологиялық жағынан бейімделіп аударылып, доместикацияланса, түрік тіліне қосу амалы арқылы форенизацияланып, мәдени эквивалент арқылы доместикацияланған. Ал, ағылшын тіліне қосу (қосымша түсініктеме) амалы арқылы аударылып, форенизацияланған.

Келесі музыкалық аспап *қобыз* ақынның *Жазғытұры* (1) [106, 36]; *Сәлем хат* (1) [106, 206] өлеңдерінде қолданылған. Бірінші өлеңде табиғаттың үнін қобызға теңейді:

Түрлі үнмен жаңа келген жылдың құсы,

Тұрғандай *қобыз* ойнап, әнге салып.

Орыс тіліне *қ* дыбысы *к* дыбысына алмастырылып, орыс тілінің фонологиясына бейімделіп, *қобыз* деп аударылады:

Птичий грай сольется в этот хор –

И *қобыз* струнам вторят голоса. Весенняя пара [113, с. 11]

Түрік тілінде қобыздың толық мәдени эквиваленті бар:

Yeni gelen yılın kuşu, türlü türlü sesle, sanki *kopuz* çalıp şarkı söylemekte. İlk bahar [114, s. 45].

Түрік тілінің түсіндірме сөздігі бойынша *kopuz ozanların çaldığı telli Türk sazı* (Ақындар шалатын түрік ішекті аспабы) деп анықтама берілген. Ағылшын тілінде қобыз сөзі кездесетін өлеңдердің аудармалары жоқ. Бірақ қобыз ЮНЕСКО-ның материалдық емес мәдени мұра тізіміне енген. Ол тізімде ағылшын тілінде *kobyz* деп көрініс тапқан: «The epic culture, folk tales and music of Dede Qorqud/Korkyt Ata/Dede Korkut are based on twelve heroic legends, stories and tales and thirteen traditional musical compositions shared and transmitted across the generations through oral expressions, performing arts, cultural codes and musical compositions. Dede Qorqud appears in each story as a legendary figure and wise individual, a sage of minstrels whose words, music and expressions of wisdom relate to traditions of birth, marriage and death. In the musical compositions, the main intonations are reproduced using a musical instrument called the *Kobyz* through the sounds of nature, and imitation soundscapes are characteristic of this medium (such as the imitation of a wolf's howl or a swan's note)» [115].

Қазақша-ағылшынша үлкен сөздікте *kobyz, stringed musical instrument* деп аударылып, түсініктеме берілген [117, p. 209]. Демек, қобыз музыкалық аспабы орыс тіліне фонологиялық жағынан бейімделіп, доместикацияланып аударылса, түрік тілінде толық мәдени эквиваленті бар.

Келесі Жазды күні қалада (1) [106, 84 б.]; Туған жерім, Сасықкөл (1) [106, 44 б.] атты өлеңдерде қолданылған мәдени лексика - *ақ үй*. Этнографиялық энциклопедия бойынша «Ақ үй - қаңқасы (сүйегі) құрастырылып-ажыратылатын, ақ реңк беру үшін бор қосып басылған ақ боз киізбен жабылатын жылжымалы тұрғын үйдің жетілдірілген нұсқасы. А.ү. – молшылық пен сәттіліктің белгісі болып есептелген. А.ү.-дің биікт. 135-140 см-дей 15 басты алты-сегіз қанат керегеден, күмбезін құрайтын 240-250 см-дей 80-90 уықтан, диаметрі 180-190 см-дей делінеді зерттеулерде. А.ү. – көбінесе мәртебелі қонақты қабылдайтын үйі. Қонақты түсіріп, жатқызатын үйі боз үй, ал қызметші, шаруа адамдар тұратын үй қара үй деп аталады [95, 115-116 бб].

Туған жерім, Сасықкөл өлеңінің орыс тіліне аудармасында бұл атау қабылданып, танылған аудармасымен *белые юрты* деп, түрік тіліне *ak üy* деп тәржімаланып, аударма мәтіні ішінде сілтеме беріледі, бірақ мәтін соңында түсініктеме жазу ұмытылып кеткен:

Кесте 3.1

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аудармасы
Туған жерім, сасықкөл	Родина моя Сасыкколь Л.Степанованың аудармасы	Doğum yerim Sasık Köl
Сыртында ақ боз үйлер жарасқан көл... [106, 44 б.]	Белые юрты, красуясь, поодаль стоят [113, с. 23].	Ak ve boz üylerin (2) sirtında birbirine yakıştığı göl! [114, s. 233]

Жазды күні қалада өлеңінің түрік тіліндегі аудармасында *ak üy* деп тәржімаланып, *üy(2) Kazakların keçeden yapılan, taşınabilir evi* (үй: қазақтардың киізден жасалған, көшпелі үйлері) деп мәтін соңында түсініктеме беріледі:

Түпнұсқа: Назбенен жылы жүзді, жұмсақ сөзді,
Ақ үйде әзілдескен әдемі қыз...

Ақ үйде (2) *naz ile şakalaşan, sıcak yüzlü, yumuşak sözlü güzel kız. Yaz günü şehirde* [114, s. 237].

Демек, орыс тілінде қазақтың киіз үйінің қабылданған *юрта* деген аудармасы бар. Оны П. Ньюмарк бойынша қабылданған, танылған аударма (recognized translation) деп атайды. Түрік тіліне транскрипцияланып, мәтін соңында қосымша түсініктеме беру арқылы форенизацияланған. Тек бір жағдайда кітапта техникалық қате жіберілген.

Ағылшын тілінде аталмыш сөз қолданылған өлеңнің аудармасы жоқ, бірақ бұқаралық ақпарат құралдары, сөздіктерде қолданылатын *yurt* деп орыс тілінен тәржімаланған нұсқасы бары белгілі. Аудармашы мәтін соңында *portable frame dwelling with felt covering for Turkic and Mongolian nomads* деп түсініктеме бере алады.

Ақын поэзиясында киіз үйге қатысты босаға, дәлірек айтқанда оң жақтағы босаға атауы ақынның *Домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең. Марқұм Ж-ге арналған)* (1) [106, 126 б.] өлеңінде қолданылған: «Шаңырақтың жабылмай қалған шетінен *оң жақ босағада* құрулы ақ шымылдыққа түсіп тұрған айдың сәулесі ақырын ғана дірілдейді». Орыс тіліндегі аудармада бұл тіркес түсірілген:

«Свет луны, проникающий сквозь незакрытый край шанырака, тихо дрожит на белом шымылдыке». *Домбра (стихотворение в прозе)* [113, с. 134]

Түрік тіліне *Sağ taraftaki duvara* (оң жақтағы босаға) (1) *Dombıra* [114, s. 153] деп функционалды эквивалентімен тәржімаланған:

«Çanırakın örtülmeden kalan kıyısından, *sağ taraftaki duvara* asılmış beyaz perdeye düşmekte olan ayın ışığı, yavaşça titriyor».

Әрине, киіз үйді, оның ішіндегі кеңістік оң жақ, сол жақ деп арнайы бөлінетіні, әрқайсысының өзіндік мәні бары, шымылдық оң жаққа құрылатынын, толық картинаны елестету аудармашыға да, киіз үймен таныс емес оқырманға да қиын.

Киіз үйдің жабдықтары ішінен *бау, уық пен кереге* де ақын поэзиясында бірнеше рет аталады. *Мені де өлім әлдиле* (1) [106, 168 б.] өлеңінде:

Бар екен алпыс ақ отау,

Алтын уық, жібек бау, - деп,

Берниязға (1) [106, 173 б.] өлеңінде:

Дарияның астында – алпыс ақ отау,

Ақ отаулар *алтын уық, жібек бау*, - деп салтанатты үйлерді сипаттайды.

Орыс тілінде осы екі өлеңнің аудармасы төмендегідей:

Кесте 3.2

И меня смерть убаюкай Л. Степанованың аудармасы	Берниязу А. Парщиковтың аудармасы
--	--------------------------------------

3.2 – кестенің жалғасы

1	2
Есть аул необыкновенный, Шестьдесят белокрылых юрт [113, с. 188].	А на дне Дарьи есть шесть десятков Белых юрт на <i>золотых шестах</i> , <i>Шелковые пологи</i> да и сладкий Голос баю-баю на устах [113, с. 193].

Яғни, бірінші аудармада *белокрылые юрты* деп жалқы элементтерден жалпыға өтіп, модуляция көмегімен тәржімаланады. Ал, екінші аудармада *алтын уық – золотые шесты, жібек бау – шелковые пологи* деп функционалды эквиваленттерінің көмегімен аударылады. Яғни, екі жағдайда да доместикация орын алған. Сонымен қатар *ақ отау* мәдени сөзіне де мән беру қажет. *Ақ отау* үйдің синонимі ретінде қолданылады, бірақ көбінесе жаңадан, жас отбасыларға құрылған үйлерді ақ отау деп атаған. Оны орыс тіліне жалпылап юрта деп тәржімалайды.

Бір күні өлеңінде де уық сөзі қолданылған:

Бір күні, ерте оянып, жаттым ойлап

Көп шыбын өрмелеген *уық* бойлап...

Орыс тіліне *қ* дыбысы *к* дыбысымен алмастырылып, мәтін соңында «Уык (1) Однажды [113, с. 32]: изогнутая палка, часть конструкции свода юрты» деп қосымша түсініктеме беріліп, тәржімаланған:

Проснулся чуть свет и увидел *уык*¹.

Уж чем понравился мухам – не знаю...

Демек, *Мені де, өлім, алдиле* өлеңіндегі жалпылау арқылы глобализация әдісі қолданылса, Берниязға өлеңінде *шесты, пологи* деп жергіліктендіріледі. Яғни, екі жағдайда да доместикацияланған. Ал, *Бір күні* өлеңінде қосымша түсіндірме беру арқылы форенизацияланған.

Ал түрік тіліне *жібек бауды ipek bađlı* (1) [114, s. 145] деп жергілікті жіп сөзінің баламасы, ал уыққа келгенде екі өлеңнің аудармасында да мәтін соңында түсіндірме беріледі:

Bu gölün altında altmış tane altın uvıklı (3) ve *ipek bađlı* ak otađ varmış.

Ölüm, bana da ninni söyle [114, s. 145]. Uvık: Kazakların keçe evinin üst tarafına konan uzun ađaç (Қазақтардың киіз үйлерінің жоғары жағына қойылатын ұзын ағаш).

Taze gelinler, genç kızlar, şırıl şırıl akan ırmađa üy (4) kurup, hemen yerleşip, kıvrılarak basıp sallanıp, sakalaşarak gülüp, üyden üye gidip, kerege (5) yaуıp, *uvık* (6) bađlar. Uvık (1) GEÇMİŞ GÜN [114, s. 247]: Uvık: Keçe evin kubbesini meydana getiren ince uzun ađaçlar (Киіз үйдің күмбезін құрайтын жіңішке ұзын ағаштар).

Орыс тіліне уық сөзін үш өлеңде үш түрлі әдіспен аударылғанын көреміз:

Кесте 3.3

Берниязу	И меня смерть убаюкай	Однажды
А на дне Дарьи есть	Есть аул	Проснулся чуть свет и

3.3 – кестенің жалғасы

1	2	3
шесть десятков Белых юрт на <i>золотых шестах</i> ...[113, с. 193]	необыкновенный, Шестьдесят белокрылых юрт [113, с. 188].	увидел <i>уык</i> ¹ . ¹ Уык - изогнутая палка, часть конструкции свода юрты; [113, 32]

Бірінші аудармада *золотые шесты* деп функционалды эквивалент, екіншісінде *белокрылые юрты* деп жалпылау әдісі (генерализация), үшінші аудармада ғана мәтін соңында қосымша түсінік беру арқылы форенизацияланған.

Ал, *кереге* ақынның *Өткен күн* өлеңінде қолданылған:

Жас келіншек, жас қыздар,

Кереге жайып, уық байлар [106, 85 б.].

Орыс тілінде бұл өлеңнің аудармасы жоқ. Сөздікке назар аударсақ, *кереге* - деревянная решетка (составная часть юрты) деп түсінік беріліп, төмендегідей коннотациялар ұсынылады: *кереге таңғыш* → *вытканная узорчатая тесьма (для стяжки кереге)*; *керегені жаю* → *устанавливать кереге*; *керегені жинау* → *собирать кереге*; *керегені көктеу* → *скреплять кереге сыромятной кожей* [118].

Түрік тіліне *kerege* деп транскрипцияланып, мәтін соңында түсініктеме берілген: Geçmiş gün [114, s. 247]: Keçe evin, ince ve uzun ağaçlardan yapılan duvar iskeleti (Киіз үйдің жіңішке және ұзын ағаштардан жасалған қабырға қаңқалары). Демек, қосу әдісі қолданылып, форенизацияланған. Ағылшын тілінде де бұл өлеңнің аудармасы жоқ, бірақ мақсатты оқырмандарға төмендегідей түсініктемесін ұсынамыз: *Kerege is a wooden lattice served as walls carcass of yurt.*

Келесі киіз үй жабдықтарының бірі – *түндік*. Оразада (1) [106, 51 б.] өлеңінде тура мағынасында қолданылған:

Түндік жабық, от жарық,

Үйге сәуле кірмейді.

Орыс тіліне аудармашы *полог* деп тәржімалайды:

Задрнут *полог*, лишь свеча,

Стыдливо пост наш освещает. Ораза [113, с. 34]

С.И. Ожеговтың түсіндірме сөздігі бойынша: **ПОЛОГ**, а, муж. Занавеска, закрывающая, загоразживающая кровать, колыбель, а также (устар.) вообще занавеска. Ситцевый п. Откинуть п. П. тумана (перен.) [119, с. 456]. Ал, *түндік* - киіз үй шаңырағын жабатын киіз. Сондықтан *полог* *түндіктің* семантикасы мен функционалдық ерекшелігін толықтай аша алмайды.

Заманауи қазақша-орысша сөздікке жүгінсек, төмедегідей анықтама мен коннотациялар ұсынады: «*Тундик* - войлочное покрывало юрты (квадратная кошма, покрывающая верхний круг дымохода юрты, который открывают для выхода дыма или для проникновения света):

түндікті ашу → открывать тундик; түндікті жабу → закрывать тундик [118].

Ф. Тамирмен сұхбат барысында ғалым түрік тілінде бұл атаудың эквиваленті жоқтығын айтып, төмендегідей түсіндіреді: «Түркия түрікшесінде мұндай атаудың жоқтығына байланысты аудармашы қосымша түсінік беруі мүмкін. Аудармашы Түркия халқының отаршылық өмір салтына қазақ халқынан ерте өтуіне байланысты, көшпелі өмір салтына, тұрмысына қатысты көп атаулардың жоқтығын айтады». Ф. Тамирмен сұхбаттан. Ағылшын тілінде *Қазақша-ағылшынша сөздікте* «Tunduk: felt covering upper smoke flue of yurt» [120, p. 385] деп дұрыс түсінік берілген.

Тұрмыстық заттардың тағы да бір елеулісі, киіз үйдің ішіне құрылатын **шымылдық**. Шымылдықты ақын тура мағынасында және ауыспалы мағынасында, табиғатты суреттеу үшін метафоралық образда қолданады.

Домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең. Марқұм Ж-ге арналған) (2) [106, 126 б.] өлеңінде: «*Шымылдықтың* жабылмай қалған шетінен оң жақ босағада құрулы ақ шымылдыққа түсіп тұрған айдың сәулесі ақырын ғана дірілдейді» деп әңгіме орын алып жатқан кеңістікті, уақытты суреттеу үшін тура мағынасында қолданылған.

Орыс тілінде:

«Свет луны, проникающий сквозь закрытый край шанырака, тихо дрожит на белом *шымылдыке*» [113, с. 134] деп қ дыбысы к дыбысына ауыстырылып, орыс тілінің фонологиясына бейімделеді. Яғни, натурализацияланады, жергіліктендіріледі. Түрік тіліне *perde* деп аударылады:

«Çanırakın örtülmeden kalan kıyısından, sağ taraftaki duvara asılmış beyaz *perdeye* düşmekte olan ayın ışığı, yavaşça titriyor. *Perde* de titremiş gibi. (2) Dombıra [3, s. 153]. Сөздік бойынша түрікше перде: Farsça perde 1. isim Görüşü, ışığı engellemek, bir şeyi gizlemek için pencereye veya bir açıklığı önüne gerilen örtü (парсыша перде, з.е. Терезеге ілінетін, немесе ашық тұрған кеңістікке жарық түспеу үшін, көрінбеу үшін қолданылатын жамылғы). 2. з.е. екі жерді бір-бірінен бөліп тұратын керме [119]. Әрине, дәл эквиваленті емес, бірақ перде шымылдықтың функционалды аналогы қызметін атқарып тұр.

Ал, *Жазғытұрым* (1) өлеңінде ақын шымылдықты табиғатты суреттеу мақсатында

Дамыл алмай жылар

Ақ шымылдық ашылар, - деп қар еріп, көктем келер сәтті суреттейді [106, 155 б.].

Орыс тіліне:

«И откинув *одеяло*,

степь под солнцем засияла» (1) Весной [113, с. 171], - деп дәл осы мәнмәтінде шымылдықты *одеяло* деп функционалды эквивалентімен тәржімалайды. Қыстан кейін, табиғат қалың жамылғысын (*одеяло*) шешеді деп

те көз алдымызға елестетуге болады. Демек, рецептордың алатын әсері түпнұсқаны оқығандағы жергілікті оқырманның әсеріне тең болуы мүмкін деп болжай аламыз. Түрік тіліне де аудармашы дәл солай *Ak örtü* (ақ жамылғы) деп тәржімалайды:

Kar, hiç durmadan, ağlar; *ak örtü* açılır. İlk bahar [114, s. 47].

Сөздік бойынша *örtü*

1. isim Örtmek için kullanılan şey, kuvertür (з.е. Жабуға, бүркеуге арналған нәрсе, жамылғы) [122, s. 276].

Ағылшын тілінде аталмыш өлеңдердің аудармасы жоқ. Бірақ шымылдықтың *curtain* деген аудармасын ұсынамыз. Ол да дәл қазақтың шымылдығы бола алмайды, бірақ функционалды аналог қызметін атқарады. Кембридж сөздігі бойынша *curtain*: noun, a piece of material, especially cloth, that hangs across a window or opening to make a room or part of a room dark or private [123].

Ең қызығы, ағылшын тілінде де табиғатқа қатысты қалың тұман, жаңбыр болса: a thick layer of something that makes it difficult to see anything behind it: They could see nothing through the curtain of rain/smoke. Яғни, қалың жаңбыр, тұман жамылғысынан ешнәрсе көрінбейді деп айтуға болады.

Сонымен, орыс және түрік тіліндегі аудармаларының барлығында натурализациялау және функционалды аналогын беру арқылы доместикация басымдылығын көруге болады.

Ал, киіз үйдің басты элементтерінің бірі *шаңырақ* Домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең. Марқұм Ж - ге арналған) (1) [106, 126 б.]; Мысық пен ет (1) [106, 47 б.] өлеңдерінде тура мағынасында қолданылған.

Орыс тіліндегі аудармалары төмендегідей:

Кесте 3.4

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аударма
Домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең. Марқұм Ж - ге арналған)	Домбра (стихотворение в прозе) Б. Канапьяновтың аудармасы
«Шаңырақтың жабылмай қалған шетінен оң жақ босағада құрулы ақ шымылдыққа түсіп тұрған айдың сәулесі ақырын ғана дірілдейді» [106, 126 б.].	«Свет луны, проникающий сквозь закрытый край шанырака, тихо дрожит на белом шымылдыке» [113, с. 134];
Мысық пен ет	Кот и мясо В. Антоновтың аудармасы
Жерден іздеп дәнеңе таба алмады, Ілулі шаңырақта етті көрді [106, 47 б.].	Носом чужа еду, глянул вверх – бог ты мой! – Гроздьмя мяса в дыре шанырака! [113, с. 29]

Екі аудармада да қазақ тіліне тән *ң, қ* әріптерінің *н, к* әріптерімен алмастырылған, демек натурализацияланған. Түрік тілінде тек бірінші өлеңнің аудармасы бар:

«*Çanırakın* örtülmeden kalan kıyısından, sağ taraftaki duvara asılmış beyaz perdeye düşmekte olan ayın ışığı, yavaşça titriyor. Dombıra [114, s. 153]

Аудармашы шаңырақ сөзін *çanırak* деп транскрипциялап мәтін соңында қосымша түсініктеме береді: ‘*Kiyiz üy*’ün iskeletinin kubbe biçimindeki tavan kısmını tutan, kayın ağacından yapılmış, araba tekerleği biçimindeki bir çember (Киіз үй құрылымының күмбез бөлігін ұстап тұратын, қайың ағашынан жасалған дөңгелек пішінді шеңбер). Ағылшын тіліне бұл өлең жолдарын аудару болашақтың еншісінде. Әзірге қазақстандық сөздіктерде төмендегідей аударма нұсқалары берілген: *cupola*; з.е. *shangaraq* (wooden circle forming the smoke opening of a yurt); ауыс. *house*; *family*.

Ал, қазақ үшін киелі бесіктің коннотациялық өрісі әр түрлі болғанымен үш тілде де мәдени эквиваленттері бар. Орыс тілінде – *колыбель*, түрік тілінде – *beşik*, ағылшын тілінде – *cradle*:

Кесте 3.5

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аудармасы	Ағылшын тіліндегі аудармасы
Түркістан	Туркестан Б.Жылқыбаевтың аудармасы	Türkistan	Turkistan
Түркістан екі дүние есігі ғой, Түркістан ер түріктің <i>bесігі</i> ғой [106, 186 б.].	Туркестан – ты в два мира открытая дверь. Туркестан – ты всех тюркских племен <i>колыбель</i> [113, с. 199].	Türkistan, iki dünyanın (dünyave âhiretin) eşidiğir; Türkistan,yiğit Türkün <i>beşidiğir</i> [114, s. 267].	Turkistan – the gate of this and otherworld, Turkistan, the brave Turk’s <i>cradle</i> [115, p. 35].

Жолға шыққан қарындас өлеңінде қазақтың торсығы байдың келбетін сипаттауға мақсатында қолданылған:

Торсық бетгі борсық бай

Қақалсын мейлі, «қап!» десін...

Орыс тіліндегі аудармасы:

Пусть теперь хоть разорвется

Бай-борсук, обросший жиром. Сестренка, вышедшая в путь [113, с. 227]

Орыс тіліне торсық сөзін *обросший жиром* деп сипаттап аударып, доместикациялайды. Түрік және ағылшын тілдеріне ұсынылған аударманы қосымшадан сөздіктен көріңіз.

Тағы да бір көнерген қазақ халқының үй тұрмысындағы ыдыс атауы – *шанап*. Ақын бұл сөзді *Таудың толғауы* өлеңінде қолданады:

Бозаға толып *шанашың*,
Күл болып күйіп аяшың,
Семетей менен Манасың
Қысыр бір қисса болмасын [106, 194 б.].

Орыс тіліндегі аудармасында аталмыш шумақтың алғашқы жолы мүлдем түсіп қалған:

Пусть, восстав над увяданьем,
Не умрут пустым сказаньем
Семетей твой и Манас! [113, с. 204]
Демек, омиссияға ұшырап, доместикацияланған.

Ақын шығармашылығында қолданылған көнерген қазақ ыдыс-аяқ атауларының тағы бірі - *сапты аяқ*. Бірақ ақын поэзиясында қысқартылып *аяқ* деп қолданылады:

Керсендей үлкен *аяқпен*,
Ұстата саумал береді. Өткен күн [106, 85 б.]

Бір *аяқ* қатық тастап ап,
Қойға кетсем мен күндіз. Асық иіру [106, 197 б.]

Орыс тіліне *чашка* деп функционалды эквивалент арқылы тәржімаланған:

Выпив *чашку* катыка по утру,
Я ушел бы за отарою. Кручение асыка [113, с. 207];

Түрік тіліне де *bardak (стақан)* деп жалпылап, функционалды эквивалентімен аударды:

Güler yüzlü bir hanım, çanak kadar büyük tahta *bardakla* tutturup kımız veriyor. Geçmiş gün [114, s. 245].

Қазақтың ұлттық киім-кешек атаулары да ақын шығармашылығында көптеп орын алады. Қазақтың бас киімі бөрікті ақын тура және ауыспалы мағынада табиғатты суреттеу үшін метафоралық бейне жасап қолданады. Бірінші жағдайда Магарри сөздер өлеңінде молдалардың киім үлгісіне қатысты ойын білдірмек үшін қолданады:

Мінбелерде үгіт айтқан молдалар
Оңашада нәпсі артынан жүрмесін!
Бөрік киіліп, сандықта қап *сәлделер*,
Жасырынып бұзық жерге кірмесін!

Орыс тіліндегі аудармасында бұл атау түсірілген:

Мулле не пристало с Кораном в руке,
Ходить в мусульманах примерных.
И шастать, чалму заперев в сундуке,
Тайком в заведенья неверных [113, с. 96].

Ал, *сәлде* чалма деп орыс тілінде қабылданған аудармасымен аударылған. Тағы да бір орын алған И. Дэвис бойынша сирек кездесетін аударма амалы – құру, ойдан табу (creation). Яғни, түпнұсқада жоқ мәдени сөздің аудармада

көрініс табуы. Үгіт айту деген тіркес түпнұсқада жоқ *Коран* діни реалия көмегімен аударылған.

Ал, түрік халқында дәл осылай аталатын бас киім үлгісі бар, сол себепті аудармада *Börk* деп еш түсінік берілмей көрініс тапқан:

Börkler giyilip, sarıklar sandıkta kalıp... İbretli sözler [114, s. 319].

Börk сөзінің анықтамасын түрік тілі сөздігінен де табуға болады: *Börk isim. Genellikle hayvan postundan yapılan başlık* (Бөрік з.е. Әдетте аң терісінен жасалған бас киім) [121]. Сәлдені *sarık* деп мәдени эквивалентімен тәржімалаған.

Демек, орыс тілінде бөрік, сәлде сөздерінің бірі омиссияға ұшырап, екіншісі қабылданған аудармасымен көрініс тауып доместикацияланған. Түрік тілінде екі атаудың да мәдени эквиваленттері бар.

Ал, екінші жағдайда ақын ағаштың бейнесін суреттейді:

Бөрік киген бұйра сеңсең, қара ағашы,

Алқызыл алқа киер алма ағашы. Тұранның бір бауында [106, 180 б.]

Орыс тіліне аудармашы функционалды эквивалент әдісімен бөрікті *шапка* деп тәржімалайды:

Вот карагач – на *шапке* мех зеленый.

Все в золоте, горят инжира кроны...В саду турана (картина) [113, с. 195].

Демек, орыс тіліне бөрік сөзі омиссия және функционалды эквивалент әдістері арқылы тәржімаланып, доместикацияланады. Заманауи қазақша-ағылшынша үлкен сөздікте бөрікті *Fur cap* (Kazakh national head-dress) [120, p. 59] деп аударады.

Қазақтың ертеде киілген *жарғақ пен тымағы*, бүгінде көнерген сөздер қатарындағы сөздері, ақынның *Бесік жыры* өлеңінде қатарынан қолданылған:

Қара *жарғақ*,

Түлкі *тымақ*

Шоқтап киерсің [106, 91 б.].

Жарғақ з.е. — құлын, тай, лақ, бөкен терісінен түгін сыртына қаратып тіккен *сырт киім* [124, 287 б.]. *Жарғақ* жасау үшін алдымен теріні илейді, жақсылап сүргілеп, уқалап жұмсартады да, томар бояу, рауғаштың түбірі, еменнің қабығы тәрізді заттармен жуып кептіреді. Ерменнің, жусанның бүрін басытқы ретінде шамалы ашудас қосып суға қайнатқаннан кейін қанжылым қалпында иленген теріге жағып кептіреді. Әрі қарай уқалап, қыртысын жазады. Сонан соң шекпен үлгісінде пішіп, қалың матамен астарлайды. *Жарғақты*, көбінесе, қыста, жауын-шашын, боранды күні киім сыртынан киеді. Ертеректе ауқатты адамдар *Жарғақты* тек қара құлын терісінен тігіп киген [125, 316 б.].

Дәл осы қара *жарғақ* ақын поэзиясында көрініс тапқан. Себебі әрбір ана өз баласына тек ең жақсысын тілейді емес пе?! *Тымақ* биік төбелі, маңдайы, екі құлағы бар, желке, жотаны жауып тұратын артқы етекпен тұратын, аңның, малдың терісінен тігілген қысқы бас киім.

Орыс тіліндегі аудармасы:

Станешь, всадник, править.

Шубу тебе справим

Черных соболей.

Спи, мой верблюжонок,
Спи, мой жеребенок,
Тихо отдыхай.
Мать взяла иголку –
Мастерит ребенку
Лисий малахай.

Шуба черных соболей. Колыбельная [113, с. 86]

Орыс тіліне аудармашы қара жарғақты сипаттап *шуба черных соболей* деп тәржімалайды. Яғни, Ньюмарк бойынша ол дескриптивті эквивалент амалы. Ал тымақтың үш түрлі аудармадағы нұсқалары төмендегідей:

Кесте 3.6

Колыбельная	Несчастный казах	Люблю
Мать взяла иголку – Мастерит ребенку <i>Лисий малахай</i> [113, 86 б.].	Ты в сторону старый облезший <i>тымак</i> , Отбрось, чтобы новые слышать ветра [113, с. 18].	Вполглаза смотрит – век не разлепить, С подружкой-ленью ходит по степи В надвинутом на брови <i>малахае</i> [113, с. 94].

Яғни, *Бесік жыры* және *Сүйемін* өлеңдеріндегі тымақ *малахай* деп мәдени эквивалентпен, ал *Сорлы қазақ* өлеңінде қ дыбысын к дыбысына алмастырып натурализациялайды. Ал, түрік тіліне *tımak* деп транскрипциялап, мәтін соңында түсініктеме береді.

Gözlerini uyku kaplamış, *tımağını* (1) bastırarak giymiş, tembelliği sevgili kabul etmiş. Seviyorum [114, s. 185]: Deriden yapılan bir Kazak başlığı (Теріден жасалған қазақтардың бас киімі), яғни форенизацияланған.

Бесік жыры өлеңіндегі тымақ пен жарғақ та дәл солай тәржімаланған:

Kara carğak (3) ve tilki derisinden yapılmış tımak (4) bağlayıp giyersin. Beşik şiiri [114, s. 227].

Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):

(3) Carğak: tay veya keçi derisinden yapılmış elbise (Жарғақ: тай немесе серкенің терісінен жасалған киім).

(4) Deriden yapılan bir Kazak başlığı (Теріден жасалған қазақтардың бас киімі).

Қазақтың *тонын* ақын тәулік уақытын, сонымен бірге шебер түрде жыл мезгілін, қысты білдіру үшін *Шын сорлы* өлеңінде қолданады. Яғни, өлеңдегі оқиға қай уақытта орын алып жатқанын:

Түн болып, қара *тонын* киіп еді

Қатты жел барлық күшін жиып еді [106, 35 б.], деп суреттейді.

Орыс тіліндегі аудармасы:

Ночь под черною *овчиной*, как бедняк,

На сыром ветру сжимается в кулак. Несчастная [113, с. 9]

Демек, орыс тіліне *овчина* деп мәдени эквивалентімен аударылады. Ал, түрік тіліне *elbise* – жалпы киім деп генерализация әдісімен аударылған:

Gece, kara elbisesini giymişti. Sert rüzgar bütün gücünü toplamış. Gerçek zavallı [114, s. 159].

Аудармашының тон емес, жалпы киім деп аударуы өлеңдегі киім атауының табиғатқа байланысты болғандығы себеп болуы мүмкін. Яғни, ол өрескел мағыналық өзгеріске ұшыратпайды. Бірақ, өлеңнің мәнмәтіні бойынша суреттеліп отырған жағдай қыс мезгілі жайында, сол себепті ақын дәл осы мезгілде киілетін «тонды» атаған. Өлең жолдары:

Күн суық, қатты аяз, шыдар емес,

Қар борап соққан желмен қылған егес.

Кедейлер үсіп-тоңып дір қалтырар,

Жылы үйде байлар жатыр, уайым жемес, - деп басталады [106, 35 б.].

Сонымен *тон* сөзі орыс тіліне мәдени эквивалент, түрік тіліне генерализация әдісімен тәржімаланып, доместикацияланған. Заманауи қазақша-ағылшынша үлкен сөздікте Тон сөзін *fur coat* (тері күртеше); *sheepskin coat* (қойдың терісінен жасалған күртеше) деп тәржімалаған [120, p. 368]. Бұқаралық ақпарат құралдарында *тон* деп аударылып, түсіндірілген нұсқалары да кездеседі.

Ал, қазақтың *тақиясын* ақын *Жердің жұмырлығы* (3) [106, 97 б.] өлеңінде қолданған:

Кесте 3.7

Түпнұсқасы	Орыс тіліндегі аударма
- Не білдің балам, не хабар? Жұлып алды жас Сапар <i>Тақияны</i> басынан: - Тыңдаңыз, міне, қария! Жер деген – мынау <i>тақия</i> ! Тап осындай жұп-жұмыр [106, 97 б.].	-Что нового в мире, сынок? Что узнал? Сапар свою <i>кепку</i> уверенно снял, Сверкнул торжествующим взглядом: Вот <i>кепка</i> , ата, я поведать не прочь, Земля наша – круглая <i>кепка</i> в точь-в-точь. Круглая земля [113, с. 209]

Орыс тіліндегі аудармасында көріп отырғанымыздай аудармашы *кепка* деп функционалды аналогымен аударған. Яғни *кепка* арқылы да *тақия* тәрізді жердің жұмырлығын түсіндіруге болады. Түрік және ағылшын тілдерінде бұл өлеңнің аударамалары жоқ. Бірақ түрік тілінде *тақияны* «takke Арапча *taḳiye* 1. isim İnce kumaştan dikilmiş veya ipten örülmüş, çoğunlukla yarım küre biçiminde başlık» [121] деп атайды. Ал, ағылшын тілінде заманауи қазақша-ағылшынша сөздік *embroidered skullcap* (әшекейленген, өрнектелген тюбетейка) [117, 213] деген аудармасын ұсынады.

Шапан сөзі Жолға шыққан қарындас (1) [106, 210 б.]; Жәмилә (1) [106, 123 б.] өлеңдерінде қолданылған:

Киді жолға шықпақ боп

Көн *шапан* мен шапкесін [106, 210 б.].

Орыс тіліндегі аудармасы:

Снарядилась в путь меньшая

И *чапан* надела пестрый [113, с. 227].

Орыс тіліне шапан сөзі фонологиялық жағынан *чапан* деп натурализацияланып аударылған. Ал, түрік тіліне шапан сөзі кездесетін Жәмила өлеңі аударылған. *Çapan* деп транскрипциялап, фонология тұрғысынан бейімдеп, мәтін соңында түсініктеме берілген:

Кесте 3.8

Түпнұсқа	Түрік тіліндегі аудармасы
Жәмила! <i>Шапаныңды</i> бүркеніп, Тысқа ақырын шыққанда, Күрсініп, ауыр күңіреніп, Айтқаның зар ма я ән бе? [106, 123 б.]	Cemile, <i>çapanı</i> (1) örtünüp yavaş yavaş dışarıya çıktığında derinden iç çekip âh ederek söylediğin, inilti mi yoksa şarkı mı? (1) Cemile [3, s. 157]

(1) Cemile [3, s. 157]: *Çapan*: Kazakların giydiği bir çeşit uzun palto (Қазақтар киетін өзіндік бір ұзын пальто). Яғни, орыс тілінде доместикацияланған, ал түрік тіліне мәтін соңына қосымша түсінік беріп, форенизацияланған.

Ал, түйе жүнінен тоқылатын қазақтың *шекпені* ақынның *Орамал* өлеңінде көрініс тапқан:

Солдатша сымдай киініп,

Шекпені оның сұр ма екен? [106, 62 б.]

Орыс тіліндегі аудармасы:

Солдатский ли мундир на нем

Иль серого сукна *чекмень*? Платок 113, с. 49].

Ушаковтың түсіндірме сөздігі бойынша «чекмень это верхняя мужская кавказская одежда вроде казакина» [126, с. 568]. Демек, бұл сөз мәдени эквивалент арқылы тәржімаланған. Аталмыш шумақтың түпнұсқасы мен аудармасына тағы да бір назар салсақ, өте сирек кездесетін аударма құбылысы немесе аударма стратегиясы байқалады:

Кесте 3.9

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы
Солдатша сымдай киініп, <i>Шекпені</i> оның сұр ма екен? <i>Күрегiне</i> сүйеніп, Суықта жаурап тұр ма екен? [106, 62 б.]	Солдатский ли мундир на нем Иль серого сукна <i>чекмень</i> ? С лопатой или <i>кетпенем</i> Он стынет на ветру весь день? [113, с. 49]

Түпнұсқадағы *күрек* орыс тіліне *лопато* или *кетпен* деп, кетпен деген реалия сөз болып табылатын сөзбен қосылып аударылады. Яғни, түпнұсқада

жоқ мәдени элемент аудармада көрініс тапқан. И. Дэвис бойынша бұл стратегия құру деп аталады. Орыс тілінің грамматикалық категориясына сай морфологиялық өзгеріске ұшырап тұрғандықтан, натурализацияланып аударылған болып саналады.

Ал, түрік тіліне *Çekpen* деп транскрипцияланып, мәтін соңында түсініктеме берілген:

Asker gibi dümdüz giyinip...Onun çekpeni (1) gri renkli miymiş?

(1) Havlu [114, s. 177]: Yünden dokunan veya kumaştan dikilen bir çeşit Kazak paltosu (Жүннен тоқылған немесе матадан тігілген қазақ пальтосы).

Демек, орыс тіліне мәдени эквивалент арқылы доместикацияланып аударылса, түрік тіліне мәтін соңында түсінік беру арқылы форенизацияланған.

Шоқпар сөзі Өміріме өкпем (1) [1, 227 б.] өлеңінде қолданылған:

Адам басы - Алланың добы болса,

Тағдырдан табандатып тиді *шоқпар*.

Орыс тіліндегі аудармасы:

Голова человека – лишь мяч для игры, а игрой забавляется Бог.

Вот и статья довелось игрушкой в игре! Я *шоқпара*¹ вкусил сколько смог!

Моя обида на жизнь [113, с. 246]: дубинка.

Яғни, орыс тіліндегі аудармасында қ дыбысы к дыбысына алмастырылып, мәтін соңында *дубинка* деп қосымша түсінік беріліп, доместикацияланған. Түрік және ағылшын тілдерінде де бұл тектес қару бар. Сөздікте аудармалары келтірілген.

Ұлттық тағам атаулары.

Қазақтың ұлттың тағам атауының бірі - *бауырсақ* Оқудағы қарындас (1) [106, 209 б.], Ұлбосын (2) [106, 207 б.] өлеңдерінде адамның келбетін сомдауда қолданылған:

Бауырсақ мұрын, бүйрек бет,

Қаймақ қабақ, қара қыз...

Бұл жолдарда бірден *қаймақ* ұлттық тағамын да қарастыра кеткен жөн.

Орыс тіліндегі аудармасы:

Смуглолица, полнотела,

Нос, как пончик, *бровь густая* [113, с. 226].

Яғни, *бауырсақ мұрын* – *нос как пончик*, ал *қаймақ қабақ* – *бровь густая* деп тәржімаланды. Бірінші жағдайда аудармашы *бауырсақты* жалпыға таныс *пончикке* ауыстырып, генерализация әдісін қолданса, екінші жағдайда сүттің бетіне түсетін қалың қаймағын модуляциялап *густая бровь* дейді. Демек, екі жағдайда да доместикация орын алған. Түрік, ағылшын тілдерінде бұл өлең жолдарының аудармасы жоқ. Қосымшада Сөздікте осы тілдердегі ең тиімді аудармалары көрсетілген.

Келесі сусын атауы - *боза*. Үйдің ері (1) [105,195 б.]; Таудың толғауы (1) [106,194 б.] өлеңдерінде жағымсыз сарында қолданылған. Жалпы, *боза* – бидайдан, тарыдан ашытылып жасалатын сусын, ірімшік. Б.-ны тері шелекте,

күбiде ашытып, дәкемен немесе елеуiш арқылы сүзiп алады. Қазақ бозасын қоныстанушылар да сусын ретiнде пайдаланған.

«Туркестанские ведомости» газетiнде «К» деген бүркеншек есiммен жазған автор: «Боза ашытумен күнкөрiс қамы үшiн көбiне кедейлер айналысты. Бiр шелек бозаның бағасы қазақ даласында 20 сом. Боза адамды масайтады. Сайлау уақытында сұлтаннар дауыс алу үшiн өз есептерiнен халықты бозаға тойдыратын кездерi болған», - [127] деп жазады. Ал, Ә. Диваев болса, Б. жөнiнде «Ол – қоректiк өнiм және мас қылатын iшiмдiк. Сонымен бiрге нан пiсiру үшiн ашытқы жоқ кезде бозаны да пайдаланады. Боза қайнатуға мұнда әкiмшiлiк жолмен тыйым салынғанымен, оның қазақтар арасында тарағаны сонша, олармен күресу қиын» - деген [128, 9 б.].

Үйдiң ерi өлеңiнде ақын

Тастапсың адыра танабың,

Боза бопты шалабың, - деп үйдiң ерiнiң мақсатты ұмытып, шалап орнына боза iшкен ахуалға назын бiлдiрiп жазады. Ал, *Таудың толғауында*:

Бозаға толып шанашың,

Күл болып күйiп аяшың, - деп ұқсас сарында жазылады. Бұл өлеңнiң орыс тiлiндегi аудармасында, боза сөзi түсiрiлген, омиссияға ұшыраған:

Пусть, восстав над увяданьем,

Не умрут пустым сказаньем [113, с. 204].

Келесi ұлттық тағам – *қатық*. Ақынның *Асық иiру* (1) [106, 197 б.]; *Шойын жол* (1) [106, 179 б.]; *Қойшының әлеулейi* (1) [106, 215 б.] өлеңдерiнде қолданылған. Алдымен, әзiлшең мәнерде жазылған *Асық иiру* өлеңiне назар аударсақ:

Бiр аяқ *қатық* тастап ап,

Қойға кетсем мен күндiз, - дейдi ақын.

Орыс тiлiндегi аудармасы төмендегiдей:

Выпив чашку *катыка* поутру,

Я ушел бы за отарою.

Бұл жолдарда бiрден үш нәрсеге назар аудару қажет. Бiрiншiден, қатық сөзi катық деп орыс тiлiнiң фонологиясына бейiмделгенiн көреміз. Екiншiден, бiр аяқ қатық деп, тағы да бiр қазақтың тұрмысына тән аяқ деген ыдыстың атауын байқаймыз. Негiзiнде, сапты аяқты ақын шығармашылығында аяқ деп қолданады. Және орыс тiлiне функционалды эквивалентiмен чашка деп аударылады. Үшiншiден, И. Дэвиспен мәдени лексиканы тәржiмалауда сирек кездесетiн құру амалы қолданылған. Яғни, түпнұсқада жоқ мәдени лексика аудармашының өзiмен жасалып қолданылады. Қойға кетсем дегендi аудармашы *ушел бы за отарою* деп, отар деген реалия сөзбен аударарды, бiрақ грамматикалық категориясына сай орыс тiлiнiң категориясына бейiмдейдi, яғни натурализациялайды.

Және бұл құбылыс дәл осы өлеңнiң келесi жолдарының да аудармасында кездеседi:

Кесте 3.10

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы
Қатыным шықса қой сауа, Сусынға қойса қымыран ғып [106, 197 б.].	А жена бы выходила навстречу, Ей – на дойку, мне – айран попить [2, с. 207].

Көріп отырғанымыздай, ақынның сусыны аудармада ұлттық тағам **айран** болып тәржімаланған. Аудармашы сусынды айран деп болжайды. Қатық сөзі қолданылған келесі өлең жолдары – *Қойшының әлеулейі*:

Сағила бүгін тұщы қатық берсе егер,
Жарар еді-ау, апырмай, апырмай! [106, 215 б.]

Орыс тіліндегі аудармасы:

Может, даст мне Сагилушка пресный катык?
Буду рад, япыр-ай, я к пирам не привык [113, с. 238].

Демек, орыс тіліндегі аудармаларында қатық сөзі катык болып фонологиялық өзгеріске ұшырап, доместикацияланады. Түрік және ағылшын тілдерінде қатық сөзінің эквиваленттері жоқ, ондай тағам жайында түсінік те жоқ. Сол себепті сөздікте транскрипциялап, осы тілдердегі түсіндірмелері берілді. Қосымшаны қараңыз.

Ал, қазақтың қымызының ақын шығармашылығында болмауы мүмкін емес те еді. Әрі өте жиі кездеседі. Барлығы осы жинақтағы кітапта Оразада (1) [106, 51 б.]; Шойын жол (2) [106, 179 б.]; Қойшының әләуләйі (1) [106, 215 б.]; Ал ішіндер, Бұл – қымыз (5) [106, 214 б.]; Жазды күні қалада (1) [106, 84 б.]; Қымыз; Туған жерім - Сасықкөл (1) [106, 44 б.] өлеңдерінде 11 рет қолданылған.

Орыс тіліндегі аудармаларының барлығында кумыс деп тәржімаланған:

Кесте 3.11

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы
Оразада	Ораза
Алдына әкеп қатар қой, Қай сүйгенін таңдасын. Шай, қымызға әбден той, Көңілде інкәр қалмасын.	От яств ломится щедрый стол, Но все подчистят – будь уверен! – Ведь наш желудок что котел- И безотказен, и безмерен. [2, с. 34];

Аудармадан қымыз сөзінің түсірілгенін көреміз. Омиссияға ұшырап, доместикацияланған. Сонымен қатар, жалпы аударма еркін орындалғанын да байқаймыз. *Алдына әкеп қатар ғой, Қай сүйгенін таңдасын, Көңілде інкәр қалмасын тәрізді* ілтипатты, көркем стилистика аудармада дөрекіленіп кеткендей әсер қалдырады: *Но все подчистят будь уверен, Ведь наш желудок как котел – и безотказен, и безмерен.*

Ирониялық әзіл, мысқылдау сарынында жазылған *Қойшының әләуләйі* және де туған жердің тірлігін сипаттайтын *Туған жерім Сасықкөл* өлеңдерінде де кумыс деген аударманы көреміз:

Кесте 3.12

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы
Қойшының әләуләйі	Песня «айуля=ау»
Мына қолдың саласынан май тамар, Ішіп болмай <i>қымыз</i> деген жай қалар. Болыс болсам, арманым не, уа, шіркін! Бірақ мына қойды кім бағар, кім бағар? [106, 215 б.]	Золотистый бы жир с моих пальцев стекал, На столе бы <i>кумыс</i> недопитый стоял. Ну а если бы я стал волостным?...О, мечты! Кто б тогда на джайляу овец выгонял? [2, с. 238];

Туған жерім Сасықкөл	Родина моя Сасыкколь
Сапырып сары қымыз ертенді-кеш Басында кеңес құрып, дулаған көл [106, 44 б.].	Бабы горластые здесь пересуды ведут, Быстро меж тем белопенный взбивая кумыс. [2, с. 23].

Туған жерім Сасықкөл өлеңінде де аудармашы тарапынан біраз еркінсу байқалады. Негізі толық шумақ мынадай:

Түрлі құс әуез қосып, шулаған көл
Шуақта балықтарың тулаған көл
Сапырып сары қымыз ертенді-кеш
Басында кеңес құрып, дулаған көл.

Түпнұсқада негізі әйел адамдар жайында сөз жоқ. Бірақ қымызды сапыратын әйел адамдар екені интуитивті түрде түсінікті. Бірақ *бабы горластые* деп орыс тіліндегі ауызекі сөйлеу тіліндегі біраз қосымша коннотативті мағынаға ие *бабы* сөзімен аударылуы өлеңнің стиліне өзгеріс енгізеді. Ақынның *Қымыз* атты өлеңінің де орас тіліндегі аудармасы төмендегідей:

Кумыс

Подходи и пей, народ,
Вот *кумыс*, кто знает, - пьет.
Ты спроси, что за питье, - ответ простой –
Молоко от кобылицы молодой.
Знал напиток этот издавна казах,
Забывал в бою про страх.
Кому пить *кумыс*? – нальем,
С ним светлее хмурым днем.
Опершись на свой сундук,
Примет чашу он из рук –
Не таящий страх в глазах
Соплеменник наш – казах! [113, с. 236]

Яғни, қымыздың кумыс деп аударылуын орыс тілінің фонологиясына бейімделіп, натурализацияланған. Немесе, көрші тұрған, ортақ тарихи өткені бар орыс халқы үшін таныс, әбден қабылданған аударма десек те болады.

Түрік тілінде дәл осындай *kımız* дейтін сусын бар. Түрік тілі сөздігінде қымызға мынадай түсінік беріледі, тек белгілі бір тарихи дәуірде қымыз ішу тыйым салынғандықтан, *ескі түрік сусыны* деп жазылады: isim, Kırak sütünün mayalanmasıyla yapılan, az alkollü, ekşi bir Türk içkisi (бие сүтін ашыту арқылы жасалатын әлсіз алкогольді қышқыл түрік сусыны).

Аудармада:

Geniş bozkır, buradaki gibi sıkı değil: Her gün, kıvamına getirip içegeğin sarı *kımız*...Yaz günü şehirde [114, s. 237];

Sarı *kımızın* sabah akşam kıvama gelip, başında sohbet kurup neşelendiği göl!
Doğum yerim sasık köl [114, s. 233].

Сөздіктер мен әдебиетте ағылшын тіліне бұл сөз транскрипцияланып аударылып қолданылады: Kumis, kumyz [115, s. 232].

3.e. koumiss, drink made from mare's milk. Қымыз ЮНЕСКО-ның материалдық емес мәдени мұра реестріне тіркелген: Traditional spring festive rites of the Kazakh horse breeders Kazakhstan Inscribed in 2018 on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity [129]. Ол мәліметтер базасында қымызды *кумуз* деп тәржімалаған.

Ал, жаңадан сауылған бие сүтін *саумал* деп атайтыны белгілі. Саумал атауы ақынның *Өткен күн* (1) [106, 85 б.] өлеңінде қолданылған:

Жылы жүзді бәйбіше

Керсендей үлкен аяқпен

Ұстата *саумал* береді.

Орыс тілінде аталмыш өлеңнің аудармасы жоқ, бірақ сөздіктерден түсіндірмесін аудармашы оңай таба алады: «молодой, еще не перебродивший кумыс; парное кобылье молоко: саумал ішсең, қымыз жоқ, байтал мінсең, құлын жоқ → посл. кумыса не пить – если выпил саумал, жеребенка не иметь – коль кобылицу оседлал (саумал – молодой, не перебродивший кумыс)» [118].

Түрік тіліне саумалды *kımız* деп жалпылап, генерализация әдісімен тәржімалаған:

Аудармада:

Güler yüzlü bir hanım, çanak kadar büyük tahta bardakla tutturup *kımız* veriyor. Geçmiş gün [114, s. 245].

Ағылшын тілінде де көбірек таныс *koumiss* деп жалпылауға болар немесе түсіндірмесін ұсынамыз: «Saumal is the traditional Kazakh name for horse milk. It is 100% fresh horse milk. Its unique healing properties have been known for a long time».

Уыз *Жазғытұры* (1) [106, 37 б.] өлеңінде көктемдегі қазақ тұрмысы мен тіршілігінде орын алатын сәттерді бейнелеуде қолданылған:

Уызға жаңа тойған жас құлынды

Шыңғыртып жылқышылар ұстап, байлап...

Орыс тіліне *материнское свежее молоко* деп дескриптивті эквивалентпен тәржімаланған:

Материнским свежим молоком

Насладился резвый сосунок. Весенняя пара [113, с. 11].

Түрік тіліне де дәл солай *ağız sütü* деп түсіндіріліп аударылады:

At çobanları, *ağız sütüne* yeni doymuş olan küçük kulunları yakalayır, bağlayır, feryad ettirir. İlk bahar [114, s. 45].

Ағылшын тілінде алғашқы уыз сүтті *colostrum, beestings* деп атайды [120, p. 239].

Қазақтың тағы да бір танымал сусыны – *шалап*. Ақын поэзиясында үйдің ерінің, ер адамдардың өмір қалпында болып жатқан өзгерістерге ақынның көзқарасын білдіретін *Үйдің ері* (1) [106, 195 б.] өлеңінде қолданылған:

Боза бопты *шалабың*.

Атаң көрі, қоқи-ай...

Тырнала, қырғыз, танабың,

Ел болмайсың оқымай.

Орыс тіліне мәтін соңында *смесь воды с кислым молоком деп* қосымша түсініктеме беру арқылы аударылған:

Скис *шалап*⁴, гуляет брагой.

Лишь к наукам веяной тягой

Станешь вольный, а не раб. Хозяин дома [113, с. 204]:

Бірақ шалапты айран немесе шұбаттың үстіне таза бұлақ суын қосып дайындаған. Сол себепті *смесь воды с кислым молоком* деген түсіндірмемен толық келісуге болмайды. Жалпы қышқыл сүт болмайды, ашыған сүт болады. Қазақ халқы ашыған сүттен сусын жасамаған. Сол себепті, бұл ақпарат аударма оқырманын біраз түсінбеушілікке әкелуі мүмкін. Заманауи қазақша-ағылшынша сөздікте де осындай анықтама беріледі: «Mixture of water with tart milk, drink, beverage» (судың қышқыл сүтпен қоспасы, сусын). *Kazakh-English Dictionary, 257*. Негізінде айран сөзінің ағылшын тілінде Кембридж ресми сөздігіне енген *kefir* деген аудармасы бар. «A sour drink made from fermented milk, originally from Russia and Central Asia» (Ресей мен Орта Азиядан келген ферменттелген сүттен жасалатын қышқыл сусын) деген ойға қонымды анықтамасы да келтірілген [123]. Сол себепті аудармашылардың дұрыс түсіндірме беруге барлық мүмкіндіктері бар.

Келесі ұлттық тағам атауларының бірі - *ірімшік* ақынның Жас келін (1) [106, 40 б.] өлеңінде қолданылған:

Құдайдың берген тоқтығы -

Ас болады *ірімшік*.

Орыс тіліндегі аудармада *творожок с сыром* деп тәржімаланған:

Бог воздаст достатком, миром,

Творожок подай-ка с *сыром*! Молодица пророк [111, с.16].

Түрік тіліне транскрипцияланып, мәтін соңында *Irimçik: Kazaklara mahsus bir çeşit peynir* (Қазақтардың ерекше бір *ірімшігі*) деп түсініктеме берілген:

Allah vergisi olarak toktur. *Irimçik* (2) ona as olur. Genç gelin [114, s. 161]

Демек, орыс тілінде мақсатты аудиторияға таныс тағам атауымен алмастырылып, доместикацияланса, түрік тілінде аудармашы мәтіннен тыс қосымша ақпарат ұсынып форенизациялайды. Заманауи үлкен қазақша-ағылшынша сөздікте транскрипциялап аударып, түсіндірме берілген: *Irimshik, Kazakh national dairy product* [120, p. 427].

Ұлттық өнер мен әшекей

Қазақтың *құрағы* ақынның *Шылым* өлеңінде ауыспалы мағынада көрініс тапқан. Үміт – құрақ, өмір – құрақ:

Кесте 3.13

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аудармасы
Өмір – бұлақ Үміт – құрақ, Жүзейін деп түсемін.	Жизнь – поток, мечта – <i>трава</i> , Поседела голова...	Ömür, pınardır; ümit, <i>parçalı bohça</i> ; “Yüzeyim” diyerek giriyorum.
Өмір – құрақ, Үміт жырақ... У ішемін де өлемін! [106, 158 б.]	Дым – забванье и туман, Жизнь – <i>трава</i> , мечта – обман... Запиваю ядом [113, с.177].	Ömür <i>parçalı bohça</i> ; ümit uzak. Zehir içiyorum da ölüyorum. Parçalı bohça (құрама көрпе) (2) Sigara [114, s. 131].

Орыс және түрік тілдеріндегі аудармаларында құрақ сөзінің екі түрлі мағынасын көріп тұрмыз. Орыс тілінде аудармашы қазақ тіліндегі өзен, бұлақ жағасындағы жайқала өсетін жасыл шөп балғын деген мағыналық қолданысын *трава* деп, ал түрік тілінде кәдімгі құрақты дескриптивті эквивалент арқылы *parçalı bohça* деп тәржімалайды. Ф. Тамирмен сұхбат барысында Мағжантанушы, аудармашы ақын поэзиясын 1923 жылы Ташкентте жарық көрген жинақтан (төте жазумен жазылған) аударғанын және аталмыш жинақта құрақ сөзіне *құрама* деп түсінік берілгенін атап өтеді. Расымен де ақын біраз өлеңдерде сөздердің қолданысына, қандай мағынада қолданғанына түсінік беріп отырған. Жалпы, *үміт – құрақ* дегенде көз алдыға бірде үзіліп, бірде жалғанған, құрақ тәрізді құрама өмір мен үміт елестейді. Екінші жағынан қазақ тілінде бұлақ-құрақ тіркесі бірлікте қолданатын тұстары да бар. Мысалы, ана – бұлақ, бала – жағасындағы құрақ. Яғни, бұлақ жағасында өсетін жасыл балғын шөп. Ағылшын тілінде құрақ тәрізді тігілген матаны *patchwork* деп атайды. Заманауи үлкен қазақша-ағылшынша сөздікте де *patchwork* деп аударылып, түсінік берілген: З.e. piece of material made of different rags; кырық құрақ - a lot of patches [120, p. 225].

Қазақтың ескіде қалып бара жатқан ұлттық әдемі әшекейлерінің бірі *шолты* ақын поэзиясында тура, ауыспалы мағынасында да көрініс тапқан.

Жазғытұры (1) [106, 36 б.]; Ұлбосын (1) [106, 207 б.]; Шолпы (1) [106, 112 б.]; Қызметтегі қарындас (1) [106, 211 б.] өлеңдерінде қолданылған:

Кесте 3.14

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аударма	Түрік тіліндегі аударма
Жазғытұры	Весенняя пара	İlk bahar
Су ақса, тау жаңғырар сылдыр қағып, Дәл сұлу бұраңдаған шолпы тағып [106, 36 б.].	Зажурчит вода – гор звонкая роса, Как в <i>подвесках</i> тонких юная краса [113, с. 11].	Su, tıpkı saçına <i>gümüş paralar</i> takıp kıvrılan bir güzel gibi şırıldayarak aktığı zaman dağ yankılanır. Gümüş paralar (күміс теңгелер)*Saçına gümüş paralar takıp (1) [114, s. 45];
Қызметтегі қарындас	Сестренка на службе	-
Бой бақпады, ой бақты... Бетіне бояу жақпады. Шұбалтып ұзын шаш қойып, Шылдырлап шолпы тақпады [106, 211 б.].	Манит все передовое, Но, не слушая подружек, Не следишь ты за собою И не носишь побрякушек [2, с. 228].	-
Шолпы	-	Çolpı
Шолпы	-	Çolpı (1) ÇOLPI [3, s. 71] Çolpı:Esiden süs için saça dizilen gümüş paralar (Шолпы әдемілік үшін шашқа тізілген күміс теңгелер).

Демек, *Жазғытұры* өлеңіндегі шолпы орыс тіліне *подвески* деп функционалды эквивалентімен, түрік тіліне *gümüş paralar* (күміс теңгелер) деп дескриптивті эквивалентімен сипатталып аударылған. Екі жағдайда да доместикация орын алған. Ал, *Қызметтегі қарындас* өлеңіндегі шолпы орыс тіліне жалпылап *побрякушки* деп тәржімаланған. Жалпы *шұбалтып ұзын шаш қойып* деген жол аудармада түсіп қалған. Шолпы өлеңінің тек түрік тіліндегі аудармасы бар. *Шолпы* сөзі тек өлеңнің тақырыбында қолданылады. Аудармашы бұл сөзді транскрипциялап, мәтін соңында қосымша түсіндірме беріп (Кесте 3.14), форенизация стратегиясына сүйеніп тәржімалайды.

Қазақтың *шаңырақ сырғасы* ақынның Әйел өлеңінде көрініс тапқан:

Шаңырақ сырға құлақта,

Мөлт-мөлт еткен меруерті [106, 199 б.].

Орыс тіліне *серьги* деп генерализация әдісімен тәржімаланған:

Уши в *серьгах*, на пальце – кольцо,

В такт шагам монисто дрожит. Женщина [113, с. 212].

Әрине, *серьги* деп жалпылағанымен мағыналық өрескел ауытқушылық орын алмайды. Бірақ стиль, ақынның шаңырақ сырға деп суреттеуі, әрбір деталь әйел бейнесін сомдауда ерекше орын алып тұр. Құлақта – сырға десе, оқырманның көзіне қандай сырға елестейтіні белгісіз, ал мына жағдайда нақты бейне, шаңырақ сырға берілген. Қосымшада, Сөздікте шаңырақ сырғаның суреті көрсетілген.

Келесі көнерген атау – (ақ) *жамбы*. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі энциклопедиясында «Алтын мен күмістің малдың тұяғы пішінде жасалған бағалы сый, сыйлық, кәде және ақша орнына жүретін бұйымның атауы. Ерте кездегі қытайдың құйма ақшасы да Ж. деп аталған. Дәстүрлі қазақы ортада Ж.-ның түрлері үлкен той, астарда жүлде ретінде қолданылған. Ертеде қазақтар Қытай және Орталық Азия елдерімен сауда-саттықта Ж. ақша эквиваленті ретінде қолданылған. Дәстүрлі ортада Ж.-ны көлеміне, пошымна қарай түрліше атаған: ақ жамбы – таза күміс құймасы» деп анықтама берілген [130, 43 б.]. Ақынның «Тұранның бір бауында» (сурет) (1) [106, 180 б.]; Толған ай (1) (ажары ақ жамбыдай сұлулардың) [106, 43 б.] өлеңдерінде ауыспалы мағынада, бейнелі метафоралық образ жасауда қолданылған.

Кесте 3.15

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аударма
Шиесі мөлтілдеген маржан екен, Маржаны жерде жатар арзан екен. <i>Жамбыдай</i> жақұты көп анар байғұс, Тырбиып неліктен ол азған екен? «Тұранның бір бауында» (сурет) [106, 180 б.]	Лежат кораллы вишен под ногами. Один гранат не радуется плодами, Так сух и бледен. Бедный, отчего? Ведь изумрудом полон ты с краями. (В саду турана (Картина) [113, с. 195];

Аталмыш өлеңде жалпы Тұран бауының сұлулығын, ондағы жемістерді жақұт тастарға теңеп суреттейді. Анардың ішіндегі дәнінің көп болуын жамбының көп жақұтына теңейді. Аудармашы модуляция көмегімен *изумрудом полон ты с краями* деп ақынның ойын жеткізуге тырысады. Бірақ жамбы сөзі түсірілген.

Ал, *Толған ай* өлеңінде ажары ақ жамбыдай сұлулардың көркі айдың сұлулығынан аспайды деп суреттейді:

Кесте 3.16

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы
Ажары ақ <i>жамбыдай</i> сұлулардың Жалғанда тіпті кетпес көркі асып. Сәуленнің түскеніне әлдеқандай Теңіздер жан теңгермес жатқан тасып [106, 43 б.]	То круто свои ты закрутишь края, <i>Серьгою красавицы в звездах горя,</i> То в полной предстаешь своей красоте, Вскипать на земле заставляя моря. [113, с. 21].

Көріп отырғанымыздай орыс тіліндегі аудармада ақ жамбыдай теңеуі жоқ, алғашқы екі жолды аудармашы еркін тәржімалайды. Түрік тілінде де аудармашы сұхбат барысында осы сәтте қателескенін айтты. Яғни, айдың толған жүзінен сұлулардың еш көркі аспас деген сәтті аудармашы «Güzelletin beyaz gümüş parçasına benzeyen yüzleri, dünyada asla birbirinin güzelliğini aşmaz (Жүздері ақ күміс тиындарға ұқсайтын сұлулардың сұлулығы ешқашан бір-бірінен аспас) деп мағыналық өзгеріске ұшыратып тәржімалайды [114, s. 53]. Яғни, айдан сұлулардың көркі аспайды деген мағынаны сұлулардың бір-бірінен сұлулығы аспайды деп түсінген. Бірақ ақ жамбыны *beyaz gümüş parça* (ақ күміс тиын) деп дескриптивті эквивалентпен тәржімалайды.

Көшпелі қазақ тұрмысында орын алған, бүгінде біраз басқаша мағыналық қолданысқа ие атау - *ақ қала*. Энциклопедия бойынша «АҚ ҚАЛА – қыстыгүні қардан қаланатын пана, қора, ықтасын. Өрісте мал бағып жүрген қойшылар қар қалындап, әбден бекігеннен кейін әдетте А. соғады. Бұрын теріскей жақтағы елді-мекендер боранды күндерде жатаған үйді, қора-қопсыны қар басып қалмау үшін таса, тосқауыл ретінде А. соққан. Қар қалың, қасаттанып түскен кездері төбесі бар апан тәрізді етіп те жасаған. А. боран-шашында малға ық, малшыға пана, әр ауылдың өрісіне белгі болады [131, 120 б]. Ақынның балаларға арналған Ақ қала деген өлеңі бар, балалар далаға шығып ақ қала соғады. Бірақ қазіргі балалардың ақ қаласы біраз өзгеше екенін білеміз:

Кесте 3.17

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы
Томпаңдап бір топ бала, Соқпақ болып <i>ақ қала</i> , Кіріп кетті кесеге	А детвора – за дверь грубкой, <i>Из снега город</i> строить свой. – Не удержат ребят.
Қарақшыдай қалтиып, Қарындары шартиып, Бастады соға <i>ақ қала</i> .	Разбойнички – ни дать, ни взять, Им подавай во что играть! Решили <i>дом</i> сложить.
Қатар-қатар тізілді үй, «Алақай», айғай, күлкі ылғи. Күлді бірге <i>ақ қала</i> ,	А лица – земляничек горсть, Их красит холод – зимний гость. Стихает смех вдали...
Ерінбесең бар қара: Күліп жүріп көп бала Салып қойды <i>ақ қала</i> [106, 211б.].	Кто не ленив, пойдь, взгляни: Резвились дети, и они Здесь <i>город</i> возвели [113, с. 229].

Бір өлеңде *ақ қала* сөзі төрт рет қолданысқа түседі. Бірінші бағанда ақ қаланың *город из снега* деп дескриптивті аудармамен, екінші бағанда *дом* деп, үшінші бағанда оmissия және функционалды аналог орын алған. Түрік тілінде аудармашы *ak kale* деп тәржімалайды:

Ак kale: daha önce evin karla kaplanmaması için kar bariyeri yapılmıştı.
Аудармада:

Anneleri ‘Ne var?’ Eliniz üşür!’ dese de bir grup çocuk, *ak kale* yapmak için yanlamasına karin içine girdi.

Top top haldeki çocuk grubuö köpüğe benzeyen gümüş kara sülük gibi kırırdamadan bakıp, karınları gerilip *ak kale* yapmaya başladılar.

Ak kale de onlarla birlikte güldü. Erinmezen gidip bak: Çok sayıda çocuk gülüp oynayarak bir *ak kale* yaptı [114, s. 84].

Ұсақ төлді (қой, ешкі, қозы, лақ) тізіп байлап қоюға арналған жүн арқан – *көген*. Көріп отырғанымыздай қазақтың күнделікті тұрмысындағы заттарды ақын өте образды түрде, абстракциялап өз өлеңдерінде қолданады. Көгеннің де қолданысы соның дәлелі десек те болады. Ақынның *Немере мен әжесі* (1) [106, 201 б.] өлеңінде қолданылған:

Бұлттар бөрте ешкідей дәл

Мана тізген көк *көгенге*.

Қатар көкте шұбырып барад,

Ағытып біреу: «Шек!»- деген бе?

Демек, ақын аспанды көк көгенге, бұлттарды осы көгенге тізілген ешкіге теңейді. Орыс тіліндегі аудармасы төмендегідей:

Словно тучные козы, привязаны тучи

Голубою прозрачной веревкою, да?

Друг за другом по небу летят в никуда,

Будто их отвязали, спугнули их, да? Внук и бабушка [113, с. 215].

Орыс тілінде аудармашы көгеннің өзін атамай, сипаттап *привязаны тучи голубою прозрачной веревкой* деп аударарды. Бұл амал П. Ньюмарк бойынша дескриптивті эквивалент деп аталады, доместикация стратегиясына жатады.

Жалпы, көгенді орысша *овцевязь*, түрікше *koyun ipliği*, ағылшынша *sheep yarn* деп атайды.

Келесі көнерген, қазіргі қолданыста мүлде жоқ атау - *отарба*. Алғаш қазақ даласында паровоздар пайда болғанда оларды отарба деп атаған. Ақын бұл сөзді Орамал (1) [106, 62 б.] өлеңінде қолданады:

Толып қалды төрт айға,

Күйікпенен күн өтгі.

Жарымды өкіріп *отарба*

Қанды жаққа әкетті.

Орыс тіліне аудармашы отарба деп формасын сақтап, мәтін соңында *паравоз, поезд* деп қосымша түсіндірме беру арқылы тәржімалайды:

Четвертый месяц, как судьба

Нас разлучила с женихом.

Его горластый *отарба*¹

К войне умчал под стук и гром. Платок [113, с. 49]: паравоз, поезд.

Түрік тіліне жалпылау арқылы *tren (нойыз)* деп аударарды:

Dört ay kadar oldu günler üzüntü içinde geçti. *Tren*, yüksek sesle ötüp yârimi kanlı bölgeye götürdü. HAVLU [114, s. 177].

Мал шаруашылығына қатысты *саулық қой, түйе, қулық бие* деген ұғымдар да ақын шығармашылығында орын алған.

Қулық биені ақын Жазғытұры өлеңінде атайды:

Қырдағы жылқышар ұйқы көрмес,
 Қолынан қулық бие құлындатып.
 Орыс тіліне аудармашы дескриптивті эквивалентпен *кобылицы, что жеребятся первый раз* деп тәржімалайды:
 И бессонно не спуская глаз,
 С кобылиц, что жеребятся первый раз.
 Түрік тіліне де дәл солай сипаттап *алғаш рет құлындайтын биелер* деп аударылады:
 Kırdaki at çobanları, elleriyle *ilk defa yavrulayacak kısrakların*(алғаш рет құлындайтын биелер) *yavrulamasına yardım etmekten uyku uyuamazlar* [114, s. 87].

Тараушаның қорытындысы

Кесте 3.18 Материалдық мәдениетке қатысты атаулардың орыс тіліндегі аудармаларындағы доместикациялану және форенизациялану деңгейі.

Ескерту. Мәдени элементтен соң көрсетілген бірінші сан осы сөздің ақын поэзиясында жалпы қанша рет қолданылғаны жайлы мәлімет берсе, жақша ішіндегі екіншісі аудармаларда қанша рет қолданылғанын көрсетеді. Мысалы, Домбыра 14 (8) – домбыра сөзі жалпы әр түрлі өлең жолдарында он төрт рет қолданыс тапса, аударылған өлеңдердегі көрінісі – сегіз рет.

	Мәдени лексиканың атауы	Аударма амалы	Аударма стратегиясы
1	Домбыра 14 (8)	Натурализация (8)	Форенизация (8)
2	Қобыз 2 (1)	Натурализация (1)	Форенизация (1)
	16 9		
3	Ақ үй 2 (1)	Қабылданған (танылған) аударма	Доместикация
4	Ақ отау 1 (1)	Қабылданған (танылған) аударма	Доместикация
5	Арба 2 (2)	Трансференция (2)	Форенизация (2)
6	(Сапты) аяқ 2 (1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
7	(Оң) босаға 1 (1)	Омиссия	Доместикация
8	Бесік 8 (5)	Мәдени эквивалент ⁴ Омиссия ¹	Доместикация (5)
9	(Жібек) бау 2 (2)	Генерализация ¹ Функционалды эквивалент ¹	Доместикация (2)
10	Кереге 1	-	-
11	Күрке 3 (2)	Мәдени эквивалент (2)	Доместикация (2)
12	Қамшы 2 (2)	Натурализация ¹ , дискриптивті эквивалент ¹	Доместикация (2)
13	Қазан 1 (1)	Натурализация	Доместикация
14	Ноқта 2 (1)	Омиссия	Доместикация
15	Сандық 1 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
16	Түндік 1 (1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
17	Торсық 1 (1)	Модуляция	Доместикация

18	(Алтын) уық 4 (3)	Қосу ¹ , функционалды эквивалент ¹ , генерализация ¹ .	Форенизация ¹ Доместикация ²
19	Ұршық 2	-	-
20	Шымылдық 3 (2)	Натурализация ¹ , функционалды эквивалент ¹	Форенизация ¹ Доместикация (2)
21	Шаңырақ 2 (2)	Натурализация (2)	Форенизация (2)
22	Шанаш 1 (1)	Омиссия	Доместикация
	42 32		
23	Бөрік 2 (2)	Омиссия ¹ , функционалды эквивалент ¹	Доместикация 2
24	Дулыға 2 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
25	Жарғақ 1 (1)	Дискриптивті эквивалент	Доместикация
26	(Ақ) жаулық 2 (1)	Омиссия	Доместикация
27	Камзол 2 (2)	Трансференция (2)	Форенизация (2)
28	Сәлде 1 (1)	Қабылданған (танылған) аударма	Доместикация
29	Тымақ 3 (2)	Натурализация ¹ , мәдени эквивалент ²	Форенизация ¹ Доместикация ²
30	Тон 1 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
31	Тақия 3 (3)	Функционалды эквивалент (3)	Доместикация (3)
32	Шапан 1 (1)	Натурализация	Форенизация
33	Шекпен 1 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
	17 15		
34	Найза 5 (2)	Мәдени эквивалент (2)	Доместикация (2)
35	Шоқпар 1 (1)	Қосу	Форенизация
	6 3		
36	Бауырсақ 3 (1)	Глобализация	Доместикация
37	Боза 1 (1)	Омиссия	Доместикация
38	Көже 1	-	-
39	Құрт көже 1	-	-
40	Қатық 3 (2)	Натурализация (2)	Форенизация (2)
41	Қаймақ 1 (1)	Модуляция	Доместикация
42	Қымыз 11 (6)	Натурализация ⁵ Омиссия ¹	Форенизация (5) Доместикация (1)
43	Саумал 1	-	-
44	Уыз 1 (1)	Дискриптивті эквивалент	Доместикация
45	Шалап 1 (1)	Натурализация	Форенизация
46	Ірімшік 1 (1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
	25 14		
47	Күмбез 1 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация

48	Мешіг 4 (5)	Қабылданған (танылған) аударма (натурализация) (5)	Доместикация (5)
49	Медресе 2 (2)	Омиссия ¹ Трансференция ¹	Доместикация (1) Форенизация (1)
50	Мазар 2 (3)	Трансференция ³	Форенизация (3)
	9 11		
51	Кесте, кестелеу 6 (4)	Мәдени эквивалент (4)	Доместикация (4)
52	Құрақ 2 (2)	Переводческая ошибка (2)	Доместикация (2)
	8 6		
53	Шолпы 4 (2)	Функционалды эквивалент ¹ Генерализация ¹	Доместикация (2)
54	Шаңырақ сырға 1 (1)	Генерализация	Доместикация
	5 3		
55	(ақ) жамбы 2 (2)	Омиссия ¹ Трансференция ¹	Форенизация ¹ Доместикация ¹
56	Ақ қала 4 (3)	Функционалды эквивалент ² Модуляция ¹	Доместикация (3)
57	Жайлау 2 (1)	Натурализация	Форенизация
58	Көген 1 (1)	Дискриптивті эквивалент	Доместикация
59	Құлық (бие) 1 (1)	Дискриптивті эквивалент	Доместикация
59	Отарба 1 (1)	Қосу	Форенизация
60	Пұл 8	-	-
61	Саулық (қой, түйе) 2 (2)	Модуляция ¹ Генерализация ¹	Доместикация (2)
62	Тезек 1	-	-
	21 11		
	145 (102)		67 - Доместикация 35 - Форенизация
			66 % доместикация, 34% форенизация.

Кесте 3.19 Материалдық мәдениетке қатысты атаулардың түрік тіліндегі аудармаларындағы доместикациялану және форенизациялану деңгейі:

	Мәдени лексиканың атауы	Аударма амалы	Аударма стратегиясы
1	Домбыра 14 (8)	Қосу ⁵ натурализация ² мәдени эквивалент ¹	Форенизация ⁷ Доместикация ¹
2	Қобыз 2 (1)	Мәдени эквивалент (1)	Доместикация
	16 9		
3	Ақ үй 2 (2)	Қосу (2)	Форенизация (2)
4	Ақ отау 1 (1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
5	Арба 2	-	-
6	(Сапты) аяқ 2 (1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
7	(Оң) босаға 1 (1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
8	Бесік 8 (5)	Мәдени эквивалент ⁵	Доместикация (5)
9	(Жібек) бау 2 (2)	Функционалды эквивалент	Доместикация (2)

10	Кереге 1 (1)	Қосу	Форенизация
11	Күрке 3	-	-
12	Қамшы 2 (2)	Мәдени эквивалент ²	Доместикация (2)
13	Қазан 1	-	-
14	Ноқта 2	-	-
15	Сандық 1 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
16	Түндік 1	-	-
17	Торсық 1	-	-
18	(Алтын) уық 4 (2)	Қосу(2)	Форенизация(2)
19	Ұршық 2	-	-
20	Шымылдық 3(3)	Функционалды эквивалент (3)	Доместикация (3)
21	Шаңырақ 2 (1)	Қосу	Форенизация
22	Шанаш 1	-	-
	42 27		
23	Бөрік 2 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
24	Дулыға 2 (2)	Мәдени эквивалент(2)	Доместикация(2)
25	Жарғақ1 (1)	Қосу	Форенизация
26	(Ақ) жаулық 1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
27	Камзол 2	-	-
28	Сәлде 1 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
29	Тымақ 3(1)	Қосу	Форенизация
30	Тон 1 (1)	Функционалды эквивалент, генерализация	Доместикация
31	Тақия 3	-	-
32	Шапан 1 (1)	Қосу	Форенизация
33	Шекпен 1 (1)	Қосу	Форенизация
	17 10		
34	Найза 5 (4)	Мәдени эквивалент ³ Функционалды эквивалент ¹	Доместикация (4)
35	Шоқпар 1	-	-
	6 4		
36	Бауырсақ 3	-	-
37	Боза 1	-	-
38	Көже 1	-	-
39	Құрт көже 1	-	-
40	Қатық 3	-	-
41	Қаймақ 1	-	-
42	Қымыз 11 (2)	Мәдени эквивалент(2)	Доместикация(2)
43	Саумал 1 (1)	Генерализация	Доместикация

44	Уыз 1 (1)	Дескриптивті эквивалент	Доместикация
45	Шалап 1	-	-
46	Ірімшік 1 (1)	Қосу	Форенизация
	25 11		
47	Күмбез 1	-	-
48	Мешіт 4	-	-
49	Медресе 2	-	-
50	Мазар 2	-	-
	9		
51	Кесте, кестелеу 6 (4)	Мәдени эквивалент (4)	Доместикация (4)
52	Құрақ 2 (2)	Дескриптивті эквивалент (2)	Доместикация (2)
	8 6		
53	Шолпы 4 (2)	Дескриптивті эквивалент ¹ Қосу ¹	Доместикация ¹ Форенизация ¹
54	Шаңырақ сырға 1	-	-
	5 3		
55	(ақ) жамбы 2 (1)	Дескриптивті эквивалент	Доместикация
56	Ақ қала 4 (4)	Функционалды эквивалент (4)	Доместикация (4)
57	Жайлау 2 (1)	Омиссия	Доместикация
58	Көген 1	-	-
59	Қулық (бие) 1 (1)	Дескриптивті эквивалент	Доместикация
59	Отарба 1 (1)	Генерализация	Доместикация
60	Пұл 8	-	-
61	Саулық (қой, түйе) 2 (1)	Дескриптивті эквивалент	Доместикация
62	Тезек	-	-
	21 (10)		
	145(67)		48 - Доместикация 19 - Форенизация
			72 % доместикация, 28 % форенизация.

Кесте 3.20 Материалдық мәдениетке қатысты атаулардың ағылшын тіліндегі аудармаларындағы доместикациялану және форенизациялану деңгейі:

	Мәдени лексиканың атауы	Аударма амалы	Аударма стратегиясы
1	Домбыра 14 (1)	Қосу	Форенизация
2	Бесік 8 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
	22 (2)		50 % доместикация, 50 % форенизация.

Кесте 3.21 М. Жұмабаев поэзиясындағы материалдық мәдениетке қатысты мәдени лексиканың үш тілдегі аудармасындағы доместикациялану және форенизациялану деңгейі:

	Орыс тілі		Түрік тілі		Ағылшын тілі	
Аударма стратегиясы	145(102)	Пайыздық көрсеткіш	145(67)	Пайыздық көрсеткіш	145(2)	Пайыздық көрсеткіш
Доместикация	67	66%	48	72%	1	50 %
Форенизация	35	34%	19	28%	1	50 %

Кесте 3.22 Материалдық мәдениетке қатысты атаулардың орыс тіліне аударылу барысында қолданылған аударма стратегияларының көрсеткіші:

	Аударма трансформацияларының түрлері	Орыс тіліне аударылуы	Түрік тіліне аударылуы	Ағылшын тіліне аударылуы
1	Сөзбе-сөз аударма	-	-	-
2	Трансференция (сақтау)	8	-	-
3	Натурализация	25	2	-
4	Мәдени эквивалент	19	24	1
5	Функционалды эквивалент	12	13	-
6	Дескриптивті эквивалент	5	7	-
7	Модуляция	4	-	-
8	Омиссия	10	1	-
9	Генерализация	5	2	-
10	Қосу (түсіндіру, қосымшалар)	3	17	1
11	Қабылданған (танылған) аударма	8	-	-
12	Құру	5 (Джайляу, отар, кетпен, айран, қоран)	-	-
		103		

Көріп отырғанымыздай, мәдени сөздер қолданылған өлеңдердің көбі орыс тіліне, содан түрік тіліне, ең азы ағылшын тіліне тәржімаланған. Орыс және түрік тілдерінде де доместикация стратегиясы басым. Яғни, аудармашылар әр түрлі аударма амалдарымен реалия сөздерді аударма тіліне бейімдеуге тырысқан. Орыс тілінде аударма трансформацияларының ішінен ең басымы – натурализация. Екі тіл бір әліпбиді қолданғанымен қазақ тілінің өзіне тән ә, ө, ұ, ү, і, қ, ғ тәрізді ерекше дыбысталатын әріптер орыс тілінің фонологиясына бейімделіп, қосымша түсінік берілместен натурализацияланған. Фонологиясы мен қатар морфологиясы да орыс тіліне бейімделген. Түрік тілінде де транскрипцияланған сөздер оның грамматикалық категорияларына да сәйкестендіріледі. Трансференция, модуляция амалдары тек орыс тілінде көрініс тапқан. Омиссия деңгейі де орыс тілінде басым. Себебі поэтикалық аудармада өлең жолдарының жалпы мазмұнын жеткізіп, кейбір сөздерді түсіріп кету мүмкіндігі болған. Ал, түрік тілінде прозалық аударма болғандықтан омиссия орын алмаған. Түрік тілінде туыстығына қарамастан қосу (қосымша,

түсініктеме, сілтеме) амалы басым. Көбінесе тұрмысқа, киім мен тағам атауларына қатысты аудармашы мәтіннен тыс түсініктеме беріп отырған. Сирек кездесетін түпнұсқадағы мәдени тіл бірлігін басқасымен аудару орыс тіліндегі аудармаларда орын алған. Ағылшын тілінде форенизация мен доместикация деңгейі тең. Домбыраға қатысты аудармашы қосу амалын, бесікке қатысты мәдени эквивалентін қолданады. Жалпы, бесік ұғымы формаларының әр түрлілігіне, осы ұғым сидыратын коннотацияларының біраз өзгешелігіне карамастан төрт мәдениетке дә тән.

3.2 М. Жұмабаев поэзиясындағы рухани мәдениетке қатысты атаулардың орыс, түрік, ағылшын тілдеріне аударылу ерекшеліктері

Ұлттық мейрамдар мен ойын атаулары

Барша Мұсылман халықтарының басты діни мейрамдарының бірі - *Құрбан мейрамы*. Ақын ол жайында *Еділдің сағасында* өлеңінде сөз етеді. Бірақ тағы да өзгеріп бара жатқан қоғам, құндылықтар мәнмәтінінде жазады:

Бір ауыл беріш ішінде ек
Қонған өзен бойына.
Күн шықты, *құрбан мейрамы*
Басталды құрбан сойыла.
Біраздан біткен бозбала
Тойып ап құрбан қойына,
Шәмеледей шаштары,
Күйектей кесет мойында,
Дүркіресіп жөнелді
Селенге - Сергей тойына...
Еліңнің жайы осылай,
Келе ме еш зат ойыңа? [106, 205 б.]

Орыс тіліндегі аудармасында аудармашы өлеңнің мағыналық сюжетіндегі байланысты дұрыс жеткізу үшін *Курбан-байрам* деп екі рет атайды:

Были мы в ауле Берш,
Он на Едиле стоит.
Праздник был *Курбан-байрам*,
Жертва уж с утра лежит.

Каждый с шерстью и сумой,
И смешной, и жалкий вид.
И *Курбан-байрам* забыт.
Что вам это говорит? На берегу волги [113, с. 222].

Яғни, өлеңнің соңғы жағындағы құрбан малы сойылып, әбден тойған адамдардың селенге Сергейдің тойына жөнелуін *И Курбан-байрам забыт* деп перефразалап жеткізеді. Жалпы, қазақы қ, ұ әріптерін к, у мен алмастырып,

натурализациялап, мейрамды – байрам деп аударарды. Бұл жерде натурализациялау мен қабылданған, танылған аударманың қосындысын көреміз. Байрам сөзінің орыс тілінде танылған аударма екендігі сөздіктерден байқалады. Т.Ф. Ефремованың орыс тілінің жаңа түсіндірме-сөзжасамдық сөздігіне де енген: «байрам м. Название каждого из двух трехдневных мусульманских праздников» [132]. Сондай-ақ *Орыс тіліндегі шет тілдік сөздер* сөздігінің барлығынан дерлік табуға болады:

«БАЙРАМ

{тюркск.} - праздники у мусульман [133].

БАЙРАМ

Бейрам, пер.-тур. Два мусульманских праздника; один из них, трехдневный, бывает после поста рамазана, другой - четырехдневный, празднуется через семьдесят дней после первого [134].

БАЙРАМ

Большой и Малый б. - главнейшие праздники у мусульман, первый 3 дня, 2-й - 4 дня [135].

Барша мұсылман халықтарына ортақ мейрам болғандықтан түрік тілінде (Kurban Bayramı) эквиваленті, ағылшын тілінде өте жақсы белгілі қабылданған (Qurban Eid; Eid al-Adha) аудармасы бар.

Ал, қазақтың ұлттық ойындары *ақсүйек пен алтыбақан* қатарынан *Туған жер* өлеңінде қолданылған:

Түнде - *ақсүйек, алтыбақан*, ал күндіз

Үйретем деп асау тайға жабысып [106, 56 б.].

Орыс және түрік тілдерінде аудармашылар мәтін соңында қосымша ақпарат беру арқылы тәржімалап, форенизация стратегиясын ұстанған:

Кесте 3.23

В. Антоновтың орыс тіліндегі аудармасы	Ф. Тамирдің түрік тіліндегі аудармасы
Ночью – <i>алтыбакан, аксүйек¹</i> , а к полудню – На спине жеребца гарцеванье верхом.	Gece, <i>ak süyek (2) ve altı bakan(3)</i> ...İşte gündüz..Acemî taya “Binmeye alıştırıyorum” diye уарışır...
Аксүйек (1) Родная земля: казахские народные игры [113, с. 41]. Алтыбакан (1) Родная земля [113, с. 41]: казахские народные игры.	Ak süyek (1) Doğduğum yer [114, s. 231] Ak süyek (2) dört çeşit hayvan: at, koyun, deve ve sığır (Ақсүйек төрт түлік мал: ат, қой, түйе және сиыр).
	Altı bakan (1) Doğduğum yer [114, s. 231]: Üy: Kazakların keçeden yapılan taşınabilir evi (Үй: қазақтардың киізден жасалған көшпелі үйі).

Бірақ көріп отырғанымыздай, түрік тіліндегі аудармасында мәтін соңында қате түсініктемелер берілген. Аудармашыға сұхбат барысында ол жайында айтылды. Ф. Тамир өкінішін білдіріп, келесі жинақта түзетіліп шығатынын айтты (Ф. Тамирмен сұхбаттан).

Қазақтың ұлттық ойыны асық та ақынның *Асық иіру* (2) [106, 197 б.]; *Үйдегі үнсіз қарындас* (1) [106, 208 б.] өлеңдерінде қолданылған. Бірінші өлеңге назар қойсақ:

Ал, *асықты* байқалық,
Не дер екен біздің бал? –

деп ақын асықтың қай жағына түскеніне байланысты ойын ережесін өмірмен шендестіре жазады.

Орыс тіліндегі Т. Васильченконың аудармасы:

Так посмотрим на *асык*,
Что гадание сулит? Кручение асыка [113, с. 207]

Демек, орыс тіліне қ әрпін к әрпіне алмастырып, орыс тілінде оқылуына бейімдеп тәржімалайды. Оны транскрипция немесе П. Ньюмарк бойынша натурализация деп атаймыз. Ал, *Үйдегі үнсіз қарындас* өлеңінде ақын қорғасын құйылған асықтың ауырлық қасиетін қыз баланың салмақтылығын сомдауда қолданады:

Қарындасым, салмақтым
Қорғасын құйған *асықтай* [106, 208 б.].

Орыс тіліндегі Н. Чернованың аудармасы төмендегідей:

Ты степенней с каждым разом,
Как *асык*, свинцом залитый [113, с. 224].

Демек, екі өлеңнің аудармасында да орыс тілінің фонологиясына бейімдеп аударады, бірақ еш қосымша түсінік берілмейді, сол себепті форенизацияланады.

Түрік тілінде бұл өлеңдердің аудармалары жоқ. Бірақ туыстас түрік халқына да асық ойыны ортақ, сәйкесінше тілде де көрініс тапқан, *ашык* деп аталады.

Ақын шығармашылығында тура және ауыспалы мағынасында да кездесетін асық ойынының маңызды элементтерінің бірі – *сақа*. Еслам қазасына көңіл айту (1); Бұлқынып, бұғау үзген қарындас (1) [106, 208 б.]; Асық иіру (1) [106, 197 б.]; Алыстағы бауырыма (1) [106, 72 б.] өлеңдерінде қолданылған.

Бұлқынып, бұғау үзген қарындас өлеңінде қыз баланың мінезін сипаттауда теңеу ретінде көрініс тапқан:

Қорғасын құйған *сақадай*
Сәулем менің салмақты.

Орыс тіліндегі Н. Чернованың аудармасы:

И важна, и деловита.
Добиваешься ты цели,
Как в свинце тяжелом *бита* [2, с. 225].

Басқа да өлең жолдарындағы сақаның орыс, түрік және ағышын тілдеріндегі аудармалары төмендегідей:

Кесте 3.24

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аудармасы	Ағылшын тіліндегі аудармасы
Асық иіру	Кручение асыка Т. Васильченконың аудармасы	-	-
Сынайын бір сақаны, Иірейін құрғырға,- [106, 197 б.]	Испытаю-ка и я свою биту, Покручу ее проклятую. [113, с. 207];	-	-
Алыстағы бауырыма	Далекому брату А. Соловьевтың аудармасы	Uzaktaki kardeşime	To my brother in distance
Алалы алтын сақа атыспап па ек, Тебісіп бір төсекте жатыспап па ек [106, 72 б.]	Не мы ли в асыки играли битой лихой И спали, уставшие за день, в постели одной? [113, с. 63].	Alaca altın <i>aşık</i> atışmamış mıydık? Aynı döşekte tepisip, yatmamış mıydık? [114, s. 265]	Haven't we have played <i>golden</i> <i>knucklebone</i> Haven't we scuffled together in the same bed? [113, p. 69]

Сақа сөзінің орыс тіліндегі аудармаларының бәрінде *бита* деп тәржімаланғандығын көреміз. Аударма амалын түсіну үшін орыс тіліндегі түсіндірме сөздікке жүгінеміз. Д.Н. Ушаков бойынша:

«БИТА́, биты, жен. (разг., спорт.). В разных играх (в бабки, городки) - предмет, которым бьют» [136].

Демек, аудармашы сақа сөзін орыс тіліндегі функционалды эквивалент көмегімен аударған. Сақа да, бита да ойындаатып, қағып түсіру мақсатында қолданылады. Түрік тіліндегі аудармасында сақаны *aşık* деп жалпылап аударады. Ағылшын тілінде қойдың асық сүйегімен ойналатын *knucklebones* (*jacks*) деген ойын бар. Аудармашы алтын сақаны *golden knucklebone* (алтын асық) деп тәржімалайды. Екі ойынды да қойдың асығымен ойнайды. Бірақ ережелері мүлдем басқа. Ағылшындардың асықпен ойналатын ойынында сақа, атып түсіру, асық иіру түсініктері жоқ. Төрт-бес асықты алақанға алып тұрып, біраз 3-4 сантиметрдей жоғары лақтырып, қолдың үстінгі жағына қондырып ұстап алу қажет [137, p. 21]. Ағылшын тіліне *Asyk* (*national game with knucklebones*) деп түсіндіріп беруге болады. Бұл реалия сөздің аудармасы жайында тікелей аудармашыға сұрақ қойған едік:

«Ақынның атақты «Алыстағы бауырыма» атты өлеңінде жастық шағынан есте қалған «алалы алтын асық» ойыны аталады. Асық ату – қазақтың және

басқа да түркі халықтарының ұлттық ойыны. Бүгінде ЮНЕСКО Материалды емес мәдени мұраны сақтау реестріне «Қазақтың дәстүрлі асық ойыны» ретінде тіркелді [138]. Ал, аудармашы үшін бұл кезекті реалия сөз. Сіз әдетте реалия сөздерді аударуда қолданылатын калькалау, транслитерация немесе транскрипция әдістеріне жүгінбей, «to play golden knucklebone» деп тура аудармасын беріпсіз. Оның себебі неде?»

Аудармашы төмендегідей жауап қайырды: «Көптеген мәдениеттер мен адамдар «knucklebone game» (асық ойынын) білетіндіктен, мен бұл ағылшын терминін оның қазақша атауының орнына қолдандым. Егер мен оның қазақша атауын қолданған болсам, оны ескертулерде түсіндіруім керек еді. Осындай мәдени сөздер мен терминдерді аудару кезінде мен қайсысын алу керектігін бірнеше рет тоқтаттым: түпнұсқадағы қазақша сөз немесе ағылшын тіліндегі оның баламасы.

Осы жерде бір нәрсені мойындауға рұқсат етіңіз: Өкінішке орай, менің басты уайымым әрқашан Мағжан поэзиясының көркем әдеби шеберлігін оның ағылшын тіліндегі аудармаларында көрсету болды, өлеңдеріндегі сөздерден гөрі». Демек, аудармашы сақа демей жалпы асық деп, тек ағылшын тілінде атайды. Және аудармышының өз жауабынан глобализация сарынын көреміз. Мәдени бірлікті мультимәдени ортаға таныс, жақсы білетін атаумен тәржімалау.

Асық ойынында асық алшысынан, тәйкесінен, бүге немесе шіге түсетін жақтары бар. Ойын ережесі бойынша әрқайсысының өз мәні бар. Ойында асығы алшысынан түссе, ойыншы басымдылыққа ие болады. Ойынның осы ерекшелігі абстракцияланып, қазақ халқының тілдік бейнесіне «асығы алшысынан түсті» [139, 213 б.] деген адамның жолы болды, сәтті болды деген мағынаны білдіретін тұрақты тіркес ретінде тұрақталып қалды. Ойынның осы қағидаларын ақын өмірмен шендестіре *Асық иіру* өлеңінде сипаттайды:

Алшы түссең - болғаның,

Тәйке түссең - тәуекел.

Бүге түссең - құрығаның,

Шіге түссең - ұрғаның.

Алшы түссе, алақай!

«Түс,- дегенде,- түс, құрғыр!»

Қырыққа келген «балақай»,

Тәйке түсті-ау! Тәуекел! [106, 197 б.]

Орыс тіліне аудармашы аталмыш сөздерді орыс тілінің фонологиясына бейімдеп, еш қосымша түсінік бермей, *алшыны* – *алиши*, *тәйкені* – *тайке*, *бүкті* – *бук*, *шікті*- *шик* деп тәржімалайды:

На *алиши* встанет встанет – счастье найду,

На *тайке* (1) – я рискую удачей,

Если ляжет на *бук* – пропаду,

Шике выпал – буду бит, не иначе.

Встань на счастье – *на алиш!*
Встань, проклятый, не души!...

Сорок лет, а счастья нет...

Сны одни.

Встал, крутнувшись, на *тайке*...

Так рискни! Кручение асыка [113, с. 207].

Түрік халқы үшін де бұл ойын таңсық емес. Түрік тілінің түсіндірме сөздігінен *Aşık atmak* (*veya ounamak*) – асық ату немес ойнау деген тіркестер келтірілген. Асық сүйегінің төрт жағы бар: *Suk* (шік), *tok* (тәйке), *allı* (алшы) *ve kazak* (бүк) деп түсіндіріледі [140].

Қазақтың тағы да бір ұлттық ойындарының бірі *көкпарды* ақын ауыспалы мағынада *Өміріме өкпем* (1) [106, 228 б.] өлеңінде қолданады:

Басқадан менің жаным бағалы ма,

Талай жан тап жолында болды *көкпар!*

Қуғын-сүргіннен көзі ашылмаған ақын басқа да талай жанның өмірі көкпардай қолдан-қолға өтіп, жұлма-жұлмасы шығып, ойынға айналғандығын наздана жырлайды.

Алайда орыс тіліне көкпарды Б. Жылқыбаев *шоқпар* деп тәржімалайды:

Чем же лучше других моя голова? Чем же лучше я прочих людей?

Я не первый, кого превратила в *шокпар* неподкупная строгость судей!

[113, с. 246]

Негізінде бұл өлең жолдарында *шоқпар* деген сөз де кездеседі:

Кесте 3.25

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы Б. Жылқыбаев
Адам басы - Алланың добы болса, Тағдырдан табандатып тиді <i>шоқпар</i> [106, 228 б.].	Голова человека – лишь мяч для игры, а игрой забавляется Бог. Вот и стать довелось игрушкой в игре! <i>Я шокпара</i> ¹ вкусил сколько смог! Шокпар (1) Моя обида на жизнь [113, с. 246]: дубинка.

Бұл жолдарда аудармашы *шокпар* деп аударып, мәтін соңында *дубина* деп түсіндірме береді. «Я не первый, кого превратила в *шокпар* неподкупная строгость людей» дейді, яғни біреудің қолындағы шокпар болсаң, өз еркің жоқ, сенің көмегіңмен басқа адамға зиян тигізу деп ұғуға болады, ал тап жолында көкпар болсаң, керісінше сені көкпар қылдырып, өміріңді ойынға айналдырып, ойларына келгенін істейді. Көкпар болсаң, еш әрекет жасай алмайсың. Сен – өлісің. Ойыншылар сені ойынға салады. Ал, шокпар болу - мүлдем басқа дүние. Демек, бұл жағдайда тіпті қандай трансформация орын алғанын атау қиын, мағыналық ауытқушылыққа алып келген аудармашылық қателік орын алған.

Түрік, ағылшын тілдеріне бұл өлең жолдарын дұрыс аудару үшін аудармашы алдымен көкпардың не екенін, қандай ойын екенін жақсы түсінуі қажет. Қосымшада, Сөздікте екі тілде де түсіндірмелері келтірілді.

Этнографиялық атаулар

Бұл күндері көнерген этнографиялық атауға айналған *барымтаны* ақын ел арасында орын алып жатқан жағдайға назын білдіре жазған *Жатыр* (1) [1, 34 б.] өлеңінде қолданған:

Барымта, ұрыс-керіс, кісі өлтіріс -

Ішінде сорлы қазақ қалқып жатыр.

Орыс тіліндегі аудармасы төмендегідей:

А прочему люду печальная выпала доля –

Сутяжничать, *красть*, убивать да судьбу свою клясть!

Аудармашы барымтаны *красть* деп жалпылап аударарды. Негізінде барымта - ұрлық емес. «Барымта – байырғы уақытта дауласушы жақтың бірі би шешіміне наразы болған жағдайда немесе кінәлі жақ би шешімін орындамаған кезде күшпен кепілдікке айдап алынатын жылқы. Дәстүрлі қазақ қоғамында барымта орынды саналатын, өйткені қазақта жер дауы, жесір дауы сияқты мәселелерден туындайтын кикілжіңнің аяғы дау-дамайға айналып, соңы Б.-мен тынатын да, екі жақ билер билігіне жүгіну арқылы шешетін. Шешімге риза болғанда Б. жасағандар еш құн төлемей, қарсы жақтың малы өзіне қайтарылатын. Бірақ үшінші рет Б.-ға шығар болса, кейін құн төленеді т.б. жаза қолданылады. Б.-да алынатын негізгі мал жылқы айдап әкету. Бір-екі жылқы әкетілсе ол Б. емес, сегіз-он жылқыдан көп, яки үйірімен әкетсе ғана Б.-ға жатады. Б.-ны көбінесе алдын ала жария етіп, ескертіп те жасайтын. Б. түнде емес, күндіз жасалады» [141, 411-412 бб].

Заманауи қазақша-орысша сөздікте барымтаның аудармасы мен өте жақсы, қысқа түсіндірмесі келтіріледі: «Этн. баранта (самовольный захват скота, без присвоения его, исключительно с целью принудить обидчика или его родичей дать удовлетворение за нанесенную обиду)». Түрік және ағылшын тілдерінде де бұл сөзді қосымша түсіндірмесіз аудару қиынға соғады. Сол себепті Қосымшада Сөздікте транскрипциялап аударып, анықтамаларын ұсындық:

Barımta arkaizm (yalnızca suçluyu veya akrabalarını suçu tatmin etmeye zorlamak amacıyla, mülküne el konulmadan izinsiz olarak hayvana el konulması).

Barymta; baranta archaism (unauthorized seizure of livestock, without appropriating it, solely for the purpose of forcing the offender or his relatives to give satisfaction for the offense).

Жалпы, орыс тілінде де, ағылшын тілінде де отандық зерттеушілердің барымтаға қатысты көптеген мақалалары халықаралық ғылыми басылымдарда жарық көрген. Мысалы, Дағыстан мемлекеттік университетінің Құқықтану Хабаршысында әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің оқытушылары Усеинова Г.Р., Усеинова К.Р. жазып, жарыққа шығарған «Барымта: понятие, сущность, условия правомерности» мақаласы [142]; Ашық

қолжетімділіктегі Скопус базасына енетін басылымда Қазақ ұлттық университетінің оқытушылары Қ. Усеинова, А. Тоқтыбаев, А. Исабеков, С. Сартаев және А. Жайнақ жарыққа шығарған «Barymta – As an Institution of the Legal System» [143] іспеттес мақалалар қолжетімді. Демек, қай тілде болмасын аудармашылар барымтаның не екенін, қандай мәні болғанын, және жалпы халық арасында, отандық қана емес, халықаралық ғылыми дискурста қалай аударылып, қолданылып жүргенін көріп, таныса алады. Демек, аталмыш этнографиялық атауды орыс тілінде *крась* деп жалпылап аударғаннан қарағанда сол күйінде сақтап немесе орыс тілінде танылған баранта іспетті аудармасын қолданып, қосымша түсінік бергенде жөн болар еді.

Келесі ақын поэзиясында орын алған этнографиялық атаулардың бірі – *бақсы*. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі энциклопедиясына сүйенсек: «Бақсы\бақсылық з.е. – байырғы этномәдени түсінікте «*аруақ қону*» арқылы адамдар әлемін рухтар мен жындар әлемімен байланыстарушы, әрі қобыз тартып, «ойын салып», сәуегейлік жасаушы, науқастарды емдеуші тұлғамен байланысты қолданылатын ұғым. Бақсылықта «*шалдыққандар*» мен *есі ауысқандарды*, жылан, қаракұрт шаққандарды «емдеген», сондай-ақ толғағы қиын әйелдерді босандырған. Дәуірім Б.-лар ел ішінде «*абыз*» деп те аталған. Олар қобызға қосып күй шығарған» [144, 366 б.].

Бұл сөз ақынның *Ауру* (2) [106, 148 б.]; *Өткен аяулы* (1) [106, 102 б.] өлеңдерінде қолданыс тапқан:

Кесте 3.26

	Түпнұсқа	Орыс тіліндегі Т. Васильченконың аудармасы	Түрік тіліндегі аудармасы
1	<i>Ауру</i>	Болезнь	Hasta
	«Дәрігер, дәрі, <i>бақсы!</i> »- деп, Алмандаршы мазаны. Дене ауырса, дұрыс- ақ, Дәрігер, <i>бақсы</i> ем қылар [106, 148 б.].	Словами «лекарь» и «болеть» Не нарушайте мой покой. Когда страдает только плоть, Помогут доктор, <i>знахарь</i> мне...[113, с. 164].	«Doktor, ilaç, <i>baksı!</i> » deyip rahatımı kaçırmaın... Vücut hastalansa, hakikaten doktor ve <i>baksı</i> tedavi eder [114, s. 117].
2	<i>Өткен аяулы</i>	-	Geçmiş kıymetlidir
	Заң да болған соларда, Тура, әділ, жақсы да, Аспаннан пері түсірген Ғайыпты болжар	-	Gâibi tahmin eden baksı da gökyüzünden peri indirmiş[114, s. 309].

3.26 – кестенің жалғасы

1	2	3	4
	бақсы да [106, 102 б.].	-	

Екі өлеңде де бақсы сөзі тура мағынасында қолданылған. *Ауру* өлеңінің алғашқы жолдарындағы бақсы сөзі орыс тілінде омиссияға ұшыраған ба, әлде аудармашы *лекарь* деп дәрігерді, я бақсыны атап отырғанын басып айту қиын. Немесе екеуін жалпы *лекарь* деп тәржімалаған. Ал, кейінгі жолдарында *знахарь* деп тәржімаланады. Орыс тілінің түсіндірме сөздіктеріне сүйенсек:

ЗНА́ХАРЬ, знахаря, муж. (обл.). Лекарь-колдун.

[Толковый словарь Ушакова. Д.Н. Ушаков. 1935-1940] [145].

ЗНА́ХАРЬ, -я, муж. Лекарь

самоучка, действующий собственными примитивными способами, часто с колдовскими приёмами.

[Толковый словарь Ожегова. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1949-1992] [146].

ЗНАХАРЬ, в узком понимании лекарь, применяющий травы, заговоры, массажирование, водолечение и другие в сочетании с различными ритуалами. Существовали также знахари и заклинатели змей и других животных, знахари-предсказатели. Знахарство восходит к дохристианским культам. В России вплоть до 18 века знахари были основными врачами. [Современная энциклопедия. 2000] [147].

Демек, екі халықтың да дүниетанымында ертеде орын алған, әр түрлі амалдармен емдейтін емшілер болған. Ендеше орыс тіліне мәдени эквивалент көмегімен аударылып, доместикацияланған. Түрік тіліне екі өлеңнің аудармасында да *baksı* деп тәржімаланған. Ислам діні енгенге дейін ежелгі түрік халқында сиқыр, балашу, сәуегейлік пен көріпкелдік аса кең таралған болатын. Бақсы дуагер де, сәуегей де, абыз да жыршы болған [148, 91 б.]. Түрік тілінде де мәдени эквивалентін көреміз. Заманауи қазақша-ағылшынша сөздікте бақсыны *Sorcerer, witch-doctor, quack(-doctor)* деп аударарды және онымен әбден келісуге болады [120, р. 66].

Бата - қазақ үшін киелі нәрсе. Дәстүрлі дүниетанымда үлкеннің, ата-ананың батасынан қымбат нәрсе жоқ деп саналады. Бата ақынның Анама (1) ақ бата [106, 140 б.]; Ата, бата (5) [106, 212 б.]; Еділде (1) ақ бата күту [106, 204 б.]; Бұлқынып, бұғау үзген қарындас (1) [106, 209 б.]; Түн еді (1) бата беру [106, 128 б.]; N...альбомына (1) [106, 159 б.] ақ бата; Еділдің сағасында (1) [106, 205 б.] өлеңдерінде қолданылған және барлығында дерлік *ақ бата* мәнмәтінінде көрініс тапқан:

Кесте 3.27

	Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аудармасы
1	Анама	-	Anama

	Шет жерлерде теріс жолдан сақтарға, Жан балаңа <i>ақ батаңды</i> бере гөр.		Alınyazım yazılıp, uzun yollara düşersen, yabancı ülkelerde beni yanlış yollardan muhafaza etmesi için <i>hayır duânı</i> , can yavruna vermeye devam et!...[114, s. 235]
2	N...альбомына	-	...’in albümüne
	Кірсіз Айым, Еркетайым, <i>ақ батам</i> : Өмір сағым. Сен, қарағым, сағым қу...		Tertemiz ayım, nazlı tayım! Benim <i>hayır duam</i> şudur...[114, s. 135].
3	Еділде	На волге а. соловьевтың аудармасы	-
	Моласына түнейін, <i>Ақ батасын</i> күтейін.	Он меня <i>благославит</i> Терпеливо подожду [113, с. 220]	-
4	Бұлқынып, бұғау үзген қарындас	Строптивая сестренка Н. Чернованың аудармасы	-
	Көндірем деп еппенен, Аға, жеңге арбапты... <i>Ақ батаны</i> бұздың деп, Ата-анасы қарғапты.	Уговаривали снохи, Заставляли тебя братья, <i>Но под горестные вздохи,</i> Но с родительским проклятьем[113, с. 225].	
5	Түн еді	Ночь была С. Мнацаканяның аудармасы	Gece idi
	Сүйетін еркелетіп әжем, атам, «Өміріңше жыла!»- деп бердің <i>батаң</i> !..	Дед и бабушка мне чуть ли не вчера <i>Все внушали:</i> «От утра и до утра Плачь, наш внучек...».... [113, с. 137]	Nazlandırıp seven ninem ve dedem! ‘Ömrümce ağla!’ diye <i>dua</i> ettiniz [114, s. 171].
6	Еділдің сағасында	На берегу волги А. Соловьевтың	-

3.27 – кестенің жалғасы

1	2	3	4
		аудармасы	
6	Еділдің сағасында	На берегу волги А. Соловьевтың аудармасы	-
	Ақ сақалды бір ата. Бес бекіресін секіртіп, Алып кеп, деді: «Ақ бата!».	Вот белобродый дед Встретил нас, <i>благославясь.</i> Красных рыбин нам принес...[113, с. 221]	

Орыс тіліндегі *Еділде, Еділдің сағасында* өлеңдерінің аудармаларында *благославить, благославясь* деп сөз табының өзгерісі арқылы грамматикалық трансформацияның орын алғандығын, ал *Бұлқынып, бұғау үзген қарындас* өлеңінде *Ақ батаны бұздың* деген жол *Но под горестные вздохи* деп, Түн еді өлеңінде *Все внушали* деп модуляция амалымен тәржімаланған. *Благославить* сөзі батаның фнукционалды эквиваленті болады. Ал, ақ батаны бұзу деген қазақ үшін өте күрделі айып. Оны *горестные вздохи* деп аудару аға-жеңге, жақындарының күйін білдіргенмен, *ақ батаны бұзу* деген семантиканы жеткізе алмайды.

Ал, түрік тіліне барлық жағдайда *dua*, ал ақ бата *hayir dua* деп тәржімаланған.

Түрік тілінің түіндірме сөздігі бойынша:

«dua (дұға)

(dua:), Арапша du‘ā’

1. isim, din bilgisi Yakarış (з.е., діни, Тәңіріден бір нәрсе тілеу үшін айтылатын сөз, дұға).

2. isim Tanrı'ya yalvarma, yakarış için söylenen dinî metin (з.е. Тәңіріге жалыну, жалбарыну үшін айтылатын діни мәтін)». Демек, дуа мен батаның Тәңіріден сұрау, тілеу тәрізді ұқсас элементі бар. Бірақ дуада діни мәнмәтін басым. Ал, қазақтың батасы – ұлттық дәстүр. Міндетті түрде діни мәнмәтінде емес, адамның жадынан шыққан, әдеби сөздермен жазылған тілек те болады. Сондай-ақ, бата қазақ фольклорының дербес, шағын жанры ретінде қарастырылады. Ұйқасты, ырғақты болып келеді.

Сол себепті түрік тіліне мәдени эквивалент емес, мақсатты оқырманның қабылдауында ұқсас әсер тудыратын функционалды эквивалентімен тәржімаланып, доместикацияланған. Ақын поэзиясындағы дұға қылу, ету тіркесі де *dua et* деп тәржімаланған. Бұл жағдайда толық діни мәдени эквивалент орын алған деп айта аламыз.

Ағылшын тіліне келер болсақ, Заманауи қазақша-ағылшынша сөздікте төмендегідей аударма ұсынылыпты: *Parting words, blessing, benediction* [120, p. 70].

Келесі үш тілдегі аудармада үш түрлі көрініс тапқан келесі этнографиялық реалия - *қара шаңырақ*. Бұл ұғым әлі күнге дейін халықтың дәстүрлі дүниетанымында маңызды орын алады:

Кесте 3.28

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аудармасы	Ағылшын тіліндегі аудармасы
Түркістан	Туркестан Б.Жылқыбаевтың аудармасы	Türkistan	Turkistan
Көп түрік енші алысып тарасқанда, Қазақта <i>қара шаңырақ</i> қалған жоқ па? [106, 188 б.]	Много тюрков ушло. Разбрелись кто куда. На туранской земле встал теперь Казахстан [113, с. 201].	Kalabalık Türk boyları ata mirasından kendilerine düşen hisseyi alıp dağıldıkları zaman, <i>dede mirası</i> Kazak'ta kalmış değil mi? [114, s. 271]	After many other Turks had claimed their own shares Didn't the " <i>black hole</i> ⁸⁶ " remain for the Kazaks? [113, p. 41]. “ ⁸⁶ black hole: the top edge of a tent, meaning the essential part of the country”

Орыс тіліне «На туранской земле встал теперь Казахстан» деп, түрік тіліне *dede mirası* - *ата-баба мирасы қазақтарға қалды деп* модуляция көмегімен, ағылшын тіліне *black hole* деп мәтін соңында “⁸⁶black hole: the top edge of a tent, meaning the essential part of the country” (қара ойық: мемлекеттің маңызды бөлігі деген мағынаны білдіретін шатырдың төбесі) деп тәржімаланады. Демек, ағылшын тілінде аудармашы түсті сақтап, ал шаңырақтың киіз үйдің төбесіндегі ойық түріндегі пішініне қарай *hole* деп атайды. Ағылшын тілінде екі түрлі аударма амалының комбинациясы орын алған: алдымен қара шаңырақ деген сөздің өзі трансформацияға ұшыраған және аудармашы мәтіннен тыс түсінік береді.

Сонымен, орыс және түрік тілдеріне логикалық жолдармен қара шаңыраққа шығып, доместикациялаған. Ал, ағылшын тілінде форенизацияланған.

Ал, қазақтың *сүйіншісін* ақын табиғатпен шендестіре Жазғытұрым (1) [106, 155 б.] өлеңінде қолданады:

Бірдеңе де былдырлап,
Көрінгеннен *сүйінші*
Сұрайтын жас баладай,
Асығып сулар жүгірер.

Судың ағысы мен сылдырын асыға қуанып сүйінші сұраған баланың жүгірісі мен дыбысына теңейді. Орыс тілі мен түрік тіліндегі аудармалары төмендегідей:

Кесте 3.29

Орыс тіліндегі А. Жовтистің аудармасы	Түрік тіліндегі аудармасы:
...и бежит вода, звеня, и смеется в свете дня, <i>рассказать о чем-то хочет</i> – как ребенок, все лопочет, разливаается ручей. Весной [113, с. 171].	Sular kahkahayla gülerек şırıldaуып, bir şeyler söyleyіp, gördüğünden <i>müjde isteyen</i> küçük çocuklar gibi acele edip koşar. İlk baharım [114, s. 47].

Орыс тіліне *рассказать о чем-то хочет* деп модуляция көмегімен, ал түрік тіліне *gördüğünden müjde isteyen küçük çocuklar gibi* (көрінгеннен жақсы хабар үшін қызық бір сыйлық қалаған кішкентай балалар сияқты) деп аударылған. Қазақ халқы жақсы хабар алып келгенде *Сүйінші* десе, түрік халқында *Müjde* дейді. Сүйінші сұрау - *müjde istemek*. Тек түрік халқында жақсы хабар үшін қызық, әзілшең сыйлық күтеді [150], ал қазақ халқы бағалы зат немесе ақша береді. Тіпті, ризалық білдіріп, қалағаныңды ал дейді. «Бұрынғы әдет-ғұрып заңы бойынша жоғалған қымбат затты тауып, не оның қайда екенін көрсеткен, не ұрыны ұстаған адамдар иесінен сүйінші дәметкен, егер иесі бұны беруден қашпақтаса, биге жүгінуге хақылы болған.

«Сүйінші көлемі хабаршының көрсеткен қызметіне және жоғалып табылған заттың бағасына байланысты анықталған. Мәселен, ұрланған малды тауып әкеліп берсе, одан әлгі малдың құнынан жиырмадан бірін, ал ұрыдан тартып алса, бестен бірін, ал ұрының өзін әкелсе, ұрланған малдың жарты құнындай сый алған. Егер хабаршы жоғалған малды көрмей, оның қайда екенің естуі бойынша жеткізсе, құлақ сүйінші алған. Ұры жоғалған малды өзі әкеліп берсе, әрине сүйінші дәметуге хақысы жоқ. Егер жоғалған малды табуға, не ұрының мойнына қойып беруге уәде етіп, сүйінші алған адам, уәдесін орындамаса, алған сүйіншісінің белгілі бір бөлігін қайтаруға тиіс. Жалпы қазақ халқында сүйінші жақсылықтың нышаны. Беті балбұл жанып сүйінші сұрай келген адамға қалағаныңды ал, деп қолын еш қақпаған. Сүйінші берілмеген жағдайда, сұраушының бағалы зат алып қашуына болады» [151, 415 б.]. Қазіргі кезде сүйінші берілмеген жағдайда биге жүгініп жатпаса да, бұл салт әлі күнге дейін жалғасын тауып келеді. Демек, орыс тіліне модуляция көмегімен аударылып, доместикацияланса, түрік тілінде мәдени эквиваленті бар.

Ағылшын халқында, сәйкесінше тілінде мұндай түсінік жоқ. Сол себепті аудармада *asking present for bringing good news* деп сипаттап аударып, мәтін соңында қазақ халқында осындай салттың барын түсіндіріп жазу қажет болар. Заманауи қазақша-ағылшынша сөздіктерде төмендегідей түсіндірмелер келтірілген: *Suyunshi*

З.е. (ЭТН) exclamation used in telling good news. сүйіншілей - to tell good news [120, p. 332]; n. present given to smb. who brings good news [117, p. 207].

Қазақ халқына тән тағы да бір әдемі салт-дәстүрдің бірі – *сыбаға*. Сыбаға з.е. – құрметті қонаққа немесе жақын-жуыққа арнап сақталған кәделі ет мүшелері, тағам [152, 97 б.].

Ақын *Балалық шағы - Патшаның тағы* (1) [106, 45 б.] атты өлеңінде білімге ұмтылған адамды қалай қарсы алатыны, жұртының көзқарасы қандай болатынын сипаттауда қолданады:

Жұртына мақтаулы,
Сыбаға сақтаулы,
«Пәлі!» деп қарсы алар.

Орыс тіліндегі аудармада өкінішке орай түсірілген:

Тот, кто в знаниях искушен,
Тот почетом окружен.

Мастер не сидит на всем готовом. Детские годы [113, с. 26].

Орыс тіліне сыбаға сақтаулы деген жолды *почетом окружен* деп модуляция көмегімен тәржімалайды. Әрине, құрметті әр түрлі көрсетуге болады. Сыбағаның орны бір бөлек. Бірақ сыбаға да – құрмет көрсету белгісі болып табылады. Демек, бұл аудармада мәдени колорит жоғалған, бірақ мағынасы толықтай болмаса да шамалас сақталған.

Ф. Тамирмен сұхбат барысында түрік халқында мұндай түсініктің жоғы айтылды. Ағылшын халқына да мұндай ұғымның таңсық екені айдан анық. Заманауи сөздікте ағылшын тілінде төмендегідей аударма ұсынылыпты: З.е. allotment; share; (ЭТН) meat or food meant for guests [120, p.334] Қосымшада Сөздікте түрік, ағылшын тілдерінде толық түсіндірмесі келтірілген.

Қазақ халқы келген қонаққа қашан да зор құрмет көрсеткен. Төрден орын берген. Әлі де «Төрлетіңіз» деп қонағына қошемет көрсетеді. *Төр* сөзі ақынның *Жердің жұмырлығы* (1) [106, 97 б.]; *Нағашыларға* (1) [106, 225 б.] өлеңдерінде қолданылған. Бірінші өлеңге назар қойсақ:

Оқудан қайтты жас Сапар,
Төрде отырған ақсақал
Орын берді қасынан.

Орыс тіліндегі аудармасында ө әрпін о әрпімен алмастырып, натурализациялап тәржімалайды:

С учебы домой возвратился Сапар!

Сидящий на *торе* аксақал

С собой усадил его рядом... Круглая земля [113, с. 209].

Демек, орыс тіліне *тор* деп форенизацияланған, қосымша еш түсінік берілмеген.

Түрік, ағылшын тілдерінде аталмыш реалиялардың эквиваленттері жоқ, дескриптивті түрде сипаттап түсіндіруге болады:

Onur yeri (bir yurtta, bir odada); bina girişinin karşısında arkada bir yer.

Заманауи қазақша-ағылшынша сөздікте:

«З.е. honorary place in the house; төрде on the honorary place» [117, p. 373] деп тәржімалаған.

Қазақтың тағы да бір әдемі салты – шашу. *Бұлқынып, бұғау үзген қарындас* өлеңінде ақын қарындасына арнаған өлеңін уыстап шашқан шашуға теңейді:

Тарту қылып тойыңа,
Уыстап шашқан *шашудай*
Ағаң өлеңді аңдатты...[106, 209 б.]

Орыс тіліне аудармашы мәтін соңында *свадебный ритуал* деп қосымша түсінік беру арқылы тәржімалайды:

Пусть мой стих подарком станет,
Как шашу¹ на свадьбе вашей [113, с. 209].

Ағылшын тілінде мұндай салт жоқ. Сол себепті транскрипциялап, қосымша түсініктеме беру қажеттілігі туындайды: Shashu n. the public custom of showering money, sweetmeat; gift [153, p. 261].

Ұлттық өнер, музыка

Қазақтың күйі (тарту) Домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең. Марқұм Ж-ге арналған) (1) [106, 126 б.]; Мені де, өлім, әлдиле (2) [106, 166 б.] өлеңдерінде қолданылған:

Кесте 3.30

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аударма	Түрік тіліндегі аударма
Домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең. Марқұм Ж-ге арналған)	ДОМБРА (стихотворение в прозе) Б. Канапьяновтың аудармасы	DOMBIRA [3, 153]
Шымылдық та дірілдегендей...Жанымда қатар жатқан жігіт домбыраға бір күй тартып жатыр [106, 126 б.].	Толық оmissия [113, с. 134].	Yanımda yatan yiğit <i>dombırayla</i> bir nağme çalmakta... [114, s.153]
Мені де, өлім, әлдиле	И меня, смерть, убаюкай Л. Степанованың аудармасы	Ölüm, bana da ninni söyle
Жел, күңіренбе, жасың тый, Өлім күйі – тәтті күй [106, 166 б.].	Слышишь, ветер, уйми волнение – Смерть несет нам успокоенье...[113, с. 186]	Yel, ağlama; göz yaşını dindir. Ölüm nağmesi, güzel nağme[114, s.141].

Орыс тіліндегі аудармада бұл сөйлем түгелімен омиисияға ұшыраған. Ал, түрік тіліне екі жағдайда да күй тарту – nağme çalmak, күй – nağme деп

функционалды эквивалентімен аударылады. Түрік тілінің түсіндірме сөздігі бойынша:

«Arapça nağme

1. isim Güzel, uyumlu ses, ezgi, melodi (з.е. әсем, үйлесімді дыбыс, саз, әуен).
2. isim, müzik Ezgi (з.е., музыка Әуен)» [121].

Хакім дегенде қай қазақтың болмасын ойына Абай келеді. Хакім (араб.: **حكيم**) — әр түрлі ғылымды меңгерген, сол ілімімен адамға ізгі қызмет қылуды мақсат еткен ғұлама [155, 113 б.].

Мағжан ақынның *Атақты ақын сөзі алтын хакім Абайға* (3) [106, 40 б.] атты өлеңі бар:

Шын *хакім*, сөзің асыл - баға жетпес,
Бір сөзің мың жыл жүрсе, дәмі кетпес
Қарадан хакім болған сендей жанды
Дүние қолын жайып енді күтпес.

Орыс тіліне бұл өлеңнің атауын *Золотому хакиму Абаю* деп тәржімалайды:

Благородный *хаким*, твое слово бесценно,
Пусть проходят века, твоя слава нетленна.
И другого такого, как ты, Человека,
Может быть, никогда не дождаться Вселенной [106, с. 17].

Яғни, бірінші жолдағы хакім сөзін сақтап қалған, тек қазақ тіліне тән *i* дыбысын *и* дыбысына алмастырып натурализациялайды. Бірақ үшінші жолдағы хакім сөзі түсірілген. Жалпы, *Қарадан хакім болған сендей жанды* деген жол еркін аудармамен аударылып, *қарадан хакім болу* семантикалық компоненті жоғалған. Қара сөзінің өзі тарихи-этнографиялық коннотацияға ие. Қара - қарасүйек сөзінің қысқарған түрі. «Қарасүйек – байырғы қазақ қоғамында ақсүйек тобына жатпайтын жай халық, қара халық. Қ.-тер ертеректе қараша, қара кісі, қара халық деп те аталған. Қазақ қоғамында қара сүйектер өз ішінде шаруалар (көшпелі малшы қауым, егінші жатақтар), билер, ақсақалдар, батырлар, бай-бағландар, құл-құтандар тәрізді әлеуметтік жіктерге бөлінген. Қара сүйектер мүліктік және жеке бастық құқығы бар ерікті тұлғалар деп танылған. Сондықтан әлеуметтік, саяси, құқықтық т.б. мәселелерді шешуде халықтық жиындарға қатыса алатын болған» [156, 78 б.]. Яғни, Абай осындай қарадан хакім болған тұлға.

Түрік тілінде бұл өлеңнің аудармасы жоқ, бірақ айтылуы да, мағынасы да дәл келетін *hakim* сөзі қолданылады. Түрік тілінің түсіндірме сөздігінде бұл сөзге төмендегідей анықтама берілген:

«*hakim(haki:m)*, Арапша *ḥakīm*

1. sıfat, eskimiş Bilge. (сын есім, көнерген, Дана, данагөй, данышпан)
2. sıfat, eskimiş, din bilgisi Her şeyi bilen (Tanrı)». (сын есім, көнерген, дін бойынша әр нәрсені білетін (Тәңір)) [116].

Ағылшын тіліне *sage; thinker* деп тәржімалауға немесе транскрипциялап, түсіндірмесін беруге болады: *Hakim (sage; thinker) is an Arabic word that literally*

means “one who judges between people,” that is, a judge. Also means "possessor of wisdom" (hikma).

Қазақтың *serici* Сәлем хат (1) [106, 206 б.]; Өткен күн (1) [106, 85 б.] өлеңдерінде қолданылған. Орыс тілінде бұл өлеңдердің аудармасы жоқ. Бірақ сөздіктерде транскрипцияланып аударылады:

этно. Сери (певец; музыкант, артист, фронт, щеголь).

Түрік тілінде *Өткен күн* өлеңінің аудармасында транскрипциялап, мәтіннен тыс *Seri: Kazaklarda eskiden halk arasında serbestçe dolaşan ve eğlenceler düzenleyen halk sanatçıları* (Қазақтарда ертеде халық арасында еркін жүріп, халықтың көңілін көтеретін халық әртістері) деп қосымша түсініктеме берілген:

Кесте 3.31

Түпнұсқа	Түрік тіліндегі аудармасы
Алты Алашқа атақты – Бәрі ақын, сері еді [106, 85 б.].	Hepsi <i>Altı Alaç'ta</i> meşhur, bir sözü bin altın değerinde olan şairler ver seriler (1) idi. Geçmiş gün [114, s. 247] Seri: Kazaklarda eskiden halk arasında serbestçe dolaşan ve eğlenceler düzenleyen halk sanatçıları

Ағылшын тілінде қазақша-ағылшынша сөздікте мынадай аударма ұсынылған: «Seri з.е. (ЭТН) singer; composer and poet (сері з.е. әнші, композитор және ақын)» [117, p. 318]. Бірақ бұл аударманың толыққандылығымен келіспей, төмендегідей қосымша ақпарат Сөздікте Қосымшада ұсынылды: «Seri were masters in a range of genres: poets and orators, singers and dancers, even skilled wrestlers, horse masters and horse trainers. At the same time, their main difference from akyns and zhyrau was that they furnished the whole action as the most eccentric, colorful and cheerful theatrical performance. We can say that it was a real Kazakh nomadic theater».

Әкімшілік бөлініс, қоғамдық өмір, билік атаулары

Алаш сөзі ақынның поэзиясында өте жиі кездеседі. Бұл сөзді профессор Тимур Кожаоглу да өзінің аударма кітабының соңында ақын шығармашылығында көп кездесетін сөздердің қатарына енгізеді. Оның бірден-бір себебі ақын өмір сүрген уақыттағы қазақ даласындағы тарихи-саяси, әлеуметтік, қоғамдық жағдай. Алаш деп ақын қазақ халқын атайды, алаш деп ұрандайды. Жалпы қазіргі қоғамдық мәнмәтінде алаш сөзін естігенде оқырмандарда түрлі ассоциациялар туындауы мүмкін: Алаш партиясы, Алаш қозғалысы, ата-бабалар, қазақ халқы немесе «алаш» деп ұрандаған жаугершілік заман. Сол себепті ақынның ниетін дәл тауып басып тәржімалау аудармашыларға қиындық тудыратыны анық әрі тарихи білімді қажет етеді.

Бұл сөзді ақын Есімде тек таң атсын! (2) [106, 59 б.]; Сүйемін (1) [106, 96 б.]; Түркістан (5) [106, 188-189 бб.]; Мен жастарға сенемін (4) [106, 82 б.]; ...ҒА (1) [106, 83 б.]; Тәңірі (1) [106, 88 б.] өлеңдерінде қолданылған:

Кесте 3.32

	Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аударма	Ағылшын тіліндегі аударма
1	Есімде тек таң атсын!	Как только солнце взойдет! В. Антоновтың аудармасы	Aklımda...tek tan atsın!	
	Алтайдың ақиығы – алғыр құсы, <i>Алаштың</i> Арқада еркін ойнақтаған, Жол тосқан жауыз жауда болды ма ісі? Сәулесі қызыл алтын – сәлем еді, «Көргенше қош, <i>алаш!</i> » деп амандасты [106, 59 б.].	Алтая краса, белоглавый <i>Алаш</i> , Паривший бесстрашно над степью дневною, Неужто жизнь даром ты отдашь? Вот солнце, садясь, на прощанье махнуло Холодным лучом: «До свиданья, <i>Алаш!</i> » [113, с. 45].	Altay'ın ak ıyığı, alğır kusu olan <i>Alaç'in</i> , yol bekleyen yavuz düşmanla bir işi oldu mu? Kızıl altın ışığı, selâmı idi. ' <i>Alaç!</i> Tekrar görüşünceye kadar hoşça kal!' [114, s. 249].	-
2	Түркістан	Туркестан Б.Жылқыбаевтың аудармасы	Türkistan	Turkistan
	Әділ хан аз болады Назардайын, <i>Алашқа</i> Есім ханның жолы дайын. Бұл Тұран ежелден-ақ <i>алаш</i>	Хан Назар справедливый! Такого уж нет. Есим-хан дал Алашу дорогу и свет. На Туранской земле зародился	Nazar Han (1) kadar âdil han az bulunur; <i>Alaç'a</i> Esim Han'ın (2) kanunları uygundur. Bu Tūrân ülkesi, ezelden beri	There can be only a few fair khan like Nazar. The codes of Esi, Khan are suitable to Alash ⁹⁷ . Turan is eternally the land of White

3.32 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
	жері, Тұрансыз тарқамаған <i>алаш</i> шері. Тұранның топырағында тыныштық тапқан <i>Алаштың</i> арыстаны — Абылай ері...	<i>Алаш.</i> Без Турана печальный <i>Алаш</i> не <i>Алаш.</i> На туранской земле упокоился прах Аблай-хана, кто жизнь положил за <i>Алаш!</i>	Алаç'ın mekânıdır; Türân'da yaşamazsa Алаç'ın üzüntüsü gitmez. Алаç'ın yiğidi, arslanı Abılay Han; Türân'ın toprağında sükûnet bulmuştur.	Alash, Outside Turan the Alash heroes never took root. It was in Turan's soil that the lion of Alash, Hero Ablay, at last found peace.
	Арқанын ардагері - қалың <i>алаш</i> , Тұран да, біле білсең, сенің жерің! [106, 188- 189 бб.]	О, любимец степей, всем любезный <i>Алаш</i> , Знай, что только Туран – отчий дом твой родной [113, с. 201; 202].	Arkanın en saygılısı kalabalık Алаç! Türân da senin yerin...Bile bilsen! [114, s. 271]	For its birthplace? Oh, esteemed Alash, Turan, if you know, is your land! [115, p. 41]
3	Мен жастарға сенемін!	Я верю в молодых! А. Соловьевтың аудармасы	Ben gençlere güveniyorum!	I believe in youth!
	Айбынды алаш елім дер, Алтын Арқа жерім дер, Мен жастарға сенемін!	Что народ Алаша чтут, Золотой Арку зовут, - Верю, верю в молодых!	'Serefli Алаç (2) milletim.' derler. 'Altın Arka (3) vatanımdır.' derler. Ben gençlere güveniyorum.	Say my Majestic Alash nation, Say my Golden backbone, I believe in youth!
	Алаш айбынды ұраны, Қасиетті құраны, Алаштың олар құрбаны, Мен жастарға сенемін! [106, 82 б.]	Если знамя их Алаш, И Коран священен наш – С ними в жертву жизнь отдашь. – Верю, верю в молодых! [113, с. 75]	'Алаç' sözü, heybet veren parolararıdır; mukaddes Kur'ân'lari vardır; onlar Алаç'ın kurbanlarıdır. Ben gençlere	Alash ²³ – the Majestic warcry, The dignity of Quran, They sacrifice themselves to Alash, I believe in youth! [157, p.

3.32 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
			güveniyorum. [114, s. 287]	77-78]
	...ҒАГА А. Соловьевтың аудармасы	...’ҮА	-
	Күні ертең айбынды Алаш жинап есін, Көксеген көп заманнан тілегіңді Жарыққа шығаруға жұмсар күшін [105, 83].	Снова духом для борьбы воспрянем мы И мечту заветную Алаша В яви воплотим, восстав из тьмы [111, 76].	Heybetli <i>Alaç</i> , bugünlerde aklını başına toplayıp, çok zamandan beri senin arzuladığın dileği gerçekleştirmek için gayret ediyor [112, 241].	-
5	Тәңірі	Тенгри А. Ширяевтың аудармасы	Tanrı	
	Не елші, не жол сілтер кітабың жоқ - <i>Алашқа</i> әлде жазғаны бар да шығар?[106, 88 б.]	А нам – ни пророка, ни вещего слова. Видать, у <i>Алашей</i> другая судьба [113, с. 79].	<i>Alaç’a</i> (2) ne elçin, ne de yol gösterir kitabın yok. Herhalde Tanrının takdiri vardır[114, s. 205].	-
6	Сүйемін	Люблю Л. Степанованың аудармасы	Seviyorum	
	<i>Алаш</i> деген елім бар, Неге екенін білмеймін – Сол елімді сүйемін! [106, 96 б.]	И это мой <i>Алаш</i> , его люблю, А вот за что люблю и почему – Сам не пойму [113, с. 94].	<i>Alaç</i> (2) adlı elim var. Niye olduğunu bilmiyorum; ama ben o milletimi seviyorum[114, s. 185].	-

Демек, орыс тіліне *алаш* сөзі түгелімен трансференцияланған, қосымша түсінік берілмеген. Орыс тіліндегі аудармада назар аудартатын жағдай барлық аудармада алаш сөзі бас әріппен берілген. Түпнұсқада ақын жалпы қазақ халқын алаш атымен атап, қазақ сөзінің баламасы ретінде қолданып, кішкентай әріппен жалпы есім ретінде көрініс тапқанымен, орыс тілінде түгел

жалқыланған. Демек, мақсатты оқырман оны халық аты ретінде емес, басқаша қабылдауы мүмкін. Сондықтан алаш сөзінің аудармасы аудармашыдан біраз мұқияттылықты талап етеді. Түрік тіліндегі аудармасында мақсатты тілдің фонологиясына бейімделіп, натурализацияланған. Үш өлеңнің аудармасында мәтін соңында Алаш: Kazak (Алаш: қазақ) деп қосымша түсіндірме берілген. Ағылшын тіліне де мәтін соңында түсіндірме берілген. Тек екі өлеңде екі түрлі: Түркістанда ⁹⁷Alash: the historical unity of the Kazaks (Алаш: қазақтардың тарихи одағы) деп, Мен жастарға сенемін өлеңінде Alash is national motto and ancient warcry of the Kazakhs (Алаш қазақтардың ұлттық ұраны және ежелгі соғыста айтылатын ұраны) деп түсіндіреді. Үш тілдегі жалпы аударма сұлбасы төмендегідей:

Кесте 3.33

Орыс тіліндегі аударма	Түрік тіліндегі аударма	Ағылшын тіліндегі аударма
Алаш (2) Как только солнце взойдет [113, 45];	Алаш (2) Aklımda...Tek Tan Atsın [114, 251];	Alash(5) Turkistan [115, 41]: ⁹⁷ Alash: the historical unity of the Kazaks; Alash(4) I believe in youth [115, 77-78]: Alash is national motto and ancient warcry of the Kazakhs.
Алаш (5) Туркестан [113, 201, 202];	Алаш(5) Türkistan [114, 269, 271]	
Алаш (3) Я верю в молодых [113, 75];	Алаш (4) Ben Gençlere Güveniyorum [114, 287]. Алаш: Kazaklar (Алаш: қазақтар); Алаш(1) ...’Ya [114, 241];	
Алаш(1)га [113, 76];	Алаш(1) Tanrı [114, 205].	
Алаш(1) Тенгри [113, 79];	Алаш: Kazaklar (Алаш: қазақтар). Алаш(1) Sevıyorum [114, 185].	
Алаш (1) Люблю [113, 94].	Алаш: Kazak (Алаш: қазақ);	

Келесі туыстас ұғым - *алты алаш*. Ақынның Толғау (1); Тәңірі (1) [106, 88 б.]; Түркістан (1) [106, 189 б.]; Еділде (1) [106, 203 б.] өлеңдерінде қолданылған:

Кесте 3.34

	Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аударма	Түрік тіліндегі аударма	Ағылшын тіліндегі аударма
1	Түркістан	Туркестан Б.Жылқыбаевтың	Türkistan	Turkistan

3.34 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
		аудармасы		
	Тұраннан Сарыарқаны бөлек деме, Түркістан <i>алты алаиқа</i> болған Кебе [1, 189 б.].	Шумақ толығымен аударылмаған	‘Sarı Arka’ya Tūrân’dan ayrıdır’ deme; Türkistan, <i>Altı Alaça</i> gebe olmuştur [114, s. 271].	Don’t speak of the steppes as outside of Turan Turkistan gave birth to the <i>Six Alash</i> ¹¹⁹ [115, p. 41] ¹¹⁹ Six Alash: the legendary ancestors of the Kazaks
2	Тәңірі	Тенгри А. Ширяевтың аудармасы	Tanrı	
	Соншама кең рахметтен құр тастайтын, Баласы <i>алты Алаштың</i> - біз не қылдық? [106, 88 б.]	От веку живем без твоей благодати, <i>Потомки Алашей</i> , - в чем наша вина? [113, с. 79]	O kadar geniş rahmetten nasipsiz bıraktığın <i>Altı Alaç’ın</i> (1) evlâdı ne yaptık [114, s. 178]. <i>Altı Alaç: Bütün Kazaklar.</i>	-
3	Еділде	На волге А. Соловьевтың аудармасы	-	-
	Арқада жатқан <i>алты алаш</i> Ол күнде болған ағайын [106, 203 б.].	И <i>алашей</i> из Арки Каждый братьями считал...[113, с. 219]	-	-
4	Өткен күн	-	Geçmiş gün	-
	<i>Алты алаиқа</i> атақты – Бәрі ақын, сері еді [106, 85].	-	Hepsi <i>Altı Alaç’ta</i> meşhur, bir sözü bin altın değerinde olan şairler ver seriler idi [114, s. 241].	-

Кесте бойынша, алты алаш атауы орыс тіліне *потомки Алашей* және көпше түрде *алаши* деп модуляция көмегімен аударылып, доместикацияланады. Түрік тіліне Тәңір өлеңінің аудармасында *Altı Alaç: Bütün Kazaklar* (Алты Алаш: барша қазақтар) деп мәтіннен тыс қосымша түсіндірме берілсе, қалған өлеңдерде *Altı Alaç* деп натурализацияланып, тәржімаланады. Яғни, тек түрік тілінің фонологиясына бейімделеді. Ағылшын тіліне ¹¹⁹*Six Alash: the legendary ancestors of the Kazaks* (Алты Алаш: қазақтардың аңызға айналған ата-бабалары) деп тіркестің өзін калькалап, мәтін соңында қосымша ақпарат ұсынылады.

Ақын шығармашылығында ерекше жылы лебізбен, алыстағанда сағынышпен жиі аталатын – қазақтың *ауылы*. Айда атыңды, Сәрсембай (2) [106, 90-91 б.]; Бесік жыры (1) [106, 91б.]; Мағарри сөздер (1) [106, 99 б.]; Еділдің сағасында (2) [106, 205 б.]; Өткен күн (1) [106, 85 б.]; Жылқышының үйінде (Қысқы түнде шеше мен бала) (1) [106, 207 б.]; Оқудағы қарындас (3) – ауыл (2), ауылшыл (1) [106, 226 б.], Ақ қала (1) [106, 211 б.] өлеңдерінде қолданылған:

Кесте 3.35

Орыс тіліндегі аудармалары	Түрік тіліндегі аудармалары
Аул	Avıl; köy
Аудармада:	Аудармада Avıl (4); köy (1):
Аул (2) Погоняй Лошадку, Сарсембай!.. [113, 83];	Avıl (2) Sür Atını, Sersembay [114, 239] anlatma yok;
Опущение (1) Колыбельная [113, 85];	Avıl (1) Beşik Şiiri [114, 225]: Avıl: 2-20 keçe evden meydana gelen yerleşmiş birirmi (Ауыл 2-20 дейін киіз үйден құралған тұрғылықты жер);
Аул (1) Четверостишия [113, 96];	
Аул (2) На Берегу Волги [113, 221];	
Аул (1) В Доме Табунщика (В Зимнюю ночь – мать и сын) [113, 223];	Avıl (1) Geçmiş Gün [114, 247]: Avıl: 2-20 keçe evden meydana gelen yerleşmiş birirmi (Ауыл 2-20 дейін киіз үйден құралған тұрғылықты жер).
Аул (2), аульная (1) Сестренка На Учебе [113, 226-227];	Köy (1) İbretli Sözleri [114, 317]: köy Farsça küy 1. isim Yönetim durumu, toplumsal ve ekonomik özellikleri veya nüfus yoğunluğu yönünden şehirden ayırt edilen, genellikle tarımsal alanda

3.35 – кестенің жалғасы

1	2
	çalışılan, konutları ve öteki yapıları bu hayata uygun yerleşim birimi, köylük yer, köy yeri.

Ауыл сөзі орыс тіліне барлық аудармаларда орыс тілінің фонологиясына бейімделіп дыбысы түсіріліп, аул деп натурализацияланып тәржімаланған. Түрік тіліне *Avıl* деп транскрипцияланып, мәтіннен тыс *Avıl: 2-20 keçe evden meydana gelen yerleşmiş birirmi* (Ауыл 2-20 дейін киіз үйден құралған тұрғылықты жер) деп қосымша түсіндірме арқылы аударылған. Тек *Mağarri сөздер* өлеңінің аудармасында ауыл сөзінің түрік тіліндегі функционалды эквивалентімен доместикацияланып тәржімаланған. Қазақ тіліндегі - ауыл, түрік тілінде – köy:

Köy (1) İbretli sözleri [114, s. 317]:

Ал, тарихи *ауылнай* сөзі ақынның *Қойшының аләуләйі* (2) [106, 215 б.] өлеңінде қолданылған:

Ылғи ғана құйрық пен бауыр жер едім,

Егер ғана мен де болсам *ауылнай, ауылнай*.

«Ауылнай тар. з.е. – отаршылдық кезеңдегі қазақ ауылдарын басқару мәселесімен айналысқан жергілікті билік иесі, биліктің ең төменгі сатысы – ауылбасы. А. ауыл деңгейіндегі саяси, шаруашылық және мәдени шараларды ұйымдастыру және реттеу мәселелерімен айналысты. А. лауазымына ХІХ ғ. басында патша үкіметінің «Сібір қазақтары туралы жарғысы» бойынша ашық дауыспен үш жылға сайланып отырған [95, 289 б.].

Орыс тіліне *аулнай* деп орыс тілінің фонологиясына, сосын морфологиясына бейімделіп тәржімаланады, әрі ешқандай түсіндірме берілмейді:

Я бы тоже курдюк вместе с печенью ел,

Если б был *аулнаем* в округе моей. Песня «айуля=ау» [113, с. 238].

Түрік, ағылшын тілдеріне аталмыш өлеңнің аудармасы жоқ. Бұл тарихи атаудың түрік, ағылшын тіліндегі анықтамасы Сөздікте Қосымшада көрсетілді.

Келесі тарихи көнерген сөз, қазақ хандығының тарихында ерекше орын алатын – *билер*. Би сөзі ақынның Мен кім? (1) [106, 203 б.]; Бір биге (3) [106, 105 б.]; Түркістан (2) [106, 188 б.], Өткен күн (1) [106, 85 б.] өлеңдерінде қолданылған:

Кесте 3.36

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аударма	Ағылшын тілінде
Мен кім?		Ben kimim	
Өзім - патша,	-	Padişah kendim, kadı kendim, <i>biy</i> (2)	-

3.36 – кестенің жалғасы

1	2	3	4
өзім - қазы, өзім - би, Қандай ессіз не қылдың деп тергейді? [106, 203 б.]	-	kendimim. Hangi akılsız ‘Ne yaptın?’ diye sorguya çekiyor. [114, s. 285] Biy: Kazakların örki hukukunu çok iyi bilen, Kazaklar arasındaki dâvâları, bu hukuk esaslarına göre halleden itibarşı kimse (Қазақтардың дәстүрлі құқықтық нормаларын жақсы білетін және қазақтар арасындағы қатынасты, дау-дамайларды соған сай реттейтін өте беделді тұлға).	-
Бір биге	Одному бию В. Антоновтың аудармасы	Bir biy’e	-
Ә, биіміз, биіміз, Түрленіп қапты үйіңіз... [106, 105 б.]	О бий! Воистину ваш дом Стал чашей, полною достатка. [113, с. 108];	A biyimiz, biyimiz! Eviniz güzellişmiş. [114, s. 301] Biy: Kazakların örki hukukunu çok iyi bilen, Kazaklar arasındaki dâvâları, bu hukuk esaslarına göre halleden itibarşı kimse (Қазақтардың дәстүрлі заңын жақсы білетін және қазақтар арасындағы даулы мәселелерді сол заң бойынша шешетін беделді тұлға).	-
Түркістан	Туркестан Б.ЖЫЛҚЫБАЕВТЫҢ	Türkistan	Turkistan

3.36 – кестенің жалғасы

1	2	3	4
	аудармасы		
Тұранның билері бар Тарағайдай, Сол биден Темір туған от боп ойнай [106, 188 б.].	Был в Туране средь биев мудрец Тарагай. Сын его Тамерлан возвеличил наш край...[113, с. 201].	Türân'ın Toragay gibi beyleri vardır... Temür, o beyin ateş olarak doğmuş oğludur [114, s. 269].	Turan has chieftains such as Taraghay. From whom Tamerlane was born lika a fireball [115, p. 39].
Өткен күн	-	Geçmiş gün	-
Ұзап кетпес артық іс, - Бітімге биге келеді [106, 85 б.].	-	Bir iş çıkarsa, iş fazla uzayıp gitmez...Anlaşmak için biye geliyor [3, s. 245]: Biy: Kazakların örki hukukunu çok iyi bilen, Kazaklar arasındaki dâvâları, bu hukuk esaslarına göre halleden itibarşı kimse (Қазақтардың дәстүрлі құқықтық нормаларын жақсы білетін және қазақтар арасындағы қатынасты, дау-дамайларды соған сай реттейтін өте беделді тұлға).	-

Орыс тіліне би сөзі барлық аудармада сол қалпында трансференцияланып тәржімаланған. Түрік тіліне транскрипцияланып, мәтіннен тыс қосымша түсіндірме берілген. Тек Түркістан өлеңінде биді *bey* деп аударарды. Түрік тілінің түсіндірме сөздігі бойынша *bey* (I)

1. isim Erkek adlarından sonra kullanılan saygı sözü (з.е., ер адамдардың атынан соң қолданылатын құрмет сөзі);
2. isim Erkek özel adları yerine kullanılan bir söz (з.е. ер адамдардың жалқы есімінің орнына қолданылатын сөз: Бір бей сізді іздеді).
3. isim Eş, koca(з.е. күйеу, жар):

4. isim Erkek sıfatlarının hemen arkasına eklenir (ер адамдарға қатысты сын есімдердің артынан қолданылады: Doktor bey. Damat bey).
5. isim, tarih Küçük bir toplumun veya küçük bir devletin başkanı (кішкентай бір қоғам немесе мемлекеттің басшысы).
6. isim, askerlik Komutan (з.е. әскери, командир)
7. isim, eskimiş Zengin, ileri gelen kimse, bay (I) (з.е. көнерген, Бай, танымал кісі).

Қалай болғанда да аудармашы өзі «Қазақтардың дәстүрлі заңын жақсы білетін және қазақтар арасындағы даулы мәселелерді сол заң бойынша шешетін беделді тұлға» деп анықтама бергендей bey сөзі қазақтың биіне, билер институтына теңесе алмайды.

Ал, ағылшын тіліне функционалды эквивалент көмегімен *chieftain* деп тәржімалайды. Сөздік бойынша chieftain:

Американдық ағылшын тілінде:

('tʃiftən)

countable noun

“A chieftain is the leader of a tribe”...the legendary British chieftain, King Arthur (саналатын з.е., Чифтейн - тайпаның көшбасшысы...Аңызға айналған ағылшын чифтейні - Артур патша)

Британдық ағылшын тілінде:

('tʃi:ftən, -tɪn)

1. the head or leader of a tribe or clan

2. the chief of a group of people (Collins dictionary n.d.) [158].

Ағылшын тілінде де бұл сөзбен бидің атқаратын елде билік жүргізу, даулы мәселелерді шешу тәрізді ұқсас функциялары болғанымен, толықтай қазақ даласының билер институтын суреттей алмайды.

Патшалық Ресейдің қол астына өткеннен кейін пайда болған әкімшілік билік атауларының бірі - *болыс, болыстық* Жатыр (1) *болыстық* [106, 34 б.]; *Қазағым* (1) *болыстық* [106, 46]; *Қойшы бала мен күшік (болыс)* (3) [106, 201 б.]; *Қойшының әләуләйі (болыс)* (2) [106, 215 б.] өлеңдерінде аса жағымсыз сарында, үнемі қарын қамын ойлайтын образда қолданылады:

Кесте 3.37

	Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы
1	Жатыр өлеңі	Мой народ Қ. Бакбергеновтың аудармасы
	Байларың мыңды айдаған шалқып жатыр, Бар малын <i>болыстыққа</i> сарқып жатыр [106, 34 б.].	Богатство транжиря, богатые <i>рвутся во власть</i> , Ничем не гнушаясь, - дай властью потешиться всласть! [113, с. 7]
2	Қазағым өлеңі	Мой казах А. Соловьевтың аудармасы
	Тасталық <i>болыстыққа</i> таласуды, Таласып, жаман кезбен қарасуды	Место <i>волостного</i> поделить – Значит, друг на друга злость излить

3.37 – кестенің жалғасы

1	2	3
	[106, 46 б.].	[113, с. 28].
3	Қойшы бала мен күшік	Мальчик-чабан и щенок Т. Васильченконың аудармасы
	Бір бағыланды сойғызып, Іргеге жастық қойғызып, Үйіне <i>болыс</i> кеп отыр. Бір бала отыр анадай, Беті-қолы қара май, Көзі <i>болыс</i> көзінде. Сонда <i>болыс</i> ыңқ етіп, Үйдің ішін мұңкітіп, «Өһ!» деп бір кекірді [106, 201 б.].	Подушки разложив для <i>волостного</i> , Подав ему барашка молодого, Хозяин угощает гостя всласть. А у двери малчишка неугодный, На нем одежда грязная, худая. На <i>гостя</i> он глядит, слюну глотая... А <i>волостной</i> рыгнул, воняя ртом. [2, с. 216-217];
4	Қойшының әләуләйі	Песня «айуля=ау» Т. Васильченконың аудармасы
	Әләуләй, әләуләй, әләуләй! Ылғи ет жеп жүреді елде <i>болысың-ай</i> . <i>Болыс</i> болсам, арманым не, уа, шіркін! Бірақ мына қойды кім бағар, кім бағар?[106, 215 б.]	Айулэй, айулэй, айулэй, айулэй! Мясо жирное ест <i>волостной</i> у людей. Ну а если б я стал <i>волостным</i> ?...О, мечты! Кто б тогда на джайляу овец выгонял? [2, с. 238].

Ең бірінші Жатыр өлеңінің аудармасында болыстыққа ұмтылуды *рваться во власть* деп модуляция әдісімен тәржімалайды. Яғни, болыстық деген сол билік. Қалған жағдайлардың бәрінде *волостной* деп тәржімаланған. Жалпы, болыстықтың өзі Ресей империясынан келген әкімшілік билікті ұйымдастыру формасы: «Волость — нижняя единица административно-территориального деления на Руси, в Великом княжестве Литовском до начала XV века, и в России с конца XVIII века в сельской местности» [159, с. 191]. Болыс деген сөздің осы волосттың керісінше қазақ тілінің фонологиясына бейімделген нұсқасы. Түрік, ағылшын тілдерінде бұл өлеңдердің аудармасы жоқ. Сөздікте Қосымшада аталмыш тілдерде анықтамалары берілді.

Байлар да – дәстүрлі қазақ қоғамындағы дәулетті әлеуметтік топ болатын. 20 ғасырдың 30-жылдарындағы сталиндік режим, большевиктердің таптық

қысымы бүкіл қазақ этносының трагедиясына айналды, байлар мен кулактарды тап ретінде жойды. Ақынның *Үйдегі үнсіз қарындас*, *Жазғытұры* өлеңдерінде қолданысқа түседі. Бірінші өлеңде қарындасын сипаттай келе, соңында ақыры бір бай сатып алады-ау деп ой толғайды:

Әкеңменен қол соғып,
Алады-ау сатып сасық бай [106, 208 б.].

Орыс тіліне дәл солай *бай* деп трансференцияланып, форенизацияланады:
Все решит обычный случай:

По рукам с отцом ударив,
Тебя купит *бай* вонючий,
Как овцу берут в отаре [113, 224 б.].

Жазғытұры өлеңінде байлардың жылқы шаруашылығына қатысты тірлігін суреттеледі:

Ұлы *бай* жылқы қамап, қыл күзеуге
Белсенген жылқышыға ноқталатып [106, 36 б.].

Орыс тіліне:

Лошадей арканят в *байском* табуне,
Их взнуздать и укротить спешат. Весенняя пара [113, с. 11]

Түрік тіліне *zengin* – бай деп функционалды эквивалентімен тәржімаланады:

Büyük *zengin*, at sürüsünü karatıp, gayretli at çobanına yularla yakalatıp atlarını killarını kırktırır [114, s. 45].

Тарихи мәнмәтінде де, бертін келе өзінің семантикалық аясын біраз тарылтқан *батыр* сөзі ақынның Айға (1) [106, 87 б.]; Қазақ тілі (2) [106, 78 б.], Жер жүзіне (1) батыр жүрек [106, 79 б.]; Бесік жыры (1) батыр жан [106, 92 б.]; Жәй әншейін ойын ғой (2) [106, 173 б.]; Орал тауы (2) [106, 56-57 б.] өлеңдерінде қолданылған:

Кесте 3.38

	Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аударма	Ағылшын тіліндегі аудармасы
1	Айға	Луне Л.Шашкованың аудармасы	Ау'а	To the moon
	Жас едім, жалынды едім, <i>батыр</i> едім, Қолыма қонып еді ол уақыт бақ [106, 87 б.].	Юность дала мне и силу, и <i>смелость</i> , Счастье мне голову позолотило [113, с. 78].	Genç idim, ateşli idim, <i>kahraman</i> idim. O vakit talih kuşu koluma konmuş idi [114, s. 201]	I was young, I was fiery, I was a fearless <i>hero</i> , At that time the fortune was landed on my hand.

3.38 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
				[113, p. 87]
2	Қазақ тілі	Родной язык С.Мнацаканяның аудармасы	Kazak dili	-
	Күш кеміді, айбынды ту құлады, Кеше <i>батыр</i> – бүгін қорқак, бұғады. Асқар Алтай — алтын ана есте жоқ, <i>Батыр</i> , хандар — асқан жандар ұмытылды! [106, 78 б.]	Неужто навсегда иссякли силы? Бегут <i>батыры</i> , бросив знамена... Неужто золотая мать забыта, И загнаны <i>великие</i> в тупик? [113, с. 68]	Kuvvet azaldı, heybetli bayrak yere düştü. Geçmişin <i>kahramanı</i> bugün korkak, saklanıyor. Altın anamız olan yüksek Altay Dağları hatırda yok; <i>kahraman hanlar</i> , büyük adamlar unutuldu. [114, s. 257-258]	-
3	Жер жүзіне	Всему миру... Б. Қанапияновтың аудармасы	Yer yüzüne	-
	Талай тайғақ, тар кешуде таймаған <i>Батыр</i> жүрек, қайрат енді алдай ма?! [106, 79 б.]	Если только натягивал я тетиву – <i>Уповал я на</i> <i>сердце</i> , прищуря свой глаз [113, с. 69]	Birçok kaygan ve dar geçitte kaymayan <i>kahraman</i> yürek ve gayret, şimdi aldatır mı? [114, s. 259]	
4	Бесік жыры	Колыбельная Т. Фроловскаяның аудармасы	Beşik şiiri	-
	Қайнап қаның, <i>Батыр</i> жаның Ерікке ұмтылар [106, 92 б.].	Выйдешь на врага. Как <i>батыр</i> народа Зовоюй свободу... [113, с. 87]	Senin kanın kaynaуыр, <i>kahraman</i> canın hürriyete atılır [114, s. 225].	
5	Орал тауы	Горы урала В. Антоновтың аудармасы	Ural dağı	-
	Қорықпайтын таудан, тастан <i>батыр</i> түрік		Dağdan ve taştan korkmayan <i>kahraman</i> Türk,	

3.38 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
	Қойныңа жайыменен кіріп еді. Қосылып <i>батыр</i> түрік балалары, Таптатпа, жолын кесіп, тізгінге Орал. [106, 56-57 б.]	<i>Храбрый</i> тюрөк лелеял красу этих мест, Кочевал не во вред ей, с опаской. Дети <i>тюрков-батыров</i> , у топчущих нас Перехватим	koynuna yaуı ile girmiřti. <i>Kahraman</i> Türk çoçukları! Birlesip, Ural'ı çıĝnetmeyiniz! Düşmanın yolunu kesip dizgine sarılınız! [114, s. 261; 263]	-

Демек орыс тіліндегі аудармаларда батыр сөзін *батыры*, *батыр народа*, *тюрков-батыров* деп трансференция, жартылай калькалау әдістерімен, сондай-ақ, *смелость*, *храбрый* деп, хандар мен батырларды жалпы *великие* деп модуляция көмегімен тәржімаланғанын көреміз. Түрік тіліне барлық жағдайда *kahraman* деп мәдени эквивалентімен аударылады. Түрік тілінің түсіндірме сөздігі бойынша *kahraman* зат есім де, сын есім ретінде де қолданысқа түседі. Сын есім ретіндегі мағынасы: «sıfat. Savaşta veya tehlikeli bir durumda yararlık gösteren (kimse), alp, yiğit (сын е. Соғыста немес қауіпті бір жағдайда пайдасы тиген (адам), алып қаһарман) [118]. Ағылшын тілінде ерекше ерлік көрсеткен адамды атайтын *hero* сөзімен тәржімаланады. Яғни, орыс тілінде доместикация және форенизация аралас қалпында қолданысқа түссе, түрік және ағылшын тілінде толық доместикация орын алған. Ежелгі жаугершілік замандарда қандай да болмасын халықтың жауға шапқан батырлары болған. Оларды құрмет тұтқан. Әр халықтың тілінде өзгеше аталғанымен, мағынасы бір. Кейбір мағыналық қабаттардың өзгешелігін есепке алмағанда бұл сөзді де төрт тілдегі универсалийлер қатарына енгізуге болады, Мысалы, батырлар қазақ халқында жеке әлеуметтік топ болған, атадан балаға берілетін кәсіп ретінде қарастырылған.

Тарихи қазақ қоғамындағы орын алған тағы да бір әлеуметтік топ – *төрелер*. Ақынның Жатыр (1) [106, 34 б.]; Жәй әншейін ойын ғой... (1) [106, 172 б.] өлеңдерінде қолданылған. Бірінші өлеңде ақын:

Біреулер оқып *төре* болып жатыр,

Шен алып, бақыт құсы қонып жатыр.

Ұмытып өзін- өзі бұл сабазың,

Жұртына қарсы таяқ соғып жатыр, - деп жазады.

Орыс тіліндегі аудармада *белая кость* деп мәдени эквивалентпен аударылған:

Чиновники все из себя образованных гнут,

В усердьѣ чрезмерномъ любого за пояс заткнут.

Мы – гордость, мы – цвет, мол, мы – *белая кость*,

И кроткий, покорный народ подставляют под кнут [113, с. 7].

Орыс тіліндегі фразеологиялық сөздік бойынша *белая кость* дегеніміз:

«Устар. Человек знатного происхождения или принадлежащий к привилегированному сословию в дореволюционной России» [160, с. 54].

Төрелер де өздерін ақсүйектер қатарына жатқызған. Түрік және ағылшын тілдерінде бұл өлеңнің аудармасы жоқ. Сөздікте төре сөзінің анықтамалары түрік және ағылшын тілдерінде берілген. Заманауи қазақша-ағылшынша сөздікте төре сөзіне төмендегідей анықтама берілген: *Tore hist. aristocrat; having sultan's origin hist* [121, 373].

Келесі тарихи *хан* сөзі Түркістан (5) [106, 187; 189 б.]; Қазақ тілі (1) [106, 78 б.] өлеңдерінде көрініс тапқан:

Кесте 3.39

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аудармасы	Ағылшын тіліндегі аудармасы
Түркістан	Туркестан Б. Жылқыбаевтың аудармасы	Türkistan	Turkistan
Тұранды түгелімен билеп тұрған Ертеде ертегі <i>хан</i> Афрасияб.	Первый <i>хан</i> , в государство собравший Туран, Мудрый Афрасиаб с нами вечно живет!	Geçmişte Tūrân'ı bütün olarak idare eden efsânevi <i>han</i> , Afrâsyâptır.	Afrasyap was the legendary <i>khan</i> [or ruler] Who reigned over the entire Turan.
Қазақтың қасқа жолды Қасым <i>ханы</i> Тұранның талай жерін билеп тұрған.	Полководец и мудрый <i>правитель</i> Касым Под знамена собрал самых храбрых сынов.	Kazağın, kolay anlaşılır kanunları olan Kasım <i>Han</i> 'ı, Tūrân'ın bir çok yerlerini idare etmiştir.	The evenhanded Qasim <i>Khan</i> of the Kazaks Has reigned most of Turan's land.
Әділ <i>хан</i> аз болады Назардайын, Алашқа Есім <i>ханның</i> жолы дайын.	<i>Хан</i> Назар справедливый! Такого уж нет! Есим <i>хан</i> дал Алашу дорогу и свет.	Nazar <i>Han</i> (1) kadar âdil han az bulunur; Alaç'a Esim <i>Han</i> 'ın (2) kanunları uygundur.	There can be only a few fair <i>khan</i> like Nazar ⁷ The codes of Esim <i>Khan</i> are suitable to Alash.
Тәукедей данышпан <i>хан</i>	Тауке-правовед, самый первый из	Tevke <i>Han</i> (3) gibi dâhî bir <i>han</i> ,	The wise <i>ruler</i> Tevke gathered His grand

3.39 – кестенің жалғасы

1	2	3	4
кұрған екен Басында Күлтөбенің Құрылтайын [106, 187; 189 б.].	<i>ханов,</i> На горе Культобе всех собрал на Совет[113, с. 200; 201];	kurultayını Köl Töbe'nin başında toplamıştır. (1), (2), (3): Kazak hanlarının isimleri [114, s. 169].	assembly on the top of Kol Tobe [115, p. 38].
Қазақ тілі	Родной язык С.мнацаканяның аудармасы	Kazak dili	-
Асқар Алтай — алтын ана есте жоқ, Батыр, <i>хандар</i> — асқан жандар ұмытылды! [106, 78 б.]	Неужто золотая мать забыта, И загнаны <i>великие</i> в тупик [113, с. 68].	Altın anamız olan yüksek Altay Dağları hatırda yok; <i>kahraman</i> <i>hanlar</i> , büyük adamlar unutuldu [114, s. 258].	-

Хан сөзі түркі-моңғол халықтарының барлығына ортақ мемлекет басқарған билік иесінің атауы болғандықтан, дүниежүзі тарихын оқып, танитын барлық халықтарға жақсы таныс, барлық тілде қабылданып, орныққан аудармасы бар атау. Орыс тіліне Түркістан өлеңінде хан деп, тек бір жағдайда правитель деп генерализация әдісімен тәржімаланған. Қазақ тілі өлеңінің аудармасында батыр, хандарды великие деп модуляция әдісімен тәржімалайды. Түрік тілінде Түркістан өлеңінің аудармасында түгелдей *han* деп тәржімаланған. Бұл сөз түрік тілінің түсіндірме сөздігінде де бар. Тек Қазақ тілі өлеңінің аудармасында бір түсініспеушілік орын алған. Ф. Тамир өлеңнің латын әліпбиімен түпнұсқасын көрсеткен кезде де батыр хандар деген екі сөздің арасында үтір орын алмаған. Сонда батыр сөзі ханның анықтаушы ретінде орын алған. Аудармада да дәл солай батырды жеке зат есім емес, батыр хан - *kahraman han* деп тәржімалаған. Ағылшын тілінде Түркістан өлеңінің аудармасында қабылданып, жалпыға танылған, сөздіктерінде орын алған *Khan* деп көрініс тапқан. Бірінші рет аудармада кездескенде аудармашы мәтін ішінде *khan* [or ruler] (хан немесе билеуші) деп қосымша түсініктеме береді [161, 201]. Және де the wise ruler Тевке – дана билеуші Тәуке деп, ханды орыс тіліндегідей билеуші деп жалпылап аударды.

Хандық сөзінің де барлық тілде қабылданып, танылған аудармалары бар. Орыс тілінде – *ханство*, түрік тілінде – *hanlık*, ағылшын тілінде – *khanate*. Тек орыс тілінде бұл реалия омиссияға ұшыраған:

Кесте 3.40

Түркістан	Туркестан	Türkistan	Turkistan
Арыстан елге Отан болған Тұран, Тұранда қазағым да хандық құрған [106, 187 б.].	Был Туран древней родиной рыцарей-львов. Он остался таким, он пребудет таков! [113, с. 201]	Türân, arslan bir millete vatan olmuş...Türânda Kazağım da <i>hanlık</i> kurmuş [114, s. 271].	Turan become fatherland for lion- hearted people My Kazak has formed a <i>khanate</i> too [115, p. 41].

Төрт-түлік мал атаулары

Төрт-түлік мал қазақ халқының өмірінде ерекше орын алды. Халық әрқайсысының пірін атап, қыр-сырын жіті біліп, ұрпағын «Малды аяқпен теппе» деп тәрбие берді. Балаларын малдың төлдерінің атауымен жақсы көрді. Қозым, құлыным деді. Ал, ботаның мөлдіреген көзіндей жанары бар қыз балаларға Ботагөз деп ат қойды. Көзі ботадай деп теңеді. Ботам деп жақсы көрді. Мағжан ақын поэзиясында да бота сөзі үнемі осындай сарында N...Альбомына (1) [106, 159 б.]; Ата, бата (1) балаға қатысты [106, 212 б.]; Батқан күн, атқан таңның жыры (1) * бота көзді [106, 95 б.]; Гүлсім ханымға (2) бота көз [106, 125 б.]; Айрылғанда (Ғ..ға) (1) бота көзім [106, 160 б.]; Тірілдім (2) бота көз [106, 170 б.] өлеңдерінде қолданыс тапқан:

Кесте 3.41

	Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аудармасы	Ағылшын тіліндегі аудармасы
1	Гүлсім ханымға	Гульсум-ханум Қ. Бақбергеневтың аудармасы	Gülsüm hanım'a	To lady gülsim
	Бота көз, сиқырлы сөз Гүлсім ханым, Бота көз, сиқырлы сөз ханым Гүлсім..... [106, 125 б.]	Глаза верблюженка, волшебные речи – Гульсум! Глаза верблюженка, волшебные речи – Гульсум! [113, с. 132]	Bota (1) gözlü, sözleri sihirli Gülsüm Hanım! Bota (1) gözlü, sözleri sihirli Gülsüm Hanım! Devenin yavrusu (Бота: түйенің төлі). [114, s. 61]	Oh, pretty- eyed, sweet- voiced Lady Gülsim! Oh, pretty- eyed, sweet- voiced Lady Gülsim! [115, p. 61]
2	N...альбомына	-	...’in albümüne	-

3.41 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
	<i>Бота</i> көзді, Жібек сөзді ғарышқа Кетті ұшып.... [106, 159 б.]		Bota (1) gözlü, ipek sözlü uçup Arş'a gitti. [114, s. 135]: Deve yavrusuna bir yıllık olana kadar verilen ad (Түйе төліне бір жасқа толғанша берілетін атау).	
3	Батқан күн, атқан таңның жыры	Песня закатного солнца, рассветной зари В. Антоновтың аудармасы	Batan güneşin, atan tanın ağıtı	
	Бота көзді бұраң бел, Жіберші жақын қасыңа! [106, 95 б.]	Верблюженок темноокий, Дай подсяду поближе я [113, с. 92]	Botagözlü, ince belli güzel! Sana yakın gönder [114, s. 181].	
5	Айрылғанда (ғ..ға)	При расставании Л. Шашкованың аудармасы	Ayrıldığımızda (g'ye)	-
	Бота көзім, өлтіріп кет қолыңнан! Тірі тастап кетіп мені нетесің? [106, 160 б.]	Мой верблюжонок, душу взяв с собою, Зачем меня живым ты оставляешь? [113, с. 181]	Bota (2) gözlüm! Beni diri halde bırakıp ne yapacaksın? [114, s. 105]: Bota: Devenin yavrusu (Бота: түйенің төлі);	
6	Тірілдім (2)	Живу заново С. Мнацаканяның аудармасы	Dirildim [3, 109]	-
	«Сүйем!» - дейді бота көзі мөлдіреп, Жасын төкті, жасын	«Люблю!» - душа мне говорила, И я ее боготворю.	Bota gözü yaşla dolup 'Seviyorum'	-

3.41 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
	іштім, бал іштім. Деп сыбырлады алма ерні елбіреп, Бота көзде ыстық жасы мөлдіреп [106, 170 б.].	[113, с. 190] - түпнұсқа 11 шумақ, аударма 9 шумақ. Дәл осы шумақ түсірілген.	dedi, gözyaşı döktü. Göz yaşını içtim, bal içtim oldum. Elma dudağı kırıldayıp, bota gözü yaşla dolup... [114, s. 109]	

Орыс тіліне бота көздің барлығы *глаза верблюженка, верблюженок* деп тәржімаланған. Жалпы, орыс халқына *верблюженок* деп жақсы көріп, сүйсіну ұғымы таңсық емес. Бірақ түрік тіліне *bota* деп транскрипциялап, мәтін соңында «Bota: Devenin yavrusu (Бота: түйенің төлі)» деп қосымша түсінік берілген. Себебі түрік халқында ондай түсінік жоқ. Ағылшын тілінде де адамның көзін ботаға теңеу ұғымы жоқ болғандықтан аудармашы *pretty-eyed* (сұлу көзді) деп тәржімалайды.

Тұлпар сөзі де ақын поэзиясында өте жиі қолданылады. Түркістан (1) [106, 189 б.]; Алыстағы бауырыма (1) [106, 72 б.]; Есімде тек таң атсын! (1) [106, 58 б.]; Бесік жыры (1) [106, 92 б.]; Тез барам (1) [106, 75 б.]; Жаралы жан (1) [106, 76 б.]; Мен жастарға сенемін (1) [106, 82 б.]; Сүйгенім анық (1) [106, 37 б.]; Мен кім? (1) [106, 97 б.]; Төбет (1) [106, 107 б.]; 3...ға (1) ауыспалы мағынада [106, 139 б.] өлеңдерінде орын алған:

Кесте 3.42

Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аудармасы	Ағылшын тіліндегі аудармасы
Тұлпар Аудармада: Тұлпар (1) (заглавной буквой в середине текста) ТҮРКЕСТАН [113, 202]; Скакун (1) ДАЛЕКОМУ БРАТУ [113, 63]; Скакун (1) КАК ТОЛЬКО СОЛНЦЕ ВЗОЙДЕТ [113, 45]; Тұлпар (1) заглавной буквой Кольбельная [113, 86]; Конь (1) Я СПЕШУ [113, 65];	Tulpar Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген): Tulpar (1) TÜRKİSTAN [114, 271]: Çok hızlı koşan afsânevi at (Өте жылдам шабатын аңыз ат). Tulpar (1) UZAKTAKİ KARDEŞİME [162, 265]: Çok hızlı koşan afsânevi at. Tulpar (1) AKLIMDA... TEK TAN AT SIN [114, 249]: Çok hızlı koşan afsânevi at. Tulpar (1) BEŞİK SİİRİ [114, 227]: Çok hızlı koşan afsânevi at.	3.e. winged horse; like winged horse тұлпардай. <i>Kazakh-English Dictionary, 378</i> Аудармада: Legendary mustang (1) TURKISTAN [115, 41]; stallion Buraq (1) TO MY BROTHER IN DISTANCE [115, 69]: Buraq: is a steed in Islamic mythology, a creature from the heavens that transported the prophets. Most notably Buraq carried the Islamic prophet Muhammad from Mecca to Jerusalem and back during the Mi'raj (Night Journey to Heaven).

3.42 – кестенің жалғасы

Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аудармасы	Ағылшын тіліндегі аудармасы
Тулпар (1) Я ВЕРЮ В МОЛОДЫХ [113, 75];	Tulpar (1)TEZ VARIYORUM [114, 255]: Çok hızlı koşan afsânevî at.	stallion (1) I BELIEVE IN YOUTH [115, 77]
Тулпар (1) ПОСВЯЩЕНИЕ ЗЕЙНЕП [113, 154];	Tulpar (1)YARALI CAN [114, 207]: түсініктеме жоқ	
Скакун (1) ПЕС [113, 107].	Tulpar (1)BEN GENÇLERE GÜVENİÜYORUM [114, 287]: Çok hızlı koşan afsânevî at. Tulpar (1)GEÇMİŞ GÜN [114, 247]: Çok hızlı koşan afsânevî at. Tulpar (1) BEN KİMİM [114, 285]: Çok hızlı koşan afsânevî at. Tulpar (1) ERKEK KÖPEK [114, 297]: Çok hızlı koşan afsânevî at. Tulpar (1) Z...YA [114, 103]: Çok hızlı koşan afsânevî at.	

Тұлпарды орыс тіліне *конь*, *скакун* деп доместикациялап, кей жағдайда *тулпар* деп форенизациялап тәржімаланғандығын көреміз. Түрік тілінде *tulpar* деп транслитерациялап, үнемі мәтін соңында Çok hızlı koşan afsânevî at (Өте жылдам шабатын аңыз ат) деп түсініктеме берген [163, 200]. Ағылшын тіліне *legendary mustang* (аңызға айналған мустанг) деп дескриптивті эквивалентпен және *stallion Buraq* деп, мәтін соңында қосымша ақпарат беріп тәржімалайды.

Бағлан - ерте туған семіз қозы. Бағланның еті жұмсақ әрі тәтті болатындықтан, оны көбіне сыйлы қонаққа сояды. “Бағлан” сөзі “семіз” деген ұғымды білдірген. Заман өте келе “бағлан қозы” тіркесі ықшамдалып Бағланға айналған. Батырлық жырларда кездесетін: “Бал татыған бағлан” деген өлең жолдары осының айғағы [164, 123 б.]. Бағлан атауы ақынның *Қойшы бала мен күшік* өлеңінде қолданылған.

Бір бағыланды сойғызып,
Іргеге жастық қойғызып,
Үйіне болыс кеп отыр [106, 201 б.].

Орыс тіліне аудармашы барашек молодой деп сипаттап аударды:

Подушки разложив для волостного,
Подал ему *барашка* молодого,
Хозяин угощает гостя власть [113, с. 216].

Түрік және ағылшын тілдерінде де малға қатысты мұндай арнайы атау жоқ. Сол себепті тек дескриптивті аударма амалына жүгіну мүмкін.

Діни реалиялар

Ақын поэзиясында діни реалиялар өте жиі көрініс тапқан. Мысалы, Көкшетау өлеңінде ақын діни реалия Арсыны атайды. Әрі өлең соңында мәтіннен тыс ¹Арсы – Алла тағыз деп түсінік беріледі:

Аяқ басып Арсыға¹
Жүгіріп барып қарсына,
Тәңірінің тілін ұғамын.

Орыс тіліне аталмыш ұғым божий чертог деп аударылады:

Стопы направив к божьему чертогу,
Пойму я небо и ответу Богу –
Язык его понятен станет мне!

Сөздік бойынша: «ЧЕРТОГ, чертога, муж. (книжн. поэт. ритор.). Большое, пышное, великолепно убранное помещение, великолепное здание, дворец» [165, с. 496].

Демек, орыс тіліне модуляция әдісімен тәржімаланған. Алланың тағыз қайда? Тақ патшада болады, патша сарайда өмір сүреді. Осындай логикалық байланыс туындайды.

Түрік тілінде бұл атаудың толық эквиваленті бар:

Arş'a ayak basıp, huzuruna varıp diz çöküp Tanrım'ın dilini anlarım.

Arş (1) КӨКҚЕ ТАҰ [3, с. 18].

Сөздік бойынша:

Arş isim, din bilgisi, Arapça 'arş

İslam inanışına göre göğün en yüksek katı (з.е., діни, Ислам дініне сай аспанның ең үстіңгі қабаты) [121].

Арсыны Мағжан ақын Алланың тағыз деп атайды, түрік тіліндегі сөздікте аспанның ең үстіңгі қабаты деп түсіндіріледі. Жалпы құдай, тәңір үнемі көкпен, аспанмен байланыстырылған. Тәңіріден де бір нәрсе тілегенде үнемі алақанын жайып, көкке қарап тілеген. Жалпы құдай жоғары күштің билігі ретінде тура мағынасында адамдардан жоғары тұратын, көкпен байланыстырылады, ал тозақ, зұлым күштер Жердің астында. Ал, ағылшын тіліне бұл діни ұғымды түсіндіріп немесе сипаттап аударуға болады. Немесе орыс тіліндегідей *God's palace* деп тәржімалау әбден мүмкін.

Адам ата Әйел (1) [1, 136 б.] өлеңінде қолданылған:

Қылмыстан жазып Тәңіріге,
Қарсы келіп әміріне,
Қуылды *Адам* жұмақтан.

Орыс тіліндегі аудармасы:

Когда на землю изгнан был *Адам*,
сказал Господь: «Я за грехи воздам!»

Демек, орыс тіліне трансференцияланған деп айтуға болады. Бірақ орыс, түрік, ағылшын тілдерінде де Жер бетіндегі алғашқы адам туралы түсінік бар. Түрік тілінде аудармада *Âdem* (1) Kadın [2, с. 149] деп көрініс тапқан. Ағылшын тілінде аталмыш өлеңнің аудармасы жоқ, бірақ *Adam* деп айтылады.

Келесі діни реалия - *рақмет* сөзі. Рақмет деген [162, 214 б.]. Ақынның Әйел (1) [106, 136 б.]; Жауға түскен жанға (1) [106, 81 б.], Тәңірі (1) [106, 136 б.] өлеңдерінде қолданылған.

Кесте 3.43

	Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аударма
1	Әйел	Женщина Р. Тамаринаның аудармасы	Kadın
	Жасты көріп, Жаратқан, Ыстық дария боп аққан, Ашты <i>рақмет</i> есігін [106, 136 б.].	...унять не в силах горькие рыдания, что внял его страданиям Творец и, гнев сменив на милость наконец, раскрыл Адаму двери <i>воздаянья</i> [113, с. 149].	Yaradan, sıcak ırmak olup akan göz yaşını görüp, <i>rahmet</i> esiğini açtı [112, s.165].
2	Жауға түскен жанға (м. Д. – ға хат)	Попавшему к врагу (Письмо к М. Д.) А. Соловьевтың аудармасы	Düşmanın eline düşen dosta (Mircakıp Duvlat'a mektup)
	Мейірімі кең күшті Ием, Сорлы жұртты оң баста. Дұшпан – құлаш, біз – сүйем, <i>Рақмет</i> ұшқынын таста! [106, 81б.]	О, Создатель всех миров, <i>Ты народу помоги.</i> Мы – лишь горстка храбрецов, Но бесчисленны враги [113, с. 72].	Mehrameti çok olan Rabbim! Bahtsız yurdumuzu doğru yola götür. Düşman kulaç, biz parmağız, <i>rahmet</i> kivılcımını ateşle [112, s. 193].
3	Тәңірі	Тенгри А. Ширяевтың аудармасы	Tanrı
	Соншама кең <i>рахметтен</i> күр тастайтын, Баласы алты Алаштың - біз не қылдық? [106, 136 б.]	От веку живем без твоей <i>благодати</i> , <i>Потомки Алашей</i> , - в чем наша вина? [113, с. 79]	O kadar geniş <i>rahmetten</i> nasipsiz bıraktığın Altı Alaç'ın(1) evlâdı ne yaptık [112, s. 205]. Altı Alaç: Bütün Kazaklar.

Орыс тіліне рақмет сөзі воздаяние, благодать деп, және ты помоги народу деп тәржімаланған. Ақын *Жаратушы Иесінен жұртына Рақмет ұшқынын*

таста деген тілегін орыс тіліне аудармашы *О, Создатель ты помоги народу* деп модуляциялық трансформация көмегімен аударарды. Ал, енді *воздаяние* және *благодать* сөздерінің түп-төркініне үңілсек:

«Благода́ть — одно из ключевых понятий христианского богословия, рассматривается как дар для человека от Бога, подаваемый исключительно по милости Господа, без всяких заслуг со стороны человека [1] и предназначенный для его спасения и освящения («возрастания в благодати»). Благодать понимается как действительное снисхождение Бога к человеку, действие Бога, изменяющее сердце человека, и само свойство Бога, указывающее на Его доброту и милосердие. В представлении о благодати сочетается понимание её одновременно как деяния и как силы». Яғни, *благодать* сөзі де рақмет тәрізді діни мәнмәтінге қатысты, адамның еш қатысынсыз, оған берілетін құдайдың сыйы, мейірімі. Ал, *воздаяние*: (книжн.устар.). Возмездие, кара или награда за поступки. Воздаяние за заслуги. Наградить в воздаяние заслуг. Воздаяние за преступление [124].

Демек, *воздаяние* адамның қандай да бір іс-әрекетіне қарай болатын марапат, сый немесе жаза. Ал, *благодать* сөзі Алланың нұры деген ұғымды білдіретін рақмет сөзіне ең жақын мәдени (діни) эквивалент екенін көреміз. Жалпы аудармашылар модуляция, мәдени эквивалент амалдарын қолданып, доместикация стратегиясын ұстанған. Ал, түрік тіліне аудармашы *rahmet* деп аударарды. Түрік тілінің сөздігі бойынша *Rahmet* Арапша *raḥmet* 1. isim Birinin suçunu bağışlama, yarlıgama, merhamet etme (біреудің кінәсін кешіру, мейірім) деген мағынаны білдіреді. Немесе *Tanrı'nın acıması, bağışlaması, yardımı* (Тәңірдің мейірімі, кешірімі, көмегі). Демек, толық мәдени эквиваленті бар. Әрі ол заңдылық та себебі екі халық ортақ дінді ұстанады. Ағылшын тілінде бұл өлеңнің аудармасы жоқ, бірақ болашақ аудармаларда *Rakhmet is the mercy of Allah* деп дескриптивті эквивалентпен тәржімалауға болады.

Келесі діни мәнмәтінге жақын сөз – *рия*. Ақын шығармашылығында сын есім түрінде *риялы* деп қолданылады. *Риялы* с.е. (ораза) – арабша: сөз бен істің қабыспауы, екіжүзділік [1, 99 б.]. Ал, *рия* теолингвистикалық сөздік бойынша:

«РИЯ [ар. рия ریا – [з а т. Алла ризалығы үшін емес, адамдар көрсін деп, мақтанғыш үшін орындалатын амал. Пайғамбарымыздың рияға байланысты көптеген ескертулері бар (А.Ә.Түкетаев, Рия деген не?, ihsan.kz)» [166, 115 б.].

Өлеңнің түпнұсқасы мен аудармаларына назар қойсақ:

Кесте 3.44

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аударма
Мағарри сөздер	Четверостишия В. Антоновтың аудармасы	İbretli sözler
<i>Риялы</i> ораза, намазбен Өзіңді өзің алдама! Әдейі қойсаң, онан да	Оразою и намазом Не задабривай творца,	<i>Riyâlı</i> oraç ve namazla kendi kendini aldatma! Kasten

3.44 – кестенің жалғасы

1	2	3
Көп жақынсың Аллаға!	Отличит Всевышний разом <i>Верящего от льстеца</i> [114, с. 96].	bıraksan, riyâlı oruç ve namaz kılanlardan Allah'a daha yakınsın. [113, s. 319]

Түрік тілінде толық эквивалент бар: Riya isim, (riya:), Арапша riyā İkiyüzlülük (рия з.е., екіжүзділік) [167]. Орыс тілінде аудармашы фокусты *льстец* деп ораза мен намазды орындаушы адамға ауыстырады. Бірақ мағына сол қалпында сақталады.

Ал, *шүкір* сөзі ақынның Үйдегі үнсіз қарындас (1) [106, 208 б.]; Оқудағы қарындас (1) [106, 210 б.] өлеңдерінде қолданылған. Сөздік бойынша шүкір: «ШҮКІР [ар. шукр الشكر – алғыс] – өзінің жағдайына разы болып, Құдайға алғыс айту» [168, 190 б.].

Орыс тіліндегі аудармалары төмендегідей:

Кесте 3.45

	Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы
1	Үйдегі үнсіз қарындас	Молчаливая сестренка В. Антоновтың аудармасы
	« <i>Шүкір</i> » деп шапшаң айтпайсың, «Үш-ш-ш» дейсің асықпай. Жуырда жауап бермейсің, Жігерді жүн ғып жасытпай [106, 208 б.].	Ты тиха и молчалива, Никогда « <i>шукур</i> » ¹ не скажешь. «Уш-ш», - вздохнешь неторопливо И с бедой себя повяжешь. ¹ все нормально, все хорошо [113, с. 224]
2	Оқудағы қарындас	Сестренка на учебе Н. Чернованың аудармасы
	«Есен бе, шырақ?»- деп едім, «Үш-ш-ш» демейді, « <i>шүкір</i> » дейді [106, 210 б.].	Не сказала «Уш-ш», как прежде, А « <i>шукур</i> » она сказала [113, с. 226].

Орыс тіліне бірінші өлеңде мәтіннен тыс қосымша ақпарат беру арқылы тәржімаланып, форенизацияланса, екінші өлеңде тек ү әрпі у әрпіне алмастырылып, натурализацияланады. Бірақ нәтижесінде, екі амалда форенизацияға алып келеді.

Діни *тәубе* сөзі ақынның Күнә айтқызды (3) [106, 196 б.] өлеңінде қолданылған әрі бірнеше рет қайталанып, белсенді семантикалық позицияға ие болып тұр:

«Тәңірі» де жоқ, «тәубе» жоқ,
 Жаным қалай тазарсын?
 Тұрмыста нәпсіз сәуле жоқ,
 «Тәңірі» де жоқ, «тәубе» жоқ.
 Өмір деген - шірік шөп,
 Қай үмітпен қазарсың?
 «Тәңірі» де жоқ, «тәубе» жоқ,
 Жаным қалай тазарсын?

Орыс тіліндегі аудармасы:

Не произносишь «Всевышний» и «вера»,
 В сердце другие вложил ты слова.
 Жить без любви – как без солнца, к примеру,
 Не произносишь «Всевышний» и «вера»,
 Жизнь-траву поливаешь без меры,
 Вместо зеленой – гнилая трава.
 Не произносишь «Всевышний» и «вера»,
 В сердце другие вложил ты слова [113, с. 206].

Демек, тәубе сөзі вера деп жалпыланып аударылады. Тәубе, тәубешілік қайдан шығады? Ол тек Тәңірі иеге сенімнен шығады. Тәубе ету де - шүкіршілік ету. Аудармашы осылайша жалқыдан жалпыға өтеді.

Жалпы, діни реалиялар ақын поэзиясында ең көп қолданылған сөздер тобының бірі. Түрік тілінде толық эквиваленттері бар, ағылшын тілінде де функционалды эквиваленттері немесе Ислам діні танымал әлемдік діндер қатарына жатқандықтан, көп ұғымдардың қабылданған, танылған аудармалары бар. Олар аудармаларымен төмендегі кестеде топшаланды:

Кесте 3.46

<p>Алла тағала з.е. – күллі әлем мен жалпы жаратылыс атаулыға өзінің үкімін қабылдатып, билігін жүргізуші шексіз құдіреттің, әрі шексіз қабілеттің өзі. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. 230 б.</i></p> <p>От (1) алла [1, 67]; Тәңірі (2) [1, 88]; Түн еді (1) Алла [1, 128]; Жұлдыздарға (1) [1, 149]; Мен сорлы (1) (Алла тағала) [1, 54] өлеңдерінде қолданылған.</p>		
Орыс тілі	Түрік тілі	Ағылшын тілі
<p>Аудармада:</p> <p>Аллах (1) ОГОНЬ [2, 56]; Аллах(3)ТЕНГРИ [2, 79]; Боже(1)НОЧЬ БЫЛА[2, 137]; Аллах (1) НЕБУ [2, 165]; Господь (1) БЕДОЛАГА [2, 39].</p>	<p>Аудармада:</p> <p>Өлең жолдары аудармада түсіп қалған ATEŞ [3, 279]; Allah (1)GECE İDİ [3, 171]; Allah (1)YILDIZLARA [3, 119].</p>	<p>Allah (name of God in Islam)</p>
<p>Әпсүн оқу</p> <p>Қысқы жолда (1) [1, 153]; Жиіленді қара орман (2) [1, 157], Жан сөзі (1) [1, 164] өлеңдерінде қолданылған.</p>		
<p>Читать молитву</p> <p>Аудармада:</p> <p>Слова молитвы (1) ЗИМНЯЯ ДОРОГА [2, 169]; Петь за упокой (1), причитать (1) ВСЕ ГУЩЕ</p>	<p>Afsun oku</p> <p>Аудармада:</p> <p>Efsün oku (1) KIŞIN YOLDA [3, 21].</p>	<p>To read a prayer</p>

3.46 – кестенің жалғасы

1	2	3
ЛЕС [2, 176].	Afsun oku (1) CAN SÖZİ [3, 111].	
Дұға (қылу, оқу)		
Аудармада: Молись (1) Я СПЕШУ [1, 65]; Молитва(1) ПОСВЯЩЕНИЕ Ж. [1, 143].	Аудармада: Dua et (1) TEZ VARIYORUM [3, 257]; Dua et (1)C. YA [3, 127].	Prayer; to pray. <i>Kazakh-English Dictionary, 90</i>
Дәрғаһ		
Тәңірі (1) [1, 88]; Ф...ға (1) дәрғаһынан қуылу [1, 133]; Тұранның бір бауында (Сурет) (1) [1, 182].		
Рай(1) ТЕНГРИ [2, 79]; Изгнанник(1) ПОСВЕЩЕНИЕ Ф. [2, 144]; Опущение В САДУ ТУРАНА [2, 197].	Аудармада: Dergâh (1) F. YA [3, 129]; Dergâh (1) TANRI [3, 205].	Paradise
Кебін		
Саван Аудармада: (белый) Саван (1) ПТЕНЕЦ ВЗМАХНУЛ КРЫЛОМ [2, 67]; (белый) Саван (1) ЛЮБЛЮ [2, 94]; Опущение (1) БЕРЕЗКА [2, 168]; Мертвая (степь) (1) ЗИМНЯЯ ДОРОГА [2, 169]; Саван (1) БАБОЧКА [2, 98]; Саван (1) ВСЕ ГУЩЕ ЛЕС [2, 176]; Покоится будем в грядущих могилах (1) СЕСТРА [2, 139].	Kefen Аудармада: Kefen (1) KUŞ YAVRUSU KANAT ÇIRPTI [3, 255]; Beyaz kefenli (1) SEVİYORUM [3, 185]; Kefen (1) KAYIN [3, 27]; Kefen (1) KIŞIN YOLDA [3, 21]; Kefen (1) KELEBEK [3, 321]; Kefen (1) F. YA [3, 129]; Kefen (1) CAN SÖZİ [3, 111]; bembeyaz kefen (1) KARA ORMAN SIKLAŞTI [3, 19]; Kefen (1) KIZ KARDEŞ'E [3, 175].	3.e. shroud; grave-clothes; кебін киген deceased. <i>Kazakh-English Dictionary, 165</i>
ҚИЯМЕТ Сырым (1) [1, 109] өлеңінде қолданылған.		
рел. Загробный мир; воскресение мертвых; судный день https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D2%9A%D0%98%D0%AF%D0%9C%D0%95%D0%A2/	Қиямет Аудармада: Қиямет (1)SIRRIM [3, 305].	The other world, hell. қиямет қайым - the other world, difficulties. <i>Kazakh-English Dictionary, 209</i>
Аудармада: Мир пред концом (1)ОТКРОВЕНИЕ [2, 119].		
Құран Бостандық (1) [1, 103]; N-ға сен – құраным [1, 114]; Мен жастарға сенемін (1) [1, 83]; Ләззат қайда ? (1) [1, 39] өлеңдерінде қолданылған.		
Қоран	Kur'ân	Qoran; Koran. <i>Kazakh-English Dictionary, 225</i>

3.46 – кестенің жалғасы

<p>1</p> <p>Аудармада:</p> <p>Коран (1) СВОБОДА [2, 105];</p> <p>Коран(1) Я ВЕРЮ В МОЛОДЫХ [2, 75];</p> <p>На небеса не уповай (1) В ЧЕМ УСЛАДА? [2, 14].</p>	<p>2</p> <p>Аудармада:</p> <p>Kur'ân (1) SERBESTLİK [3, 291];</p> <p>Kur'ân (1) N'YA[3, 79];</p> <p>Kur'ân (1) BEN GENÇLERE GÜVENİYORUM [3, 287];</p> <p>Kur'ân (1) N'YA [3, 79].</p>	<p>3</p>
<p>Молда</p> <p>Дін үйреткенге (1) [1, 61]; Жәй әншейін ойын ғой (1) молдеке ау [1, 173]; Немере мен әжесі (2) [1, 201]; Ескі шәһар (1) [1, 198]; Арбакеш (1) [1, 199]; Еділдің сағасында (1) [1, 205]; Үйдегі үнсіз қарындас (1) [1, 208]; Мағарри сөздер (1) [1, 99] өлеңдерінде қолданылған.</p>		
<p>Мулла</p> <p>Аудармада:</p> <p>Мулла (2)ВНУК И БАБУШКА [2, 215];</p> <p>Мулла (1) СТАРЫЙ ГОРОД [2, 211];</p> <p>Мулла (1) АРБАКЕШ [2, 199];</p> <p>Мулла (1) НА БЕРЕГУ ВОЛГИ [2, 222];</p> <p>Мулла (1) МОЛЧАЛИВАЯ СЕСТРЕНКА [2, 224];</p> <p>Мулла (1)ЧЕТВЕРОСТИШИЯ [2, 96].</p>	<p>Molla</p> <p>Аудармада:</p> <p>Molla(1) DİN ÖĞRETENE [3, 251];</p> <p>Molla (1) İBRETİ SÖLER [3, 319].</p>	<p>3.e. Mullah. <i>Kazakh-English Dictionary</i>, 253</p>
<p>Намаз Мағарри сөздер (1) [1, 99] өлеңінде қолданылған.</p>		
<p>Намаз</p> <p>Аудармада:</p> <p>Намаз (1) ЧЕТВЕРОСТИШИЯ опущение [2, 96].</p>	<p>Namaz</p> <p>Аудармада:</p> <p>Namaz (1) İBRETİ SÖZLER [3, 319].</p>	<p>Namaz (Muslim prayer); to perform namaz намаз оқу. <i>Kazakh-English Dictionary</i>, 261</p>
<p>Пайғамбар Пайғамбар (5) [1, 68-70]; Алданған сұлу (1) [1, 55] өлеңдерінде қолданылған.</p>		
<p>рел. <u>Пророк</u> (в исламе)</p> <p>Аудармада:</p> <p>Пророк (5) ПРОРОК [2, 59-60];</p> <p>Пророк (1) ОБМАНУТАЯ КРАСАВИЦА [2, 40].</p>	<p>Peygamber</p> <p>Аудармада:</p> <p>Peygamber (5) PEYGAMBER [3, 281];</p> <p>Peygamber (1) ALDANMIŞ GÜZEL [3, 163].</p>	<p>3.e. (ДИН) Prophet. <i>Kazakh-English Dictionary</i>, 282</p>
<p>Садақа Қазақ азаматы (1) [1, 89] өлеңінде қолданылған.</p>		
<p><u>Милостыня</u></p> <p>1) этн. искупительная или благодарственная жертва по народному обычаю (для изгнания духа болезни, от сглаза и т. п.)</p> <p>2) <u>милостыня; подаяние</u></p> <p>қайыршыға садақа беру → давать нищему милостыню</p>	<p>Sadaka</p> <p>Аудармада:</p> <p>Sadaka (1) KAZAK YİĞİDİ [3, 296].</p>	<p>Handout, alms, charity. <i>Kazakh-English Dictionary</i>, 191</p>

3.46 – кестенің жалғасы

1	2	3
<p>құдайы садақа → подаяние ради бога садақа сұрау → просить милостыню</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D2%9B%D0%B0/</p>		
Сопы Ескі шәһар (1) [1, 198] өлеңінде қолданылған.		
<p>1) Суфий (аскет-мистик)</p> <p>Аудармада: Богомолец (1) СТАРЫЙ ГОРОД [2, 211].</p>	Sufi	Sufi
<p>Тәңір Ақсақ Темір сөзі (8) [1, 74]; М. Д. Абақтыдан шыққанда (2) [1, 82]; Тәңір (5) [1, 87-88]; Түркістан (1) [1, 186]; «Күнә» айтқызды (3) [1, 196]; Түн айтқызды (3) [1, 196]; Қызыл жалау (2) [1, 200]; Өміріме өкпем (1) [1, 227]; Мен сорлы (1) [1, 54]; Гүлсімге (1) [1, 64]; Тез барам (1) [1, 75]; Жаралы жан (5) [1, 76-77]; Көкшетау (3) [1, 150-151] өлеңдерінде қолданылған.</p>		
<p>1) <u>Всевышний</u> Тәңір атқыр! → пусть сразит тебя Всевышний! Тәңір жарылқасын! → благослови Господь!</p> <p>2) уст. Тенгри (верховное божество в тенгрианстве)</p> <p>3) <u>небо</u> тәңірден → с неба</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%82%D3%99%D2%A3%D1%96%D1%80/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Тенгри (3), бог (1) СЛОВО ХРОМОГО ТИМУРА [2, 66];</p> <p>Небо (1), Создатель (2) Стихи на выход М. Д. из тюрьмы [2, 74];</p> <p>Тенгри (3); великий (1); мудрый (1) ТЕНГРИ [2, 79-80];</p> <p>О, Всевышний (1) ТУРКЕСТАН [2, 199];</p> <p>Всевышний (3) ЗАСТАВИЛ СКАЗАТЬ «ГРЕХ» [2, 206];</p> <p>Божество (3) СКАЗАЛА МНЕ НОЧЬ [2, 206]; Бог (1) КРАСНОЕ ЗНАМЯ [2, 214];</p> <p>Господь (1) МОЯ ОБИДА НА ЖИЗНЬ [2, 246];</p> <p>О, Аллах (1) БЕДОЛАГА [2, 39];</p> <p>Всевышний (1) ГУЛЬСУМ [2, 51];</p> <p>Тенгри (1) СПЕШУ [2, 65];</p> <p>Бог (2) КОКШЕТАУ [2, 166].</p>	<p>Tanrı isim, din bilgisi Çok tanrıcılıkta var olduğuna inanılan insanüstü varlıklardan her biri, ilah. Birleşik Kelimeler</p> <p>Tanrı isim, özel, din bilgisi Kâinatta var olan her şeyi yaratan, koruyan, tek ve yüce varlık, Yaradan, Allah, Rab, İlah, Mevla, Halik, Hüda, Hu, Oğan.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Tanrı (8) AKSAK TEMÜR'ÜN SÖZÜ [3, 273];</p> <p>Tanrı (2) M.D. HASİPHANEDEN ÇIKTIGINDA [2, 241; 243];</p> <p>Tanrı (5) TANRI [2, 203; 205];</p> <p>Tanrı (1) TÜRKİSTAN [2, 267];</p> <p>Tanrı(1) GÜLSÜM'E [2, 61];</p> <p>Tanrı (1) TEZ VARIYORUM [2, 257];</p> <p>Tanrı (5) CARALI CAN [2, 209];</p> <p>Tanrı (3) KÖKÇE TAŦ [2, 19].</p>	The Almighty, the Lord.

Қазақ халқының дүниетанымындағы жан-жануарлар әлемі. Ақын шығармашылығында бірден назар аудартатын көкжал және бөрі атауларының

қолданысы. Көкжал сөзі ақынның ең танымал өлеңдерінің бірі Түркістанда үш рет қолданылады:

Кесте 3.47

Түркістан	Туркестан Б.Жылқыбаевтың аудармасы	Türkistan	Turkistan
Бір шетте қасиетті Ыстықкөлдің Бауырында дүние көрген түрік <i>көкжал.</i>	На твоих берегах, о святой ИссыкКуль, <i>Синих тюрков</i> Отчизна ковала клинки [113, с. 44].	Bir uçtaki mukaddes Isık Göl'ün bağrında <i>gök yeveli Türk</i> dünyaya gelmiş [114, s. 268).	In the bosom of the sacred Lake Issik The <i>blue-</i> <i>maned Turk</i> was born [115, p. 36].
Шыңғыстың қол бастаған екі көзі — Жолбарыс Сұпытай мен <i>көкжал Жебе.</i>	Два лихих полководца, два глаза Чингиза: Субудай – старый тигр и <i>бесстрашный</i> Жебе [113, с. 45]	Cengiz'in orduyu idare eden iki gözü, kaplan Subıtay ile <i>gök</i> <i>yeveli Cebedir</i> [114, s. 268).	The two eyes of Genghis that he entrusted Were the tiger Supitay and the <i>blue-maned</i> Jebe [115, p. 40].
Тұранның топырағын кұшып жатыр Кешегі ердің ері <i>көкжал Кене.</i>	-	Dünkü kahramanlar kahramanı <i>gök</i> <i>yeveli Kene,</i> Türân'ın toprağını kucaklayıp yatmaktadır [114, s. 270).	The hero of heroes, <i>Bluemaned Kene</i> Has been caressing the soil of Turan [115, p. 40].

Аударма амалдарын түсіну үшін алдымен көкжал ұғымын түсініп алайық. «КӨКЖАЛІ з.е. – дәстүрлі ортадағы қасқырдың арланына қатысты айтылатын эвфемистік атау. Халық түсінігінде өзгелерінен бөлектеніп тұратын ірі денелі, шоқтығы биік, үйір бастаған, өте батыл сияқты қасиетімен ерекшеленетін арлан қасқырды – К. деп атайды» [169, 126 б.].

Түрік және ағылшын тілдерінде көкжал сөзіне түрікше *gök yeveli* (көк жалды), *blue-maned* (көк жалды) деп сөзбе-сөз (буквальный) аударма жасайды. Бірақ рецептор оны қалай түсінеді. Түрік интеллигенциясына бірден түсінікті

болары анық, бірақ ағылшын тілді аудиторияға келгенде күмән туады. Көк жалды түрік, көк жалды Жебе, яғни көк жалы бар. Біз осы сұрақты аудармашы Т. Кожаоглуға қойған болатынбыз: Мағжан поэзиясын тәржімалауда қиындық тудыратын факторлардың бірі – лингвомәдени лексика, ұлттық колорит. Мысалы, Түркістан өлеңі фондық ақпаратқа тұнып тұр. Бір мысал келтірсек: аталмыш өлеңде Мағжан ақын бірнеше рет символдық әрі мәдени мағынаға ие «көкжал» сөзін қолданады. Сіз оны ағылшын тіліне «blue-maned» деп тәржімалапсыз. Қалай ойлайсыз, аудармада символдық әрі мәдени мағына сақталды ма? «Blue-maned Turk» дегенде шетелдік оқырман көз алдына қандай бейне, ассоциация келеді деп ойлайсыз? (Болашақта диссертациялық жұмыс бойынша алдыма қойып отырған үлкен мақсат – осы аударманы рецепция деңгейінде зерттеу. Яғни, аудармадағы фондық ақпаратты, эквивалентсіз лексиканы оқырман қалай қабылдайды. Ол үшін әрине шетелдік аудиторияда сауалнама жүргізу қажеттігі туындайды. Сол жағдай қиындық тудырып отыр. Бірақ бір амалдарын ойластырып көруге болады деп ойлаймын. Әзірге жоспар түрінде...)

Аудармашының жауабы: «Бұл өте маңызды мәселе! «Көкшіл түрік» сөзін шет елдерде тарихшылар немесе ежелгі түріктердің тарихын зерттеген адамдар жақсы түсінуі мүмкін. Бірақ қарапайым адамдар оны оңай түсінбеуі мүмкін. Менің қатемді таптыңыз деп ойлаймын Мен ескертулерде «көкшіл түрік» терминіне түсініктеме беруім керек еді. Мұны еске түсіргеніңіз үшін көп рахмет!»

Ал, орыс тіліне *синие тюрки и бесстрашные тюрк* деп тәржімаланған. Бірінші жағдайда аудармашы логикалық түрде көкжал түріктің мағынасын жеткізсе, екінші жағдайда көкжалдың бір қасиетін атап аударады. Себебі көкжал өзінің үйір бастайтын ерекше батылдығымен ерекшеленеді.

Қазақтың дәстүрлі дүниетанымыдағы тотемдік мәнге ие тағы да бір қасқардың эвфемистік атауы – бөрі. Бөрі з.е. – халықтың дәстүрлі дүниетанымында айрықша этномәдени мәнге ие қасқырдың эвфемистік атауы. Қазақтарда осы хайуанның киелі саналуы ғұндар мен ежелгі түркілерден бастау алады. Ежелгі түркілердің этногониялық генеологиясы бойынша Б.-нің қаншығы алғашқы түркілердің анасы болған [170, 58 б.].

Ақынның Тез барам (1) жас бөрі [106, 75 б.]; Бесік жыры (1) [106, 92 б.]; Төбет (1) [106, 60 б.]; Түркістан (1) [106, 188 б.]; Жылқышы (1) [106, 192 б.] өлеңдерінде қолданылған:

Кесте 3.48

	Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аударма	Ағылшын тіліндегі аудармасы
1	Түркістан	Туркестан	Türkistan	Turkestan
	Шыңғыстан Шағатай, Үкітай, Жошы, Төле	А потомки Чингиза есть волки в седле:	Cengizden Çagatay Ögeday Cucı ve Töle...Hepsi	From Genghis, Chagatay, Oktay, Chochi,

3.48 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
	Атаға тартып туған бәрі <i>бәрі</i> . [106, 188 б.]	Шагатай, Укитай и Жучи, и Туле. Волк (1) [113, с. 200].	<i>kurt...Babaya</i> <i>çekmişler</i> [114, s. 269].	and Toli Were born as <i>wolves</i> like their father [115, p. 39].
2	Тез барам	Я спешу А. Ширяевтың аудармасы	Tez varıyorum	-
	Жердің жүзі кім екенім танысын, Жас <i>бәрідей</i> біраз ойын салайын [106, 75 б.].	Пусть в мире прославится сила <i>волчонка</i> , Который забавою видит войну [113, с. 65];	Yer yüzü, kim olduğumu öğrensin; biraz genç <i>kurt</i> gibi savaşayım [114, s. 255].	
3	Бесік жыры	Колыбельная Т. Фроловскаяның аудармасы	Beşik şiiri	-
	Сен еріме – Жас <i>бәріме</i> Қарсы кім тұрар! [106, 92 б.]	Будешь грозным <i>волком</i> . Пересудам, толкам Преграждая путь...[113, с. 86];	Sen yiğidime, genç <i>kurduma</i> karşı kim durur? [114, s. 229]	
4	Төбет	-	Erkek köpek	-
	Білгенін <i>бәрі</i> істеді, Төбет тағы естіді Кешегі сөзді «алжыған!» [106, с. 60]		<i>Kurt</i> bildiğini yaptı, erkek köpek de çünkü ‘Bunamış’ sözünü işitti [114, s. 311].	

Аудармадан көріп тұрғанымыздай, орыс, түрік, ағылшын тілдеріне де бұл атау жалпыланып *қасқыр* деп тәржімаланған. Орыс тілінде волк, жас бәрі – волчонок, түрік тілінде *kurt* (қасқыр), жас бәрі – *genç kurt* (жас қасқыр), ағылшын тілінде *wolf* (қасқыр) деп көрініс тапқан. Яғни, үш тілде де генерализация әдісімен доместикацияланған.

Қазақтың *тазысы* да ақынның Ләззат қайда (1) [106, 38 б.] өлеңінде қолданылған:

Жүйрік *тазы*, сұлу мен,
Қызойнақ иә тойда ма?

Орыс тіліне борзые деп функционалды эквивалентімен тәржімаланған:

В пылу охоты бег *борзых*

И среди ветрениц пиры? В чем услада? [2, с. 14].

Түрік және ағылшын тілдеріне транскрипциялап, түсіндірмесін Қосымшада Сөздікте ұсындық. Жалпы, қазақша-ағылшынша үлкен сөздікте з.е. foxhound, greyhound деп аударылыпты (*Kazakh-English Dictionary, 342*).

Халықтың дүниетанымында тағы да қосымша коннотацияға ие құстар әлемінің өкілі – *байғыз*. «Жапалақ тәрізді, арқасы қоңыр теңбіл, бауыры ақшыл тарғыл, тұмсығы сүйір, имек келетін түнде ұшатын құс. Дәстүрлі ортада Б.-дың шақыруын жаман ырымға балаған, сондықтан да осы құсқа байланысты әр түрлі ырым-жоралғылар қалыптасқан. Қазақ этнографтарының жазбаларына қарағанда, қазақтар үйдің шаңырағына Б. қонса, ол үйдің орнын ауыстырып, басқа жерге тіккен, тіпті жамандыққа жорып, сол шаңырақты дереу отқа жағып жіберген немесе отпен аластаған» [171, 316 б.].

Ақын бұл тылсым құсты Түн айтқызды өлеңінде атайды әрі бұл өлеңнен ақынның осы құспен көңіл-күй ассоциациясы бірден байқалады:

Тауда түнде үн берген

Тәңірі ме әлде *байғыз ба?*

Үнді естіп, жаным күңіренген.

.....

Тауда түнде үн берген

Тәңірі ме әлде *байғыз ба?*

Орыс тілінде бұл құс *птица-сыч* деп аталады:

Кто подал свой голос в горах –

Божество или *птица-сыч?*

Душа утонула в слезах.

.....

Кто подал свой голос в горах –

Божество или *птица-сыч?* Сказала мне ночь [113, с. 206].

Табиғатта кездесетін, жалпы адамзатқа ортақ табиғат жаратылысының бірі болғандықтан, үш тілде де бұл құстың атауы бар. Сол себепті аудармада әр халықтың бұл құспен ассоциациясын ғана салыстыруға келеді. Оқырманға түпнұсқаны оқығандағыдай сезімдер болады ма?

Үш халықтың да дүниетанымында аталмыш құсқа қатысты ырым нанымы бары анықталды: американдық мәдениетте бұл ажалдың, сәтсіздіктің және өлімнің белгісі. Ағылшын әдебиетінде Байғыз Құсы зұлым беделге ие болған, мүмкін ол қараңғылық құсы болғандықтан әрқашан өліммен байланыстырылған. XVIII-XIX ғасырларда ақындар, Роберт Блэр мен Уильям Уорсворт, Байғыз Құсын өздерінің сүйікті "тағдыр құсы" ретінде қолданған. Сол кезеңде көптеген адамдар Байғыз Құсы ауру адамның терезесінің алдынан ұшып бара жатқан кезде дауысын немесе айқайын естісе сөзсіз сол адамның өлімін білдіреді деп сенген. Англиядағы адамдар Байғыз Құсын ауа-райын болжау үшін де қолданған. Байғыз Құстың айқайы суық ауа-райын немесе жақындап келе жатқан дауылды білдірді. Ал егер де Құс айқайы жаман ауа-

райында естілсе, онда оның өзгеруі жақын болтынын білдірген. Зұлымдық пен найзағайдан сақтану үшін Байғыз құсын қораның есігіне бекіту әдеті 19 ғасырда сақталды [172, р. 96].

Ежелгі славяндар үй жанында байғыз құс немесе жапалақтың пайда болуы өлімді немесе өртті білдіреді деп санаған. Аңға шыққанда ата-бабаларымыз байғыз құстың тырнағын алып кеткен, өйткені олар өлсе, осы тырнақтардың көмегімен олардың жаны жәннатқа жетеді деп сенген

Русьте байғыз құстарға деген көзқарас әртүрлі болды. Шаруалар үкінің айқайы қиыншылық әкеледі деп сенген, егер үкі үйге кіріп кетсе және кері ұшып кете алмаса, бұл одан да жаман, ал терезеге соғылып қалса, өлімге алып келеді деп сенген. Сондықтан олар зиянды құстар саналып, кейде жойылып кетіп отырған [173, 54].

Түрік тілінде де байғыз құсының мәдени коннотациясы қазақ тіліне ұқсас. Демек, жағымсыз сарынға ие (*Ферхат Тамирмен сұхбаттан*).

Тараушаның қорытындысы

Кесте 3.49 Рухани мәдениетке қатысты атаулардың орыс тіліндегі аудармаларындағы доместикациялану және форенизациялану деңгейі.

	Мәдени лексиканың атауы	Аударма амалы	Аударма стратегиясы
1	Айт 1	-	-
2	Құрбан мейрамы 1(2) 2 (2)	Натурализация (2)	Форенизация (2)
3	Алтыбақан 1(1)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер	Форенизация
4	Ақсүйек 1(1)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер	Форенизация
5	Асық 3 (2)	Натурализация (2)	Форенизация (2)
6	Көкпар1(1)	Шокпар Семанткалық қате	
7	Сақа 4 (3)	Функционалды эквивалент (3)	Доместикация (3)
8	Алшы түсу 1(1) Тәйке түсу 2 (2) Бүге түсу 1(1) Шіге түсу 1(1) 15 (13)	Натурализация (5)	Форенизация (5)
9	Айдар 2 (2)	Семантикалық қате (2)	-
10	Аластау 1	-	-
11	Барымта 1(1)	Генерализация	Доместикация
12	Бақсы 3 (2)	Мәдени эквивалент (2)	Доместикация (2)
13	Бесін 1(1)	Дескриптивті эквивалент	Доместикация
14	Бата 11 (4)	Функционалды эквивалент ² ; Модуляция ²	Доместикация (4)
15	Қара шаңырақ 1(1)	Модуляция	Доместикация
16	Сүйінші 1(1)	Модуляция	Доместикация
17	Сыбаға 1(1)	Омиссия	Доместикация
18	Төр 1(1)	Натурализация	Форенизация
19	Шашу 1(1) 24 /15	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер	Форенизация
20	Бесік жыры 1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
21	Жыр 9(3)	Генерализация (3)	Доместикация (3)
22	Жыршы 2 (1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
23	Жырау 3	-	-

24	Күй(таргу) 2 (2)	Омиссия ¹ ; Модуляция ¹	Доместикация (2)
25	Сері 1(1)	-	-
26	Хакім 3 (2)	Натурализация (2)	Форенизация (2)
27	Шешен 1(1)		
	22/11		
28	Алаш 14 (13)	Трансференция (13)	Форенизация (13)
29	Алты алаш 4 (3)	Дескриптивті эквивалент ¹ ; Омиссия ¹ ; Модуляция ¹	Доместикация (3)
30	Ауыл 13 (11)	Омиссия ¹ ; Натурализация ¹⁰	Доместикация ¹ Форенизация ¹⁰
31	Ауылнай 2 (2)	Натурализация	Форенизация
32	Би 7 (3)	Трансференция (3)	Форенизация (3)
33	Батыр 9 (6)	Модуляция ² ; Генерализация ¹ ; Функционалды эквивалент ¹ ; Трансференция ²	Доместикация (4) Форенизация (2)
34	Бай 2 (2)	Трансференция ²	Форенизация (2)
35	Болыс 5 (5)	Модуляция ¹ ; мәдени эквивалент ⁴	Доместикация (5)
36	Болыстық 2 (2)	Модуляция ¹ ; дескриптивті эквивалент ¹	Доместикация (2)
37	Көсем 3 (3)	Модуляция ² ; мәдени эквивалент ¹	Доместикация (3)
38	Қазы 1	-	-
39	Манап 1	Трансференция	Форенизация
40	Ру 1	-	-
41	Сұлтан 1	-	-
42	Төре 2 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
43	Тақсыр 1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
44	Хан 6 (6)	Трансференция ⁵ , генерализация ¹	Форенизация (5) Доместикация (1)
45	Хандық 1(1)	Омиссия	Доместикация
46	Ханзада 1(1)	Омиссия	Доместикация
	76/60		
47	Алла тағала 6 (7)	Танылған аударма ⁵ ; Генерализация ²	Доместикация (7)
48	Арсы1(1)	Дескриптивті эквивалент	Доместикация
49	Азан 1(1)	Модуляция	Доместикация
50	Аруақ 1	-	-
51	Адам (ата) 1	Мәдени эквивалент	Доместикация
52	Әпсүн (оқу) 4 (3)	Модуляция ² ; Дескриптивті эквивалент ¹ Семантикалық қате	Доместикация (3)
53	Өззіл 1(1)	Омиссия	Доместикация
54	Дұға (қылу, ету) 2 (2)	Мәдени эквивалент (2)	Доместикация (2)
55	Дәрғаһ 3 (3)	Мәдени эквивалент ¹ ; Модуляция ¹ ; Омиссия ¹	Доместикация (3)
56	Жасаған 2 (2)	Создатель	Доместикация (2)
57	Зәмзәм 1(1)	Танылған аударма немесе натурализация	Доместикация
58	Иман 7 (5)	Омиссия ² ; Модуляция ¹ ; Генерализация ²	Доместикация (5)
59	Кебін 9 (7)	Модуляция ² ; Омиссия ¹ ; Мәдени эквивалент ⁴	Доместикация (7)
60	Қиямет 1(1)	Дескриптивті эквивалент ¹	Доместикация
61	Құран 3 (3)	Танылған аударма ² ; Модуляция ¹	Доместикация (3)
62	Лағынет 2 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
63	Лахаула 1(1)	Дескриптивті эквивалент ¹	Доместикация
64	Махпуз (тақтайы) 1(1)	Дескриптивті эквивалент ¹	Доместикация
65	Молда 9 (7)	Танылған аударма (7)	Доместикация (7)
66	Намаз 1(1)	Омиссия	Доместикация
67	Ораза 3 (3)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер ² ; Трансференция ¹	Форенизация (3)
68	Пайғамбар 6 (6)	Мәдени эквивалент (6)	Доместикация (6)
69	Рақмет 3 (3)	Модуляция ¹ ; Мәдени эквивалент ¹ Семантикалық қате	Доместикация (2)

70	Риялы 1(1)	Модуляция ¹	Доместикация
71	Сұбханалла, сұбхан 1 (1)	Омиссия	Доместикация
72	Садақа 1	-	-
73	Сопы 1(1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
74	Тәубе 3 (3)	Генерализация (3)	Доместикация (3)
75	Тәңірі 36 (24)	Натурализация ⁷ ; Модуляция ³ ; Генерализация ¹⁵ ; Конкретизация ¹	Форенизация (7) Доместикация (19)
76	Тәңірі ие 2 (2)	Генерализация (2)	Доместикация (2)
77	Тамұқ 3 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
78	Хор қыздары 6 (2)	Омиссия (2)	Доместикация (2)
79	Шүкір 2 (2)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер ¹ ; Натурализация ¹	Форенизация (2)
80	Ібіліс 5 (2)	Дескриптивті эквивалент ¹ ; Генерализация ¹	Доместикация (2)
	127/98		
81	Пері 9 (5)	Модуляция ³ ; Мәдени эквивалент ² ;	Доместикация (5)
82	Албасты 1(1)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер	Форенизация
83	Шайтан 1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
	11/7		
84	Аға 8 (7)	Функционалды эквивалент ⁵ ; Омиссия ¹ ; Натурализация ¹	Доместикация (6) Форенизация (1)
85	Ағайын 5 (3)	Функционалды эквивалент ¹ ; Омиссия ¹ ; Модуляция ¹	Доместикация (3)
86	Ата 19 (12)	Мәдени эквивалент (12)	Доместикация (12)
87	Апа 7 (4)	Трансференция ² ; Функционалды эквивалент ²	Форенизация (2) Доместикация (2)
88	Әже 5 (4)	Функционалды эквивалент ¹ ; Семантическая ошибка ³	Доместикация (1)
89	Баба 2 (2)	Функционалды эквивалент 2 (2)	Доместикация (2)
90	Бәйбіше 5 (2)	Натурализация (2)	Форенизация (2)
91	Бауыр 21 (15)	Конкретизация ¹³ ; Генерализация ¹ ; Модуляция ¹ ;	Доместикация (15)
92	Ене 2	-	-
93	Жеңге 1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
94	Жиен 5	-	-
95	Келін 7 (2)	Мәдени эквивалент ² ;	Доместикация(2)
96	Құда 1	-	-
97	Қарындас 15 (10)	Функционалды алмастыру ² ; Функционалды эквивалент ⁸	Доместикация (10)
98	Нағашы, нағашы жұрт 4	-	-
99	Сіңлі 1(1)	Генерализация	Доместикация
100	Тете 3 (2)	Генерализация ¹ ; Дескриптивті эквивалент ¹	Доместикация (2)
101	Шеше 1(1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
	112/66		
102	Айғыр 2 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
103	Атан 1(1)	Модуляция	Доместикация
104	Бота 8 (5)	Модуляция ¹ ; Омиссия ² ; Грамматикалық ауыстыру ² ;	Доместикация (5)
	Бағлан 1(1)	Дескриптивті эквивалент	Доместикация
105	Бие 2 (2)	Мәдени эквивалент (2)	Доместикация (2)
106	Жабағы 2 (2)	Дескриптивті эквивалент ¹ ; Генерализация ¹	Доместикация (2)
107	Жорға 2 (2)	Омиссия ¹ ; Дескриптивті эквивалент ¹	Доместикация (2)
108	Құнан 2 (1)	Генерализация	Доместикация
109	Марқа 1(1)	Генерализация	Доместикация
110	Нар 1(1)	Трансференция	Форенизация
111	Серке 1(1)	Модуляция	Доместикация
112	Тұлпар 11 (8)	Натурализация ⁴ ; Функционалды	Форенизация (4)

		эквивалент ⁴	Доместикация (8)
113	Тай 6 (3)	Мәдени эквивалент ² ; жеребец	Доместикация (3)
114	Теке 6 (3)	Функционалды эквивалент Козел (3)	Доместикация (3)
115	Тайлақ 1 (1)	Жеребятa	Доместикация
	Тоқты 1 (1)	Козлята	Доместикация
116	Тоқтышақ 1 (1)	Барашек Функционалды эквивалент	Доместикация
	49/35		
117	Арбакеш 3(3)	Трансференция (3)	Форенизация (3)
118	Атшы 1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
119	Қойшы 1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
120	Поштабай 1(1)	Письмоносец Мәдени эквивалент	Доместикация
	6/6		
121	Ботам3(3)	Мәдени эквивалент (3)	Доместикация (3)
122	Құлыным, құлыншағым 6(5)	Модуляция ¹ ; Мәдени эквивалент ⁴	Доместикация (5)
123	Қозым 4 (2)	Мәдени эквивалент (2)	Доместикация(2)
124	Маркам 2 (2)	Омиссия ¹ ; барашек ¹	Доместикация(2)
	15/12		
125	Ақсақал 2 (2)	Натурализация (2)	Форенизация (2)
126	Қария 3(3)	Старик ² ата 1	Доместикация (2) Форенизация (1)
127	Отағасы 1	-	-
128	Қатын 4 (4)	Омиссия ¹ ; Функционалды эквивалент ³	Доместикация (4)
129	Ару 2 (2)	Омиссия ¹ ; Прелестница	Доместикация (2)
130	Ұлан 12 (12)	Функционалды ауыстыру ² ; Омиссия ⁴ ; Модуляция ³ ; Функционалды эквивалент ² ; Түпнұсқадағы басқа реалиямен аудару ¹	Доместикация (12) Форенизация (1)
131	Жігіт 1(1)	Натурализация	Доместикация
132	Ер/ер адам 6 (6)		
	31/30		
133	Байғыз 2 (2)	Мәдени толық эквивалент (2)	Доместикация (2)
134	Бөрі 5 (4)	Генерализация (3)	Доместикация (3)
135	Көкжал 3(3)	Модуляция ² ; Омиссия ¹	Доместикация (3)
136	Тазы 1(1)	Генерализация	Доместикация
137	Төбет 15 (12)	Модуляция ¹ ; Генерализация ¹¹	Доместикация (12)
	27/22		
138	Дария 19 (14)	Натурализация ³ ; Омиссия ² ; Генерализация ⁴ ; Модуляция ³ ; Океан ²	Форенизация (3) Доместикация (14)
	19/14		
139	Пәренже 1(1)	Қабылданған аударма	Доместикация
140	Шейх 1(1)	Трансференция	Форенизация
	538/393		86 – Форенизация 307 – Доместикация 21,9 % - Форенизация 88, 1 % Доместикация

Кесте 3.50 Рухани мәдениетке қатысты атаулардың түрік тіліндегі аудармаларындағы доместикациялану және форенизациялану деңгейі.

	Мәдени лексиканың атауы	Аударма амалы	Аударма стратегиясы
1	Айт 1 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
2	Құрбан мейрамы 1	-	-
	2 (1)		
3	Алтыбақан 1(1)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер	Форенизация
4	Ақсүйек 1(1)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер	Форенизация
5	Асық 3	-	-

6	Көкпар1	-	-
7	Сақа 4 (1)	Генерализация	Доместикация
8	Алшы түсу 1 Тәйке түсу 2 Бүге түсу 1 Шіге түсу 1 15/3	-	-
9	Айдар 2 (2)	Мәдени толық эквивалент (2)	Доместикация (2)
10	Аластау 1	-	-
11	Барымта 1	-	-
12	Бақсы 3 (3)	Мәдени эквивалент (3)	Доместикация (3)
13	Бесін 1(1)	Дескриптивті эквивалент	Доместикация
14	Бата 11 (3)	Функционалды эквивалент (3)	Доместикация (3)
15	Қара шаңырақ 1(1)	Модуляция	Доместикация
16	Сүйінші 1	-	-
17	Сыбаға 1	-	-
18	Төр 1	-	-
19	Шашу 1 24/10	-	-
20	Бесік жыры 1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
21	Жыр 9(2)	Генерализация (2)	Доместикация (2)
22	Жыршы 2 (1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
23	Жырау	Функционалды эквивалент	Доместикация
24	Күй(тарту) 2 (2)	Функционалды эквивалент (2)	Доместикация (2)
25	Сері 1(1)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер	Форенизация
26	Хакім 3	-	-
27	Шешен 1 22/7	-	-
28	Алаш 14 (14)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер ⁶ ; Натурализация ⁸	Форенизация (14)
29	Алты алаш 4 (3)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер ¹ ; Натурализация ²	Форенизация (3)
30	Ауыл 13 (5)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер ² ; Натурализация ² ; Функционалды эквивалент ¹	Форенизация (4) Доместикация (1)
31	Ауылнай 2	-	-
32	Би 7 (7)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер ⁵ ; Семантикалық қате ²	Форенизация (3) Доместикация (2)
33	Батыр 9 (7)	Мәдени эквивалент (7)	Доместикация (7)
34	Бай 2 (1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
35	Болыс 5	-	-
36	Болыстық 2	-	-
37	Көсем 3	-	-
38	Қазы 1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
39	Манап	-	-
40	Ру	Мәдени эквивалент	Доместикация
41	Султан	Қабылданған аударма	Доместикация
42	Төре 2	-	-
43	Тақсыр 1	-	-
44	Хан 6 (6)	Қабылданған аударма (6)	Доместикация (6)
45	Хандық 1(1)	Қабылданған аударма	Доместикация
46	Ханзада 1 76/ 45	-	-
47	Алла тағала 6 (2)	Мәдени эквивалент (2)	Доместикация (2)
48	Арсы1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
49	Азан 1	-	-
50	Аруақ 1	guh	Доместикация
51	Адам (ата)	Мәдени эквивалент	Доместикация
52	Әпсүн (оқу) 4 (2)	Мәдени эквивалент (2)	Доместикация (2)
53	Әзәзіл 1(1)	Омиссия	Доместикация

54	Дұға (кылу, ету) 2 (2)	Мәдени эквивалент (2)	Доместикация (2)
55	Дәргәһ 3 (2)	Мәдени эквивалент(2)	Доместикация (2)
56	Жасаған 2 (1)	Конкретизация	Доместикация
57	Зәмзәм 1	-	-
58	Иман 8 (4)	Мәдени эквивалент (4)	Доместикация (4)
59	Кебін 9 (9)	Мәдени эквивалент (9)	Доместикация (9)
60	Қиямет 1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
61	Құран 3 (3)	Мәдени эквивалент (3)	Доместикация (3)
62	Лағынет 2 (2)	Мәдени эквивалент (2)	Доместикация (2)
63	Лахаула 1(1)	Дескриптивті эквивалент ¹	Доместикация
64	Махпуз (тақтайы) 1	-	-
65	Молда 9 (2)	Мәдени эквивалент (2)	Доместикация (2)
66	Намаз 1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
67	Ораза 3 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
68	Пайғамбар 6 (6)	Мәдени эквивалент (6)	Доместикация (6)
69	Рақмет 3 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
70	Риялы 1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
71	Сұбханалла, сұбхан1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
72	Садақа 1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
73	Сопы 1	-	-
74	Тәубе 3	-	-
75	Тәңір 36 (28)	Мәдени эквивалент (28)	Доместикация (28)
76	Тәңірі ие 2 (2)	Мәдени эквивалент (2)	Доместикация (2)
77	Тамұқ 3 (3)	Мәдени эквивалент (3)	Доместикация (3)
78	Хор қыздары 6 (4)	Мәдени эквивалент (4)	Доместикация (4)
79	Шүкір 2	-	-
80	Ібіліс 5 (3)	Мәдени эквивалент (3)	Доместикация (3)
	127 /85		
81	Пері 9 (9)	Мәдени эквивалент (9)	Доместикация (9)
82	Албасты 1	-	-
83	Шайтан 1(1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
	11/10		
84	Аға 8 (3)	Мәдени эквивалент (3)	Доместикация (3)
85	Ағайын 5 (2)	Функционалды эквивалент (2)	Доместикация (2)
86	Ата 19	-	-
87	Апа 7	-	-
88	Әже 5 (4)	Мәдени эквивалент	Доместикация
89	Баба 2 (2)	Функционалды эквивалент 2 (2)	Доместикация (2)
90	Бәйбіше 5 (2)	Функционалды эквивалент 2 (2)	Доместикация (2)
91	Бауыр 21 (7)	Мәдени эквивалент (7)	Доместикация (7)
92	Ене 2	-	-
93	Жеңге 1	-	-
94	Жиен 5	-	-
95	Келін 7	-	-
96	Құда 1	-	-
97	Қарындас 15 (6)	Функционалды эквивалент(6)	Доместикация (6)
98	Нағашы, нағашы жұрт 4	-	-
99	Сінді 1(1)	Генерализация	Доместикация
100	Тете 3 (2)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер	Форенизация
101	Шеше 1	-	-
	112 /29		
102	Айғыр 2 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
103	Атан 1	-	-
104	Боға 8 (7)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер ⁴ ; Натурализация ³	Форенизация (7)
	Бағлан 1	-	-
105	Бие 2	-	-
106	Жабағы 2 (1)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер	Форенизация
107	Жорға 2 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация

108	Құнан 2	-	-
109	Марқа 1	-	-
110	Нар 1	-	-
111	Серке 1	-	-
112	Тұлпар 11 (11)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер ¹⁰ ; Натурализация ¹	Форенизация (11)
113	Тай 6 (5)	Мәдени эквивалент(5)	Доместикация (5)
114	Теке 6(3)	Мәдени эквивалент(3)	Доместикация (3)
115	Тайлақ 1	-	-
	Тоқты 1	-	-
116	Тоқтышақ 1	-	-
	49/29		
117	Арбакеш 3	-	-
118	Атшы 1	-	-
119	Қойшы 1	-	-
120	Поштабай 1	-	-
	6/0		
121	Боғам3(3)	-	-
122	Құлыным, құлыншағым 6(3)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер ² ; Натурализация ¹	Форенизация (3)
123	Қозым 4 (4)	Мәдени эквивалент (4)	Доместикация(4)
124	Марқам 2 (2)	Генерализация (2)	Доместикация(2)
	15/12		
125	Аксақал 2 (1)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер(1)	Форенизация (1)
126	Қария 3(1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
127	Отағасы 1	-	-
128	Қатын 4 (1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
129	Ару 2	-	-
130	Ұлан 12 (6)	Функционалды эквивалент(6)	Доместикация (6)
131	Жігіт 1	-	-
132	Ер/ер адам 8 (8)	М	Доместикация (8)
	31/17		
133	Байғыз 2	-	-
134	Бөрі 5 (3)	Генерализация (3)	Доместикация (4)
135	Көкжал 3(3)	Буквальный перевод	Доместикация (3)
136	Тазы 1	-	-
137	Төбет 15 (11)	Генерализация (11)	Доместикация (11)
	27/17		
138	Дария 19 (10)	Мәдени эквивалент (10)	Доместикация (10)
	10/10		
139	Пәренже 1	-	-
140	Шейх 1	-	-
	538/279		51 – Форенизация 228 – Доместикация 18% - Форенизация 81 % - Доместикация

Кесте 3.51 Рухани мәдениетке қатысты атаулардың ағылшын тіліндегі аудармаларындағы доместикациялану және форенизациялану деңгейі.

	Мәдени лексиканың атауы	Аударма амалы	Аударма стратегиясы
7	Сақа 4 (1)	Генерализация	Доместикация
15	Қара шаңырақ 1(1)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер	Форенизация
28	Алаш 14 (9)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер (9)	Форенизация (9)

29	Алты алаш 4 (1)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер	Форенизация
32	Би 7 (1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
33	Батыр 9 (1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
44	Хан 6 (4)	Қабылданған аударма ³ ; Қосымша, түсіндірме, сілтемелер ¹	Доместикация (3) Форенизация (1)
45	Хандық 1(1)	Қабылданған аударма	Доместикация
47	Алла тағала 6 (2)	Мәдени эквивалент (2)	Доместикация (2)
58	Иман 8 (1)	Мәдени эквивалент	Доместикация
59			
60			
61	Құран 3 (1)	Натурализация	Форенизация
75	Тәңір 36 (8)	Мәдени эквивалент ³ ; Генерализация ⁵	Доместикация (8)
81	Пері 9 (1)	Семантикалық қате	Доместикация
89	Баба 2 (2)	GRANDFATHER 2 (2)Генерализация	Доместикация (2)
91	Бауыр 21 (9)	Функционалды эквивалент (9)	Доместикация (9)
104	Боға 8 (2)	Модуляция (2)	Доместикация (2)
112	Тұлпар 11 (3)	Функционалды эквивалент ² ; Қосымша, түсіндірме, сілтемелер ¹ ;	Форенизация (1) Доместикация (2)
113	Тай 6 (1)	Функционалды эквивалент	Доместикация
114	Теке 6(3)	Мәдени эквивалент(3)	Доместикация (3)
132	Ер/ер адам 8 (3)	Функционалды эквивалент (3)	Доместикация (3)
134	Бөрі 5 (1)	Генерализация	Доместикация
135	Көкжал 3(3)	Буквальный перевод(3)	Доместикация (3)
138	Дария 19 (2)	Қосымша, түсіндірме, сілтемелер ² (мәтін ішінде);	Форенизация (2)
	196 (61)		Форенизация 16 – 25% Доместикация 46 - 75%

Кесте 3.51 М. Жұмабаев поэзиясындағы рухани мәдениетке қатысты мәдени лексиканың үш тілдегі аудармаларында доместикация және форенизациялану деңгейі:

	Орыс тілі		Түрік тілі		Ағылшын тілі	
	538/393	Пайыздық көрсеткіш	538/279	Пайыздық көрсеткіш	538 (61)	Пайыздық көрсеткіш
Доместикация	307	88, 1 %	228	81 %	46	75 %
Форенизация	86	21,9 %	51	18%	16	25 %

3.3 Уақыт пен кеңістікке қатысты мәдени атаулар мен ұлттық нақыштағы қаратпа сөздердің орыс, түрік, ағылшын тілдеріне аударылу ерекшеліктері

Қазақ халқының қастерлі кеңістіктік ұғымы - *жайлау* сөзі ақынның Өткен күн (1) [106, 85 б.]; Еділдің сағасында (1) [106, 204 б.] өлеңдерінде қолданылған:

Кесте 3.52

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аударма
<p>Араладым біраз күн Еділдің саға өлкесін. Қазақты көрдім қуарған Жүк тасып, тескен желкесін. Балық аулап бозарып, <i>Жайлау</i> қылған көл төсін. Селендейтін селеңге Мұжықтың аңдып бөлкесін. Сөз сөйлесе, сабайтын Орыстың «совсем...» «толькосін... Ойланбаса, мынау күй Келтірер кімнің күлкісін?! [106, 204 б.]</p>	<p>Берегами Едиля Я бродил немало дней. Там казахов видел я – Рыбаков, земли серей. За мужичьей булкой в порт Бегают, козы резвей. Шпарит он, разговорясь, Русскими: «совсем», «налей». Им <i>джайляу</i> заменил Труд, любого тяжелей. Нокого же рассмешит Положение вещей? На берегу волги [113, с. 221].</p>

Орыс тіліндегі аудармада осы мақсатты тілдің фонологиясына бейімделіп *джайляу* деп тәржімаланғандығын көреміз. Түрік тілінде Өткен күн өлеңінің аудармасында бұл жолы түсіп қалған [114, 246]. Сөздікте транскрипциялап, анықтамасын ұсындық: «Cailau: yaz meraları». Ағылшын тілінде заманауи сөздікте «Summer pasture» деген аударма ұсынылыпты [117, р. 91]. Немесе Қазақстандық мәнмәтінде *jailau* деп транскрипцияланған нұсқасы да қолданылып жүренін атап өтуге болады.

Жазғытұры өлеңінің осы жолдарына аудармасымен тағы да бір назар аударсақ, тағы да түпнұсқада жоқ реалиялардың тәржімада орын алғанына көз жеткіземіз:

Кесте 3.53

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі А. Соловьевтың аудармасы
<p>Қырдағы жылқышар ұйқы көрмес, Қолынан қулық бие құлындатып.</p>	<p>На <i>джайляу</i> пополнения ждут. Древней мудрости творя обряд И бессонно не спуская глаз С кобылиц, что жеребятся первый раз [113, с. 11].</p>

3.53 – кестенің жалғасы

1	2
Ұлы бай жылқы қамап, қыл күзеуге Белсенген жылқышыға ноқталатып.	Лошадей арканят в байском <i>табуне</i> , Их взнуздать и укротить спешат [113, с. 11];

Жалпы, аудармашы *на джайляу пополнения ждудт* деп деп бүтіндей бір жолды қосады. Ал, Ұлы бай жылқы қамап, қалы күзеуге деген жолды *Лошадей арканят на байском табуне* деп, табын реалия сөзін қосып тәржімалайды. Жалпы, аудармашының қазақтың өмір салтымен жақсы таныстығы байқалады.

Келесі этнографиялық атау қазақ халқының уақыт өлшеміне байланысты. Бесін – қазақ халқының дәстүрлі уақыт өлшемінің атауы. Ертеде сағат болмаған уақытта ата-бабаларымыз күнге қарап уақыт мезгілдерін атап, ажыратқан. Бесін - түс ауып, күн ұясына отырғанға дейінгі уақыт, мезгіл [147, 43 б.]. Ақынның *Есімде...Тек таң атсын!* (1) [106, 58 б.] өлеңінде қолданылған:

Ол күнді ұмытқаным жоқ, әлі есімде,
Таянып келгенінде күн *бесінге*.

Орыс тіліне де, түрік тіліне де аталмыш реалия дескриптивті эквивалент, яғни сипатталып аударылып, доместикацияланған:

Мне в памяти день тот нетрудно вернуть.

К закату клонило светило свой путь... Закат (1) Как только солнце взойдет [113, с. 45].

Түрік тіліндегі аудармасы:

Güneş öğle vaktine gelip dayandığında, el değmemiş geniş bozkır, uzanmış süslü güzelin ak rengine benzedi. Güneş öğle vaktine gelip dayandığında (Күн түстен кейінгі уақытқа таяғанда)(1) AKLIMDA...ТЕК ТАН АТСИН [114, с. 249].

Заманауи қазақ-ағылшын тілі сөздігінде *afternoon* деп аударлады [117, р. 55]. Немесе орыс, түрік тілдеріндегідей дескриптивті аудармаға жүгінуге болады.

Адам жаратылысынан ең күшті, алып сезімдердің бірі – адамның ұрпағына деген махаббаты әр халықта әр түрлі көрініс табады. Тіл - қарым-қатынас құралы болғандықтан, адам баласына деген сүйіспеншілігін иіскеп, құшағына алып, сүйіп қана қоймай, жылы сөздер арқылы еркелетіп жеткізіп жатады. Бірақ ондай сөздік қордың қалыптасуы тағы да әр халықтың танымдық дүниесіне қарай ерекшеленеді. Мысалы, қазақ халқы ерте замандардан көшпенді өмір салтын кешіп, табиғатпен астасып, төрт-түлік малды күнкөріс көзі ретінде көріп, жүрсе – көлік, сүтін ішсе – сусын, етін жесе – ас, жүнін иірсе – киім қылған. Төрт-түлік малдың қыр-сырын түгел біліп қана қоймай, олардың халық дүниетанымындағы орнын «Ат – ердің қанаты. Жүзден - жүйрік, мыңнан – тұлпар», «Жылқының сүті – шекер, еті бал», «Жылқы – малдың патшасы», «Семіздікті қой ғана көтереді», «Түйе ботасымен жарасты, Тамақ батасымен жарасты», «Бір қозы туса, бір түп жусан артық өсер», «Тай мінген балаға жарасар», «Түйе - шудасын, Жылқы - жалын, Сиыр –

мүйізін төсейді.» деп мақалдап жеткізсе, балаларын төрт-түліктің төлінің атауларымен «қозым, құлыным, құлыншағым, ботам, марқам менің» деп еркелетеді.

Қазақ халқының отбасылық болмысына қатысты тілдік бейнесіндегі осы ерекшелікті ақын Мағжан Жұмабаевтың өлеңдерінен айқын байқауға болады. Атап айтқанда, «Ұлан», «Бесік жыры», «Ата, бата» атты өлеңдерінде ұлттық нақыштағы *құлыным, марқам, қозым, ботам* секілді балаға еркелетіп айтылатын қаратпа сөздер қолданыс тапқан.

Ұлттық нақыштағы балаға қатысты айтылатын қаратпа сөздері жиі қолданылған «Ұлан» өлеңінің үзінділері мен түрік тіліндегі аудармалары төмендегідей:

Кесте 3.54

	Түпнұсқа	Ф. Тамирдің түрік тіліндегі аудармасы	Дэвис(2003) бойынша аударма амалдары	Венугти (1995) бойынша аударма принципі
1.	Неге ойлайсың, <i>құлыншағым?</i> Не мұның бар, айт, қарағым! Жассың, ойға әуес болма, Ой жеткізбес, ол - бір сағым! [106, 62)	<i>Kuluncuğum!</i> ¹ Niy e düşünüyorsun? Canım, söyle, ne üzüntün var? Gençsin, düşünseye heves etme. [114, 333]	Сақтау (Preservation)	Форенизация
	Беттеріңнен қан тамып тұр, Тал қызығады бойыңа тал. Неге ойлысың, ерке <i>марқам</i> , Бір қаракөз болмай ма жар? [106, 62)	Onların yanaklarından kan damlamakta.. Senin dal gibi boyunu söğüt ağacı bile arzuluyor... Nazlı <i>kuzum!</i> Niye düşüncelisin? Bir kara gözlü sana yâr olmuyor mu? [114, 333]	Генерализация	Доместикация
	- Сені тапқан мен анаң ғой, Қарашығым, сен балам ғой! Алыс жолға кетсең, <i>қозым</i> , Күтіп, күйіп, мен жанам ғой [106, 62].	Gözümün nuru! Ben, seni doğuran ananım, esn benim çoçuğumsun. <i>Kuzum!</i> Sen uzak yola gidersen, ben, bekleye bekleye yanarım. [114, 333]	Сақтау (Preservation)	Форенизация

¹*Alty aylık olana kadar at yavrusuna verilen ad (алты айлық болғанша жылқы малының төліне берілетін ат).* (Тамир, 1993: 333)

Демек, түрік тілінде аудармашы түпнұсқадағы мәдени болмысты сақтап, форенизация стратегиясын ұстанады. Құлыншақты - *Kulunciğım* деп тәржімалап, мәтіннен тыс *'Alty aylik olana kadar at yavrusuna verilen ad (алты айлық болғанша жылқы малының төліне берілетін ат)* деп түсіндірме келтіреді. Марқа атауы түрік тілінде болмағандықтан қозым деп жалпылап тәржімалайды. Қазақ халқы төрт-түлік малдың қыр-сырын түгел біліп, бағып-қағу, физиологиялық ерекшеліктеріне аса мән берген. Жас ерекшеліктеріне қарай жеке-жеке атау қойған. Мысалы, қой атаулары:

«Арамза - қыста туған қозы.

Көбдік - тоқты болған арамза.

Көрпеш немесе көрпей - мезгілінен кешірек туған қозы.

Марқа - жарты жастағы қозы.

Тоқты - бір жасқа толғаны.

Ісек - екі жасқа толған еркегі.

Саулық - екі жасқа толған ұрғашысы.

Саулық - қоздаған қой.

Ту қой - қоздамаған қой.

Қошқар - тұқымдыққа жіберілген еркек қой» (Нысанбаев, 1998: 167). Демек, *марқа* дегені жарты жастағы қозы болса, *қозы* – қойдың 6 айға толмаған жас төлі. Аудармашымен тілдескенде Түркия мемлекетінде адамдардың баласын қозым - *kuzım* деп айтатыны бар, бірақ ботам, құлыным деп атамайтынын ескертті. Себебі түрік халқы жылқының төлін тек тай деп атайды. Сол себептен де аудармашы құлын сөзінің қолданысы бар жерлерде мәтін соңында қосымша түсінік береді (Кестедегі 1. Ескертпені қараңыз).

Орыс тіліндегі аударма авторы Әуезхан Қодар:

Кесте 3.55

	Түпнұсқа	Ә. Қодардың орыс тіліндегі аудармасы	Дэвис(2003) бойынша аударма амалдары	Венутти (1995) бойынша аударма принципі
1.	Неге ойлайсың, құлыншағым? Не мұның бар, айт, қарағым! Жассың, ойға әуес болма, Ой жеткізбес, ол - бір сағым! [106, 62]	Мой мальчик славный, что ты киснешь, Тебе грустить ли, мой ребенок? Ты мал, не будь привязан к мысли, Она мираж – что не догонишь [113, 66].	Трансформация	Доместикация
	Беттеріңнен қан тамып тұр, Тал қызығады бойыңа тал. Неге ойлысың, ерке марқам,	Во всю щеку горит румянец, Собой твой стан чинару манит. Найди себе ты черноглазку,	Омиссия (түсіріп тастау)	Доместикация

3.55 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
	Бір қаракөз болмай ма жар? [106, 62]	Она тебе женою станет [113, 66].		
	- Сені тапқан мен анаң ғой, Қарашығым, сен балам ғой! Алыс жолға кетсең, қозым, Күтіп, күйіп, мен жанам ғой [106, 62].	Я мать твоя, рожден ты мною, Мой сын, ты счастья достоин. Зачем собрался в путь далекий, Печалюсь, стану я больною [113, 66].	Омиссия (түсіріп тастау)	Доместикация

Кестеден көріп отырғанымыздай, ұлттық нақыштағы балаға еркелетіп айтылатын қаратпа сөздер аудармада көрініс таппаған. Яғни, бірінші мысалда аудармашы орыс тілінде де төл атауларымен байланысты балаға еркелетіп айтылатын қаратпа «жеребенек мой, ягненек мой, теленек» деген сөздердің барына қарамастан *құлыншағымды - Мой мальчик славный* деп трансформациялайды. Ал, екінші, үшінші мысалдарда бұл қаратпа сөздер мүлдем түсіп қалған [174, 20].

Ал, «Бесік жыры» өлеңіндегі ұлттық нақыштағы қаратпа сөздердің түрік тіліндегі аудару ерекшелігін төмендегі кестеден көруге болады:

Кесте 3.56

	Түпнұсқа	Ә. Қодардың орыс тіліндегі аудармасы	Дэвис(2003) бойынша аударма стратегиясы	Венути (1995) бойынша аударма принципі
1.	Күнім, айым, Еркетайым, Бөлейін енді [106, 92].	Güneşim, ayım, nazlı taуым! Şimdi beleyeyim [114, 226].	Сақтау (Preservation)	Форенизация
	Жұмсақ бесік, Жылы төсек, Жата ғой, қозым [106, 92].	Rahat beşik, ılık döşek.. Kuzum yat.. [114, 227].	Сақтау (Preservation)	Форенизация
	Қуанып, қалқам, Ерке марқам, Қысып сүйермін [106, 92].	Yavrum! Nazlı kuzum! Sevinip, kucaklayıp seni severim [114, 227].	Сақтау (Preservation)	Форенизация
	Ұйқың тәтті, Ұйқың қатты, Қозым, құлыным [106, 92].	Kuzum, kulunum! Senin uykun tatlı; senin uykun derin [114, 227].	Сақтау (Preservation)	Форенизация
1. <i>Kulun *Alty aylık olana kadar at yavrusuna verilen ad(алты айлық болғанша жылқы малының төліне берілетін ат).. (Тамир, 1993: 227)</i>				

Кестеден тағы да түрік тілінде ұлттық нақыштағы қаратпа сөздердің өз реңін толықтай дерлік сақталғаны байқалады. Өкінішке орай «Бесік жырының» орыс тіліндегі аудармасы табылмады. Сол себепті орыс тіліндегі мәдени болмысты сақтай отырып жасалған аударма мен ағылшын тіліне бейімделіп жасалған аударманы ұсынамыз. Себебі ағылшын тілінде балаларына қатысты төрт-түлік мал төлдерінің атауымен айтылатын қаратпа сөздер жоқ әрі қолданылмайды:

Кесте 3.57

	Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы (авторлармен жасалған)	Ағылшын тіліндегі аудармасы (авторлармен жасалған)
1.	Күнім, айым, Еркетайым, Бөлейін енді [106, 92].	Солнышко мое и луна, Запеленаю, уложу, Баловень мой, я тебя!	My sun and the moon, Sleep my naughty, I love you!
	Жұмсақ бесік, Жылы төсек, Жата ғой, қозым. [106, 92].	Мягкая колыбель, Теплая постель, Засыпай, мой козлик.	Soft cradle, Warm bed, Go to sleep, my sweetly baby.
	Қуанып, қалқам, Ерке марқам, Қысып сүйермін [106, 92].	Радуюсь, дорогой, Любимый ягнечек мой, Поцелую тебя прижав.	My dear, My beloved little one, I'll kiss you by pressing me.
	Ұйқың тәтті, Ұйқың қатты, Қозым, құлыным [106, 92].	Сон твой сладок, Сон твой крепок, Ягненок мой, жеребенок!	Your dream is sweet Your sleep is strong My little starlet!

Демек, ағылшын тіліндегі аудармада балаға қатысты еркелетіп айтылатын, ағылшын халқы мәдениетіне тән қаратпа сөздер қолданылды: *my naughty* – менің еркем, *my sweetly baby* – менің сүйкімдібалам, *my beloved little one* – менің сүйікті кішкентайым, *my little starlet* - менің кішкентай жұлдызшам. Толық жергіліктендіру (localization) арқылы бүтіндей доместикациялау принципіне сүйендік. «Ата, бата» өлеңінде де орыс тіліндегі аудармасында ұлттық нақышты сақтау мүмкіндігі болса, ағылшын тіліндегі аудармасында толық бейімдеу сипаты:

Кесте 3.58

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аударма (авторлардан)	Ағылшын тіліндегі аудармасы (авторлардан)
Мектептен (қайтты) Марияш, Әліппесі қолында. Шақырады оны атасы: «Кел, құлыным, кел мұнда». Марияш: «Ата, ата!»-	Возвращается со школы Марияш, В руках ее букварь. Зовет дедушка ее: «Иди, жеребенок мой, иди сюда».	Mariyash returned from school, Holding a primer in her hands. Grandfather calls her: "Come, my dear, come here." Mariyash: "Grandfather,

3.58 – кестенің жалғасы

Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аударма (авторлардан)	Ағылшын тіліндегі аудармасы (авторлардан)
дегенде, Атасы: «Құлыным ата дейді ғой!» Марияш: «Бата, бата!»- дегенде, Атасы: «Құлыным бата дейді ғой!» Бата десең, қарт атаң	Марияш: «Деда, деда!», Дедушка: «Мой жеребенок говорит Деда!» Марияш: «Ата ¹ , бата, бата ² !» Деда отзывается любя,	grandfather!" Grandfather: "My sweet says Grandfather!" Mariyash asks for blessings Grandfather speaks lovingly
¹ Ата - русская <i>дедушка</i> ; ² Бата - ценное духовное пожелание (словесное благословение).		

Бұл өлең жолдарында да төл атауларымен берілген қаратпа сөздер көбінесе ағылшын тіліндегі тілдік нормаға сай *mydear*– *қарағым* және *mysweet* – *тәттім менің* қаратпа сөздеріне алмастырылды. Орыс тілінде *бата* реалия сөзі мәтіннен тыс ескертпе беру арқылы сақтап қалынса, ағылшын тілінде поэтикалық ырғақ пен пішінді сақтап қалу үшін *blessings* – *пожелания* – *тілек айту* сөзімен алмасытырылды.

Қорытынды. Жоғарыдағы талдаудан аудармада ең аз өзгеріске ұшырап, екі тілдің де тілдік бейнесінде ортақ, ұқсас сипаттар бар деп туыстас түрік тілін атауға болады. Бірақ онда да аудармашы мәтіннен тыс ескертпе көмегіне жүгініп, Түркиядағы түрік халқының құлыным, ботам, марқам деген қаратпа сөздерді негізінде қолданылмайтынын айтады. Сол себепті қозым мен марқам қаратпа сөздерін жалпылап қозым деп аударарды. Құлынға қатысты ескертпе келтіреді. Орыс тіліндегі аудармасында аудармашы көбінесе доместикация принципiне сүйеніп, түсіріп тастау амалын ұстанады. Ал, ағылшын тілінің тілдік бейнесінде балаға қатысты төл атауларына қатысты қаратпа сөздердің мүлдем қолданылмайтынын, қолданған жағдайда құлаққа әбден ерсі, жайсыз естілетінін (әсіресе поэтикалық аудармада) ескере отырып, толық доместикация принципiне жүгіндік.

ҚОРЫТЫНДЫ

Диссертациялық жұмыста Мағжан ақынның 208 өлеңі қарастырылып, оның ішінде 209 реалия сөздер мен ұлттық нақыштағы қаратпа сөздер іріктелді. 61 сөз материалдық мәдениетке қатысты, ал 148 сөз рухани мәдениетке қатысты атаулар. Оның ішінде 58 көнерген сөз (тарихи сөздер – 18, архаизмдер – 40). 61 материалдық мәдениетке тән реалия сөздердің өлеңдерде қайталану жиілігі – 145, 148 рухани мәдениетке қатысты реалиялардың қайталану жиілігі – 538 рет. Әр сөздің өлеңде қанша рет қолданылғаны өлеңнің атынан соң жақша ішінде көрсетіліп отырды. Материалдық мәдениетке қатысты атаулардың орыс тіліндегі аудармаларындағы форенизациялану деңгейі - 34%, түрік тілінде - 28%, ағылшын тілінде - 50 %. Рухани мәдениетке қатысты атаулардың форенизациялану деңгейі орыс тілінде - 21,9 %, түрік тілінде - 18 %, ағылшын тілінде - 25 %. Демек, материалдық мәдениетке қатысты реалия сөздер көбірек форенизацияланған. Оның ішінде киіз үйдің элементтері, киім-кешек, ұлттық тағам атаулары, музыкалық аспаптар, тұрмыстық заттар. Яғни, басқа елдің тұрмысында, сәйкесінше тілінде жоқ заттарды аудару қиынға соғады. Сол себепті аудармашы трансплантация, транскрипция, натурализациялау немесе қосу (қосымша, түсіндірме, сілтеме) амалдарына жүгінеді.

Жалпы қай тілде де доместикациялану деңгейі жоғары. Бірақ өрескел семантикалық бұрмалаушылықтар өте сирек орын алған. Омиссияның көп мөлшері тек орыс тілінде көрініс тапқан. Басқа жағдайда аудармашылар функционалды эквивалент, сипаттап, түсіндіріп, мәдени эквивалентін беріп, модуляциялап я жалпылап, оқырманға мағынасын жеткізуге тырысқан. Бірақ ұлттық колориттің әлсіреуіне алып келгені заңдылық.

Аудармада тілдердің туыстығымен қатар, өмір сүру салтының, өркениеттің ерекшелігі де маңызды рөл атқаратыны дәлелдене түсті. Түрік тілі мен қазақ тілдері туыстас болғанымен, тіл – халықтың тұрмысының, дүниетанымының бейнесі екеніне тағы да бір көз жеткіземіз. Көшпелі өмір салтына, соған сай көшпелі үй жабдықтары, мал шаруашылығына қатысты атаулар түрік тілді аудиторияға мүлдем таныс емес. Әрі түрік тілінде ондай ұғымдар жоқ. Аудармашының өзі атап өткендей, түрік халқы қазақтардан ерте отырықшылық өмір салтына өтіп кеткендіктен, оған тән көп атаулар Түркия түрікшесінде жоқ. Сол себепті түрік тіліндегі аудармада мәтін соңындағы түсіндірмелер орыс тілінен де көп. Ал, орыс тілі мүлдем басқа тілдік топқа жатқанымен, екі халықтың географиялық жағынан, тарихи-саяси жағдайларға байланысты етене араласу себебінен орыс тілді аудармаларда көп мәдени сөздер тек натурализацияланып, қосымша түсіндірме берілмеген. Аудармашылар екі халықтың тығыз араласуынан мақсатты аудиторияға ол атаулардың таныс болады деп болжауынан деп айта аламыз.

Орыс тілі мен қазақ тілі бір әліпби қаріптерін, кириллицаны қолданады. Сондықтан транскрипцияның қажеттілігі жоқ. Тек қазақ тіліне тән, оқылуы ерекше *қ, ө, ң, ұ* әріптері орыс тілінің *к, о, н, у* әріптерімен алмастырылып, фонологиялық жағынан бейімделіп, натурализацияланған. Ал, түрік тілі мен

ағылшын тілі латын әліпбиін қолданатындықтан, транскрипция орын алған. Реалия сөздің трансплантациялануы, яғни орын ауыстыруы осы себептен де тек орыс тілінде орын алған.

Түрік және ағылшын тілдеріне аудару барысында екі аудармашыға да көмекке келген бір тұлға аталды. Ф. Тамир Хасан Оралтайдың 1984 жылы Стамбұлда жарық көрген Қазақ түрікшесі сөздігін қолданғанын жазса, Т. Кожаоглу «Әрине, мен әрқашан қазақ достарымнан Мағжан өлеңдеріндегі белгілі сөздер мен терминдер туралы сұрадым. Олар маған бірнеше күрделі тіркестерді түсінуге көмектесті. Менің достарымның бірі Хасан Оралтай (Тарбағатай 1930 - 2010 Мюнхен, Германия) болды. Ол Азаттық радиосында менің әріптесім болды 1977 жылдан 1994 жылға дейін. Хасан ағам «Азаттық» радиосының қазақ бөлімінде, мен өзбек бөлімінде жұмыс істедім» деп тағы да Хасан Оралтайды атайды.

Осылайша, Мағжан ақын шығармашылығы алғаш рет жаһандық ағылшын тіліне тікелей түпнұсқадан аударылып, әлемдік кеңістікке қадам басып, әлімдік әдебиеттің бір фактісіне айналып отыр. Профессор Тимур Кожаоглу Мағжанды ағылшын тіліне әлем танысын деп тәржімалайтынын айтып, келер екі жылда ұлы ақынның тағы 40 өлеңін аударып, кітап шығаруға ниетті екенін білдіреді. Өз сөзін «Мағжан Жұмабаев даусыз XX ғасырдағы қазақ поэзиясының ұлы тұлғасы болып табылады. Сондай-ақ барлық түрік халықтарының заманауи әдебиет ақындарының ішіндегі ең көрнектісі, болашақ ұрпақ әлі де ақын шығармашылығын тереңірек зерттеуі қажет» деген тұжырыммен тәмамдады.

Бұл зерттеу ары қарай Мағжан ақынның шығармашылығындағы басқа да мәдени ақпарат көздері – фразеологизмдер, мақал-мәтелдерді, символдардың аудармадағы көрінісін, поэтикасын зерттеуге ұласуы қажет. Қазақтың салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарына қайта оралудың рөлі туралы Елбасы Н.Ә. Назарбаев өз еңбегінде былай деп жазған: «Әр халықтың өміріндегі терең имандылық пен рухани негіздерге – дәстүрлерге назар аудару керек. Оның халық өміріндегі рөлі еш даусыз. Мәдени дәстүрлер қашан да әлеуметтік қайта түлеудің қайнар көзі болып келді. Өзінің тарихи-мәдени тамырларына қайта оралу – бұл, әрине оң процесс» [170, 10 б.]. М. Топер «кез келген шығарманы аударма бермеу керек, бәрінен ең жақсысын, анағұрлым лайықтысын, анағұрлым маңыздысын және елеулісін аудару керек» дейді. Мағжан ақын шығармашылығы ұлттық қазақ әдебиетінің аударылуы қажет құнды мұрасы болып табылады. Бұл зерттеу жұмысы аударманы зерттеудің тек бір қырын қарастырды. Болашақта ақынның поэзиясының аудармаларын поэтикалық тұрғыдан, лингвомәдениетнама саласының құрамына енетін басқа да паремологиялық қор, фразеологизмдер тәрізді компоненттерінің аудару ерекшеліктерін де саралау қажет.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Дәдебаев Жаңғара. Әдеби компаративистика және көркем аударма. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 142 б.
- 2 Алдашева А. Аударматану (Лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер). Оқу құралы/Тіл комитеті; жауап. ред. Р.Сыздық. – Алматы: Арда, 2006. – 248 б.
- 3 Newmark, P. Translation and culture. *Meaning in Translation*. Ed. V.Lewandowska-Tomaszczyk. Frankfurt: Peter Long GmbH, 2010. – pp. 171-182.
- 4 Baker, M. *In other words: A course book on translation*. – London: Routledge, 1992. – 352 p.
- 5 Nord, C. Translating as a purposeful activity: Functionalist approaches explained. – Manchester: St. Jerome, 1997. – 160 p.
- 6 Gambier, Y. Doubts and directions in translation studies. – The Netherlands: John Benjamins, 2007. – 361 p.
- 7 Davies, Eirlys E. “A Goblin or a Dirty Nose? The treatment of culture-specific references in translations of Harry Potter book”. // *The Translator*, 9 (1), 2003. – 65-100 p. <https://doi.org/10.1080/13556509.2003.10799146>
- 8 Vlahov, S. Florin, S.. *Neperevodimoje v perevode*. – Moskva: Mezhdunarodnyje otnosenija, 1980. – 351 p.
- 9 Aixela, J.F. “Culture-Specific Items in Translation”. // *In Translation, Power, Subversion*. Ed. Roman Alvarez and M. Carmen-Africa Vidal. Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – pp. 52-78.
- 10 Соболев М.Н. Пособие по переводу с русского языка на французский. – Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1952. – 400 с.
- 11 Россельс Вл. О передаче национальной формы в художественной литературе (Записки переводчика). – Москва: «Дружба народов», 1953, № 5. – С. 257-278.
- 12 Федоров А. В. Практические основы перевода. – СПб.: Союз, 2002. – 319 с.
- 13 Томахин Г.Д. Реалии в языке и культуре // ИЯШ. – 1997, №3. – С.13-18.
- 14 Супрун А. Е. Экзотическая лексика. // Филологические науки. – Москва, 1958, № 2. – С. 52 - 54.
- 15 Л. С. Бархударов. «Язык и перевод». – Москва: Международные отношения, 1975. – 240 с.
- 16 Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика. – Москва: Воениздат, 1973. – 278 с.
- 17 Федоров А. В. Основы общей теории перевода. – Москва: Высшая школа, 1968. – 416 с.
- 18 Рецкер «Культурная непереводаемость»: проблемы и решения». – Москва, 1998. – 140 с.
- 19 Комиссаров В. Н. Слово о переводе. – Москва: Международные отношения, 1973. – 245с.

- 20 Ж.П. Вине, Ж. Дарбельне. Технические способы перевода. (Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – Москва, 1978. С. – 157-167
- 21 Malblanc A. Stylistique compare du francais et de l'allemand. – Paris, 196. – 142 p.
- 22 Сорокин Ю.А., Марковина И.Ю. Текст и его национально-культурная специфика// Текст и перевод. – Москва: Наука, 1988. – 87 с.
- 23 Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. — 314, [6] с. — (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
- 24 Берков В. П. Вопросы двуязычной лексикографии. Л.: Изд. ЛГУ, 1973. – С. 109.
- 25 Florin, S. Realia in translation. In P. Zlateva (ed.) Translation as social action: Russian and Bulgarian perspectives. Routlage library editions: Translation, 1993. – pp.122-128.
- 26 Newmark, P. A textbook of translation. Harlow: Longman, 2004. – 418 p.
- 27 Espindola, E. The use and abuse of subtitling as a practice of cultural representation: Cidade de Deus and Boyz 'N the Hood. Santa Catarina: Universidade Federal de Santa Catarina, 2006. – 216 p.
- 28 Манкеева Ж.А. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері. – Алматы: Жібек жолы, 2008. – 353 б.
- 29 Жусупова А.У. диссертация на соискание степени доктора философии (PhD) на тему «Проблема перевода этнокультурной идентичности в трилогии А. Нурпеисова «Кровь и пот». Науч. рук. профессор Ашимханова С.А., 2021
- 30 Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – Москва, 198. – 186 с.
- 31 Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре. – Москва, 2000. – 480 с.
- 32 Хайдеггер, М. Время и бытие: Статьи и выступления / Сост., пер. с нем. и комм. В.В. Бибихина. – Москва: Республика, 1993. – 447 с.
- 33 Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – Москва: Издательская группа «Прогресс», 1993. – 656 с.
- 34 Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
- 35 Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – Москва: Русские словари, 1996. – 416 с.
- 36 Маслова В. А. Лингвокультурология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – Москва: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
- 37 Воробьев В.В. Лингвокультурология: Монография. – Москва: РУДН, 2008. – 336 с.
- 38 Сабитова З.К. Лингвокультурология. – Москва: ФЛИНТА, 2013. – 524 с.

- 39 Верецагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Изд. 2-е. Москва: Русский язык, 1976. – С. 28.
- 40 Салқынбай, А. Б. Тіл. Таным. Білім : монография / А. Б. Салқынбай. – Алматы : Эверо, 2008. – 137 б.
- 41 Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества// Избр. труды по языкознанию. – Москва, 1984. – С. 356–362
- 42 Ахметжанова, З.К. Очерки по национальной концептологии. – Алматы: Елтаным, 2012. – 147 б.
- 43 Catford, J. C. A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics. – London: Oxford University Press, 1965. – 112 p.
- 44 Bassnett, Susan & Lefevere, André (eds). Translation, History and Culture. – London: Pinter, 1990. – 148 p.
- 45 Bassnett, Susan & Lefevere, André. Constructing Cultures. – Clevedon: Multilingual Matters, 1998. – 168 p.
- 46 Mounin, G. Les Problemes theoriques de la traduction. – Paris, 1963. – 296 p.
- 47 Mounin, G. Teoria et storia, della traduzione. – Turin, 1965. – 234 p.
- 48 Mounin, G. Linguistique et traduction. – Bruxelles, 1976. – 278 p.
- 49 Салқынбай А., Абақан Е. Лингвистикалық түсіндірме сөздік: – Алматы: Сөздік-Словарь, 1998. – 304 бет.
- 50 Nida, E. Principles of Translation as Exemplified by Bible Translating. In: R.Brower(ed.). // On Translation. – Cambridge (Mass.), 1959. – pp. 11-31.
- 51 Nida, E. Toward a science of translating. – Leiden. 1964. – 331 p.
- 52 Nida, E., Reyburn, W.D. Meaning Across Cultures. – New York, 1976. – 90 p.
- 53 Reiss, K., Vermeer, H.J.Grundlegung einer allgemeinen translationstheorie. – Tübingen, 1984. – 256 p.
- 54 Prunč, E. Ways of development of western translation studies. From language asymmetry to the political one. – Moscow: R. Valent., 2015. – 197 p.
- 55 Goethe, J.W. Drei Stttcke vom Übersetzen. In: H.J.Storig (Hrsg.). «Das Problem des Obersetzens». – Stuttgart, 1963. – 197 p.
- 56 Newman F.U. Translarion issues. – London, 2001. – 141 p.
- 57 Neubert, A. Pragmatische Aspekte der Übersetzung. In: A.Neubert (Hrsg.). «Giundftagen dei Ubeisetzungswissenschaft». – Leipzig, 1968. – 184 p.
- 58 Goncharenko S. Poetry and poetry translation: constants and variability. Notebook of translator N24 V. Literary translation as intercultural communication. // *BRIDGES. TRANSLATORS' MAGAZINE*. – Moscow: R.Valent. 1(57), 2018. – pp. 3-14 Retrieved from March 15, 2020, from http://samlib.ru/w/wagapow_a_s/poetic-transl.shtml
- 59 Алпысбаева А.Е., Ашимханова С.А. Мағжанды Шекспирдің тілінде сөйлеткен. // Ш. Уәлиханов атындағы КМУ Хабаршысы. № 4 (1), 2020. 315-322 бб.

60 Meyer, I. Lexicography, terminology, and translation. – Ontario: University of Ottawa Press, 2006. – 264 p.

61 Nord, C. Text analysis in translation. In *Annotated Texts for Translation: English-German. Functionalist Approaches Illustrated*. Schäffner, Christina and Uwe Wieseemann. – Frankfurt: Multilingual Matters, 24, 1997. – pp. 111-123.

62 Schäffner, C., Wieseemann U. Annotated texts for translation: English German. Functionalist approaches illustrated. – Frankfurt: Multilingual Matters, 2001. – 600 p.

63 Левый И. Искусство перевода. Москва: Прогресс, 1974. – 394 с.

64 Әуезов М.О. Абай Құнанбаев: мақалалар мен зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1967. – 400 б.

65 Талжанов С. Аударма және қазақ әдебиетінің мәселелері. – Алматы: Ғылым, 1975. – 256 б.

66 Айтбаев Ө. «М. Горький шығармаларындағы фразеологизмдердің қазақ тілінде берілу жолдары» – кандидаттық диссертациясы. Алматы, 1971.

67 М. Құрманов. «Неміс поэзиясын аударудың кейбір мәселелері (Гёте, Шиллер, Гейне шығармаларының аудармалары негізінде)». Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін жазылған диссертация. – Алматы, 1971.

68 Хайруллин Р. Аударма сипаты. – Алматы: Жазушы, 1976. – 172 б.

69 Тұрарбеков З. Әдебиеттер достығының дәнекері. – Алматы: Қазақстан, 1977. – 167 б.

70 Айтбаев Ө. Аудармадағы фразеологиялық құбылыс. – Алматы: Ғылым, 1975. – 296 б.

71 Құрманов М. Алтын арқау. – Алматы: «Қазақстан» баспа үйі, 1979. – 167 б.

72 Абдрахманов С. Өлең аудармасының теориясы мен поэтикасы. – Алматы, 2007. – 168 б.

73 Есембеков Т. Көркем мәтінді талдау негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2009. – 132б.

74 Тарақова А. Аударманың теориялық және прагматикалық мәселелері. – Алматы: Қазақ университеті 2016. – 152 б.

75 Жаксылыков А. Ж. Актуальные проблемы художественного перевода и развитие казахской литературы. Хрестоматия. Учебное пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 211 с.

76 Ашимханова С.А. Мир Габита Мусурепова. – Алматы: Қазақ университеті, 1999. – 527 б.

77 Venuti, Lawrence. The translator's invisibility: A history of translation. – London: Routledge, 1995. – 344 p.

78 Schleirmacher, Friedrich. On the different method of translating. // *Introducing Translation Studies. Theories and Applications*. – London: Rotledge, 2001. – pp. 28-30.

79 Hervey, S., Higgins I. Thinking Translation: A Course in Translation Method. – London & New York: Routledge, 1992. – 344 p.

80 М. Әлімбаев. Өрнекті сөз – ортақ қазына. Монография. Алматы: «Қазақстан», 1967. – 232 б.

81 De Pedro, R. Cultural misrepresentation. // Encyclopedia of Literary Translation into English. Ed. O. Clasee. – Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 2000. – pp. 321-322.

82 Cronin M. Translation and Globalization. – London and New York: Routledge. 2003. – 189 p.

83 Harmon, D. (1996) ‘Losing Species, Losing Languages: Connections between Biological and Cultural Diversity’, Southwest Journal of Linguistics, 15, 89–108. – (2001) ‘On the Meaning and Moral Imperative of Diversity’, in Maffi, L. (ed.) On Biocultural Diversity, London and Washington: Smithsonian Institution Press.

84 Bernard, R. ‘Preserving Language Diversity’. // Human Organization, 51, 1, 1992. – pp. 82–89.

85 Shiva, V. Monocultures of the Mind: Perspectives on Biodiversity and Biotechnology. – London and Atlantic Heights, NJ: Zed Books, 1993. – 211-219 pp.

86 Pattanayak, D.P. ‘Monolingual Myopia and the Petals of the Indian Lotus: Do Many Languages Unite or Divide a Nation?’, 379–89, in Skuttnab-Kangas, T. and Cummins, J. (eds) Minority Education: From Shame to Struggle, Clevedon UK: Multilingual Matters, 1988.

87 Maffi, L. ‘Introduction: On the Interdependence of Biological and Cultural Diversity’, 1–50, in Maffi, L. (ed.) On Biocultural Diversity. – London and Washington: Smithsonian Institution Press, 2001.

88 Бархударов Л.С. Языкиперевод: вопр. общ. и част. теориипер. / Л. С. Бархударов. - Изд. 2-е. - Москва : URSS, [2007 или 2008]. – 235 с.

89 Виноградов В. С. Перевод. Общие и лексические вопросы. – Москва, 2004. – 235 с.

90 Л. К. Латышев. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания / Л. К. Латышев – Москва: Книга по Требованию, 2013. – 160 с.

91 Pizzuto, A.. Translation procedures: the technical component of the translation process. 2010. In Slideshare. (25 January). Retrieved from March 1, 2020, from <http://www.slideshare.net/apizzuto/translation-techniques-presentation>

92 Fawcett Peter. Translation and Language: Linguistic Theories Explained. – Manchester, UK: St Jerome Publishing, 1997. – 114 pp.

93 Chesterman, A. Memes of translation. Amsterdam: John Benjamins, 1997. – 217 p.

94 Venuti, Lawrence.. “Strategies of Translation”. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Ed. Mona Baker and Kristen Malmkjaer. London and New York: Routledge, 2001. – pp. 283-288.

95 Әлімбай Н. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. – Алматы: ДПС, 2011. 1-5 т.

96 Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде (этнолингвистикалық сөздік). – Алматы: Дайк-Пресс, 2009. 1-3 т.

- 97 Сабитова З.К. Словарь евразийской лингвокультуры Казахстана / З.К. Сабитова, Г.Т. Жанкидирова [и др.]. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 187 с.
- 98 Әлкебаева Д.А. М. Жұмабаев поэзиясының тілдік ерекшеліктері [Текст]: филол. ғылымд. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайынд. дис./ ғылыми жетекшісі: М. С. Серғалиев; әл-Фарабиатын. ҚазМҰУ; – Алматы, 1993. – 152 б.
- 99 Қанарбаева Б. Мағжан Жұмабаев поэзиясындағы фольклорлық дәстүр: филолог. ғылымдарының канд.диссерт.; Алматы, 1994. – 152 б.
- 100 Тілешов Е.Е. Мағжан Жұмабаевтың поэзиясындағы романтизм: филолог. ғылымдарының канд. диссерт.; Алматы, 1997. – 210 б.
- 101 Балтоғаева Ж.Е. Мағжан поэмаларының жанрлық-көркемдік ерекшеліктері [Текст]: филол. ғылымд. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайынд. дис. / ғылыми жетекшісі Р. Н. Нұрғали; ҚР білім ж/е ғылым м-гі, әл-Фараби атын. ҚазҰУ; – Алматы, 2003. – 142 б.
- 102 Боранбаева Ж.Қ. Мағжан поэзиясының көркемдік жүйесі: филолог. ғылымдарының канд.диссерт.; Л.Н.Гумилев атын. Еуразия ҰУ; ғыл.жет. Нұрғали Р.Н. – Астана, 2003. – 135 б.
- 103 Махметова А.С. Мағжан Жұмабаев поэзиясындағы фразеологизмдер: дәстүр мен жаңашылдық: Филол.ғыл.канд...дисс.; ғыл.жет. Серғалиев М.С. – Астана, 2001. – 130 б.
- 104 Шалдарбекова А.Б. М. Жұмабаев шығармаларындағы тарихитаным мәселелері [Текст] : филос. ғылымд. канд.. дис.: қорғалған 30.11.08 / ғылыми жетекшісі Н. Р. Мұсаева; М. Әуезов атын. Оңтүстік Қазақстан мем. ун-ті; – Шымкент, 2008. – 122 б.
- 105 Ермекова Ж.Б. Мағжан Жұмабаевтың тілдік тұлғасы: филолог. ғылымдарының канд.диссерт.; А.Байтұрсынұлы атын. Тіл білімі институты; ғыл.жет. Манкеева Ж.А. – Алматы, 2010. – 140б.
- 106 Жұмабаев М. Шығармалар жинағы. – Алматы: Санат, 1995. – 258.
- 107 Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы, 1996. – 1 т. – 14–313 б.
- 108 Қанарбаева Б. Жырымен жұртын оятқан. – Алматы, 1994. – 41–197 б.
- 109 Жүсіпов Қ. Қазақ лирикасындағы стиль және бейнелілік. – Павлодар, 1999. – 194 б
- 110 Жетписбаева Б.А. Образные миры Магжана Жумабаева. – Алматы: Нұр-пресс, 2008. – 156 с.
- 111 Манкеева Ж. Қазақ тілінің заттық мәдениет лексикасы [Текст]: филол. ғыл докт. ... дис. / Ж.А. Манкеева; А. Байтұрсынұлы атын. Тіл білімі ин-ты; ғыл. кеңесші. Қайдаров Ә. – Алматы, 1997. – 282 б.
- 112 Салқынбай, А.Б. Тіл және мәдениет : оқу құралы / А. Б. Салқынбай ; әл-Фараби атын. ҚазМҰУ. – Алматы: Қазақ ун-ті, 2001. – 136 б.
- 113 Мағжан Жұмабаев. "Пророк. Стихи, поэмы, рассказ"Список книг серии "Библиотека Казахской Литературы" утвержден Ученым советом

Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (протокол №9 от 26 июня 2009 г.). – Астана: Аударма, 2010. – 396 с.

114 Tamir F. Mağcan Cumabayulı'nın şiirleri. Türkiye Türkçesine aktaran. [Poems of M. Zhumabayev. Translation into Turkish]. – Ankara, 1993. – 338 s.

115 Kocaoglu, T. Poet of flame, liberty and love. – Astana: Nauka, 2018. – 92 p.

116 «Heritage of Dede Qorqud/Korkyt Ata/Dede Korkut, epic culture, folk tales and music. Inscribed in 2018 on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity.

117 Сағидолда Г., Қожахметова Г., Қызырова Ә., Байдилдинова Ә. Қазақша-ағылшынша сөздік. Алматы: Қазығұрт, 2017. – 440 б.

118 Онлайн қазақша-орысша сөздік. <https://sozdik.kz/kk/>

119. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений. – 4-е изд., Москва, 1997. – 944 с.

120 Kazakh-English Dictionary. – Алматы. 2011. – 655 б.

121 Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Güncel Türkçe Sözlük Hakkında.

122 Байниязов А., Байниязов Ж. Түрікше-қазақша сөздік. – Анкара, 2003. – 569 б.

123 Cambridge Dictionary Online. <https://dictionary.cambridge.org/>

124 "Қазақтың ұлттық киімдері" энциклопедиясы. – Алматы: Алматы кітап баспасы, 2011. – 496 б.

125 “Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998.

126 Энциклопедия русского языка [Текст] / под ред. Ю.Н.Караулова. – Москва: Большая Российская энциклопедия; Дрофа, 1997. – 721 с.

127 Очерки о киргизах. // Туркестанская правда. 15.02.1923. – С. 6

128 Диваев А.А. Этнографические материалы по казах-киргизам Туркестана. Опись этнографических материалов, собранных в Семиреченской области// Наука и просвещение. 1922, №1; Диваев А.А. Материалы по казаховедению. Опись этнографических материалов, собранных в Сыр-Дарьинской области// Год работы Казахского высшего педагогического института. Ташкент, 1928.

129 Traditional spring festive rites of the Kazakh horse breeders Kazakhstan Inscribed in 2018 on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. URL: <https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-spring-festive-rites-of-the-kazakh-horse-breeders-01402>

130 Қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті. – Алматы: «Алматы кітап» ЖШС, 2006. – 384 б., суретті. Кенжеахметұлы С.

131 Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Лтд.” ЖШС, 2005. – 245 б.

132 Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. – М.: Русский язык, 2000. – 956 с.

133 Комлев Н.Г. «Словарь иностранных слов». – Москва: ЭКСМО, 2006. – 669 с.

- 134 Михельсон А.Д. «Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней». – Москва, 1865. – 965 с.
- 135 Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке : Сост. по лучшим источникам М. Попов. – Москва: т-во И.Д. Сытина, [1904]. – 458 с.
- 136 Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940. (4 т.)
- 137 Frederic V. Grunfeld. Games of the World, edited by introduction by R.C. Bell. – New York: Holt, Rinehart and Winston 1975. – 274 p.
- 138 Kazakh traditional Assyk games. Inscribed in 2017 ([12.COM](https://ich.unesco.org/en/RL/kazakh-traditional-assyk-games-01086)) on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity <https://ich.unesco.org/en/RL/kazakh-traditional-assyk-games-01086>
- 139 Кеңесбаев, І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: ҚазАқпарат, 2007. – 356 б.
- 140 Orkun KUTLU. Aşık Oyunu: “Tarihi TÜRK Eğlencesi. 2018. – 126 s.
- 141 Құралұлы А. Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі. – Алматы: «Сөздік-Словарь». 2007. – 368 б.
- 142 Усеинова Г.Р., Усеинова К.Р. «Барымта: понятие, сущность, условия правомерности». // Юридический вестник ДГУ № 1 (25), 2018. 27-34 С7. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32827905>
- 143 Қ. Усеинова, А. Тоқтыбаев, А. Исабеков, С. Сартаев және А. Жайнақ. «Barymta – As an Institution of the Legal System». The 1st International Conference on Business Technology for a Sustainable Environmental System (BTSES-2020). The E3S Web of Conferences 159, 05005 (2020). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015905005>
- 144 Сейіт Кенжеахметұлы. «Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары». – Алматы: Атамұра, 2010. – 382 б.
- 145 Большой толковый словарь русского языка [Текст] / под ред. Д.Н. Ушакова. - Репринт. - В 4-х тт. - Том 1. – Москва: Русский язык, 2000. – 1567 с.
- 146 Популярный словарь русского языка. Толково-энциклопедический [Текст] / А.П.Гуськова, Б.В.Сотин. – Москва: Дрофа, 2007. – 869 с.
- 147 Современная энциклопедия. 2000-2012. Москва: Флинта, 2012. – 2000 с.
- 148 Ахметов Ә. Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер (салыстырмалы этнолингвистикалық зерделеу). – Алматы: Ғылым, 1995. – 176 б.
- 149 Сүлейменова Ә., Қарасайұлы Ү. "Ұлттық атаулар - халық мұрасы". – Шымкент, 1999. – 146 б.
- 150 Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Şükrü Halûk AKALIN, Prof. Dr. Reser TOPARLI ve Uzm. Belgin TEZCAN AKSU. 2009. – 239 б
- 151 Нұрмағамбетов Ә. Бес жүз бес сөз. – Алматы: Рауан, 1994. – 304 бет
- 152 Қатран Д. Қазақтың дәстүрлі ас-тағам мәдениеті. – Алматы: ҚМӨҒЗИ, 2002. – 276 б.

- 153 Бижкенова А. Мультилингвальный иллюстративный словарь казахских реалий. – Астана, 2017. – 356 с.
- 154 Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Лтд.» ЖШС, 2010. – 756 б.
- 155 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Ғылым, 2001.
- 156 Кенжеахметұлы С. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Алматы: Алматы кітап, 2004. – 200 б.
- 157 Алпысбаева А.Е., Ашимханова С.А. Translation of the Culture-Specific Items in Jumabayev's "Men Jastarğa Senemin" into English and Russian. // International Journal of Society, Culture and Language. Iran. Online ISSN: 2329-2210. Volume & Issue: Volume 9, 2 (Themed Issue on Modern Realities of National Languages of CIS Countries), Summer and Autumn 2021 (Скопус базасына енетін). – 19-27 pp.
- 158 Collins English Dictionary [Text]. – London, Glasgow: Collins and Sons, 2006. – 946 p.
- 159 Толковый словарь современного русского языка [Текст] / Д.Н. Ушаков. – Москва: Альта-Принт, 2005. – 1216 с.
- 160 Фразеологический словарь русского литературного языка. – Москва: Астрель. А.И. Федоров. 2008. – 586 с.
- 161 Алпысбаева А.Е., Ашимханова С.А. Translation of the culture-bearing symbolism of animals in the poem "Turkestan" of Magzhan Zhumabayev (Turkish, Russian and English languages). // ҚазҰУ Хабаршысы. Филологиялық серия. №2 (174) 2019. – 252-257 бб.
- 162 Алпысбаева А.Е., Ашимханова С.А. *Alystaǵy baýyryma* in translation (Turkish, English): linguistic and cultural aspects. // Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi. Ankara Hacı Bayram Veli University. Cilt 2 / Sayı 2 / 2020 GÜZ. – 174-179 бб.
- 163 М. Жұмабаевтың «Алыстағы бауырыма» өлеңіндегі реалия сөздердің аударылу ерекшеліктері (түрік, орыс, ағылшын тілдері). // ҚазҰУ Хабаршысы. Филологиялық серия. №3 (175) 2019. – 198-203 бб.
- 164 Байжұманұлы Ә., Бекболатұлы К. Мал шаруашылығы сөздігі. – Алматы, 2011. – 182 б.
- 165 Толковый словарь живого великорусского языка [Текст] / В.И.Даль. - В 4-х тт. – Москва: Рипол Классик, 2006. – 2750 с.
- 166 Мухитдинов Р., Жумабеков К., Сейдамет Ә. Теолингвистикалық сөздік. – Алматы: А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2020 ж. – 181 б.
- 167 Mehmet Doğan, Doğan Büyük Türkçe Sözlük. 1981. – 2551 s.
- 168 Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd» ЖШС, 2010. – 592 б.
- 169 Орынбеков М.С. Ежелгі қазақтардың дүниетанымы. – Алматы, 1996. – 194 б.
- 170 Қанарбаева Б. Қазақтың наным-сенімдерінің фольклордағы көрінісі. Зерттеу. – Алматы: Жазушы, 2004. – 288 б.

- 171 Уәлиханов Ш. Қазақтардағы шамандықтың қалдықтары. Таңдамалы. 2-басылым. – Алматы: Жазушы, 1985. – 560 б
- 172 Lian Madsen. Linguistic Ethnography: Studying English Language, Cultures and Practices. The Routledge Handbook of English Language Studies, 2018. – 240 p.
- 173 Этнолингвистический словарь славянских древностей. – Москва: Международные отношения, 1984. 5 т.
- 174 Алпысбаева А.Е., Ашимханова С.А. М. Жұмабаев поэзиясындағы ұлттық нақыштағы қаратпа сөздердің аударылу ерекшеліктері (түрік, орыс, ағылшын тілдері). // ҚазҰУ Хабаршысы. Филологиялық серия. №3 (179) 2020. – 17-24 бб.
- 175 Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде. – Алматы, 1993. – 32 б.
- 176 Топер П. М. Перевод в системе сравнительного литературоведения. Москва: Наследие, 2000. – 254 с.
- 177 Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ş. Halûk AKALIN, Hasan EREN. 2020
- 178 Oxford English Dictionary [Text]. – Oxford: Univ. Press, 2013. – 1260 p.
- 179 Oxford Russian Dictionary [Text]. – Oxford: Univ. Press, 2004. – 1298 p.
- 180 Есембеков Т.О., Жаксылыков А.Ж., Казыбек Г.К. Библиографический справочник по теории и практике перевода. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 90 с.
- 181 Қазақстандағы аударма теориясы мен практикасы. Библиографиялық көрсеткіш (2000-2010 жж.) Құраст. А.Қ. Жумабекова, А. Макулжанова, Ж. Атабаева. – Алматы, 2010. – 60 б.
- 182 Kocaoglu, T. “The great Kazakh poet Maghjan Jumabayuly's poems”. // *Kazakhstan*, 22, 1993. – p.7.
- 183 Newmark, P. A textbook of translation. – The Republic of Singapore: Prentice Hall International, Print, 1988. – 194 p.
- 184 Robinson, D. Becoming a translator: An accelerated course. – London: Routledge, 1997. – 344 p.
- 185 Savory, T. The art of translation. London, 1952. – 159 p.
- 186 Tymoczko, M. Translation in a postcolonial context. – Manchester: StJerome, 1999. – 336 p.
- 187 Чернов Г. В, К вопросу о передаче безэквивалентной лексики при переводе советской публицистики на английский язык // Ученые записки, т. XVI. – Москва, 1958. – С. 63.
- 188 Didar Kassymova, Zhanat Kundakbayeva, Ustina Markus. Historical Dictionary of Kazakhstan Historical Dictionaries of Asia, Oceania, and the Middle East. – Scarecrow Press, 2012. – 362 p.
- 189 Парахонский Б. А. Язык культуры и генезис знания: (Ценностно-коммуникативный аспект). – Киев, 1989. – 210 стр.
- 190 Мандельштам О. Слово и культура. – Москва: Советский писатель, 1987. – 320 стр.

- 191 Гарбовский Н.К. Теория перевода. Учебник. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
- 192 Pym, Anthony (2012). On translator ethics: Principles for mediation between cultures. – Amsterdam: Benjamins. 2012. – 197 p.
- 193 Жангуттин, Бауыржан Олжабаевич. Мағжан Жұмабаев. "Мойқазақ, ненастыя час настал". Страницы биографии [Текст] : [монография] / Б. Жангуттин ; Министерство образования и науки Республики Казахстан, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Ассоциация историков Казахстана. – Алматы : Дәстүр, 2016. – 219 с.
- 194 Bhabha, Homi. The Location of Culture. London: Routledge, 1994. – 440 p.
- 197 Routledge Encyclopedia of Translation Studies edited by Mona Baker. – London: Routledge, 1998. – 704 p.
- 198 Encyclopedia of Literary Translation into English edited by Olive Classe. – London: Routledge, 2000. – 1000 p.
- 199 Oxford Guide to Literature in English Translation edited by Peter France. – Oxford: Oxford University Press (2000). – 656 p.
- 200 "History of Literary Translation into English". – Oxford: Oxford University Press (2008). – 500 p.
- 201 Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida. – University of Chicago Press, 2017. – 262 p.
- 202 Concise Oxford Dictionary of Current English [Text]. – Oxford: Clarendon Press, 1989. – 1044 p.
- 203 Ассман Я. Культурная память: Письмо и память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности/ Пер. с нем. М.М. Сокольский. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
- 204 Ясперс К. Смысл и назначение истории. – Москва: Республика, 1994. – 527 с.
- 205 Салқынбай, Анар. Тіл әлемі: лингвистикалық терминдердің анықтамалық сөздігі / А. Салқынбай, Е. Абақан ; Әл-Фараби атын. ҚазҰУ. - 2-бас., толықт. – Алматы : Қазақ ун-ті, 2021. – 406, [2] б.
- 206 Алпысбаева А.Е., Ашимханова С.А. Translation of proper names from Kazakh into English (in the case of Turkistan by M. Jumabayev): linguistic and cultural aspects. // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы, №1(75), 2021. – 135-144 бб.
- 207 Алпысбаева А.Е. М.Жұмабаевтың «Түркістан» өлеңіндегі лингвомәдени лексиканың танымдық қасиеті. Профессор Ж. Дәдебаевтың 70 жылдығына арналған халықаралық конференция материалдары. 23.11.2018. – 342-344 бб.
- 208 Алпысбаева А.Е. Мағжан ақын поэзиясы алты құрлыққа жол тартты. Халықаралық ғылыми практикалық интернет конференцияның материалдары. Халықаралық білім және ғылым академиясы. – Нур-Сұлтан, 2019. 9-11 бб.
- 209 Алпысбаева А.Е. Реалии-топонимы в стихотворении «Туркистан» Мағжана Жұмабаева. International Scientific Journal «Global Science and

Innovations 2020: Central Asia». Nur-Sultan, Kazakhstan, Feb-March 2020. – 211-218 pp.

210 Жаксылыков А.Ж. Художественный перевод и литературный процесс. – Алматы: Таңбалы, 2013. – 312 с.

Қосымша А

М. Жұмабаевтың поэзиясын ағылшын тіліне тәржімалаған Т. Кожаоглумен сұхбат

1. Құрметті Тимур Коджаоглу, Сіздің қазақтың біртуар ақыны Мағжанмен (шығармашылығымен) алғаш танысуыңыз есіңізде ме?

Мен Мағжанның өлеңдерімен алғаш рет 1953-1954 ж.ж. 6-7 жасымда таныстым. Менің әкем Усман Қожа (1878 жылы Ош - 1968 Стамбул) маған Түркістанның екі көрнекті ақындарының өлеңдерін оқыған: Шолпанның өзбек тіліндегі өлеңдерін және Мағжанның қазақша өлеңдерін. Усман Қожа 1915 - 1939 жылдар аралығында Мұстафа Шоқиевтың (1890-1941) жақын досы және саяси серігі болған Түркістанда және шет елдерде. Усман Қожа 1927-1934 ж.ж. аралығында Стамбулда алғашқы Орталық Азияның «Жаңа Түркістан» журналын шығарды, Мұстафа Шоқиев 1929-1939 ж.ж. Парижде «Жас Түркістан» журналын шығарды

Кейін орта мектепте Мағжанның өлеңдерін башқұрт профессоры Ахмед Зеки Велиди Тоғанның 1947 жылы Стамбулда шыққан «Бүгінгі Түркістан және оның жаңа тарихы» кітабынан және Шығыс Түркістаннан келген қазақ эмигранты Хасан Оралтайдың 1965 жылы Стамбулда жарық көрген «Ұлы түрік ұлтшылдығы Мағжан Жұмабайұлының өлеңдері» атты кітабындан оқыдым.

1972 жылы Нью-Йоркке Колумбия университетінде докторантураға оқуға барғанымда, кітапханадан Мағжанның 1923 жылы Ташкентте жарық көрген «Мағжан Жұмабаевтың өлеңдері» атты кітабын таптым. 1976 жылы мен «1960-1970 жылдардағы қазақ лирикалық поэзиясындағы ұлт мәселесі» деген тақырыпта магистрлік эссе жаздым. Бұл шығармада Мағжанның бірнеше өлеңдерінің ағылшынша аудармасын келтірдім. Сонымен, 1953 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін бұл Мағжанның поэзиясын 66 жыл бойы зерттегенімді білдіреді. Мағжанның өлеңдеріне Қазақстанда Кеңес Одағы кезінде 1938-1980 жылдар аралығында тыйым салынған болса да, мен оның өлеңдерін еркін оқып, аударып, жазып отырдым. Бұл үшін, Мағжанның өлеңдерін маған кішкентай кезімде алғаш енгізген адам болғандықтан әкеме өте ризамын.

2.Сізді дәл Мағжан ақынды тәржімалауға не итермеледі? Бәлкім қандай да бір сезім, ақын шығармашылығына қызығу немесе жағдаят?

Ерте кезден бастап Мағжанның өлеңдерінде осы төрт сөз менің көңілімді аударды: күн, от, алау және махаббат. Мен оның өлеңдерін көбірек оқығанда, мен ақынның көптеген өлеңдерінде осы төрт затты қолданып жүргенін байқадым. Сонымен, бұл сөздер оның поэзиясының негізгі тақырыптары екенін сезіндім.

Әсіресе, оның «От» атты өлеңі өте күшті әдеби шығарма. Бірінші сегіздік бізді мүлде басқа поэтикалық әлемге апарды:

Күннен туған баламын,
Жарқыраймын, жанамын.
Күнге ғана бағынам.
Өзім - күнмін, өзім - от,
Сөзім, қысық көзімде - от,
Өзіме-өзім табынам.
Жерде жалғыз тәңірі - от.
Оттан басқа тәңірі жоқ.

Мағжан өзінің басқа өлеңдерінде де осы негізгі сөздерді қолданады. Мысалы, «Бұлбұл» өлеңінде ол жалын мен жануды қолданады:

Жүз құбылт дауысыңды, өрте өзегін,
Өртенсін, қызыл жалын қыл төсегін.
Ойын ал, бойын балқыт, сүйдір мені,
Қалсын ол ойлай алмай өз есебін.

Менің назарымды аударған екінші маңызды мәселе - Мағжанның өлеңдерінде Түркістан және Түрік сөздерін жиі қолдануы болды:

Түркістан — екі дүние есігі ғой,
Түркістан— ер түріктің бесігі ғой .
Тамаша Түркістандай жерде туған
Түріктің Тәңірі берген несібесі ғой. (“Түркістан” өлеңі)

Көк Тәңірісі - Тәңірінің
Тұқымы жоқ, заты жоқ.
Жер Тәңірісі Темірдің
Тұқымы - түрік, заты - от! (“Ақсақ Темір сөзі” өлеңі)

Бірақ, Мағжанның поэзиясының әсем стилі мен метафоралық тақырыптары маған қатты әсер етті. От, жалын, күн және махаббат сөздері адамның бостандығы үшін метафоралар болып табылады. Мағжан өзінің көптеген өлеңдерінде еркіндік пен тәуелсіздікке ұмтылады. Оның өлеңдері 1920-1930 жылдары, Qazaqstan мен бүкіл Түркістан Кеңес Одағында еркіндікке ие болмаған кезде жазылған.

Қазақ ақыны Мағжан мен өзбек ақыны Чолпанның Кеңес Одағының ең қуғын-сүргін жылдарындағы өлеңдері Орталық Азиядан бостандық пен тәуелсіздікке шақыратын екі күшті дауыс болды. Сол себепті, Мағжан (1893) 45 жаста, Шолпан (1897) 41 жаста болғанда 1938 жылы өлтірілген; басқа жүздеген ақындармен, жазушылармен, зиялы қауыммен бірге.

3. Аударманы түпнұсқадан жасадыңыз ба? Бұл сұрақты қойғанымыз, жалпы қазақ әдебиетінің маржандарын ағылшын тіліне түпнұсқадан аудару – аса сирек кездесетін құбылыс әрі таңғаларлық жайт. Мысалы, Абай ақынды ағылшын тіліне орыс тіліндегі аудармаларынан тәржімалағандықтан көбінесе көркемдігі мен мәнін жоғалтып алған.

Мен Мағжанның 20 өлеңін қазақ тілінен ағылшын тіліне аудардым. Әрине, мен әрқашан қазақ достарымнан Мағжан өлеңдеріндегі белгілі сөздер мен терминдер туралы сұрадым. Олар маған бірнеше күрделі тіркестерді түсінуге көмектесті. Менің достарымның бірі Хасан Оралтай (Тарбағатай 1930 - 2010 Мюнхен, Германия) болды. ол Азаттық радиосында менің әріптесім болды 1977 жылдан 1994 жылға дейін. Хасан ағам «Азаттық» радиосының қазақ бөлімінде, мен өзбек бөлімінде жұмыс істедім.

Менің ана тілім өзбек тілі Мағжанның өлеңін түсінуге де пайдалы болды. Алайда мен кішкентай кезімнен Мағжанның, Абайдың және басқа да қазақ ақындарының өлеңдерін оқыдым. Мен кандидаттық диссертацияммен жұмыс істеген кезде 200-ге жуық қазақ романдары мен әңгімелерін оқыдым.

Осыған байланысты Мағжанның қазақ өлеңдерін ағылшын тіліне аудару маған қиын болған жоқ. Бұл аудармаларды көркем ағылшын тіліне аударуда маған американдық ақын Мел Кенне көмектесті.

4. Жалпы көркем аударма – аударманың ең күрделісі. Ал поэзия жанры тіптен аса жоғары талғам, шеберлікті қажет етеді. Мағжандай сөз өрнегі, әуезділігі ерекше ақынды аударуға батыл жүрек қажет шығар, әрі әрине үлкен дайындық. Сіз Мағжанды тәржімалау туралы шешімге бірден келдіңіз бе, әлде біраз уақыт, дайындық қажет болды ма?

Мен 1975-1977 жылдар аралығында магистрлік эссе жазып жүргенімде Мағжанның екі өлеңін қазақ тілінен ағылшын тіліне аударған едім. 1982 жылы кандидаттық диссертациямды аяқтағаннан кейін Мағжанның өлеңдерін түрік тіліне аудару бастадым. Менің осы аудармаларымның бір бөлігі түрік әдеби журналында Мағжанның поэзиясына арналған мақаламмен бірге жарияланған. Менің мақаламның тақырыбы «Mağsan'ın Şiirlerinde Güneş, Ateş ve Alev» (Мағжан өлеңдеріндегі күн, от және жалын) болды // *Türk Edebiyatı* (Түрік әдебиаты), 1994 ж., № 243). Мен сізге мақаланың көшірмесін жібердім.

Менің ойымша, мен Мағжанның өлеңдерін ағылшын тіліне 1986 жылдан бастап қарай бастадым. Мағжан өлеңдерінің алғашқы аудармалары 1993 жылы «Қазақстан» (Алматы) атты ағылшын тілді газетінде жарияланды: «"The Great Kazakh Poet Magjan Jumabayuli's Poems» (Ұлы қазақ ақыны Мағжан Жұмабайұлының өлеңдері). Мен сізге осы мақаланың көшірмесін қоса бердім.

Бұл Мағжанның өлеңдерін 65 жыл бойы оқығанымды, бірақ 40 жыл аударуға тырысқанымды білдіреді. Мен, алайда, бұл аударма жұмысында көп нәрсеге қол жеткізе алмадым; Менде әлі 20 өлеңнің толық аудармасы, тағы 10-ға жуық аудармасы бар.

Менің Мағжанның 20 өлеңін ағылшын тіліне аударған аудармаларым Халықаралық Түркі академиясы (Нұр-Сұлтан, Қазақстан) шығарған менің кітабыма кірді: «"Maghjan Jumabayev: The Poet of Flare, Liberty, and Love» (Мағжан Жұмабаев: Жалын, еркіндік және махаббат ақыны) // Астана, 2018, 94 бет.

5. Аудармашы аудармаға кіріспестен бұрын мақсатты аудиторияны анықтап алғаны дұрыс дейді. Яғни, аударма мәтіні кімге арналады және не үшін деген сұрақтар. Сіз тәржіманы сондай мақсатты аудиторияға арнадыңыз ба? Әлде ағылшын тілі әлемдік тіл болғандықтан жалпы адамзаттық мұра ретінде танытқыңыз келді ме?

Бұл өте жақсы сұрақ, бірақ қарапайым жауап беру өте қиын! Мен екі мақсатты көздедім деп ашық айта аламын: бірінші мақсат - Мағжан ақынның ең ерекше әдеби ойлауын ағылшын тілінде мүмкіндігінше көрсету. Екінші мақсат - ана тілі ағылшын тілі болып табылатын аудиторияның жүрегіне әсер ету. Мен осы екі мақсатқа тең дәрежеде қол жеткіздім деп үміттенемін. Алайда, бұл мәселені өлшеу және бағалау әдебиеттанушыларға қатысты.

Осылайша мен Мағжанның өлеңдеріндегі қазақ мәдениетін ағылшын тілінің әмбебап мұрасында бейнелеуге тырыстым.

6. Осы сұрақтан Сізге тағы бір сауал туындап отыр. Қазір ағылшын тілі жаһандық тілге айналып отыр. Бірақ әр жерде өзінше бір ерекшелігі бар. Әсіресе, американдық және британдық ағылшын тілі. Сіз аударма барысында көбінесе қайсысына жүгіндіңіз?

Мен АҚШ-та ұзақ оқып, өмір сүргендіктен, менің аудармаларым американдық ағылшын тілін көбірек ұсынады. Менің ойымша, бұл Ұлыбританиядағы немесе басқа елдердегі ағылшынша сөйлейтіндерге қиындық тудырады деп ойламаймын.

7. Мағжан поэзиясын тәржімалауда қиындық тудыратын факторлардың бірі – лингвомәдени лексика, ұлттық колорит. Мысалы, Түркістан өлеңі фондық ақпаратқа тұнып тұр. Бір мысал келтірсек: аталмыш өлеңде Мағжан ақын бірнеше рет символдық әрі мәдени мағынаға ие «көкжал» сөзін қолданады. Сіз оны ағылшын тіліне «blue-maned» деп тәржімалапсыз. Қалай ойлайсыз, аудармада символдық әрі мәдени мағына сақталды ма? «Blue-maned Turk» дегенде шетелдік оқырман көз алдына қандай бейне, ассоциация келеді деп ойлайсыз? (Болашақта диссертациялық жұмыс бойынша алдыма қойып отырған үлкен мақсат – осы аударманы рецепция деңгейінде зерттеу. Яғни, аудармадағы фондық ақпаратты, эквивалентсіз лексиканы оқырман қалай қабылдайды. Ол үшін әрине шетелдік аудиторияда сауалнама жүргізу қажеттігі туындайды. Сол жағдай қиындық тудырып отыр. Бірақ бір амалдарын ойластырып көруге болады деп ойлаймын. Әзірге жоспар түрінде...)

Бұл өте маңызды мәселе! «Көкшіл түрік» сөзін шет елдерде тарихшылар немесе ежелгі түріктердің тарихын зерттеген адамдар жақсы түсінуі мүмкін. Бірақ қарапайым адамдар оны оңай түсінбеуі мүмкін. Менің қатемді таптыңыз деп ойлаймын Мен ескертулерде «көкшіл түрік» терминіне түсініктеме беруім керек еді. Мұны еске түсіргеніңіз үшін көп рахмет!

8. Тағы да осындай бір сұрақ қойсақ. Ақынның атақты «Алыстағы бауырыма» атты өлеңінде жастық шағынан есте қалған «алалы алтын асық» ойыны аталады. Асық ату – қазақтың және басқа да түркі халықтарының ұлттық ойыны. Бүгінде ЮНЕСКО Материалды емес мәдени мұраны сақтау реестріне «Қазақтың дәстүрлі асық ойыны» ретінде тіркелді. Ал, аудармашы үшін бұл кезекті реалия сөз. Сіз әдетте реалия сөздерді аударуда қолданылатын калькалау, транслитерация немесе транскрипция әдістеріне жүгінбей, «to play golden knucklebone» деп тура аудармасын беріпсіз. Оның себебі неде?

Көптеген мәдениеттер мен адамдар «knucklebone game» (асық ойынын) білетіндіктен, мен бұл ағылшын терминін оның қазақша атауының орнына қолдандым. Егер мен оның қазақша атауын қолданған болсам, оны ескертулерде түсіндіруім керек еді. Осындай мәдени сөздер мен терминдерді аудару кезінде мен қайсысын алу керектігін бірнеше рет тоқтаттым: түпнұсқадағы қазақша сөз немесе ағылшын тіліндегі оның баламасы.

Осы жерде бір нәрсені мойындауға рұқсат етіңіз: Өкінішке орай, менің басты уайымым әрқашан Мағжан поэзиясының көркем әдеби шеберлігін оның ағылшын тіліндегі аудармаларында көрсету болды; өлеңдеріндегі сөздерден гөрі.

9. Қазіргі аударматану ғылымында екі жақты ойға әкелетін мәселе – эквивалентсіз лексиканы қалай аудару қажет деген сұрақ. Ұлттық колорит пен бірегейлікті сақтап қалу немесе сол аударманы қабылдайтын оқырман қауымға жақындату, бейімдеу дұрыс па деген. Сіз Мағжан ақын туындыларын тәржімалау барысында көбінесе қай принципті ұстандыңыз?

Ия, сіз дұрыс айтасыз! Мағжан - ұлы ақын, оның өлеңдерінің екі жағы бар: жергілікті деңгейде қазақтың мәдени мұрасы бар; халықаралық деңгейде олар бостандықтың, теңдіктің, адам махаббатының жалпыға ортақ құндылықтарына ие. Ақындардың ұлылығы жергілікті мәдени құндылықтарды жоғарылату кезінде олардың әмбебап болу қабілетінен туындайды. Осылайша, Мағжан - бұл тұрғыда әлемдегі ең үлкен ақындардың бірі.

10. Бір байқағанымыз, 1993 жылы алғаш жарық көрген аудармаларыңыз бен соңғы кітапта басылып шыққан нұсқаларда біраз өзгерістер бар екен. Бірден көзге түскені «Гүлсім ханымға» атты өлеңі. Алғашқы нұсқасында атауы “To the lady Rose” болса, кейіннен “To lady Gűlsim” деп өзгертіпсіз. Ондай шешімге не себеп болды?

Әрине, 1986 жылдан бастап Мағжан өлеңдерінің ағылшынша аудармалары бірнеше рет қайта қаралды, өзгерді және қайта жазылды. «Гүлсім ханымға» өлеңіне келер болсақ, ағылшын тілді оқырмандарға «Гүлсім Ханым» сөзін «Lady Rose» деп ағылшын тіліне аударғаны жақсы болар-деп ойладым. Бірақ, кейіннен мен «Гүлсім» деген жеке есімді аудару жақсы болмайтынын түсіндім

11. Мағжан ақын поэзиясын тәржімалау барысында басқа қандай қиындықтар туындады?

Әрине, жоғарыда айтқанымнан басқа қиыншылықтар болуы керек еді. Мен Мағжанның өлеңдерімен ұзақ жылдар бойы айналысқандықтан, мен

ұйқысыз түндер мен шаршаңқы күндерде қандай қиындықтарды бастан өткердім; мен қазір ұмытып кеттім бе?

12. Мағжан ақынның басқа тілдегі аудармаларымен оқып, танысып көрдіңіз бе? Егер таныс болсаңыз, қандай баға берер едіңіз?

Мағжан өлеңдерінің ағылшын тіліндегі басқа аудармасы жоқ деп санаймын. Неміс, француз немесе басқа еуропалық тілдерде аудармалар бар ма, білмеймін. Әрине, орыс тіліндегі аудармалары бар. Бірақ менің орыс әдеби тілім жақсы емес, сондықтан мен оларға түсінік бере алмаймын! Менің ойымша, сіз мұны әлдеқайда жақсы білесіз.

Мен Мағжан өлеңдерінің түрік тіліндегі аудармаларын көрдім, бірақ олардың көпшілігі прозалық аудармалар, әрі поэтикалық көріністерге ұқсамайды. Менің Мағжан өлеңдерінің түрік тіліндегі аудармаларым басқа аудармаларға қарағанда жақсы деп ойлаймын. Себебі, мен де түрік, өзбек және ағылшын тілдерінде өлең жазамын.

13. Болашақта тағы да Мағжан ақын поэзиясын немесе прозасын тәржімалау жоспарыңызда бар ма? Жалпы болашақта Мағжан ақын шығармашылығын аударуға ниеттенген аудармашыларға қандай кеңес берер едіңіз?

Жоқ, мен прозалық аудармаларға араласпаймын. Біріншіден, менде әңгімелер мен романдарды аударуға уақыт жоқ. Мен лирикалық поэзияны, көбінесе қысқа лирикалық өлеңдерді жақсы көремін. Мен лирикалық емес өлеңдерді аудармаймын.

Болашақта Мағжанның тағы да 20-30 өлеңін ағылшын тіліне аударғым келеді. Қанша өмір сүретінімді көрейік. Өйткені бір ғана өлеңнің аудармасы бірнеше апта мен айды алады. Бір-екі ай ішінде өлеңді аударып болғаннан кейін, мен оны файл түрінде сақтаймын. Кейінірек жылдар өтіп, бірнеше күн оқып, маған ұнамайтын бір-екі сөзді өзгертіп, оны қайтадан өз файлына саламын. Бұл осылай жалғасады, мен қашан айта алатынымды білмеймін: «Ия, егер Мағжан бұл өлеңді ағылшын тілінде жазғысы келсе, ол осылай жазған болар еді!» Бұл биік нүктеге барлық аудармалар оңай жете бермейді...

Қысқасы, Мағжанның өлеңдерін кез-келген тілге аударғысы келетін басқа аудармашыларға мына ережелерді ұстануға кеңес бере аламын: біріншіден, шыдамды болыңыз және асықпаңыз. Одан кейін Мағжанды осы өлеңді жазуға қанша апта, айлар кетті деп ойлаңыз. Осы жалғыз өлеңді армандау үшін сіз көптеген түндер мен күндерді өткізгеніңіз жөн.

Мағжанды өлең аудармасы бұрын оның барлық өлеңдерін оқып шығыңыз. Өлең жазсаңыз өте жақсы. егер сіз бұрын өлең жазбаған болсаңыз, екі-төрт жолдан тұратын қысқа өлең жазуға тырысыңыз. Сіз берілген тілде өлең жазған сайын көбірек өлеңдерді басқа тілден өлең жазатын тілге аударыңыз.

Содан кейін аударылған өлеңдерді басқаларға оқып, олардың осы өлеңге қатысты пікірлерін алыңыз. Соңында өлеңді бір тілден екінші тілге аудару үшін көбірек тұз, қара бұрыш және қатты терлеу қажет. Ұйқысыз түндер мен тыныш күндерді ұмытпаңыз ...

Қосымша Б.

М. Жұмабаев поэзиясын түрік тіліне тәржімалаған Ф. Тәмірмен сұхбат

Жауаптарым

Ферхат Тәмір

1. Докторлық диссертация жетекшім Prof. Dr. Ahmet Bican Ersilasun арқылы 1988-жылда таныстым.

2. а) Мағжанның ұлтшыл және Түрікшіл болуы.

б) Докторлық диссертациямның тақырыбы болуы.

3. Мен аудармамды түпнұсқадан жасадым. Өйткені түпнұсқадан бір дана, Prof. Dr. Saadet Ғағатаудың кітапханасынан табылған еді. Ол нұсқа 1923-ші Ташкентте Байтұрсын емлесі (төтежазу) мен жарық көрген.

4. Мағжанды аудару туралы шешімге бірден келмедім. Әрине керекті дайындық қажет еді. Біріншісі – менің магистрлік диссертациям да Қазақша туралы еді; Ол – кітап ретінде жарық көрді: *Barkölden Kazak Türkçesi Metinleri*. Екіншісі – Шығыс Түркістаннан Түркияға көшіп келген қазақ ағамыз ^{Хасан Оралтай} даярлаған *Kazak Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul 1984) деген сөздікті көп пайдаландым.

5. Мен Мағжанның өлеңдерін Түркия зиялылары түсініп алысын, – деп Түркия Түрікшесіне аудардым.

6. Мағжанның айтқандарының мағынасын қолымнан келгенше Түркия түрікшесіне аударуға тырыстым. Негізінде жалпы Түрік ұлтының бірер елі емеспіз бе?

7. Аударарда ең зор қиыншылықты фразаларды аудармада шектім.

8. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan (ның) Түркия Түрікшесіне аудармаларын көрдім. Олар өте жақсы аудармалар еді (Алтыстағы Баурыма, Түркістан, Орал Тауы өлеңдері).

9. Болашақ үшін жоспарым жоқ.

Аудармашының Мағжан айтқан сөздердің мағынасын өте жақсы түсініп алуы керек. Содан кейін аударма да оңай болады, - деп ойлаймын.

Көп сәлем. Аман есен болыңдар.

Қосымша В

Мағжан Жұмабаев поэзиясындағы лингвомәдени лексиканың үш тілді
иллюстративті (түсіндірмелі) аударма сөздігі
(орыс, түрік, ағылшын тілдері)

Сөздікті құрастырған:

Ашимханова Светлана Ашимхановна ғалым-әдебиеттанушы, филология ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ филология факультетінің шетел филологиясы және аударма ісі кафедрасының профессоры, батыс еуропа әдебиеті, әдебиеттанудың ұғымдық-терминологиялық аппараты, салыстырмалы әдебиеттану, әдеби жанрлар теориясы, аударма теориясы мен практикасы, қазақ классикасы интерпретациясы салаларының маманы.

Алпысбаева Айгүл Ерболатқызы гуманитарлық ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ филология факультетінің шетел филологиясы және аударма ісі кафедрасының докторанты.

Сөздік кімге арналған?

Құрметті оқырман! Бұл сөздік «Аударма ісі» мамандығы бойынша, атап айтқанда көркем аударма, поэтикалық аударма, салыстырмалы аударматану мен әдебиеттану салалары бойынша білім алып жатқан, ғылыми ізденіс пен зерттеу үстіндегі білімгерлер мен мамандарға арналады. Сөздік сіздің қазақ тілінен лингвомәдени, этнографиялық біліміңізді кеңейтіп қана қоймай, мәдени ақпараттың орыс, түрік және ағылшын тілдерінде қалай көрініс тауып жатқаны жайлы іріктелген мағлұмат береді. Қазақ тіліндегі энциклопедиялық ақпарат отандық беделді әрі сенімді сөздіктер қорынан алынған. Түрік тіліне тәржімалауда академиялық ортада танымал GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK – түрік тілінің түсіндірме сөздігінің онлайн нұсқасы қолданылып, қазақ тілі, тарихы мен әдебиетінен аса зор білімге ие Мағжантанушы, Мағжан ақынның өлеңдерін қара сөзбен (прозалық аударма) алғашқылардың бірі болып Түркия түрікшесіне тәржімалаған профессор Ферхат Тамирдің тікелей көмегімен іске асырылды. Ағылшын тіліне тәржімалауда Cambridge және Collins түсіндірме сөздіктерінің онлайн нұсқаларына, орыс тілінде Sozдіk орысша-қазақша және қазақша-орысша онлайн сөздігінің көмегіне жүгіндік (сілтемелер көрсетілген).

Сөздіктің құрылысы.

Сөздікте Мағжан ақынның 1995 жылы Алматы «Білім» баспасынан жарық көрген шығармалар жинағынан (тек қана өлеңдері) іріктеліп, жүйеленген лингвомәдени лексиканың орыс, түрік және ағылшын тілдеріне аудармасы ұсынылған. Сөздікте барлығы Мағжан ақынның 208 өлеңі қарастырылып, оның ішінде 203 реалий сөздер іріктелді. 60 сөз материалдық мәдениетке қатысты, ал 143 сөз рухани мәдениетке қатысты атаулар. Оның ішінде 58 көнерген сөз (тарихи сөздер – 18, архаизмдер – 40).

Сөздіктің бір ерекшелігі осы уақытқа дейінгі сөздіктерде бар, аударылған нұсқа және аудармашылардың аудармалары көрсетілген. Сөздіктерде табылмаған немесе сөздікте ұсынылған аудармамен келісе қоймаған жағдайда авторлар ұсынған, түсіндірген аудармамен таныс бола аласыз.

Жалпы, сөздіктің мазмұны материалдық және рухани мәдениет деген екі үлкен тарауға бөлініп, тараушаларға тарайды. Әрбір тараушада сөздер алфавиттік ретпен берілген. Сөздікте лингвомәдени лексиканың этнографиялық, мәдени мәні қысқаша түсіндірілген. Түсіндірме ақпарат сенімді энциклопедиялық қайнар көздерден алынған. Түсіндірменің соңында Мағжанның қай өлеңінде қанша рет қолданылғаны көрсетілген. Мысалы, домбыра сөзі «Ұлан» (2), «Түркістан» (1) өлеңдерінде қолданылған (демек, «Ұлан» өлеңінде екі рет, «Түркістанда» бір рет қолданылған). Бұл ақпарат аудармашыға сөздің семантикалық белсенділігін анықтауға көмектеседі:

! Ұлан (2) [1, 93]: Домбыра сөзі Ұлан өлеңінде екі рет қолданылған, ең бірінші әдебиеттен (Әдебиеттер тізімін қараңыз) 93 беттен алынған.

! Сөздің аудармада қалай көрініс тапқаны төмендегідей көрсетілген (орыс тіліндегі мысалдан):

Аудармада:

Домбра (1) Беспоконная юность [2, 88]: Демек, орыс тіліндегі аудармада домбыра сөзі бір рет көрініс тапқан, екінші әдебиетте (Әдебиеттер тізімін қараңыз) 88 беттен алынған.

Ескерту! Егер сөздің сол тілге аударылған өлендегі аудармасы көрсетілмесе, демек аудармасы жоқ дегенді білдіреді. Сөз ауыспалы мағынада қолданылса, ауыспалы мағынада деп ескеріледі.

Сөздіктегі шартты белгілер мен қысқартулар

з.е. – зат есім

с.е. – сын есім

ет. – етістік

од. – одағай

тар. – тарихи сөз (ист. – орыс тілінде; тар. түрік тілінде; hist. – ағылшын тілінде)

ар. – архаизм (ар. – орыс тілінде; арк. түрік тілінде; arc. – ағылшын тілінде)

*жұлдызша белгісімен сөздің этнографиялық, мәдени мәнін ашу үшін, аудармашыға көмек боларлық тарихи ақпарат беру мақсатында қосымша ақпарат ұсынылады. Немесе аударма бойынша берілуі қажет аса маңызды салыстырмалы ақпарат беріледі.

Алғысымызды білдіреміз!

Бақытымызға орай, Мағжан ақынның поэзиясын Түркия түрікшесіне тәржімалаған үлкен ғалым зерттеуші Ферхат Тамирмен де, алғаш рет ағылшын тіліне тәржімалаған Мичиган университетінің профессоры Тимур Кожаоглумен де сұхбаттасу мүмкіндігіне ие болдық. Ф. Тамир сөздікті құрастырудың үрдісінің бойында лингвомәдени сөздердің түрік тіліндегі мәні туралы баға жетпес танымдық ақпарат беріп отырды. Т. Кожаоглу Мағжан ақынның шығармашылығымен қалай танысқандығы жайлы, жалпы барлық аударма үдерісі жайлы сұхбат беріп, мәдени лексиканы аудару барысында қандай принципті қолданғаны жайында әңгімелеп берді.

Қазақ әдебиетін басқа да шет елдерге танымал етуде ерен еңбек еткен аталмыш тұлғаларға зор алғыс білдіреміз!

Пайдаланылған әдебиеттер:

Тәржіма әдебиеттері:

1. Жұмабаев М. Шығармалары. – Алматы: Білім, 1995. – 255 б.
2. Мағжан Жұмабаев. Пророк. Стихи, поэмы, рассказ. Перевод с казахского. Составитель Б. Канапьянов. Астана: Аударма, 2010. – 368 б.
3. Tamir F. Mağsan Cumabayulı'nın şiirleri (Мағжан Жұмабайұлының өлеңдері. Латын әріптері мен Түркия түрікшесіне аударылған). – Анкара, 1993. – 338 б.
4. Kocaoglu T. (2018). The poet of flame, liberty and love. Astana: Nauka. - 85 p.
5. Tamir F. Mağjan Cumabayulı'nın çocuk şiirlerinden örnekler. Türk Yurdu, 1998/136. 83-85.

Анықтамалық дереккөздер

- 1 Ахметов Ә. Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер (салыстырмалы этнолингвистикалық зерделеу). Алматы: Ғылым, 1995.
- 2 Айбын. Энциклопедия. / Бас редакторы Б.Ө.Жақып. - Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. ЫСБН 9965-893-73-Х
- 3 Ахметжан Қ., Жараған темір кигендер, А., 1996.
- 4 Әлімбаев Н. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011
- 5 Байжұманұлы Ә., Бекболатұлы К. Мал шаруашылығы сөздігі. Алматы-2011. ЫСБН 978-601-7254-21-6
- 6Бес жүз бес сөз.— Алматы: Рауан, 1994 жыл. ЫСБН 5-625-02459-6
- 7 Захарова И.В., Ходжаева Р.Д. Казахская национальная одежда: XIX- начала XX в. Алматы, 1964. Ұлттық мирас ата мұра. Өлгий. 1991. Қазақтың дәстүрлі киім-кешегі. Ғылыми каталог (қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде). Ғылыми редактор және жлба жетекшісі Нұрсан Әлімбаев. Алматы: Өнер, 2009.
- 8 Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. — Алматы: "Сөздік-Словарь", 2006. - 384 бет. ЫСБН 9965-409-98-6;
- 9 Қазақтың киіз үйі". Сайын Назарбекұлы. «Елорда ».Астана – 2005 ЫСБН 9965-06-399-0
- 10 Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Лтд.” ЖШС, 2005 ЫСБН 9965-26-095-8
- 11 "Қазақтың ұлттық киімдері" энциклопедиясы. - Алматы: Алматыкітап баспасы, 2011. ЫСБН 978-601-01-0526-3
- 12 Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Әскери іс. Алматы: "Мектеп" ААҚ, 2001
- 13 Қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті.—Алматы: «Алматыкітап» ЖШС, 2006. —384 бет, суретті. Кенжеахметұлы С. ЫСБН 9965-24-751-Х
- 14 Катран Д. Қазақтың дәстүрлі ас-тағам мәдениеті. Алматы: ҚМӨҒЗИ, 2002. Кенжеахметұлы С. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Алматы: Алматыкітап, 2004.
- 15 «Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары» - Атамұра, 2010
- 16 «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ЫСБН 5-89800-123-9
- 17 Құралұлы А. Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі.— Алматы: «Сөздік-Словарь» . 2007.
- 18“Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. — Алматы: «Аруна Лтд.» ЖШС, 2010 жыл.ЫСБН 9965-26-096-6
- 19 Мұхамеджанұлы З. Қазақтың кесте өнері. Танымдық-көпшілік басылым. "Алматыкітап баспасы" ЖШС, 2008 - 144 бет, суретті.ЫСБН 978-601-01-0297-2
- 20 Семенюк Г. Оружие, военная организация и военное искусство казахов в XVIII-XIX вв.
- 21 Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. ЫСБН 9965-32-491-3
- 19 Теолингвистикалық сөздік, 122
- 20 Шаңырақ : Үй-тұрмыстық энциклопедиясы. Алматы : Қаз.Сов.энцикл.Бас ред., 1990 ЫСБН 5-89800-008-9

21 "Ұлттық атаулар - халық мұрасы"/Ә.Сүлейменова, Ү.Қарасайұлы - Шымкент, 1999
<https://tarikh.kz/religiya-kultura-obychai-byt/kazahskaya-yurta/>

Электрондық дерекөздер

Argymaq.kz Ұлттық танымдық порталы <http://argymaq.kz/>
Qazaqstan tarihu Тарихи танымдық порталы <https://e-history.kz/kz/>
Nomads of the great steppe порталы
Cambridge Online Dictionary <https://dictionary.cambridge.org/>
Collins Online Dictionary <https://www.collinsdictionary.com/>
GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK <https://sozluk.gov.tr/>
Sozdik.kz <https://sozdik.kz/kk/dictionary>

Мазмұны

1. Материалдық мәдениетке қатысты атаулар

1.1 Ұлттық музыкалық аспаптар (2)	8-9
1.2 Тұрмыстық заттар (20).....	9-21
1.3 Ұлттық киім кешек атаулары (11).....	21-29
1.4 Ұлттық қару жарақ атаулары (2).....	30-31
1.5 Ұлттық тағам атаулары (10).....	31-37
1.6 Ғимарат атаулары (4).....	37-39
1.7 Ұлттық қолөнер атаулары (2).....	39-40
1.8 Ұлттық әшекей сәндік атаулары (2)	40-41
1.9 Шаруашылыққа қатысты атаулар (7)	42-45

2. Рухани мәдениет

2.1 Ұлттық мейрам атаулары (2).....	46-47
2.2 Ұлттық ойын атаулары (6).....	47-51
2.3 Әдет-ғұрып, салт, ырым-жоралғыларға қатысты этнографиялық атаулар (11).....	52-61
2.4 Ұлттық өнер, музыка (8).....	61-66
2.5 Әкімшілік бөлініс, билік атаулары (17).....	66-80
2.6 Діни реалиялар (35).....	80-98
2.7 Ұлттық мифология мен демонология (4).....	98-101
2.8 Туыстық атаулар (20).....	102-111
2.9 Төрт түлік мал атаулары (19).....	111-120
2.10 Кәсіпке қатысты атаулар (4).....	121-122
3. Ұлттық нақыштағы қаратпа сөздер	
3.1 Балаға қаратылып айтылатын сөздер (3).....	123-124
3.2 Жасы үлкен кісілерге қаратылып айтылатын сөздер (2).....	124-125
3.3 Ерлі-зайыптылар арасында қаратылып айтылатын сөздер (2).....	125-126
3.4 Жалпы атаулар (4).....	126-128
4 Қазақ дүниетанымындағы жан-жануарлар әлемі (5).....	128-131
5 Географиялық атаулар (1).....	131
Өзге елдің реалийлері (2).....	132

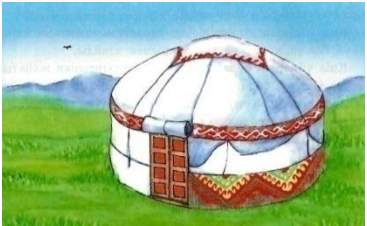
I. Материалдық мәдениетке қатысты атаулар

1.1 Ұлттық музыкалық аспаптар

	Түпнұсқа	Орыс тіліндегі аудармасы	Түрік тіліндегі аудармасы	Ағылшын тіліндегі аудармасы
#	<p>Домбыра</p> <p>Домбыра з.е. – дәстүрлі ортаның ішекті, көп пернелі ұлттық саз аспабы. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011, 643 б.</i></p> <p>Ол – қазақтар өмірінде маңызды орын алатын, өзіндік музыкалық сипаты бар аспап. Алғаш эпикалық дәстүр шеңберінде жыр, толғау, термелерді сүйемелдеуге қолданылған домбыра кейін аспаптық шығарма – күй жанрының қалыптасуына ықпал еткен.</p> <p>Ұлан (2) [1, 93]; Түркістан (1) [1, 188]; Домбыра, домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең). Марқұм Ж-ге арналған (5) [1, 126-127]; Сәрсенбайдың жыры (6) [1, 189-190] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Домбра́ также Домбыра́ — казахский национальный (струнный щипковый) музыкальный инструмент.</p> <p>Первое воскресенье июля объявлено в Казахстане Днём национального музыкального инструмента домбры. Впервые он отмечался 1 июля 2018 года. Для казахов кюй — больше чем произведение, это звучащая страница истории своего народа, его обычаев и культуры. Поэтому казахи так высоко ценили исполнителей кюев — кюйши, среди которых домбристы составляли подавляющее большинство (кюй исполняются не только на домбре).</p> <p>Аудармада:</p> <p>Домбра (1) Беспокойная юность [2, 88];</p> <p>Домбра (1) ТУРКЕСТАН [2, 201];</p> <p>Домбра (6) ДОМБРА (стихотворение в прозе) [2, 134].</p>	<p>Dombıra</p> <p>Аудармада. Dombıra (7) (мәтін соңында түсініктеме берілген); tambur (1):</p> <p>Dombıra (5) [3, 152] Dombıra (1) Kazak Türklerinin milli çalgılarından birisi (Қазақ түріктерінің ұлттық инструменттерінің бірі).</p> <p>Dombıra (2) Delikanlı [3, 333]</p> <p>Tambur (1) Türkistan [3, 271]</p> <p>tambur (I) isim, müzik, Arapça çanbūr Klasik Türk müziğinin başlıca çalgılarından biri olan, yay veya mızrapla çalınan, uzun saplı, telli çalgı (Ұзын мойынды, ішекті, плектрмен ойналатын түрік музыкасының ең басты классикалық аспаптарының бірі).</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Dombyra; dombra</p> <p>Dombra (Kazakh national musical <u>string instrument</u>). <i>Kazakh-English Dictionary 85</i></p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>dombira (1) Turkistan [4, 39]: a Kazakh musical instrument</p>
#	Қобыз	Кобыз - казахский национальный струнный см	Kopuz	Kobyz

	<p>ычковый музыкальный инструмент.</p> <p>Играют на кобызе, сжимая его в коленях (как виолончель), коротким смычком. Этот инструмент использовался в древности степными баксы (шаманами-целителями) для различных обрядов. Легендарным создателем кобыза является тюркский поэт-песенник и композитор IX века Коркыт.</p>	<p>Ozanların çaldığı telli Türk sazı (Ақындар шалатын түрік ішекті аспабы).</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>3.e. kobyz, stringed musical instrument. <i>Kazakh-English Dictionary 209</i></p> <p>The Kobyz or kyl-kobyz is an ancient <u>Turkic string instrument</u>, spread among <u>Kazakhs</u>, <u>Bashkirs</u>, and <u>Tatars</u>. It has two strings made of horsehair. The resonating cavity is usually covered with <u>goat</u> leather.</p> <p>Traditionally kobyzes were sacred instruments, owned by <u>shamans</u> and <u>bakses</u> (traditional spiritual medics). According to legends, the kobyz and its music could banish evil spirits, sicknesses and death. The legendary creator of kobyz is the 9th century Turkic songwriter and composer Korkyt.</p> <p>*https://ich.unesco.org/en/RL/heritage-of-dede-qorqud-korkyt-ata-dede-korkut-epic-culture-folk-tales-and-music-01399</p>
<p>Аудармада: Кобыз (1) Весенняя пара [2, 11].</p>			
<p>ҚОБЫЗ з.е. – қазақтың өте көнеден келе жатқан дәстүрлі музыкалық аспабы. Түркі тілдес халықтарда Қ.-ға ұқсас музыкалық аспаптар көптеп кездеседі. Қазақ Қ.-дың осы күні екі, үш, төрт шекті түрлері кездеседі. Негізгі ерекшелігі – ішектері мен қияғы жылқының қылынан жасалатындығында. Дәстүрлі қазақы орта Қ.-дың пайда болуын күй атасы Қорқыттың есімімен байланыстырады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011, 522-523 бб.</i></p> <p>Жазғытұры (1) [1, 36]; Сәлем хат (1) [1, 206] өлеңдерінде қолданылған.</p>			

1.2 Тұрмыстық заттар

#	(АҚ) ҮЙ з.е.	(Белая) юрта	(Ak) üy	(White) yurt: portable frame dwelling with felt covering for Turkic and Mongolian nomads.
		<p>Аудармада:</p> <p>Белые юрты (1) Родина моя Сасыкколь [2, 23].</p>	<p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Ak üy (1) YAZ GÜNÜ ŞEHİRDE [3, 237]: üy: Kazakların keçeden yapılan, taşınabilir evi (үй: қазақтардың киізден жасалған, көшпелі үйлері)</p>	
	<p>Қаңқасы (сүйегі) құрастырылып-ажыратылатын,</p>			

	<p>ақ реңк беру үшін бор қосып басылған ақ боз киізбен жабылатын жылжымалы тұрғын үйдің жетілдірілген нұсқасы. А.ү. – молшылық пен сәттіліктің белгісі болып есептелген. А.ү.-дің биікт. 135-140 см-дей 15 басты алты-сегіз қанат керегеден, күмбесін құрайтын 240-250 см-дей 80-90 уықтан, диаметрі 180-190 см-дей делінеді зерттеулерде. А.ү. – көбінесе мәртебелі қонақты қабылдайтын үйі. Қонақты түсіріп, жатқызатын үйі боз үй, ал қызметші, шаруа адамдар тұратын үй қара үй деп аталады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011, 115-116 бб.</i></p> <p>Жазды күні қалада (1) [1, 84]; Туған жерім, Сасықкөл (1) ақ боз үй [1, 44] өлеңдерінде қолданылған.</p>		<p>Ak ve boz üy (1) DOĞUM YERİM SASIK KÖL [3, 233] (аударма ішінде сілтеме беріледі. бірақ мәтін соңында ұмытылып кеткен).</p>	
	<p>Ақ отау з.е. ақ үйдің синонимі ретінде қолданылады, бірақ көбінесе жаңадан, жас отбасыларға құрылған үйлерді ақ отау деп атайды.</p> <p>Мені де, өлім, әлдиле (1) [1, 168] – өлеңінде қолданылған.</p>	<p>(Белая) юрта</p> <p>юрта молодых ақ отау → белая юрта (<i>которая появилась недавно и поставленная чаще для молодых</i>)</p> <p>https://sozdik.kz/ru/dictionary/translate/kk/ru/%D0%BE%D1%82%D0%B0%D1%83/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Белокрылые юрты (1) И МЕНЯ, СМЕРТЬ, УБАЮКАЙ [2, 188]</p>	<p>(Ak) üy (son zamanlarda ortaya çıktı ve gençler için daha sık teslim edildi)</p> <p>Аудармада:</p> <p>Ak otağ (1) ÖLÜM, BANA DA NİNNİ SÖYLE [3, 145].</p>	<p>(White) yurt, but which appeared recently and was delivered more often for young people).</p>
#	<p>Арба - екі немесе төрт дөңгелекті (доңғалақ) атқа, есекке, өзізге, түйеге жегілетін жүк таситын көлік. Арба бір немес екі тәртелі (тәрте) болды. Қазақтар арасында кең таралғаны екі доңғалақты арба. Ол көбіне ауыр жүк тасығанда қолданылды. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011, 186-187 бб.</i></p>	<p>Арба; повозка; телега</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B0%D1%80%D0%B1%D0%B0/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Арба (2) АРБАКЕШ [2, 211-212].</p>	<p>Araba</p> <p>Tekerlekli, motorlu veya motorsuz her türlü kara taşıtı (дөңгелектері бар, моторлы немесе моторсыз барлық жер үсті көліктері).</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Cart noun</p> <p>a <u>vehicle</u> with either two or four <u>wheels</u>, <u>pulled</u> by a <u>horse</u> and used for <u>carrying goods</u>.</p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0</p>

	 <p>Арба — ертеде әскери көлік ретінде қолданылған, кейін жол жүруге, жүк тасуға, сондай-ақ уақытша жылжымалы тұрғынжай ретінде пайдалануға арналған көне көлік түрі. Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Б.Ө.Жақып. - Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. - 880 бет. ЫСБН 9965-893-73-Х</p> <p>Арбакеш (2) [1, 198, 199] өлеңінде қолданылған,</p>			<p>%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/cart</p>
#	<p>(Сапты) аяқ</p> <p>Сапты аяқ - қазақтың ұлттық ыдысы. Қатты ағаштан жасалады. Сапты аяқтың өзінен өрнектеліп, ойылып шығарылған тұтқасы болады (ұзындығы 45-48 см, ені 5-6 см).</p> <p>Сапты аяқтың сабына күміспен торлап, ақық тастар орнатылған түрлері де болған</p> <ul style="list-style-type: none"> • “Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998 <p>Өткен күн [1, 85], Асық иіру өлеңдерінде қолданылған</p>	<p>1) чаша (деревянная) бата аяқ → этн. чаша благословения (угощение по случаю завершения сговора) зерең аяқ → большая деревянная чаша</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B0%D1%8F%D2%9B/</p> <p>чашка (1) Кручение асыка Пророк [2, 207];</p>	<p>Bardak</p> <p>bardakla tutturup kımız veriyor (1) GEÇMİŞ GÜN [3, 245].</p>	<p>Wooden cup</p>
#	<p>Босаға (киіз үй)</p> <p>Босаға з.е. – үй есігін ұстап тұратын екі жақтау және үй ішіндегі осы бөлік маңындағы кеңістіктің</p>	<p>Оң босаға → этн. внутренняя часть юрты, расположенная справа от входа.</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B1%D0%BE%D1%81%D0%B0%D2%93%D0%B0/</p> <p>Аудармада:</p>	<p>Duvar</p> <p>Farsça divār</p> <p>1. isim Bir yapının yanlarını dışa karşı koruyan, iç bölümlerini birbirinden ayıran, taş, tuğla vb. gereçlerden yapılan veya örülen dikey düzlem;</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p>	<p>Doorframe; threshold. <i>Kazakh-English Dictionary, 58</i></p>

	<p>атауы. Киіз үй кеңістігінің әйел адамға, отанасына арналған бөлігін сол босаға, ер адамдарға арналған бөлігін оң босаға (оң жақ босаға) дейді. Қазақтар үй кеңістігінің осы бөлігін аса қастерлейді. Сондықтан да бата-тілек айтқан кезде «Босағаң берік болсын» деп тілейді.</p> <p><i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011, 522 бб.</i></p> <p>Домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең. Марқұм Ж-ге арналған) (1) оң жақ босағада [1, 126] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Опущение ДОМБРА (стихотворение в прозе) [2, 134]</p>	<p>Sağ taraftaki duvara (1) DOMBIRA [3, 153]</p>	
#	<p>Бесік з.е.</p> <p>Бесік – қазақы ортада нәрестені бөлеуге арналып жасалған ағаш төсек. Б. ертеде көшіп-қонуға ыңғайлы, алмалы-салмалы етіп талдан жасалған. «Тал» бесік деп аталуы да осыған байланысты қалыптасқан. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011, 488 б.</i></p> <p>Қазақта бесік қасиетті, киелі құтты мүлік болып есептеледі.</p> <p>Жаралы жан (1) [1, 76]; Бесік жыры (1) [1, 91]; Ескендірдің екі мүйізі (1) [1, 100]; Әйел (1) [1, 136]; Түркістан (1) [1, 186]; Ұлбосын (1) [1, 207]; Ана (2) [1, 212] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Колыбель</p> <p>прям. перен. <u>зыбка</u>; <u>колыбель</u>; <u>люлька</u>: ағаш бесік → казахская деревянная колыбель (изготовленная из дерева с приспособлением для удобного лежания)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B1%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%BA/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Колыбелька (1) КОЛЫБЕЛЬНАЯ [2, 85]; Опущение ЖЕНЩИНА [2, 149]; Колыбель (1) ТУРКЕСТАН [2, 199]; Колыбель (2) МАТЬ [2, 231].</p>	<p>Beşik</p> <p>beşik, -ği 1. isim Bebekleri yatırmaya ve sallayarak uyutmaya yarayan, tahta veya demirden yapılmış sallanır bir tür küçük karyola.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Beşik (1) YARALI CAN [3, 207]; Beşik (1) BEŞİK ŞİİRİ [3, 225]; Beşik (1) İSKENDER'İN İKİ BOYNUZU [3, 313]; Beşik (1) KADIN [3,165]; Beşik (1) TÜRKİSTAN [3, 267].</p>	<p>Cradle</p> <p>a small bed for a baby, especially one that moves from side to side.</p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/cradle</p> <p>Аудармада:</p> <p>Cradle (1) TURKISTAN [4, 35].</p>
#	<p>(Жібек) Бау</p> <p>Бау з.е. – киіз үйдің сүйегін бір-бірімен</p>	<p>(Шелковая) Веревка</p> <p>уық бау → веревка, которой</p>	<p>(Ipek)Bağ</p> <p>isim Bir şeyi başka bir şeye veya</p>	<p>(Silk) Rope</p>

	<p>ұстастыру, сыртқы әбзелдерін бастырып тұру мақсатында қолданылатын тоқылған жіптер. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011, 439 б.</i></p> <p>Мені де өлім әлдиле (1) [1, 168]; Берниязға (1) [1, 173] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>привязывают уык к кереге</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B1%D0%B0%D1%83/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Обобщение как юрта красавица *И МЕНЯ СМЕРТЬ УБАЮКАЙ [2, 188]</p> <p>Шелковые пологи (1) БЕРНИЯЗУ [2, 193]</p>	<p>birçok şeyi topluca birbirine tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit, tel vb. düğümlenebilir nesne.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Bağlı (1) ÖLÜM, BANA DA NİNNİ SÖYLE [3, 145].</p>	
#	<p>Кереге</p> <p>КЕРЕГЕ з.е. – жас қайың мен талдан тор көздеп жасалған киіз үйдің жиналмалы қабырғасы, туырлық жабылатын бөлігінің қаңқасы. К-ні көбінесе сәмбі талдан жасайды, себебі ол қатты және жеңіл, оңай иіледі және оңай түзетіледі. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011, 66 б.</i></p> <p>Өткен күн (1) [1, 85] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Кереге</p> <p>деревянная решетка (<i>составная часть юрты</i>) кереге таңғыш → вытканная узорчатая тесьма (<i>для стяжки кереге</i>) керегені жаю → устанавливать кереге керегені жинау → собирать кереге керегені көктеу → скреплять кереге сыромятной кожей</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%BA%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B5/</p>	<p>Kerege</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Kerege (1) GEÇMİŞ GÜN [3, 247]: Keçe evin, ince ve uzun ağaçlardan yapılan duvar iskeleti (Киіз үйдің жіңішке және ұзын ағаштардан жасалған қабырға қаңқалары).</p>	<p>Kerege</p> <p>Kerege is a wooden lattice served as walls carcass of yurt.</p>
#	<p>Күрке з.е.</p> 	<p>Шалаш</p> <p>Аудармада:</p> <p>Шалаш (2) Кручение асыка [2, 207].</p>	<p>Kulübe</p> <p>(kulü'be), Farsça kulbe 1. isim Kerpiç, saman veya ağaçtan yapılmış küçük, basit, ilkel ev (Саманнан, ұам кірпіш пен ағаштан жасалған кішкентай қарапайым, жұпыны үй).</p>	<p>Hovel; hut. <i>Kazakh-English Dictionary, 178</i></p> <p>*Kurke is a small, simple, primitive house made of adobe, straw or wood.</p>

<p>Киіз үйлердің алғашқы нұсқасы – «күрке» болды. Күрке – сырықтардың басын буып жасаған алғашқы баспана. Сырықтардың басын шіліктермен бұрап бұғаннан кейін, мосыға ұқсас тікейтпін тұрғызып, ара-арасына сырық қосып, күрке ағашының қатарын молайтып, орнықты әрі сырықтардың арасының жиі болуын қамтамсыздандырған. Сыртына шөп-шалаң, қамыс жапқан, кейін қамысты тоқып жапқан. Бірақ бұл көңілдегідей баспана емес еді. <i>QAZAQSTAN TARIHY</i> нормалынан https://e-history.kz/kz/seo-materials/show/28882/</p> <p>Асық иіру (3) [1, 197] өлеңінде қолданылған.</p>		<p>https://sozluk.gov.tr/</p>	
<p># (дүр) Қамшы</p> <p>ҚАМШЫ з.е. – қазақ халқының байырғы кездегі шаруашылық, мәдени өмірінде аса кең тараған, көлікті айдап жүргізу үшін қолданылатын, таспадан әртүрлі нұсқада түйіп, тобылғы немесе басқа затқа саптап жасаған ежелгі ат айдауыш құралдардың бірі, ер-тұрманның бір құрамы. «Қамшы» ұғымының құрылымдық мазмұны айтарлықтай күрделі, өйткені аталмыш ұғымның атауы ретіндегі бұл сөз, бір жағынан, тілдік таңбалар жүйесінің бірлігі (единицасы) болса, екінші жағынан, этномәдени жүйенің бірлігі болып табылады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011, 414 б.</i></p>	<p>Нагайка; кнут; камча; плеть; плетк а атқа қамшы басу → стегать коня камчой</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D2%9B%D0%B0%D0%BC%D1%88%D1%8B/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Камча (1) НЕСЧАСТНАЯ [2, 9];</p> <p>В эти минуты беды и печали, Мужество копит каждый из нас СТИХИ НА ВЫХОД М. Д. ИЗ ТЮРЬМЫ [2, 74].</p>	<p>Камçı kamçı 1. isim Bir ucuna ip, deri vb. bağlı olan vurma, dövme aracı.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>kamçı (1) GERÇEK ZAVALLI [3, 161];</p> <p>kamçı (1) M.D. HAPİSHANEDEN ÇIKTIĞINDA [3, 243].</p>	<p>Whip; lash. <i>Kazakh-English dictionary, 192.</i></p> <p>whip <i>noun</i> (DEVICE FOR HITTING)</p> <p>a piece of leather or rope that is fastened to a stick, used for hitting animals or people.</p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/whip</p>

	Шын сорлы (1) [1, 35]; М. Д. Абақтыдан шыққанда (1) [1, 82] өлеңдерінде қолданылған.			
#	<p>Қазан</p> <p>Қазан - қоладан, мыстан, жезден, шойыннан түбі шұңғыл етіп жасалған, екі жағында ұстауға арналған құлақшысы бар, тамақ пісіруге арналған ыдыс. Қазан – үйдің бас мүлкі. Қазақы дастарқанға қойылатын тағамдардың түгелге жуығы дерлік қазаннан шығатындықтан, оның күнделікті дүниеауи тіршіліктегі орны да ерекше болды. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011, 360-361 б.</i></p> <p>Ескі шәһар (1) [1, 198] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Казан</p> <p>Аудармада:</p> <p>Казан (1) СТАРЫЙ ГОРОД [2, 211].</p>	<p>Kazan</p> <p>1. isim. Çok miktarda yemek pişirmeye veya bir şey kaynatmaya yarayan büyük, derin kap (з.е. Көп мөлшердегі ас дайындауға арналған үлкен терең кәстрөл).</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Kazan is a cauldron or cooking pot used in Central Asian cuisine</p>
#	<p>Ноқта</p> 	<p>Недоуздок</p> <p>атқа ноқта сал → надеть на лошадь недоуздок</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%BD%D0%BE%D2%9B%D1%82%D0%B0/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Опущение (1)*ОДНАЖДЫ 1 [2, 32]</p>	<p>Yular</p> <p>isim</p> <p>Bir yere bağlamak veya çekerek götürmek için hayvanın başlığına veya tasmasına bağlanan ip.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Halter. <i>Kazakh-English Dictionary, 266</i></p> <p>halter <i>noun</i> (ROPE)</p> <p>a piece of rope or a leather strap that is tied around an animal's head so that it can be led by someone or tied to something.</p>

	<p>Нокта з.е. – <u>ер-тұрман әбзелі.</u></p> <p><u>Сағалдырық, мұрындық, төбелік</u> арқылы мал басын ырыққа көндіру үшін қолданылады. Нокта <u>қайыстан, жүннен (арқаннан)</u> жасалады. Онда жүгең сияқты <u>сулық, ауыздық</u> болмайды. <i>Argymaq.kz Ұлттық танымдық порталынан argymaq.kz/archives/5191</i></p> <p>Бір күні (2) [1, 49] өлеңінде қолданылған.</p>			 <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/halter?q=+halter</p>
#	<p>Сандық</p> <p>Сандық з.е. — <u>киіз үйдің ағаш жиһаздарының бірі.</u> Оған <u>киім-кешек, асыл бұйымдар</u> салынады. Қазақ шеберлері Сандықты қайың, қара тал ағаштарының сүрегінен жасаған. Сыртынан көркем етіп <u>темір, мыс жапсырмамен, қатырма ою</u> өрнектермен безендіріледі. Сандықтар кілттенеді не сыртынан құлып салынатын етіп жасалады. <i>Қазақ энциклопедиясы, 7 том</i></p> <p>Мағарри сөздер (1) [1, 99] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Сундук</p> <p>сандыққа салу → положить в сундук сандықты ашу → открыть сундук тай сандық → большой сундук (который может поднять четьре человека)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%8B%D2%9B/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Сундук (1) ЧЕТВЕРОСТИШИЯ [2, 96].</p>	<p>Sandık</p> <p>sandık, -ği isim</p> <ol style="list-style-type: none"> İçine çeşitli şeyler konulan, tahtadan yapılmış, kapaklı ev eşyası. isim Meyve, sebze koymaya yarayan, tahta veya plastikten yapılmış, dört köşe kap. <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Sandık (1) İBRETİLİ SÖZLER [3, 319].</p>	<p>Trunk; box; chest; Kazakh-English Dictionary, 309</p> <p>chest noun</p> <p>a large, strong box, usually made of wood, used for storing goods or possessions or for moving possessions from one place to another:</p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/chest</p>
#	<p>Түндік</p>	<p>Войлочное покрывало юрты (<i>квадратная кошма, покрывающая верхний круг дымохода юрты, который открывают для</i></p>	<p>Tunduk; Kazakların keçeden yapılan, taşınabilir evinin üst bacasını kaplayan keçe.</p>	<p>Tunduk; felt covering upper smoke flue of yurt. <i>Kazakh-English Dictionary, 385.</i></p>

	 <p>Түндік з.е. – киіз үй шаңырағын жабатын киіз. Төртбұрышты пішіліп, шаңырақ диаметрінен 50-60 сантиметрдей молдау жасалады. Қазақтың киіз үйі / Сайын Назарбекулы. - Астана : Елорда, 2005. - 93 б.</p> <p>Оразада (1) [1, 51] өлеңінде қолданылған.</p>	<p><i>выхода дыма или для проникновения света):</i> түндікті ашу → открывать тундик түндікті жабу → закрывать тундик</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%A2%D2%AE%D0%9D%D0%94%D0%86%D0%9A/</p> <p>Аудармада: Полог (1) ОРАЗА [2, 34].</p> <p>*ПÓЛОГ, - а, <u>муж.</u> Занавеска, закрывающая, загораживающая кровать, колыбель, а также (<u>устар.</u>) вообще занавеска. <i>Ситцевый п. Откинуть п. П. тумана (перен.).</i></p> <p><i>Толковый словарь Ожегова. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1949-1992.</i></p>	<p>*Түркия түрікшесінде мұндай атаудың жоқтығына байланысты аудармашы қосымша түсінік беруі мүмкін. Аудармашы Түркия халқының отаршылық өмір салтына қазақ халқынан ерте өтуіне байланысты, көшпелі өмір салтына, тұрмысына қатысты көп атаулардың жоқтығын айтады. <i>Ферхат Тамирмен сұхбаттан.</i></p>	
#	<p>Торсық</p> <p>Торсық з.е. – Орталық Азиядағы түркі халықтарының <u>қымыз</u>, <u>шұбат</u>, <u>ірікіт</u> құюға арналған ежелгі ыдысы.</p> <p>Торсық түйенің, бұғының, өгіздің мойын терісінен жасалады. Торсықтың бүйірі дөңгелек, мойны жіңішке әрі ұзын болып келеді. Аузына ағаштан тығын тығылады. Ол жоғалып қалмау үшін қайыстан бау өткізіп, бір ұшын торсықтың мойнына бекітіп қояды. Кейбір торсықтарға</p>	<p>Бурдюк</p> <p><u>бурдюк</u> (посуда из кожи для хранения и перевозки жидкостей): жан торсық → (походный) бурдюк; кепкен торсық → засохший бурдюк; торсықтан қымыз ішу → пить кумыс из бурдюка.</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%A1%D0%AB%D2%9A/</p> <p>Аудармада: Обросший жиром (1) СЕСТРЕНКА, ВЬШЕДШАЯ В ПУТЬ [2, 227].</p>	<p>Torsık: sıvıları depolamak ve taşımak için deri kaplar.</p>	<p>Leather bag for pouring. <i>Kazakh-English Dictionary, 223;</i></p> <p>Wineskin; water-skin; торсықтай chubby; plump. <i>Kazakh-English Dictionary, 370.</i></p>

	<p>арнаулы мүйізшапқымен (ысқышпен) әр түрлі өрнек салынады. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998, 376 б.</p> <p>Жолға шыққан қарындас (1) *ауыспалы мағына: торсық бет [1, 210] өлеңінде қолданылған.</p>			
#	<p>(алтын) Уық</p> <p>Уық з.е. — кереге басы мен шаңырақты ұстастыратын ағаш. Ол сәмбі талдан (сыр талынан) жасалады. Қазіргі үйлер уықтарының ұзындығы 2 м — 2 м 20 см. <i>Шаңырақ: Үй-тұрмыстық энциклопедиясы. Алматы</i></p> <p>Бір күні (1) [1, 49]; Мені де өлім әлдиле (1) [1, 168]; Берниязға (1) [1, 173]; Өткен күн (1) [1, 85] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Унины (<i>вогнутые жерди, на которых держится верхний купол юрты</i>): уық бау → шерстяная веревка, продетая в нижнюю часть унины (<i>для привязывания к решетке</i>) уықты шаншу → ставить унины в гнезда.</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%83%D1%8B%D2%9B/</p> <p>Аудармада (Мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Уык (1) ОДНАЖДЫ [2, 32]: изогнутая палка, часть конструкции свода юрты;</p> <p>Золотые шесты (1) БЕРНИЯЗУ [2, 193];</p> <p>Опущение, и обобщение как белокрылые юрты (1) И МЕНЯ СМЕРТЬ УБАЮКАЙ [2, 188].</p>	<p>Uvık</p> <p>Аудармада (Мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Uvık (1) ÖLÜM, BANA DA NİNNİ SÖYLE [2, 145]. Uvık: Kazakların keçe evinin üst tarafına konan uzun ağaç (Қазақтардың киіз үйлерінің жоғары жағына қойылатын ұзын ағаш).</p> <p>Uvık (1) GEÇMİŞ GÜN [2, 247]: Uvık: Keçe evin kubbesini meydana getiren ince uzun ağaçlar (Киіз үйдің күмбезін құрайтын жіңішке ұзын ағаштар).</p>	<p>Unin</p> <p>n. curved stick which joins cupola of yurta with trellis. <i>Kazakh-English Dictionary, 239</i></p>
#	<p>Ұршық з.е.</p> 	<p>Веретено; прялка</p> <p>аяқ ұршық → самопрялка ұршық иіру → прясть пряжку</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D2%B1%D1%80%D1%88%D1%8B%D2%9B/</p>	<p>Iğ</p> <p>1. isim Pamuk, yün vb.nden iplik eğirmekte kullanılan, ortası şişkin, iki ucu sivri ve çengelli olan, ağaçtan yapılmış araç, eğirmen, kirmen.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Distaff <i>Kazakh-English Dictionary, 244.</i></p> <p>in the past, a stick onto which wool or flax (= fibre from a plant) was twisted for spinning (= making thread)</p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0</p>

	<p><u>Жүннен</u> шүйкелеп <u>жіп</u> иіруге арналған жеңіл аспап; жіп иіретін құрал. <i>Қазақ Энциклопедиясы</i>, 9 том</p> <p>Әже (2) [1, 191] өлеңінде қолданылған.</p>			<p>https://sozluk.gov.tr/%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/distaff</p>
#	<p>Шымылдық</p> <p>Шымылдық з.е. – ұлттық бұйым. Ашпалы және тұтас шымылдық деп аталатын түрлері бар. Оның кең таралған ашпалы түрі төсектің алдына тұтылып, түнде ұйықтаған кезде кеңістіктен төсекті бөліп тұратын камера қызметін атқарады. Мұндай шымылдық жібек, атлас, ақ сұрып, торғын, торқадан тігіледі, сондай-ақ екі бөліктен тұрады. Биіктігі 2 м-дей, ені 4,5 м-дей болады. Басқы жиегіне әсемдік үшін зер салынып, көз тимес үшін <u>үкі</u> тағылады. Жасау шымылдықның термелі бау өткізілетін жері шымылдық балдағы деп аталады. Жоғары жағына екі-үш қарыс “шолақ ымылдық” (шымылдық желбіршегі) орнатылады. Тұтас шымылдықтар көбіне өлікке арналып құрылады.¹¹</p> <p><i>Бес жүз бес сөз.— Алматы: Рауан, 1994 жыл. ЫСБН 5-625-02459-6</i></p>	<p>Шымылдық</p> <p>1) Занавес шымылдық құру → вешать занавес; занавешивать шымылдық түсіру → опустить занавес шымылдықты түру → поднять занавес</p> <p>2) занавеска, отделяющая кровать молодоженов или женскую половину в казахской юрте шымылдығың желбіреп тұр ма? → фраз. что, у тебя занавес дома колышется? (<i>т.е. молодая жена дома ждет, что так спешить</i>) шымылдықта отырған келін → невеста, сидящая за ширмой</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%88%D1%8B%D0%BC%D1%8B%D0%BB%D0%B4%D1%8B%D2%9B/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Шымылдық (1) ДОМБРА (стихотворение в прозе) [2, 134];</p> <p>(Откинуть) Одеяло (1) ВЕСНОЙ [2, 171].</p>	<p>Perde Farsça perde</p> <p>1. isim Görüşü, ışığı engellemek, bir şeyi gizlemek için pencereye veya bir açıklığı önüne gerilen örtü (парсыша перде, з.е. Терезеге ілінетін, немесе ашық тұрған кеңістікке жарық түспеу үшін, көрінбеу үшін қолданылатын жамылғы).</p> <p>2. з.е. екі жерді бір-бірінен бөліп тұратын керме.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада. Perde (2); ak örtü (1):</p> <p>Perde (2) DOMBIRA [3, 153];</p> <p>Ak örtü (1) İLK BAHAR [3, 47].</p> <p>örtü</p> <p>1. isim Örtmek için kullanılan şey, kuvertür (з.е. Жабуға, бүркеуге арналған нәрсе, жамылғы).</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Curtain noun</p> <p>a <u>piece of material, especially cloth, that hangs across a window or opening to make a room or part of a room dark or private;</u></p> <p>a <u>thick layer of something that makes it difficult to see anything behind it: They could see nothing through the curtain of rain/smoke.</u></p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/curtain</p>
<p>*Шымылдықтың ауыспалы мағынада табиғатқа қатысты қолданысында орыс тіліне одеяло, түрік тіліне жамылғы деп аударылуы ұқсас. Ал, ағылшын тілінде curtain сөзіне сөздікте берілген екінші анықтамада мысал да табиғатқа қатысты: a <u>thick layer of something that makes it difficult to see anything behind it</u> (бір нәрсенің артындағы затты көруге кедергі келтіретін қалың кабат). Мысалы, <i>They could see nothing through the curtain of rain/smoke</i> (Олар жауын мен тұманның қалың қабатынан ештеңе көре алмады).</p>				

<p>#</p>	<p>Шаңырақ</p> <p>Шаңырақ з.е. - киіз үйдің ең жоғарғы бөлігі. Оның пішіні күмбез тәріздес, шаңырақ уықтардың ұштарын біріктіріп ұстап тұрады. Киіз үйдің үстіндегі дөңгелек шеңбер осылай аталатыны белгілі. <i>Бес жүз бес сөз.— Алматы: Рауан, 1994 жыл. БІСБН 5-625-02459-6</i></p> <p>Домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең. Марқұм Ж - ге арналған) (1) [1, 126]; Мысық пен ет (1) [1, 47] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Шанырақ</p> <p>Аудармада:</p> <p>Шанырақ (1) ДОМБРА (стихотворение в прозе) [2, 134];</p> <p>Шанырақ (1) Кот и мясо [2, 29].</p>	<p>Çaŋırak</p> <p>Аудармада (Мәтін соңында түсініктеме берілген).:</p> <p>Çaŋırak (1) DOMBIRA [3, 153] Çaŋırak: ‘Kiyiz üy’ün iskeletinin kubbe biçimindeki tavan kısmını tutan, kayın ağacından yapılmış, araba tekerleği biçimindeki bir çember (Киіз үй құрылымының күмбез бөлігін ұстап тұратын, қайың ағашынан жасалған дөңгелек пішінді шеңбер).</p>	<p>Shanyrak is a main backbone part of the yurt (See yurt), cupola.</p> <p>Cupola. <i>Kazakh-English Dictionary 258 sd</i></p> <p>З.е. shangaraq (wooden circle forming the smoke opening of a yurt); ауыс. house; family. . <i>Kazakh-English Dictionary, 415</i></p>
<p>#</p>	<p>Шанаш</p> <p>Шанаш з.е. – тұз сақтайтын тері қапшық.</p> <p><i>Ақпарат дереккөзі:</i> https://massaget.kz/lavfstavl/alemstanu/Oazaqstanym/16876/</p> <p>Таудың толғауы (1) [1, 194] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Бурдюк</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%88%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%88/</p> <p>Мешок из шкуры животных (для хранения вина и др. жидкостей).</p> <p>Аудармада:</p> <p>Опущение (1) РАЗДУМЬЕ ГОР [2, 204].</p> <p>* Шанаш қазақ тілінде тұз сақтайтын тері қапшық болғанымен, орыс, түрік, ағылшын тілдерінде дәл осындай қажетке қолданылатын ыдыс атауы жоқ. Яғни, жалпы сусындар мен тағамдарды сақтайтын тері қапшықтар. Сол себепті аудармашы генерализация әдісіне сүйенуі мүмкін.</p>	<p>Tulum</p> <p>isim Bazı yiyecek ve içecekler için koruyucu kap olarak kullanılan, önu yarılmadan bütün olarak yüzülmüş hayvan derisi (Белгілі бір тамақтар мен ішімдіктерді сақтауға арналған тазартылған аң терісінен жасалған қап).</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Leather bottle</p> <p>Goatskin Wineskin</p>

1.3 Ұлттық киім-кешек атаулары

<p>#</p>	<p>Бөрік</p> <p>Бөрік з.е. – жиегіне теріден әдіп басылған, жұрындалған, жұқа жүн мен жібек материалмен тысталған құлақсыз маусымдық бас киім. Бас киімнің бөрік аталуы қазақы ортада бөрінің киелі хайуан ретінде қастерленуі байланысты болуы мүмкін. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011, 537 б.</i></p> <p>Бөрік – қазақтың ертеден қалыптасқан ұлттық <u>бас</u> киімі, оны бағалы <u>аң</u> терісінен және жас төлдің елтірісінен тігеді. Оның жаздық және қыстық түрлері болады. Оны ерлер де, қыздар да киеді. Бөріктің төбесі көбінесе алты сай (қиық), төрт сай болып келеді. <i>"Қазақтың ұлттық киімдері" энциклопедиясы</i></p> <p>Мағарри сөздер (1) [1, 99]; Тұранның бір бауында (сурет) ауыспалы мағынада: табиғатты суреттеу (1) [1, 180] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Боярка; шапка, отороченная мехом; борик: ақ түлкімен әрленген бөрік → легк. борик с отделкой из песца; алтайы қызыл бөрік → шапка из огневки; елтірі бөрік → смушковая боярка; жығалы бөрік → борик с султаном из перьев; камшат бөрік → бобровый борик; қазақы бөрік → казахский борик;</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B1%D3%A9%D1%80%D1%96%D0%BA/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Опущение (1) ЧЕТВЕРОСТИШИЯ [2, 96];</p> <p>- Шапка (1) В САДУ ТУРАНА (картина) [2, 195].</p>	<p>Börk</p> <p>isim</p> <p>Genellikle hayvan postundan yapılan başlık (з.е. Әдетте аң терісінен жасалған бас киім).</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Börk (1) İBRETİLİ SÖZLER [3, 319].</p>	<p>Fur cap (Kazakh national head-dress) <i>Kazakh-English Dictionary, 59</i></p> <p>*It is one kind of spring and autumn male headdress. Boryk — the oldest word, comes from the word "bora" — a wolf. The wolf is an ancient totem of the Turkic tribes. Headdress is always trimmed with otter fur, sable, lambskin.</p> <p>https://weproject.media/en/articles/detail/kazakh-traditional-clothing-of-men-and-women/</p>
<p>#</p>	<p>Дулыға.</p> <p>Дулыға\тулыға з.е. – соғысқа шыққан батырлар,</p>	<p>Дулыға - казахский воинский шлем</p> <p>Аудармада:</p> <p>Шлем (1) ТАЙНА БРАДОБРЕЯ [2, 99]</p>	<p>Tolga</p> <p>isim</p> <p>Miğfer (з.е. дулыға)</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Tolga (2) İSKENDER'İN İKİ BOYNUZU [3, 313; 315].</p>	<p>Dulyga (ancient Kazakh military helmet).</p> <p>Helmet <i>Kazakh-English Dictionary, 90</i></p>

	<p>жауынгерлер киетін металдан, теріден және т.б. материалдардан жасалатын бас киім. Жорықта, соғыс кезінде киілетін Д. қорғаныс жарағы ретінде көшпелі халықтарда б.з.д. I мыңжылдықтың ортасынан бастап қолданысқа ене бастаған. Ертедегі көшпелілердің Д.-лары тұтастай қоладан құйылған. Темір игеру ісі өркендеген тұста қару-жарақ жасау технологиялары да жетіліп, көшпелі халықтарда пішіні мен жасалу әдісі түрліше Д.-лар жасала бастады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011, 658 б.</i></p> <p>Ескендірдің мүйізі (2) [1, 101] атты өлеңде қолданылған.</p>			
#	<p>Жарғақ</p> <p><i>Жарғақ</i> з.е. — құлын, тай, лақ, бөкен терісінен түгін сыртына қаратып тіккен сырт киім. Жарғақ жасау үшін алдымен теріні илейді, жақсылап сүргілеп, уқалап жұмсартады да, томар бояу, рауғаштың түбірі, еменнің қабығы тәрізді заттармен жуып кептіреді. Ерменнің, <u>жұсанның</u> бүрін басытқы ретінде шамалы ашудас қосып суға қайнатқаннан кейін қанжылым қалпында иленген теріге жағып кептіреді. Әрі қарай уқалап, қыртысын жазады. Сонан соң шекпен үлгісінде пішіп, қалың матамен астарлайды. Жарғақты, көбінесе, қыста, <u>жауын-шашын</u>, боранды күні киім сыртынан киеді. Ертеректе ауқатты адамдар Жарғақты тек қара құлын терісінен тігіп киген. <i>“Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ө. Нысанбаев – Алматы “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998 ЫСБН 5-89800-123-9</i></p> <p>Бесік жыры (1) қара жарғақ (ауқатты адамдар киетін) [1, 92] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Жаргак</p> <p>1) жаргак (верхняя одежда, сшитая из шкурок жеребят недельного возраста шерстью наружу) құлын жарғақ → самый дорогой жаргак (из шкурок жеребят) 2) шкура животного очищенная от шерсти (жеребенка, козленка, ягненка, выделанная для одежды) жарғақ шалбар → кожаные штаны</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B6%D0%B0%D1%80%D2%93%D0%B0%D2%9B/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Шуба черных соболей (1) КОЛЫБЕЛЬНАЯ [2, 86].</p>	<p>Carğak</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Carğak (1) BEŞİK ŞİİRİ [3, 227]: Carğak: tay veya keçi derisinden yapılmış elbise (тай немесе серкенің терісінен жасалған киім).</p>	<p>Jargak (outerwear, sewn from the skins of foals of one week old with the wool facing out). The most expensive was considered to be a jargak from the skins of black foals.</p>
#	<p>(Ақ) жаулық</p>	<p>(белый) Жаулык (большой платок, головной убор замужней женщины-</p>	<p>Başörtü</p>	<p>(white) Zhaulyk (large headscarf, headdress of a married</p>

	 <p>Жаулық з.е. — әйелдердің <u>бас</u> киімі. Оны ақ түсті матадай немесе ақ жібектен тігеді. Жаулықты кимешектің сыртынан тартады. Ол тарту тәсіліне қарай қарқара, күндік деп аталады. Қазақстанның әр облыстарында жергілікті қалыптасқан <u>дәстүрге</u> қарай жаулықты әр түрлі үлгіде тартады. Жаулықты қазір ескінің кезі— әжелер болмаса, жастар тартпайды. <i>Шаңырақ: Үй-тұрмыстық энциклопедиясы. Алматы: Қаз.Сов.энцикл.Бас ред., 1990 ЫСБН 5-89800-008-9</i></p> <p>Жарым (1) [1, 191]; Өміріме өкпем (1) [1, 228] өлеңінде қолданылған.</p>	<p><i>казаики из белой материи, оставляющий открытым только лицо).</i></p> <p>Опущение строки МОЯ ОБИДА НА ЖИЗНЬ [1, 246]</p>	<p>Аудармада:</p> <p>Beyaz başörtülü (1) YĂRİM [3, 309].</p> <p>Başını başörtüsü ile örtmüş olan (kadın). https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Kazakh woman made of white fabric, leaving only her face open).</p>
#	<p>Камзол</p> <p>Камзол, камзол з.е. – жеңсіз, жеңіл киім. Бір түсті қалың матадан, мақпалдан, жібектен, барқыттан, кейде гүлді мақпалдан, атластан (жас ерекшелігіне қарай) тігіледі. Камзолдың екі өңіріне кесте тігіліп, ою-өрнек салынады, түйме орнына әшекейлі металл, яғни күміс қапсырмалар тағылады. Негізінен, бір түсті қоңыр матадан, ал жастарға ашық түсті, жолақ немесе түрлі түсті</p>	<p>Камзол</p> <p>Камзол (франц. camisole) — мужская одежда, сшитая в талию, длиной до колен, иногда без рукавов; надевали под кафтан. Появился во Франции в первой половине XVII в.; позже получил распространение в других странах Западной Европы, а также в России (с введением западно-европейского костюма среди дворян). К. шили из сукна, шелка, бархата, украшали вышивкой, галунами, пуговицами. В национальном costume башкир, татар и казахов К. называлась мужская и женская безрукавная одежда, выкроенная в талию. <i>(Терминологический словарь одежды. Орленко Л.В., 1996)</i></p> <p>Аудармада:</p>	<p>Kamzol</p> <p>Kamzol, beline dikilmiş, diz boyu, kolsuz bir erkek veya kadın giyimidir. Kamzol kumaştan, ipekten, kadifeden dikilmiş, nakış, örgüler, düğmelerle süslenmiştir. Başkurtlar, Tatarlar ve Kazakların ulusal kostümünde kaşkorse, beline kesilmiş erkek ve kadın kolsuz kıyafetlerinin adıydı.</p>	<p>Kamzol (Camisole)</p> <p>Camisole is a men's or women's clothing, sewn into the waist, knee-length, sleeveless. The camisole was sewn from cloth, silk, velvet, decorated with embroidery, braids, buttons. In the national costume of the Bashkirs, Tatars and Kazakhs, a camisole was a name for men's and women's sleeveless clothing cut into the waist.</p>

	<p>матадан тігеді. Етегі, әдетте, кең болып келеді. Камзол алдынан түймеленеді. Қазақстанның әр облыстарында әр түрлі аталады. Көбінесе пешпент немесе камзол дейді. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ЫСБН 5-89800-123-9, БҮВ том</p> <p>Оқудағы қарындас (2) [1, 209, 210] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Камзол (2) СЕСТРЕНКА НА УЧЕБЕ [2, 226].</p>		
#	<p>Сәлде</p> <p>СӘЛДЕ – 3 а т. оралатын матадан тұратын ер кісілердің бас киімі, шалма. <i>Теоллингвистикалық сөздік, 122</i></p> <p>Мағарри сөздер (1) [1, 99] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Чалма</p> <p>ақ сәлде → белая чалма басына сәлде ораған молда → мулла в чалме сәлде салғанның бәрі молда емес → не всяк мулла, на ком чалма (<i>не всяк монах, на ком клобук</i>) сәлдемен жүру → носить чалму</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%A1%D3%98%D0%9B%D0%94%D0%95/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Чалма (1) ЧЕТВЕРОСТИШИЯ [2, 96].</p>	<p>Sarık</p> <p>sarık, -ği 1. isim Sarılarak meydana getirilen başlık.</p> <p>2. isim Kavuk, fes gibi bazı başlıkların üzerine sarılan tülbent, şal vb. https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Sarık (1) İBRETİLİ SÖZLER [3, 319].</p>	<p>Turban. <i>Kazakh-English Dictionary, 314</i></p>
#	<p>Тымақ</p> <p>Тымақ з.е. — ерлердің қысқы бас киімі. Оны аңның, малдың терісінен тігеді. Тымақ биік</p>	<p>Малахай (<i>мужской зимний головной убор из натуральной кожи из пушных животных</i>) каракөл тымақ → каракулевый малахай түлкі тымақ → лисий малахай</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%82%D1%8B%D0%BC%D0%B0%D2%9B/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Тымақ (1) НЕСЧАСТНЫЙ КАЗАХ [2, 18];</p>	<p>Tımak</p> <p>Аудармада (Мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Tımak (1) SEVİYORUM [3, 185]: Deriden yapılan bir Kazak başığı (Теріден жасалған қазақтардың бас киімі).</p>	<p>Fur-cap with ear-flaps. <i>Kazakh-English Dictionary 390</i></p>

	<p>төбелі, маңдайы, екі құлағы бар, желке, жотаны жауып тұратын артқы етектен тұратын, аңның, малдың терісінен тігілген қысқы бас киім. Суықтан, бораннан қорғайтындай мол пішіледі. Сыртын берік және жақсы, қымбат маталармен тыстайды. Оның іші тері, сырты шағи, пүліш, барқыт, дүрия, тағы басқа матамен тысталады.</p> <p><i>Қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті.—Алматы: «Алматыкітап» ЖШС, 2006. —384 бет, суретті. Кенжеахметұлы С. ЫСБН 9965-24-751-Х; Қазақ халқының ұлттық киімдері.- Алматы: Алматыкітап баспасы, 2011. ЫСБН 978-601-01-0526-3</i></p> <p>«Сорлы қазақ» (1) [1, 41]; Бесік жыры (1) [1, 92] түлкі тымақ, Сүйемін (1) [1, 96] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Лисий малахай (1) КОЛЫБЕЛЬНАЯ [2, 86];</p> <p>Малахай (1) ЛЮБЛЮ [2, 94].</p>		
#	<p>Тон</p> <p>Қазақтың ұлттық киімдерінің бірі, оны <u>қойдың</u>, <u>ешкінің</u> және <u>құлынның</u> терісінен тігеді (қыстық жылы киім). Тон тігетін теріні ең алдымен шел майынан арылтады. Одан соң оны күбіге салып не ашық күйінде илейді. Терінің иі әбден қанған кезде <u>жүн</u> жағын жуып тазартады да, тақыр бетіндегі идің қалдығын қырып тастайды. Осыдан кейін оны уқалап жұмсартады. Қой мен ешкінің терісінен тон тіккенде терінің жүні және тігісі ішіне қарайды. Оның тақыр бетін бояумен, қарағайлық қабығы және рауғаштың ніліне бояйды. Бұл тонның сыртының кірлемей үшін керек. <i>Қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті.—Алматы: «Алматыкітап» ЖШС, 2006. —384 бет, суретті. Кенжеахметұлы С. ЫСБН 9965-24-751-Х; Шаңырақ : Үй-тұрмыстық энциклопедиясы. Алматы :</i></p>	<p>Тон - зимний тулуп из овчины.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Овчина (1) НЕСЧАСТНАЯ [2, 9].</p>	<p>Тон - kışlık koyun derisi ceketi.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Elbise (1) GERÇEK ZAVALLI [3, 159].</p> <p>Elbise isim, Giysi (з.е. киім). https://sozluk.gov.tr/</p> <p>*Аудармашының тон емес, жалпы киім деп аударуы өлеңдегі киім атауының табиғатқа байланысты болғандығы себеп болуы мүмкін. Яғни, ол өрескел мағыналық өзгеріске ұшыратпайды. Бірақ, өлеңнің мәнмәтіні бойынша суреттеліп отырған жағдай қыс мезгілі жайында, сол себепті ақын дәл осы мезгілде киілетін «тонды» атаған.</p>	<p>Тон I. з.е. fur coat; sheepskin coat <i>Kazakh-English Dictionary, 368</i></p> <p>*Ton is a common winter clothing for the Kazakhs. Often, but not always, made of sheepskin, they can also be made from raccoon skin ("Janat ishik") or silver foxes ("kara tulki"). Nobles wore a fur coat that was made from blue cloth and covered and trimmed with the beaver skin called a "kok ton." Tons are often made by sewing together tanned sheepskins with wool on the inside, and wealthy Kazakhs wear tons made from the skins of four- to five-month-old lambs.</p> <p>https://weproject.media/en/articles/detail/kazakh-traditional-clothing-of-men-and-women/</p>

	Қаз.Сов.энцикл.Бас ред., 1990 ЫСБН 5-89800-008-9 Шын сорлы (1) ауыспалы мағынада: Түн болып, қара тонын киіп еді [1, 35] өлеңінде қолданылған.			
#	<p>Тақия</p> <p>Тақия з.е. – ерлердің жеңіл бас киімі. Тақияның түрлері көп. Биік төбелі, тегіс төбелі және <u>үшкір</u> төбелі тақия. Ерлер киетін тақияда <u>теңге</u>, <u>моншақ</u>, <u>тана</u> болмайды. Оның есесіне олар «мүйіз», «ат ерін», «шырмауық» сияқты өрнектермен кестеленеді. <i>Шаңырақ: Үй-тұрмыстық энциклопедиясы. Алматы: Қаз.Сов.энцикл.Бас ред., 1990 ЫСБН 5-89800-008-9: Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Лтд.” ЖШС, 2005 ЫСБН 9965-26-095-8</i></p> <p>Жердің жұмырлығы (3) [1, 197] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Тюбетейка кестелі тақия → вышитая тюбетейка мақпал тақия → бархатная тюбетейка оқалы тақия → тюбетейка, вышитая позументом (<i>с украшением</i>) өзбек тақиясы → узбекская тюбетейка</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%82%D0%B0%D2%9B%D0%B8%D1%8F/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Кепка (3) Круглая земля [2, 209].</p>	<p>Takke</p> <p>Arapça tākīye 1. isim İnce kumaştan dikilmiş veya ipten örülmüş, çoğunlukla yarım küre biçiminde başlık.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Embroidered skullcap. <i>Kazakh-English Dictionary, 213 sd</i></p> <p>*Takiya — is headdress, one of the elements of the Kazakh national costume. The skullcap is a light summer cap made mostly of the velvet. They were lined with fur, decorated with silver and gold braid. Commonly, young man wore tyubeteyka.</p> <p>https://weproject.media/en/articles/detail/kazakh-traditional-clothing-of-men-and-women/</p>
#	<p>Шапан</p> <p>Шапан з.е. — қазақтың ежелгі әрі кәделі киімі. Ол Қазақстан мен Орта Азия халықтарының ұлттық киімі болып табылады. Оны қалың матадан арасына жүн, мақта салып, астарлан немесе қос</p>	<p>Шапан (чапан) – национальный халат с запахом спереди. Чаше отшивается из однотонной, плотной, темной ткани. Дополняется вышивкой из контрастных нитей. Парадные чапаны шьются из дорогих тканей и дополняются яркой фурнитурой.</p> <p>https://ru.sputnik.kz/spravka/20190320/9624311/kazhskiy-nacionalny-kostum.html</p> <p>Аудармада:</p> <p>Чапан (1) СЕСТРЕНКА, ВЫШЕДШАЯ В ПУТЬ [2, 227].</p>	<p>Çapan</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Çapan (1) СЕМІЛЕ [3, 157]: Çapan: Kazakların giydiği bir çeşit uzun palto (Қазақтар киетін өзіндік бір ұзын пальто).</p>	<p>Shapan or chapan, one of the main Kazakh clothing which is a spacious long dressing gown. These robes are not as gender specific as other clothes, and both men and women commonly wear them. Shapan is sewn from various fabrics and colors although most often in the main monochrome or dark colors. These are lined with a layer of wool or cotton wool. Festive shapan is sewn from velvet, decorated with applications and gold embroidery. Such a dressing gown was part of the clothing of</p>

<p>астарлан сырып тігеді. Ол негізінен тік жағалы, ішінара қайырма жағалы да болады. Түйме орнына асыл тастар орнатылған күміс қапсырма (ілгек) тағады. Қазақ халқының арасында сыйлы адамдарға сыйлық ретінде шапан кигізу дәстүрі кең тараған.^[2] <i>Қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті.—Алматы: «Алматыкітап» ЖШС, 2006. —384 бет, суретті. Кенжеахметұлы С. ЫСБН 9965-24-751-Х; Шаңырақ : Үй-тұрмыстық энциклопедиясы. Алматы : Қаз.Сов.энцикл.Бас ред., 1990 ЫСБН 5-89800-008-9</i></p> <p>Жолға шыққан қарындас (1) [1, 210]; Жәмила (1) [1, 123] өлеңдерінде қоданылған.</p>			<p>rich Kazakhs.</p> <p>https://weproject.media/en/articles/detail/kazakh-traditional-clothing-of-men-and-women/</p> <p>Dressing gown <i>Kazakh-English Dictionary, 415</i></p> <p>(over) coat, top coat <i>Kazakh-English Dictionary, 258</i></p>
<p>#</p> <p>Шекпен</p> <p>Шекпен з.е. — жүннен тоқылатын сырт киім. Шекпен тек қана түйе жүнінен тоқылады. Күзеп алынған түйе жүнін шаң-тозаңынан арылтып, одан соң қолмен майдалан түтеді де, шүйке жасайды. Шүйкеленген жүнді ұршықпен иіреді. Шекпен тоқитын жіп өте жіңішке болады. Иірілген жіпті екі ағаштың арасынан ыспалап өткізіп, оның буылтықтарын кетіріп қайта өңдейді. Шекпен де терме бау тоқитын өрмекпен тоқылады. Тоқылып болған кездемені кәдімгі матадан киім пішкендей етіп өлшеп, шекпен пішеді. Шекпенді жазда киеді. Оған қара барқыттан не болмаса басқа тыстық матадан қаптал жаға (дөңгелек жалпақ жаға) салып, етек жеңін сондай матамен көмкеріп әдіптейді.</p>	<p>Чекмень (<i>домотканый кафтан</i>) түйе жүн шекпен → чекмень из верблюжьей шерсти</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%88%D0%B5%D0%BA%D0%BF%D0%B5%D0%BD/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Чекмень (1) ПЛАТОК [2, 49].</p>	<p>Çekpen</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Çekpen (1) HAVLU [3, 177]: Yünden dokunan veya kumaştan dikilen bir çeşit Kazak paltosu (Жүннен тоқылған немесе матадан тігілген қазақ пальтосы).</p>	<p>Sheckpen is camel wool homespun caftan.</p>

<p>Шекпеннің ең әдемі түрін «Шидем шекпен» дейді. Шидем шекпен тайлақтың жүнінен тоқыл ады. Тайлақтың жүні әрі майда, әрі жеңіл болатындықтан, одан тоқырай шекпен де әдемі болып шығады. Шекпен су өткізбейді. Сондықтан ол әрі сулық, әрі жайшылықта кие беруге жарамды бес аспап киім. <u>Су</u> тиген сайын шекпен ширығын қалындай түседі. Шекпеннің тағы бір артықшылығы ол таза <u>түйе</u> жүнінен тоқылатындықтан аса мықты болады, ұзақ киіледі. <i>Шаңырақ : Үй-тұрмыстық энциклопедиясы. Алматы : Қаз.Сов.энцикл.Бас ред., 1990 ЫСБН 5-89800-008-9; Қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті.— Алматы:«Алматыкітап» ЖШС, 2006. —384 бет, суретті. Кенжеахметұлы С.ЫСБН 9965-24-751-Х</i></p> <p>Орамал (1) [1, 62] өленінде қолданылған.</p>			
--	--	--	--

1.4 Ұлттық қару жарақ атаулары

<p># Найза</p> <p>Найза з.е. – атты жауынгердің негізгі түйреу қаруы. Сабы қайың, қарағай, емен сияқты қатты ағаштардан жасалып, басына темірден жебе кигізіледі. Жебе ұңғысының найза сабымен түйіскен жерін металмен құрсап, қынап бекітеді. Әдетте найза басына шашақ тағылады. Бұл аққан қанды қарудың сабына жібермеуге арналған. Әскербасының найзасына дәреже белгісі ретінде байрақ, жалау тағылады. Сабының қолға ұстайтын жері жұмсақ болу үшін барқыт, мақпалмен оралып, қайыстан ілгек салынады.</p>	<p>Найза - <u>қазақское</u> название <u>пика</u> и <u>копья</u>.</p> <p>*Древним национальным видом казахского оружия были копья. Копья изготовлялись обычно из соснового дерева. Их толщина равнялась 3,5 см, а длина — 150 - 195 см. Казахское копье имело трехгранный железный наконечник с кистью из черного шелка или конского волоса в месте соединения наконечника с древком, а на другом конце — петлю для удобства ношения. Иногда у копий вместо металлического наконечника был просто заостренный и обугленный конец. Именно такие копья наряду с плетью были наиболее распространенным оружием казахов в начале XIX в. По сообщению Мейера, копья сохранялись у казахов и в 60-х годах XIX в. Однако с прекращением войн и междоусобных столкновений, казахское копье вытеснялось другими видами оружия, более пригодными для охоты. <i>Оружие, военная организация и военное искусство казахов в XVIII-XIX вв., Г.Семенов</i></p>	<p>Mızrak</p> <p>mızrak Arapça mizrāk 1. isim Uzun saplı, sivri demir uçlu silah 2. isim, spor Atletizmde kullanılan, tek elle savrulan bir alet.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>mızrak (2) ASKERİN ŞİİRİ [3, 257]; mızrak (1) N'YA [3, 81]; Kılıc (1) YAZIN YOLDA [3, 25]; kılıcma zarf</p>	<p>a spear; bayonet <i>Kazakh-English Dictionary 261</i></p> <p>spear a <u>weapon</u> consisting of a <u>pole</u> with a <u>sharp</u>, usually <u>metal</u>, <u>point</u> at one end, that is either <u>thrown</u> or <u>held</u> in the <u>hand</u></p>
--	---	--	---

	<p>Әдетте қазақ найзаларының ұзындығы 150 – 190 см болғанымен, темір сауытқа қарсы қолданылатын «сүңгінің» ұзындығы 3-3,5 метрге дейін жеткен. https://massaget.kz/mangilik_el/tup_tamyir/kazak_handiyigi_-_550_jyl/akberen/44862/</p> <p>Жәй әншейін ойын ғой... (1) [1, 173]; Жауынгердің жыры (2) [1, 94]; N-ға (1) [1, 115]; Жазғы жолда (1) [1, 154] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>https://warriors.fandom.com/ru/wiki/%D0%9D%D0%B0%D0%B9%D0%B7%D0%B0</p> <p>Аудармада:</p> <p>Копье (2) ПЕСНЯ ВОИНА [2, 90].</p>	<p>Kalas, cetvel tahtası gibi kalınlığı eninden az olan şeyler keskin ve dar tarafı yukarı gelmek üzere, kılıçlama.</p>	 <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/spear</p>
#	<p>Шоқпар</p> <p>Бесқару - қазақтың дәстүрлі жауынгерлік <u>қаруларының</u> толық кешені. Байырғы ортада «Ер қаруы - бесқаруға» өзіндік жұмсау тәсілімен ерекшеленетін ату қаруын (<u>садақ</u>, <u>оқ</u>), түйреу қаруын (<u>найза</u>, <u>сүңгі</u>), кесу қаруын (<u>кылыш</u> семсер, <u>сапы</u>), соғу қаруын</p>	<p>Шоқпар</p> <p><u>Дубина</u>; <u>дубинка</u>; <u>булава</u> тентек шоқпар жинайды → погов. озорник дубинки собирает шоқпар байлау → фраз. готовиться к сражению шоқпар көтеру → размахивать дубиной шоқпарды жұлып алу → схватить дубину шоқпармен ұру → бить дубиной</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%A8%D0%9E%D2%9A%D0%9F%D0%90%D0%A0/</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Шоқпар (1) МОЯ ОБИДА НА ЖИЗНЬ [2, 246]: дубинка.</p>	<p>Sopa</p> <p>isim Kalın değnek (з.е. қалың таяқ)</p>	<p>Cudgel</p> <p>a <u>short, heavy stick</u> used for <u>hitting people</u></p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/cudgel</p> <p>club 264</p>

<p>(шокпар, гүрзі), шабу қаруын (балта, айбалта, шақан) жатқызады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БІСБН 978-601-7026-17-2 480 б.</i></p> <p>Өміріме өкпем (1) [1, 227] өлеңінде қолданылған.</p>			
<h3>1.5 Ұлттық тағам атаулары</h3>			
<p># Бауырсақ</p> <p>Бауырсақ з.е. – ұннан әзірленетін қазақтың ұлттық тағамы. Жайылған қамырды ұзынша немесе домалақ үлгіде кесіп (үзіп), ыстық майға жүздіріп пісіретін Б. қазақ арасында қадірлі тағам болып саналады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БІСБН 978-601-7026-17-2 443 б.</i></p> <p>Оқудағы қарындас (1) [1, 209] бауырсақ мұрын; Ұлбосын (2) [1, 207] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Баурсаки — это традиционное блюдо кочевых народов. Баурсак — это не просто выпечка, он издревле символизирует солнце и счастье. А потому им угощают только самых дорогих и добрых гостей. Само название произошло от казахских слов «баурмасу, баурласуга, баур», что в переводе на русский язык значит «стремление к объединению, родству, брат». Баурсак является одним из разновидностей традиционного хлеба у тюркских народов, имеет вид квадратных или круглых пончиков, которые обжарены на масле.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Пончик (нос как пончик) (1) СЕСТРЕНКА НА УЧЕБЕ [2, 226].</p>	<p>Bauysak , boursak: Kazak milli yemeđi, yađda kızartılmıř kúçük hamur parçaları.</p>	<p>Bauysak , boursak</p> <p>3.e. pieces of dough fried in oil or deep fat. <i>Kazakh-English Dictionary 51</i></p> <p>n. Boursak little pieces of dough fried in oil. <i>Kazakh-English Dictionary 71</i></p> <p>*https://ehistory.kz/en/news/show/8377/</p>
<p># Боза</p> <p>Боза – з.е. бидайдан, тарыдан ашытылып жасалатын сусын, ірімшік. Б.-ны тері шелекте, күбiде ашытып, дiкемен немесе елеуiш арқылы сүзiп алады. Қазақ бозасын қоныстанушылар да сусын ретiнде пайдаланған.</p> <p>«Туркестанские ведомости» газетiнде «К» деген бiркеншек есiммен жазған автор: «Боза ашытумен күнкөрiс қамы үшiн көбiне кедейлер</p>	<p>Боза</p> <p>Аудармада:</p> <p>Опущение (1) РАЗДУМЬЕ ГОР [2, 204].</p>	<p>Boza</p> <p>isim Arpa, darı, mısır, buđday vb. tahılların hamurunun ekřitilmesiyle yapılan koyuca, tatlı veya mayhoř içecek.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Boza is a low-alcohol, thick and sweet fermented drink. It is made from wheat, corn or millet by fermentation.</p>

	<p>айналысты. Бір шелек бозаның бағасы қазақ даласында 20 сом. Боза адамды масайтады. Сайлау уақытында сұлтандар дауыс алу үшін өз есептерінен халықты бозаға тойдыратын кездері болған», - деп жазады. Ал, Ә. Диваев болса, Б. жөнінде «Ол – қоректік өнім және мас қылатын ішімдік. Сонымен бірге нан пісіру үшін ашытқы жоқ кезде бозаны да пайдаланады. Боза қайнатуға мұнда әкімшілік жолмен тыйым салынғанымен, оның қазақтар арасында тарағаны сонша, олармен күресу қиын» - деген. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ҮСБН 978-601-7026-17-2 514 б.</i></p> <p>Үйдін ері (1) [1,195]; Таудың толғауы (1) [1, 194] өлеңдерінде қолданылған.</p>			
#	<p>Көже</p> <p>КӨЖЕ – з.е. дәстүрлі қазақы ортада ас-тағамның ерекше әмбебап түрі болып табылатын көженің бірнеше түрі болды. Дәстүрлі тамақтану жүйесінде К.-ні әрі тағам, әрі сусын ретінде ішкен. Соның бірі жазғы маусымға бейімделіп дайындалатын түрі – ашытылған көже. Ол дәнді дақылдардың бидай, күріш, тары қонақ сияқты түрлерінен жасалады. Дайындау тәсіліне қарай аталатын К.-нің екінші түрі – ет, астық өнімдерін (күріш, арпа, бидай,) қосып, қайнатып дайындайтын ыстық тағам түріндегі көже түрі. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ҮСБН 978-601-7026-17-2 155-156 б.</i></p> <p>Әже (3) [1, 191] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Көже (жидкое кушанье, приготовляемое из пшена, риса, пшеницы или другого дробленого зерна на молоке, на мясном бульоне или на воде); <u>суп</u></p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%BA%D3%A9%D0%B6%D0%B5/</p>	<p>Köce (Kazakların darı, pirinç, buğday veya süt, et suyu veya sudaki diğer ezilmiş tanelerden yapılan sıvı yiyecekleri).</p>	<p>Koje (liquid food made from millet, rice, wheat or other crushed grains in milk, in meat broth or in water); soup;</p> <p>Soup <i>Kazakh-English Dictionary 119</i> sd</p>
#	<p>Кұрт көже</p> <p>Жылқышы (1) [1, 193] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Курт (казахский национальный кисломолочный продукт) коже. Коже с добавлением курта.</p>	<p>Kurt (Kazak ulusal fermente süt ürünü) köce.</p>	<p>Kurt (Kazakh national fermented milk product) koje. Koje (soup) with the addition of kurt.</p>
#	<p>Қатық</p>	<p>Қатық</p> <p>1)кислое молоко 2) <u>қатық</u> (<i>густое процеженное кислое молоко</i>) қатық сүзу → процеживание катыка</p>	<p>Katik (Kazak ulusal fermente süt ürünü) kalın süzme ekşi süt.</p>	<p>Qatıq</p> <p>Қатық з.е. heavy sour milk <i>Kazakh-English Dictionary 204</i></p> <p>Thick sour milk, seasoning</p>

	 <p>Қатық з.е. - көбінесе <u>қойдың</u>, <u>ешкі</u> мен <u>сиырдың</u> қаймағы алынбаған сүтінен ұйытқан аса қою <u>айран</u>. Оны әзірлеу әдісі былай: піскен <u>сүт қан</u> жылым дәрежесіне дейін салқындатылады да, бұрынғы айраннан ұйытқы құйып (бір шелекке бір кесе) араластырады, одан кейін бетін қымтап жауып қояды. Ұйыған уақытта қатықтың бетін (жазда 2-3 сағат, күзге таман салқын түскен кезде 3-4 сағатта) ашып, біраз салқындатады. Жақсы ұйыған қатыққа шанышқан қасық тік тұрады. Оның қатық аталуы да осыдан. Ал бабына келмеген қатық қатық саналмайды. Аспазға сын қойылады. Қатықты сол күйінде ішеді. Бұл - қарын аштырмайтын өте жұғымды әрі сіңімді тағам. “Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998 БСБН 5-89800-123-9</p> <p>Асық иіру (1) [1, 197]; Шойын жол (1) [1, 179]; Қойшының әлеулейі (1) [1, 215] өлендерінде қолданылған</p>	<p>сүзбе қатық → процеженное, отжатое кислое молоко, ставшее наподобие сырковой массы</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D2%9B%D0%B0%D1%82%D1%8B%D2%9B/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Катык (1) Кручение асыка Пророк [2, 207];</p> <p>Катык (1) ПЕСНЯ «АЙУЛЯ-АУ» [2, 238].</p>		<p><i>Kazakh-English Dictionary 139</i></p>
#	<p>Қымыз</p>	<p>Қумыс</p> <p>Аудармада:</p> <p>опущение (1) Ораза [2, 34];</p>	<p>Kımız</p> <p>isim Kısrak sütünün mayalanmasıyla yapılan, az alkollü, ekşi bir Türk içkisi</p>	<p>Kumis, kymyz <i>Kazakh-English Dictionary 232</i></p> <p>З.е. koumiss, drink made from mare’s milk.</p>

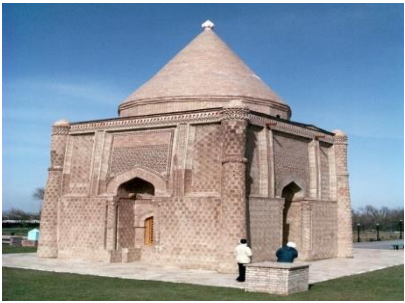
	 <p>Қымыз з.е. — жылқы сүтінен алынатын қышқыл сүт өнімі.^[1] <i>Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2005 ЫСБН 9965-26-095-8</i></p> <p>Оразада (1) [1, 51]; Шойын жол (2) [1, 179]; Қойшының әләулейі (1) [1, 215]; Ал ішіндер, Бұл – кымыз (5) [1, 214]; Жазды күні қалада (1) [1, 84]; Қымыз; Туған жерім - Сасықкөл (1) [1, 44] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Кумыс (1) ПЕСНЯ «АЙУЛЯ=АУ» [2, 238];</p> <p>Кумыс (3) Кумыс [2, 236];</p> <p>Кумыс (1) РОДИНА МОЯ САСЫККОЛЬ [2, 23].</p>	<p>Аудармада:</p> <p>Кımız (1) YAZ GÜNÜ ŞEHİRDE [3, 237];</p> <p>Кımız (1) DOĞUM YERİM SASIK KÖL [3, 233].</p> <p>*Белгілі бір тарихи кезеңде қымыз ішуге тыйым салынған, сол себепті сөздікте ескі бір түрік сусыны деп жазылған.</p>	<p>*https://ich.unesco.org/en/RI/traditional-spring-festive-rites-of-the-kazakh-horse-breeders-01402</p> <p>https://ru.sputnik.kz/culture/20181129/8289299/kazakh-konevod-unesco.html</p>
#	<p>Саумал</p> <p>Саумал з.е. — <u>жылқының</u> жаңадан сауылған сүті, дәмі тәтті, көпіршіп тұратын, жұмсақ әрі тез сіңетін қасиеті бар биологиялық табиғи өнім. Оны сабаға салқын қылып құяды. <u>Қазақтар</u> мұны сусындықтан гөрі дәрілік орнына көп пайдаланады, өйткені саумал адамға көп пайдасын тигізеді. В. Радловтың сөздігінде саумал тек алғашқы кымыз деген мағынада ғана емес, сонымен қатар кымыздың жалпы атауы</p>	<p>Саумал</p> <p>молодой, еще не перебродивший кумыс; парное кобылье молоко: саумал ішсең, қымыз жоқ, байтал мінсең, құлын жоқ → посл. кумыса не пить – если выпил саумал, жеребенка не иметь – коль кобылицу оседлал (саумал – молодой, не перебродивший кумыс).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%A1%D0%90%D0%A3%D0%9C%D0%90%D0%9B/</p>	<p>Saumal, at sütün için geleneksel Kazak adıdır: taze kısrak sütün, henüz fermente edilmemiş kımız.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Кımız (1) GEÇMİŞ GÜN [3, 245].</p>	<p>Saumal is the traditional Kazakh name for horse milk. It is 100% fresh horse milk. Its unique healing properties have been known for a long time.</p>

	ретінде де қолданылған. Өткен күн (1) [2, 85] өлеңінде қолданылған.			
#	<p>Уыз</p> <p>Уыз - жаңа төлдеген малдың желініне жиналатын қою сүт. Уыз "сары уыз", "ақ уыз" деп екіге бөлінеді. Сары уыз әрі қою, әрі <u>желім</u> сияқты жабысқақ болады. Ақ уыздың өңі сары уызға қарағанда ақшыл, әрі сұйықтау келеді. Сары уызды <u>төлдін</u> өзіне емізіп, ақ уызды сауып алып пайдаланады. <u>Інген</u> мен биенің уызын бота мен құлынға емізеді. Ал сиырдың, қойдың, ешкінің ақ уыздарынан әртүрлі тағамдар пысырады. "Шаңырақ" үй-тұрмыс энциклопедиясы. Алматы. 1991. БСБН 5-89800-035-6 (1-й з-д)</p> <p>Жазғытуры (1) [1, 37] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>1. Молозиво уыз қымыз → первый кумыс (<i>после ожереба</i>) уыз нәресте → новорожденный уызға жарымаған қозы сұғанақ → посл. ягненок, ненасытившийся молозивом, всюду сует свою морду уызы арылмаған адам</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%83%D1%8B%D0%B7/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Материнское свежее молоко (1) ВЕСЕННЯЯ ПАРА [2, 11].</p>	<p>Ağız sütü</p> <p>Аудармада:</p> <p>Ağız sütü (1) İLK BAHAR [3, 45].</p>	<p>Colostrum, beestings <i>Kazakh-English Dictionary 239 sd</i></p>
#	<p>Шалап</p> 	<p>Шалап (<i>смесь воды с кислым молоком</i>) шалабыңды шайқама → фраз. зря не пытайся (<i>букв. не взбалтывай шалап</i>)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%88%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BF/</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p>	<p>Chalap: su ile ekşi sütün karıştırılmasıyla elde edilen içecek.</p>	<p>Chalap n. mixture of water with tart milk, drink, beverage <i>Kazakh-English Dictionary, 257 sd</i></p>

	<p>Шалап — көбіне <u>жаз</u> айларында шөл басатын бірден-бір пайдалы <u>сусын</u>. Шалап дайындау үшін алдымен <u>айран</u> немесе <u>шұбатты</u> үлкен ыдысқа құйып алады да үстіне су қосады. Оған бұлақ немесе құдық суын қосқан дұрыс. Өйткені олар өте таза, мөлдір, әрі салқын болады. Су қосылған соң қасықпен жақсылан араластырады. Бір литр айран немесе бір литр шұбатқа бір литр су қосу керек. Айран немесе шұбат ащы болса үстіне құйылатын судың да мөлшері өзгереді. <i>Шаңырақ : Үй-тұрмыстық энциклопедиясы. Алматы : Қаз.Сов.энцикл.Бас ред., 1990 ЫСБН 5-89800-008-9</i></p> <p>«ҮЙДІҢ ЕРІ» (1) [1, 195] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Шалап (1) ХОЗЯИН ДОМА [2, 204]: смесь воды с кислым молоком.</p>		
#	<p>Ірімшік з.е.</p> <p>Сүттен жасалатын тағамдардың ішінде жасалуы оңай, тамақтық қуаты мол, берекелі, ұзаққа сақталатын тамақтың бірі - ірімшік. Көшпелілер даласының діншілдері қажы атану үшін қияндағы Меккеге сапар шеккенде жаңағы қасиеттері үшін ірімшікті түйеге теңдеп жол азық ететін болған.</p> <p>Ірімшік бертін келгенше қазақ дастарқанында нанды айырбастап келді. Шынында да қаймағы алынбаған қой сүтінен жасалатын ірімшіктің маңызы да, дәмділігі де, ешқашан қатпай үгіліп тұратын қасиеті де наннан кем емес.</p> <p>Ірімшікті жасау үшін қосақталған қойдан сауған сүтті қазанға құйып, аздап жылытады, пісірмейді. Сонсоң «мәйек» деп аталатын сүт ұйытқышты</p>	<p>1) Иримшик (<i>казахский национальный молочный продукт</i>) 2) <u>сыр</u></p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%96%D1%80%D1%96%D0%BC%D1%88%D1%96%D0%BA/</p> <p>Аудармада :</p> <p>Творожок с сыром (1) МОЛОДИЦА ПРОРОК [2, 16].</p>	<p>Irimchik</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Irimchik (1) Genç gelin [3, 161]: Irimchik Kazaklara mahsus bir çeşit reupnig (Қазақтардың ерекше бір ірімшігі).</p>	<p>Irimshik: Kazakh national dairy product <i>Kazakh-English Dictionary, 427</i></p>

	<p>әлгі қазандағы сүтке сала қояды. Сонда сүт дір етіп 5-10 минут ішінде ұйып қалады. Мұның өзі сүтті ашытпай ұйытып, тәтті дәмін сақтап қалу үшін көшпелі аналарымыздың ойлап тапқан тапқырлығы.</p> <p>Жас келін (1) [1, 40] өлеңінде қолданылған.</p>			
1.6 Ғимарат атаулары				
#	<p>Күмбез</p> <p>Күмбез з.е. (араб.: құббағ <u>парсы</u>: гомбәд - төңкерілген аспан, дөңес шатыр) — жалпы жобасы шеңберленіп келген (кейде көп қырлы, эллипске ұқсас, т.б.) ғимараттар мен құрылыстардың төбесін жабуға қолданатын <u>конструкциялық</u> элементтердің бір түрі. Төбесі күмбезбен жабылған мазарларды да қазақтар күмбез деп атайды (мысалы, <u>Алаша хан күмбезі</u>, т.б.). <i>Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2005 ЫСБН 9965-26-095-8</i></p> <p>Еділде (1) [1, 204] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Мавзолей</p> <p>Аудармада:</p> <p>Мавзолей (1) НА ВОЛГЕ [2, 220].</p>	<p>Türbe</p> <p>Genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Mausoleum</p> <p>noun a <u>building</u> in which the <u>bodies of dead people</u> are <u>buried</u></p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/mausoleum</p>
#	<p>Мешіт</p>	<p>Мечеть</p> <p>Аудармада:</p> <p>Мечеть (4) СТАРЫЙ ГОРОД [2, 211];</p>	<p>Cami</p> <p>camı, -i, -si (I) isim, din bilgisi, (ca:mi), Арапça cāmi‘ Müslümanların ibadet etmek için toplandıkları yer.</p>	<p>Mosque <i>Kazakh-English Dictionary 251</i></p> <p>a <u>building</u> for <u>Islamic religious activities</u> and <u>worship</u></p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/mausoleum</p>

	 <p>Мешіт – з.е. (араб.: مسجد [ˈmæsdʒɪd] - мәсджід «сәжде ететін жер») <u>Мұсылмандар</u> құлшылық ететін <u>ғимарат</u>. Мешітке мұсылмандар <u>намаз</u> оқу, діни өсиеттерді тыңдау және қоғамдық мәселерді талқылау үшін жиналатын болған. <i>Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Лтд.” ЖШС, 2005 ЫСБН 9965-26-095-8; Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Лтд.” ЖШС, 2010 ЫСБН 9965-26-322-1</i></p> <p>Мешіт һәм абақты (1) [1, 97]; Ескі шәһар (2) [1, 198]; Арбакеш (1) [1, 199] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Мечеть (1) АРБАКЕШ [2, 199].</p>	<p>Kutlu</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>https://sozluk.gov.tr/%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/mosque</p>
#	<p>Медресе</p> <p>Медресе з.е. - (араб.: مدرسة, медреса - оқу) - орта (сирек жағдайда жоғары) конфессионалдық мұсылмандық мектеп. <u>Дін</u> қызметкерлерін, мұсылман бастауыш мектептерінің мұғалімдерін және Таяу, Орта Шығыс, тағыда басқа елдердің <u>мемлекеттік аппарат</u> қызметкерлерін даярлайтын орта және</p>	<p>Медресе</p> <p>Аудармада:</p> <p>Не полный перевод, этих строк нет *МОЙ КАЗАХ [2, 28];</p> <p>Медресе (1) МОЙ НАРОД [2, 8].</p>	<p>Medrese</p> <p>Arapça medrese</p> <p>1. isim, din bilgisi İslam ülkelerinde, genellikle İslam dini kurallarına uygun bilimlerin okutulduğu yer.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Medrese (Muslim theological school). <i>Kazakh-English Dictionary 248</i></p>

	<p>жоғары <u>мұсылман мектептері</u>. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БІСБН 978-601-7026-17-2</i></p> <p>Қазағым (1) [1, 47]; Жатыр (1) [1, 34] өлеңдерінде қолданылған.</p>			
#	<p>Мазар</p> <p>Мазар з.е. — <u>мұсылман қауымының</u> қаза болған адам қабіріне тұрғызатын сәулет ескерткіші. Қазақстандағы <u>Қозы Көрпеш-Баян сұлу</u>, <u>Алаша хан</u>, Бабажа қатын кесенелері ортағасырлық Мазар саналады. Қазақ жеріндегі Мазарлардың пішіні, негізінен, шаршы немесе шеңбер үлгісінде келіп, төбесі күмбезделіп өрілетін болған. <u>Ислам діні</u> мен мәдениетінің өркен жаюына байланысты Мазардың қабырғалары мен маңдайшаларына аят және <u>хадис</u> үзінділері жазылып, қабір басына құлпытас қойылатын болды. <i>Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Лтд.” ЖШС, 2005 БІСБН 9965-26-095-8</i></p> <p>Ескі шәһар (2) [1, 198] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Мазар</p> <p>Аудармада:</p> <p>Мазар (3) СТАРЫЙ ГОРОД [2, 211].</p>	<p>Mezar</p> <p>isim, Арапça mezār Ölünün gömülü olduğu yer, gömüt, kabir, sin(I), makber, metfen.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>n. Grave; cemetery, graveyard; churchyard, tomb; monument. <i>Kazakh-English Dictionary, 153 sd</i></p>
1.7 Ұлттық қолөнер атаулары				
#	<p>Кесте, кестелеу</p>	<p>1) вышивка; вышитый узор кесте тігу → вышивать кесте тігу өнері → искусство вышивания</p>	<p>Nakış, nakışla</p> <p>Аудармада:</p>	<p>З.е. embroidered pattern, embroider; - тігу to embroider. <i>Kazakh-English Dictionary, 168</i></p>

 <p>Кесте – сәндік қол өнерінің бір түрі. Мата, тері, киіз, т.б. материалдар бетіне әр түрлі боялған жіптермен, жібек зерлермен сурет, өрнек салып тігу арқылы жасалады. <i>Мұхамеджанұлы З. Қазақтың кесте өнері. Танымдық-көпшілік басылым. "Алматыкітап баспасы" ЖШС, 2008 - 144 бет, суретті. ЫСБН 978-601-01-0297-2</i></p> <p>Орамал (1) кестелеу [1, 62] Батқан күн, атқан таңның жыры (3): кесте², кестелеу¹ [1, 94-95]; Түн еді (2) [1, 128] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>кестені біз тікпейді, қыз тігеді → вышивку делает девушка, а не игла кестенің бізі өткір, ізі тар → погов. вышивальная игла остра, но след узок</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%BA%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Вышивать (1) ПЛОТОК [2, 50];</p> <p>Пряжа (1), вышивание (1), вышивка (1) [2, 91; 93];</p> <p>Шитье (1) НОЧЬ БЫЛА [2, 137].</p>	<p>Nakış (2), nakışla (1) BATAN GÜNEŞİN, ATAN TANIN AĞITI [3, 181; 183];</p> <p>Nakış (1) GECE İDİ [3, 171].</p>	
<p># Құрақ</p> <p>Құрақ з.е. – төрге төсейтін көрпеше. Мата қиындыларын қиюластырып, тұмарша, сегіз жапырақ, ромб және неше түрлі қазақи нақыштағы оюлардан, өрнектерден құралған көрпені Құрақ немесе Құрақ көрпе деп атайды. Ежелден қонақжай қазақ халқы төрін қонаққа арналған “қасиетті орын” санаған. Ерте кезде баласы өліп, тоқтамаған үй “тіл-көзден аман болсын” деген ырыммен қырық Құрақ құрап,</p>	<p>I. 1) кусок материи, сшитый из разных лоскутов қырық құрақ → заплата на заплате; латаный-перелатаный; перен. разношерстная толпа төрге құрақ көрпе төселген → на топ постелено лоскутное одеяло</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D2%9B%D2%B1%D1%80%D0%B0%D2%9B/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Трава (2) мечта – трава, жизнь –трава. ПАПИРОСА [2, 177].</p> <p>*Аудармашы құрақ сөзінің қазақ тіліндегі <i>өзен, бұлақ жағасындағы</i></p>	<p>Parça</p> <p>Аудармада:</p> <p>Parçalı bohça (құрама көрпе) (2) SİĞARA [3, 131].</p>	<p>Patchwork</p> <p>З.е. piece of material made of different rags; қырық құрақ - a lot of patches <i>Kazakh-English Dictionary, 225</i></p> <p>Patchwork</p> <p>cloth made by sewing together a lot of smaller pieces of cloth with different patterns and colours, or the activity of doing this.</p>

<p>баласын соған ораған. Құрақ көрпенің арасына мақта және қойдың, түйенің жүнін салып сырып тігеді.</p> <p>Шылым (2): ауыспалы мағынада <i>үміт құрақ</i> [1, 158] өлеңінде қолданылған.</p>	<p><i>жайқала өсетін жасыл шөп балғын</i> деген мағыналық қолданысымен шатастырып алған. 1923 жылы Ташкентте жарық көрген жинақта құрақ сөзіне <i>құрама</i> деп түсінік берілген.</p>		<p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/patchwork?q=+patchwork</p>
---	--	--	--

1.8 Ұлттық әшекей сәндік атаулары

#	<p>Шолпы</p> <p>ШОЛПЫ з.е. – қыздардың бұрымға тағатын <u>әшекейі</u>. Шолпыны екі үзбелі етіп, <u>күмістен</u> соғады. Қақталған күмістен үш бұрышты немесе сопақша пішінді етіп жасалады да, ортасына <u>асыл тас</u> орнатылады. Төменгі үлкен тұмаршасының етегіне шынжырлап немесе үзбелеп соғып, сөлкебай тіркелген бірнеше салпыншақ тағылады. Ол баулары арқылы бұрымға қоса өріледі. Шолпыны о баста әйелдер қара ниетті тылсым күштерден қорғану үшін тағып жүрген. Халық адамның жарты жаны шашта болады деп, оны қорғау мақсатында Шолпы, шашбау таққан. Кейде олардың салмағы 3 кг-ға жеткен. Шолпы жас қыздардың жүрісі мен бойын тік ұстау мәнерін қалыптастырған. <i>«Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ЫСБН 5-89800-123-9, БҰХ том</i></p>	<p>Подвески; серебряные украшения, подвешиваемые к женской косе:</p> <p>шолпысы сылдыр қағады → в ее косе звенят подвески</p> <p>Аудармада:</p> <p>Подвески (1) ВЕСЕННЯЯ ПАРА [2, 11];</p> <p>Побрякушки (1) СЕСТРЕНКА НА СЛУЖБЕ [2, 228].</p> <p>*Во все времена волосы для девушки были предметом гордости. К волосам относились бережно и с уважением. Длина волос достигала поясицы, а обрезанные волосы считались позором или признаком болезни. Существовало поверье, что в девичьих косах обитает часть души. Волосы было принято заплетать в косы и украшать лентами или специальными медальонами.</p> <p>Шолпы и шашбау — это медальоны или пластинки в виде гребня. Украшали такой аксессуар цветными камнями и тонким ажурным узором. Шашбау заплетали в косу у основания и спускали вниз. Иногда вес украшений составлял три килограмма. Таким образом молодых девушек учили держать ровно спину, что формировало правильную осанку. При ходьбе шашбау издавали звон. Как гласит легенда, это охраняло от злых духов. Использовали украшение и для того, чтобы</p>	<p>Çолрп</p> <p>Аудармада. Gümüş paralar (1); Çолрп (1) (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Gümüş paralar (күміс теңгелер)*Saçına gümüş paralar takıp (1) İLK BAHAR [3, 45];</p> <p>Çолрп (1) ÇOLPI [3, 71] Çолрп:Esiden süs için saça dizilen gümüş paralar (Шолпы әдемілік үшін шашқа тізілген күміс теңгелер).</p>	<p>Sholpy n. silver pendant for hair. <i>Kazakh-English Dictionary, 264 sd</i></p> <p>*Description: The national decoration for braids consists of ten coins, as well as a complex shape in the form of a trefoil. Details of the product are interconnected fasteners round shape. Sholpy is woven into the braid with the help of thin laces and when it moves, it produces a melodious ringing. According to popular belief, part of the human soul dwells in the hair, and the sound of sholpa protects against evil forces.</p> <p>Sholpy is jewelry that was worn by young girls. It is a pendant, which consists of small coins strung on each other or metal plates. It was used to form the girl's correct posture: a heavy decoration pulled her hair, so it was constantly necessary to control her straight back. Moreover, under the weight of the sholpa, the hair grew long and strong.</p>
---	--	---	---	--

	Жазғытұры (1) [1, 36]; Ұлбосын (1) [1, 207]; Шолпы (1) [1, 112]; Қызметтегі қарындас (1) [1, 211] өлеңдерінде қолданылған.	предотвратить похищение невесты. Так, если звона колокольчиков не было слышно, начинали бить тревогу и искали похитителя. После замужества шолпы носили еще около года, затем украшали косу обычными лентами.		
#	<p>Шанырақ сырға</p> <p>Қазақ халықының дүниетанымыда шаңырақ заттай да, абстрактілі ұғым ретінде де қасиетті болып саналады. Шаңырақ пішінде сырғалар да ұлттық әшекейдің бір түрі.</p> <p>Ескі Түркістан (1) – шаңырақ сырға [1, 199] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Серьги формы шанырака.</p> <p>Для казахского народа шанырақ имеет сакральную значимость и как материальная ценность, и как абстрактная символика семьи, единства, благополучия (См. стр. 18). И серьги формы шанырака являются одним из национальных украшений.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Серьги (1) Жещина [2, 212].</p>	<p>Şaңırak küpe</p> <p>Kazak halkı için shanyrak, hem maddi bir değer olarak hem de soyut bir aile, birlik, refah sembolizmi olarak kutsal bir öneme sahiptir (18 sayfanı bakınız). Şanyrak şeklindeki küpeler de ulusal süslemelerden biridir.</p>	<p>Shanyrak earring.</p> <p>For the Kazakh people, the shanyrak (See p. 18) has a sacred significance both as a material value and as an abstract symbolism of family, unity, prosperity. And shanyrak-shaped earrings are one of the national adornments.</p>
1.9 Шаруашылық				
#	<p>Ақ жамбы з.е.</p> <p>Алтын мен күмістің малдың тұяғы пішінде жасалған бағалы сый, сыйлық, кәде және ақша орнына жүретін бұйымның атауы. Ерте кездегі қытайдың құйма ақшасы да Ж. деп аталған. Дәстүрлі қазақы ортада Ж.-ның түрлері үлкен той, астарда жүлде ретінде қолданылған. Ертеде қазақтар Қытай және Орталық Азия елдерімен сауда-саттықта Ж. ақша эквиваленті ретінде қолданылған. Дәстүрлі ортада Ж.-ны көлеміне, пошымына қарай түрліше атаған: ақ жамбы – таза күміс құймасы. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар.</i></p>	<p>Жамбы</p> <p>1) слиток серебра (<i>различной формы и различного веса, употреблявшиеся как деньги или ценный подарок</i>) ақ жамбыдай жарқырау → сверкать как белый слиток серебра бүйрек жамбы → слиток серебра в виде бараньей почки жүрек жамбы → слиток в форме бараньего сердца</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B6%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D1%8B/</p>	<p>(Ak) Cambı: bir külçe gümüş (para veya değerli bir hediye olarak kullanılan çeşitli şekillerde ve farklı ağırlıklarda):</p> <p>beyaz bir gümüş külçe gibi parıldıyor.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Gümüş parça (1) DOLUNAY [3, 53]</p>	<p>(white) Zhamby is an ingot of silver (of various shapes and weights, used as money or a valuable gift); sparkle like a white bar of silver.</p>

	<p>ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 43 б.</p> <p>«Тұранның бір бауында» (сурет) (1) [1, 180]; Толған ай (1) (ажары ақ жамбыдай сұлулардың) [1, 43] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Аудармада:</p> <p>Опущение (1) В САДУ ТУРАНА (Картина) [2, 195];</p> <p>Серьюго красавицы в звездах горя (1) КОГДА ТЫ НА НЕБЕ ВСПЛЫВАЕШЬ, ЛУНА [2, 21].</p>		
#	<p>Ақ қала</p> <p>АҚ ҚАЛА – қыстыгүні қардан қаланатын пана, қора, ықтасын. Өрісте мал бағып жүрген қойшылар қар қалындап, әбден бекігеннен кейін әдетте А. соғады. Бұрын теріскей жақтағы елді-мекендер боранды күндерде жатаған үйді, қора-қопсыны қар басып қалмау үшін таса, тосқауыл ретінде А. соққан. Қар қалын, қасаттанып түскен кездері төбесі бар апан тәрізді етіп те жасаған. А. боран-шашында малға ық, малшыға пана, әр ауылдың өрісіне белгі болады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 120 б.</i></p> <p>Ақ қала (4) [1, 211-212] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>1) задержанный снег 2) снежная крепость; снежный забор; снежная ограда: аққала соғу → соорудить снежную ограду; үйді қар баспас үшін аққала соғу керек → чтобы дом не занесло снегом, надо сделать снежный заслон. 3) снежная крепость (<i>в детских играх</i>);</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B0%D2%9B%D2%9B%D0%B0%D0%BB%D0%B0/</p> <p>Аудармада: Город, дом, город (3) Белый город [2, 229-230];</p>	<p>Ak kale: daha önce evin karla kaplanmaması için kar bariyeri yapılmıştı.</p> <p>Аудармада: Ak kale (4) [5, 84].</p>	<p>Snow fortress; snow fence: previously, to prevent the house from being covered with snow, a snow barrier was made.</p>
#	<p>Жайлау</p> <p>Жайлау з.е. – қыстаудан біршама қашық, кей жағдайда мүлде алыстағы шөбі шүйгін, өзен-</p>	<p>Джайлау; летовка; пастбище (летнее) жайлауға шығу → начать летовку; перебраться на летнее пастбище кең жайлау → просторное пастбище</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B6%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%B0%D1%83/</p> <p>Аудармада: Джайляу (1) НА БЕРЕГУ ВОЛГИ [2, 221].</p>	<p>Cailau: yaz meraları.</p> <p>Аудармада: Өлеңнің бұл жолы түсіп қалған *GEÇMİŞ GÜN [3, 246].</p>	<p>Summer pasture <i>Kazakh-English Dictionary 91 sd</i></p>

	<p>көлді, суы тұнық, бастау-бұлақты, салқын самалды, шыбын-шіркейі аз, ауыл-ауыл болып қоныс тебуге қолайлы жазғы малжайылымдық жер. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БІСБН 978-601-7026-17-2 164 б.</i></p> <p>Өткен күн (1) [1, 85]; Еділдің сағасында (1) [1, 204] өлеңдерінде қолданылған.</p>			
#	<p>Көген</p> <p>Көген з.е. – ұсақ төлді (<u>қой</u>, <u>ешкі</u>, <u>қозы</u>, <u>дақ</u>) тізіп байлап қоюға арналған жүн арқан. Екі жағындағы қазықтар арасындағы жерге керіп байланған арқанның өн бойына бұршақтар тағылады. Әр бұршаққа бір-бір мал көгенделеді. Көген, көбінесе, қой-ешкі сауғанда пайдаланылады. Сауылып болған соң не ежелері өріске кеткеннен кейін жас төлдер Көгеннен ағытылады. <i>Қазақ Энциклопедиясы, 11 – том</i></p> <p>Немере мен әжесі (1) [1, 201] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Овцевязь (длинная веревка с привязанными к ней короткими петлями для овец, ягнят, козлят).</p> <p>Аудармада:</p> <p>Словно тучные козы, привязаны тучи, Голубою прозрачною веревкою, да? ВНУК И БАБУШКА [2, 215].</p>	<p>Koyun ipliği (koyunlar, kuzular için kısa ilmekli uzun bir ip).</p>	<p>Sheep yarn (a long rope with short loops tied to it for sheep, lambs).</p>
#	<p>Отарба з.е.</p> 	<p>Отарба это архаизм (<i>букв. огненная арба</i>), которое означает паровоз.</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Отарба (1) ПЛАТОК [2, 49]: паравоз, поезд.</p>	<p>Ateşaraba, buharlı lokomotif anlamına gelen arkizmdir (yakılan ateşli araba).</p> <p>Аудармада:</p> <p>Tren (пойыз) (1) HAVLU [3, 177].</p>	<p>Otarba is archaism (lit. fiery cart), which means a steam locomotive.</p>

	1. Паравоз (рельсті теміржолда бу күшімен жүретін дөңгелекті локомотивтің бір түрі). 2. Поездың ең алғашқы қазақша аты. Орамал (1) [1, 62] өлеңінде қолданылған.			
#	Пұл – ақша ұғымын білдіретін архаизм. Шойын жол (2) [1, 177]; Ұлбосын (6) [1, 207] өлеңдерінде қолданылған.	1) перс. уст. деньги көп пұлға сатып алу → дорого купить (букв. <i>купить, затратив много денег</i>) 2) перен. ценность пұл болу → быть дорогим; быть ценным https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%BF%D2%B1%D0%BB/	Para anlamına gelen arkaizmdir.	n. wherewithal, money, silver. <i>Kazakh-English Dictionary, 187</i>
#	Тезек з.е. Сәлем хат (1) [1, 206] өлеңінде қолданылған.	1) Кизьяк пешке тезек жағу → топить печку кизьяком тезек — қысы-жазы отын → кизьяк — топливо и на зиму и на лето тезек бастыру → заготовка кизьяка тезек теру → собирать кизьяк https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BA/	Gübre gübre isim, Rumca Verimini artırmak için toprağa dökülen her türlü hayvan dışkısı, kimyasal veya bitkisel madde, kemre https://sozluk.gov.tr/	Dung <u>solid waste from animals, especially cattle and horses</u> https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/dung
2 Рухани мәдениет				
2.1 Ұлттық мейрам атаулары				
#	Айт 	Айт – религиозный праздник мусульман.	Bayram bayram 1. isim Millî veya dinî bakımdan önemi olan ve kutlanan gün veya günler. 2. isim Özel olarak kutlanan gün.	Eid - a Muslim festival, in particular Eid al-Fitr or Eid al-Adha. A religious holiday of Moslems <i>Kazakh-English Dictionary, 20 sd</i>

<p>Айт - <u>мұсылмандардың ұлы мейрамы</u>. <u>Ислам дінінде</u> екі айт мейрамы бар. Ол <u>ораза айт</u>, <u>Құрбан Айт</u> деп аталады. Ораза айт отыз күн ораза біткеннен кейін шәууал айының 1-3 күндері өтеді. Ораза аяқталған соң мұсылман қауымы таңертең мешітте <u>айт намазын оқуы парыз</u>. Айт күндері әр үйде дастарқан жайылып, таза киінген адамдар бір-біріне айтқа құтты болсын айтып, құттықтайды, «айттық» сұрайды. Ашу-араздық болса татуласады, қателігін кешіреді. Айт күндері, ораза кезінде қайтыс болғандар жақсы, иманды адамдар деп саналады. «Айт мүбәрәк болсын, айт мереке болсын! Айт құтты болсын! Айттын, жақсылығы бірге болсын!» деген жақсы тілектер айтылады. Ораза айт, Құрбан айт мейрамы қазақтар арасында ежелден ұлы мейрам санатына қосылып, адалдық, мейірбандық, қайырымдылық, ынтымақтастықтың көрінісіне айналды. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БСБН 978-601-7026-17-2 93б</i> Шын айт (1) [1, 86]. Айт: той, мейрам мағынасында деп түсініктеме берілген.</p>		<p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Bayram (1) GERÇEK BAYRAM [3, 243].</p>	
<p># Құрбан мейрамы</p> <p>Құрбан айт з.е. – <u>мұсылмандардың</u> ең қасиетті мерекесі. Ол «<u>ораза айттан</u>» кейін 70 күннен соң басталып, 3 күнге созылады. Бұл күндер Ұлы <u>Меккеге қажылықпен</u> аяқталады. Айт күндері Аллаһқа арнап құрбандық шалады, мал сояды (жылқыдан басқа). Бұл мұсылмандардың</p>	<p>Курбан-байрам</p> <p>Аудармада</p> <p>Құрбан-байрам (2) НА БЕРЕГУ ВОЛГИ [2, 222].</p>	<p>Kurban Bayramı</p> <p>Kurban Bayramı isim, özel</p> <p>Ay takvimine göre Zilhicce ayının onunda başlayıp dört gün süren ve kurban kesilen dinî bayram, Kurban.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Qurban Eid Eid al-Adha</p> <p>Islamic holiday of the end of the Hajj, celebrated 70 days after the holiday of Eid al-Adha, on the 10th day of the month of Zul-Hijja in memory of the sacrifice of Ibrahim, who is considered a prophet among Muslims. The exact date of the celebration in the Gregorian calendar may vary from country to country.</p>

<p>негізгі міндеттерінің бірі. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл, <u>ЫСБН 5-89800-123-9</u>, 11 том</p> <p>Еділдің сағасында (1) [1, 205] өлеңінде қолданылған.</p>			
---	--	--	--

2.2 Ұлттық ойын атаулары

<p># Алтыбақан</p> <p>Алтыбақан з.е. — <u>қазақтың</u> ежелгі ұлттық ойыны. Тымық кеште, айлы түнде, ауыл сыртында ойналады. Алтыбақан құру үшін 6 бақан немесе 6 сырық, үш <u>арқан</u> керек. Бақандарды үш-үштен бір басын буып, аралығын үш-төрт метр етіп, мосы тәріздендіріп орнатады да жоғары жағы сырықпен жалғастырылады. Бақандардың жоғарғы ашаларына екеуі жоғарырақ, бірі төмен етіліп үш арқан тартылады. Қыз бен жігіт қарама-қарсы орналасып, бел арқанның екі жақтауынан бекем ұстап, үшінші адамның демеуімен тербетіледі. Тербелушілер қосылып ән бастайды да оған тамашалаушылар қосылып, думандатып әкетеді. Бел, табан арқандарының орнына соңғы кезде жеңіл тақтайлар қолданылып жүр.</p> <p>Алтыбақан <u>ойыны</u> ежелгі көшпелі елдің бәріне кең таралған. <u>Отырықшы</u> халықтарда ол әткеншек деп те аталады. <i>Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2005 <u>ЫСБН 9965-26-095-8</u></i></p> <p>А. жастардың ойын-сауығы, өнері мен адамның эстетикалық танымын, этикалық қарым-</p>	<p>Алтыбақан</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Алтыбақан (1) - РОДНАЯ ЗЕМЛЯ [2, 41]: казахские народные игры.</p>	<p>Altı bakan</p> <p>Аудармада (Мәтін соңында қате түсініктеме берілген).</p> <p>Altı bakan (1) DOĞDUĞUM YER [3, 231]: Üy: Kazakların keçeden yapılan taşınabilir evi (Үй: қазақтардың киізден жасалған көшпелі үйі).</p> <p>* Altıbakan - Orta Asya'nın göçebe halkları arasında sallanım ve oynayım. Onun için 6 direk, güçlü bir enine çubuk, 3 kalın kement kullanılır. Direkler, bir tripod gibi, 50-70 cm'lik üst uçlardan geri çekilerek üçe bağlanır. Tripodlar, uçları üç kement bağlı olan bir enine çubukla bağlanır: kısa olanlar iki kişi için koltuk görevi görür, uzun olan bacaklar için bir destek görevi görür. Üçüncü katılımcı sallanmaya yardımcı olur. Altıbakan sırasında genç erkekler ve kadınlar şarkılar söylüyor.</p>	<p>Altybakan (literally «six pillars») – national game (swing of six poles). <i>Kazakh-English Dictionary, 30 sd</i></p>
--	--	--	---

	қатынасын қалыптастыруда тәрбиелік қызмет атқарған. 163			
	Туған жер (1) [1, 56] өлеңінде қолданылған.			
#	<p>Ақсүйек</p> <p>Ақсүйек ойыны з.е. — қазақтың ұлттық ойындарының бірі. Жігіттер мен қыздар жиналып, жаздың айлы түнінде ашық далада ойнайды. Ақсүйек ойынына малдың ақсөңкелеп қураған жілігі немесе қабығы аршылған, ұзындығы екі қарыстай жұмыр ақ таяқша пайдаланылады. Жиналғандар екі топқа бөлінеді. Ойынды бастау жеребе тастау арқылы анықталады. Содан кейін ойын бастаушы ақсүйекті бар пәрменімен алысқа лақтырады. Жастар таяқты іздеуге кіріседі. Оны тапқан ойыншы өз серіктеріне дыбыс беріп, сөреге қарай жүгіре жөнеледі. Серіктері оның тосқауылға тап болмауына көмектеседі. Қарсыластары қалайда ақсүйекті тартып алудың амалын жасап бағады. Ақсүйекті тартып алса, өздері де біріне-бірі қол жалғап, сөреге жетуге ұмтылады. Бұл тартыста ақсүйекті сөреге жеткізген топ жеңген саналады. Ойын шапшаңдыққа, ұйымшылдыққа баулиды. <i>«Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары» - Атамұра, 2010; Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БІСБН 978-601-7026-17-2</i></p> <p>Туған жер (1) [1, 56] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Ақсүйек</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Ақсүйек (1) РОДНАЯ ЗЕМЛЯ казахские народные игры [2, 41].</p>	<p>Ak süyek</p> <p>Аудармада (мәтін соңында қате түсініктеме берілген):</p> <p>Ak süyek (1) DOĞDUĞUM YER [3, 231] Ak süyek (2) dört çeşit hayvan: at, koyun, deve ve sığır (Ақсүйек төрт түлік мал: ат, қой, түйе және сиыр).</p> <p>*Ak süyek: Kazak halkının gençlerin oynadığı eski bir oyundur.</p>	<p>Ak suyek</p> <p>*The game called "Ak suyek" (white bone) uses the bone of a cow. It is an ancient game of the Kazakh people which was played at night, during the warm season, when the bright moon was shining. This game is a team game and more than ten people take part in it. The participants in the game are divided into two teams. Next, a person is selected who will throw the bone. After that, he rolls the dice as far as possible. After the bone falls to the ground, they start looking for it. If one person finds a bone, then he transfers the bone to his team. Next, the bone must be brought to a special place that the participants in the game have chosen. The players of the team with the bone, as in a relay race, begins to pass to a friend in order to bring it to the finish line as quickly as possible. Their rivals are trying to take away the bone. The team that delivered the dice to the designated spot will be the winner. The losing team, as a "punishment", must entertain the winners with songs and dances. Aksuyek is a game played only by young people. During the game, they have fun and joke with each other. And for lovers, this game is a good way to confess love to each other, as this game is intertwined with a closed meeting of young people.</p>

<p>#</p>	<p>Асық</p> <p>Асық ойыны з.е. – қазақы ортада ерекше кең тараған ұлттық ойынның түрі, оны көшпелі мәдени ортада тудырған төлтума өнер ретінде де бағамдауға болады. Ойынның негізгі объектісі де, құралы да – асық.</p> <p>Асық – төрт түлік мал мен қоңыр аңның санының (артқы аяғының) орта тұсындағы асық жілік пен жіліншік арасындағы қозғалысты реттеп тұратын сүйек. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 229б</i></p> <p>Асық иіру (2) [1, 197]; Үйдегі үнсіз қарындас: қорғасын күйған асықтай (1) [1, 208] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Асық</p> <p>Аудармада: Асық (1) КРУЧЕНИЕ АСЫКА [2, 207];</p> <p>Асық (1) МОЛЧАЛИВАЯ СЕСТРЕНКА [2, 224].</p>	<p>Aşık, -ği 1. isim, anatomi Aşık kemiği.</p> <p>aşık atmak (veya oynamak) aşık kemiğiyle oyun oynamak.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Asyk (national game with knucklebones)</p>
<p>#</p>	<p>Көкпар</p> <p>Көкпар з.е. - ұлттық ат спорты ойындарының бірі. Дәстүрлі қазақ қоғамында Көкпарға жасқа толған серкенің семізі таңдалған. Семіз серке терісі жыртылмайды. Орташа салмағы 20-30кг-дай келеді. Басқа малдың терісі жыртылғыш</p>	<p>Кокпар, национальная конная спортивная игра.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Шокпар (1) МОЯ ОБИДА НА ЖИЗНЬ [2, 244-246].</p>	<p>Kökpar</p> <p>Kökpar, Kazaklar, Kırgızlar, Tacikler, Özbekler ve Orta Asya'nın diğer halkları arasında popüler bir binicilik oyunudur.</p> <p>Kokpar, yarış, güreş ve oyunun bir simbiyozudur. Biniciler bir keçinin karkası için savaşıyorlar - bir keçinin karkasını ele geçirmeniz, onunla birkaç kilometre şartlı bir yere, örneğin aul'unuza gitmeniz gerekiyor, bundan sonra rakiplerin artık savaşıma</p>	<p>Kokpar n. national game with billy-goat <i>Kazakh-English Dictionary, 120</i></p> <p>*Kokpar is a popular equestrian game among Kazakhs, Kyrgyz, Tajiks, Uzbeks and other peoples of Central Asia.</p> <p>Kokpar is a symbiosis of racing, wrestling and play [1]. Riders are fighting for the carcass of a goat - you need to take possession of the carcass of a goat, get with it a few kilometers to a conditional</p>

	<p>болғандықтан Көкпарға тартпайды.</p> <p>КӨКПАР – аттылы адамдардың сойылған ешкіні тартысып ойнайтын ойын түрі. К. үлкенді-кішілі той-мерекенің барлығында өткізіледі. Тек қуанышты сәттерге байланысты өткізілетін ғұрыптық ойын болғандықтан, ас беру сияқты ұлы жиын кезінде К. тартылмайды (қ. Ас беру / Ас). Көшпелілер өмірінде К.-дың мақсаты жігіттерді шынықтыру, батылдыққа, ептілік пен қажырлылыққа, ұйымшылдыққа тәрбиелеу және осы арқылы әскери өнерге баулу болған. 176</p> <p>«Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл. БІСБН 5-89800-123-9</p> <p>Өміріме өкпем (1) [1, 228] өлеңінде қолданылған.</p>		<p>hakkı yok o.</p>	<p>place, for example, your aul, after which opponents no longer have the right to fight for it.</p>
<p>#</p>	<p>Сақа</p> <p>Асықтың шіге тұсының шұңқырына және алшы, тәйке жағына қорғасын құйылғандарын сақа деп атайды. Салмақты үлкен сақа жабайт, тәйке жағына қорғасын құйылған сақа көктабан деп аталады. Ал, асықтың бүге мен шіге және алды-артының орта тұсын белдеулетте қорғасын құйылған түрін мойнақ сақа деп атайды. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БІСБН 978-601-7026-17-2 229 б</i></p> <p>Еслам қазасына көңіл айту (1); Бұлқынып, бұғау үзген қарындас (1) [1, 208]; Асық иіру (1) [1, 197]; Алыстағы бауырыма (1) [1, 72] өлеңдерінде</p>	<p>I. Бита; биток қорғасын сақа → свинчатка (альчик, налитый свинцом)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%A1%D0%90%D2%9A%D0%90/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Бита (1) СТРОПТИВАЯ СЕСТРЕНКА [2, 225];</p> <p>Бита (1) Кручение асыка [2, 207];</p> <p>Бита (1) ДАЛЕКОМУ БРАТУ [2, 63].</p>	<p>Baş kemik (бас асық) Büyük kemik (үлкен асық)</p> <p>https://ergezer.net/asik-oyunu.html</p> <p>Аудармада:</p> <p>Aşık (1) UZAKTAKİ KARDEŞİME [3, 265].</p>	<p>Saka</p> <p>Among the entire set of asyks (bones) (See the game asyk), there must have been a large <i>alchik</i> called "saka". It's a trump card. In the game, "saka" plays the role of "khan" - the most important trophy, if the participant is able to win it with the help of his dexterity. Sometimes, for greater stability and penetrating power, lead was poured into such a bone. And for the khan's and sultan's children, "saka" was even poured with gold.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Golden knucklebone (1) TO MY BROTHER IN DISTANCE [4, 69].</p>

	қолданылған.			
#	<p>Алшы түссен - болғаның, Тәйке түссен - тәуекел. (2) Бүге түссен - құрығаның, Шіге түссен - ұрғаның.</p> <p>Ойын үрдісінде асықтың әр жағының өзіндік мәні мен маңызы бар. Асық қырынан тұрғанда ойықтау беті – алшы, кері жақ жазықтау келген қыры – тәйке, ішкі қобылы – ойыс жағы – шіге (шік), сыртқы дөңес беті – бүге (бүк) деп аталады. Әдетте, асықты иіргенде тек қана алшысынан түссін деп иіреді. Өйткені, асықтың барлық ойын түрлерінде алшы түскен асық өте ұтымды деп есептелінеді. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 229 б.</i></p> <p>Асықты иіріп, бал ашуда алшысынан түссе ол жақсылықтың нышанына баланады. «Асығы алшысынан түсу» - ісінің аяқ астынан оңға басуы, мәселенің кедергісіз шешілуін білдіреді. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 165 б.</i></p> <p>Асық иіру (1) [1, 197] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Алши, тайке, буке, шике</p> <p>Аудармада:</p> <p>На алши встанет встанет –счастье найду, На тайке (1) – я рискую удачей, Если ляжет на буке – пропаду, Шике выпал – буду бит, не иначе Кручение асыка [2, 207].</p> <p>https://ru.sputnik.kz/infographics/20180323/4994177/kazahstan-asyk-pravila-igra.html</p>	<p>Cuk, tok, allı ve kazak</p> <p>Aşık kemiğinde 4 farklı yüz bulunur. Bu yüzlere cuk, tok, allı ve kazak isimleri verilmektedir.</p> <p>Cuk * zarf `Tam yerine denk gelmek, uygun gelmek, yakışmak` anlamlarındaki cuk oturmak deyiminde geçen bir söz.</p> <p>Tok*</p> <p>Allı*</p> <p>Kazak*</p>	

2.3 Әдет-ғұрып, салт, ырым-жоралғыларға қатысты этнографиялық атаулар

#	<p>Айдар</p> <p>АЙДАР з.е. – төбесінің орайындағы тумысынан алынбаған бір шоқ қарын шашы арнайы қалдырылады. А. – айбардың және күш-қуаттың белгісі. Баяғы кезде перзент көрмей зарығып жүріп, аяқ астынан ұлды болса, оның төбесіне бір шоқ шаш қойып, оған маржан-моншақ араластырып өріп қоятын салт болды. Кейбір хан ұрпақтары мен бай-манаптар да жақсы көрген ұлдарының төбелеріне А. қойды. Айдарлы ұлын, тұлымды қызың бар ма</p>	<p>вихор; оселедец; хохол; чуб (<i>клочок волос, который оставляли прежде на макушке у мальчиков</i>) айдар қою → оставить хохол (<i>при стрижке</i>)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0%D1%80/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Грива (2) (аудармашы жауынгердің</p>	<p>Aydar</p> <p>özellikle geçmişte bir askerin şapkasının üstünde genellikle tüylerden veya hayvan kıllarından yapılan bir süsleme.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Aydar (2) ASKERİN ŞİİRİ [2, 257].</p>	<p>Crest a <u>decoration</u>, usually made of <u>feathers</u> or <u>animal hair</u>, on the <u>top</u> of a soldier's <u>hat</u>, <u>especially</u> in the past.</p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/crest</p>
---	---	---	---	--

	<p>деген фразеологизм осыны аңғартады. Құлдың, күннің балаларына А. қойғызбаған. Бұл дәстүрдің де өзіндік мәні бар. Төбесінде А.-ы бар балаларға үлкен кісілер ерекше назар аударып, ондай бөгенайы бар перзенттерге сүйіспеншілікпен қарап, көрген жерде қастарына шақырып аты-жөнін сұрап, ықылас-баталарын беріп отырады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ҮСБН 978-601-7026-17-2 86 б.</i></p> <p>Жауынгердің жыры (2) [1, 94] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>айдарын атқа аударып жіберген) ПЕСНЯ ВОИНА [2, 90].</p>		
#	<p>Аластау</p> <p>Аластау — дәстүрлі тәңіршілдік дүниетанымнан, отқа табынудан қалған ырым. Ол екі түрлі мәнде — ел аумағын, мал өрісін, мекен-жайды кесір-кесапаттан сақтау үшін және адам мен малды ауру-сырқаудан айықтыру үшін қолданылған:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ежелгі қазақтар отты тазалық иесі, зұлымдыққа қарсы тұратын құдіретті күш, киелі нәрсе санаған. Қазақтар қыстаудан-жайлауға, жайлаудан-қыстауға қоныс аударарда көш керуенін лаулап жанған екі оттың арасынан айдап, “алас-алас, әр пәледен халас” (араб. — арылу, бостандық алу; төлеу, өтеу) деп дуалаған. Жаңа үйге қоныстанарда 	<p>этно. оқуривать (<i>дымом арчи или можжевельника, совершая знахарский обряд очищения от болезни, злого духа и т.п.</i>) балгер ауру баланың бесігін аластады → знахарь окуривал колыбель больного ребенка</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%83/</p>	<p>Tütsülemek</p> <p>tütsülemek</p> <p>1. -i Türlü amaçlarla bir yeri tütsü dumanıyla doldurmak, tütsü yapmak.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Et. to exorcize. <i>Kazakh-English Dictionary, 23</i></p> <p>exorcise verb [T_]</p> <p>to <u>force an evil spirit to leave a person or place by using prayers or magic</u>: <i>After the priest exorcised the spirit/house/child, apparently, the strange noises stopped.</i></p> <p>to <u>remove the bad effects of a frightening or upsetting event</u>: <i>It will take a long time to exorcise the memory of the accident.</i></p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/exorcise</p>

	<p>бөлменің бұрыш-бұрышына от жағып, немесе адыраспан, арша тәрізді емдік қасиет мол өсімдіктердің түтінімен бәле-бәтірді Аластау салты қазіргі кезге шейін сақталған;</p> <p>2. жамандық наным-сенімді ұстанған ежелгі қазақтар адам мен малға тиетін індет атаулының иесі, яғни, құдайы — “бәдік” деп түсінген. Бақсылар от айнала қобыз тартып, сарнау айтып, мал-жанның кеселін Аластауға, жансыз нәрселерге көшіруге тырысқан.</p> <p><i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ҰСБН 978-601-7026-17-2 149-150 бб.</i></p> <p>Сырдағы Алашқа (1) [1, 176] өлеңінде қолданылған.</p>			
#	<p>Барымта</p> <p>Барымта з.е. – байырғы уақытта дауласушы жақтың бірі би шешіміне наразы болған жағдайда немесе кінәлі жақ би шешімін орындамаған кезде күшпен кепілдікке айдап алынатын жылқы. Дәстүрлі қазақ қоғамында барымта орынды саналатын, өйткені қазақта жер дауы, жесір дауы сияқты мәселелерден туындайтын кикілжіңнің аяғы дау-дамайға айналып, соңы Б.-мен тынатын да, екі жақ билер билігіне жүгіну арқылы шешетін. Шешімге риза болғанда Б. жасағандар еш күн төлемей, қарсы жақтың малы өзіне</p>	<p>Этн. баранта (самовольный захват скота, без присвоения его, исключительно с целью принудить обидчика или его родичей дать удовлетворение за нанесенную обиду).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%91%D0%90%D0%A0%D0%AB%D0%9C%D0%A2%D0%90/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Красть (1) МОЙ НАРОД [2, 7].</p>	<p>Barımta <i>arkaizm</i> (yalnızca suçluyu veya akrabalarını suçı tatmin etmeye zorlamak amacıyla, mülküne el konulmadan izinsiz olarak hayvana el konulması).</p>	<p>Barymta; baranta <i>archaism</i> (unauthorized seizure of livestock, without appropriating it, solely for the purpose of forcing the offender or his relatives to give satisfaction for the offense).</p> <p>*https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32827905</p> <p>https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2020/19/e3sconf_btases2020_05005.pdf</p> <p>http://nblib.library.kz/elib/library.kz/journal/Useinovaaaa0513.pdf</p>

	<p>қайтарылатын. Бірақ үшінші рет Б.-ға шығар болса, кейін күн төленеді т.б. жаза қолданылады. Б.-да алынатын негізгі мал жылқы айдап әкету. Бір-екі жылқы әкетілсе ол Б. емес, сегіз-он жылқыдан көп, яки үйірімен әкетсе ғана Б.-ға жатады. Б.-ны көбінесе алдын ала жария етіп, ескертіп те жасайтын. Б. түнде емес, күндіз жасалады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БІСБН 978-601-7026-17-2 411-412 бб.</i></p> <p>Жатыр (1) [1, 34] өлеңінде қолданылған.</p>			
#	<p>Бақсы</p> <p>Бақсы/бақсылық з.е. – байырға этномәдени түсінікте «<i>аруақ қону</i>» арқылы адамдар әлемін рухтар мен жындар әлемімен байланыстарушы, әрі қобыз тартып, «ойын салып», сәуегейлік жасаушы, науқастарды емдеуші тұлғамен байланысты қолданылатын ұғым. Бақсылықта «<i>шалдыққандар</i>» мен есі ауысқандарды, жылан, қарақұрт шаққандарды «емдеген», сондай-ақ толғағы қиын әйелдерді босандырған. Дәуіріміз Б.-лар ел ішінде «<i>абыз</i>» деп те аталған. Олар қобызға қосып күй шығарған. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БІСБН 978-601-7026-17-2 366 б.</i></p> <p>Ауру (2) [1, 148]; Өткен аяулы (1) [1, 102] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Этн. знахарь; шаман; баксы (лечащий болезни «изгнанием духов») баксы жақсылыққа бастамас → посл. знахарь до добра не доведет.</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%91%D0%90%D2%9A%D0%A1%D0%AB/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Лекарь (обобщение посмотри) (1), знахарь (1) БОЛЕЗНЬ [2, 164].</p>	<p>Baksı: tıpcı; şaman (hastalıkları "şeytan çıkarma" ile tedavi etmek)</p> <p>Baksı (2) HASTA [3, 117]; Baksı (1) GEÇMİŞ KIYMETLİDİR [3, 309].</p>	<p>Sorcerer, witch-doctor, quack(-doctor). <i>Kazakh-English Dictionary, 66 sd.</i></p>
#	<p>Бесін</p> <p>Түс ауып, күн ұясына отырғанға дейінгі уақыт, мезгіл. Ел ішінде бірнеше түрге ажыратылып айтылады: а) ұлы бесін – күннің қақ маңдайға келген кезі; ә) кіші бесін – күннің маңдайдан ауған кезі; б) құлама бесін – бесіннің аяққы кезі. Уақытты осылай межелеудің шаруашылық және ғұрыптық мәні болды. Ұлы бесін төрт түлік малдың түгел жусайтын кезі. Осы уақытта қой,</p>	<p>Время после полудня (<i>до вечерней зари</i>) бесін әлетінде → где-то после полудня кіші бесін → время перед закатом (<i>солнца</i>) ұлы бесін → время сразу после полудня</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%91%D0%95%D0%A1%D0%86%D0%9D/</p>	<p>Güneş öğle vaktine gelip dayandığında (Күн түстен кейінгі уақытқа таяғанда)</p> <p>Аудармада:</p> <p>Güneş öğle vaktine gelip dayandığında (Күн түстен кейінгі уақытқа таяғанда) (1) AKLIMDA...TEK TAN ATSIN [3,</p>	<p>Үст. afternoon. <i>Kazakh-English Dictionary, 55</i></p>

	<p>ешкі, сиыр, түйе және бие сауылады. Кейде осы мезгілде ауырған малды анықтап, емдеу шараларын да қолданады. Құлама бесін кезінде өрістегі малды қораға қарай айдап келуге дайындық жасалады. Малды қораға қарай беттетеді. Ал, кіші бесін кезінде күні бойы оқылатын парыз намазының екіншісі атқарылады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 493 б.</i></p> <p>Есімде...Тек таң атсын! (1) [1, 58] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Аудармада:</p> <p>Закат (1) КАК ТОЛЬКО СОЛНЦЕ ВЗОЙДЕТ [2, 45].</p>	<p>249].</p>	
#	<p>Бата</p> <p>Бата, бата беру — <u>адал ниет</u>, жақсы <u>тілек</u> білдірудің ұлттық <u>дәстүрі</u>. <u>Дастарқан</u> басында, түрлі <u>жиын-тойларда</u>, т.б. адам өмірінде кездесер ірілі-ұсақты қуаныштар кезінде <u>той</u>, қуаныш иесіне арнап қол жайып, бата береді. Сондай-ақ, қиын <u>сапар</u>, алыс жолға аттанған азаматына ақ жол тілейтін халқымыздың ежелден келе жатқан, кең таралған дәстүрлерінің бірі. Бата беретіндер, көбіне, көпті көрген <u>ақсақалдар</u> мен <u>кеменгер</u> де дуалы ауызды <u>билер</u> болып келеді. Бата қысылғанда — қуат, қиналғанда—<u>медет</u> беріп, әрбір іс-әрекетіне даңғыл жол ашып, бәле-жаладан қорғайды деп есептелген.</p> <p>Бата қазақ фольклорының дербес, шағын жанры ретінде қарастырылады. Ұйқасты, ырғақты болып келетін, тұрақты образдарға негізделетін бата халқымыздың жақсылық пен жамандық, адалдық пен арамдық, обал-сауап турасындағы моральдық-этикалық түсініктерінің айғағы</p>	<p>этн. <u>Благословение</u>; <u>благопожелание</u>; <u>напутствие</u> (в стихотворной форме).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%B0/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Благославить (1) НА ВОЛГЕ [2, 220];</p> <p>Опущение СТРОПТИВАЯ СЕСТРЕНКА [2, 225];</p> <p>Замена НОЧЬ БЫЛА [2, 137];</p> <p>Благословясь (1) НА БЕРЕГУ ВОЛГИ [2, 204].</p>	<p>Dua</p> <p>(dua:), Arapça du ‘ā’</p> <p>1. isim, din bilgisi Yakarış.</p> <p>2. isim Tanrı'ya yalvarma, yakarış için söylenen dinî metin.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>(hayır) dua (1) ANAMA [3, 235];</p> <p>(hayır) dua (1) ...'İN ALBÜMÜNE [3, 135].</p> <p>dua (1) GECE İDİ [3, 171].</p>	<p>n. Parting words, blessing, benediction. <i>Kazakh-English dictionary 70 sd</i></p>

<p>іспетті.</p> <p>Мағыналық тұрғыда екі түрге бөлінеді: ақ (оң) бата (алғыс), теріс бата (қарғыс).</p> <p><i>Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. — Алматы: "Сөздік-Словарь", 2006. - 384 бет. ЫСБН 9965-409-98-6; "Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. — Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010 жыл. ЫСБН 9965-26-096-6; "Қазақстан": Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы "Қазақ энциклопедиясы" Бас редакциясы, 1998 ЫСБН 5-89800-123-9</i></p> <p>Б. беру құрметті іс деп саналады және өз жоралғысы бар. Сондықтан Б. айтыларда Б. тілеуші адам немесе жамағат қол қолдап алақан жайып, «Әмин» деп ишарат білдіреді. Б. аяқталғанда жиналған қауым бір ауыздан қуаттап «Әумин. Айтқаныңыз келсін!», - деп бет сипап, ырым қылады. 429</p> <p>Анама (1) ақ бата [1, 140]; Ата, бата (5) [1, 212]; Еділде (1) ақ бата күту [1, 204]; Бұлқынып, бұғау үзген қарындас (1) [1, 209]; Түн еді (1) бата беру [1, 128]; N...альбомына (1) [1, 159] ақ бата; Еділдің сағасында (1) [1, 205] өлеңдерінде қолданылған.</p>			
<p># Қара шаңырақ з.е.</p> <p>“Қара шаңырақ” атауы сол киіз үйге деген ежелгілік, ескілік көз қарас тудыруымен қатар, қасиеттілік күш-қуат та бере алатын сөз. Ол сөз сол үй иелерінің тамырларының терең, ру басы</p>	<p>Қара шанырақ</p> <p>Дом предков и их прямых потомков, уважаемый и почитаемый дом (<i>букв. черная крыша юрты.</i></p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D2%9B%D0%B0%D1%80%D0%B0%20%D1%88%D0%B0%D2%A3%D1%8B%D1%80%D0%B0%D2%9B/</p> <p>Аудармада:</p> <p>На Туранской земле стал теперь Казахстан (1) ТУРКЕСТАН [2, 201].</p>	<p>Kara җаңырақ: ataların evi ve onların doğrudan torunları, saygı duyulan ev. Kara Shanyrak'ın sahibi evin en küçük oğludur. En küçük oğul, istekleri ne olursa olsun ailesiyle birlikte yaşamak zorunda kaldı.</p> <p>*Kazaklar için shanyrak bir aile yadigarı, bir üreme işaretidir ve nesilden nesile aktarılmıştır, babanın yurtunun kara shanyrak'ı oğulları tarafından bir türbe olarak saygı görmüştür.</p> <p>Baba evi yani kara shanyrak, Kazaklar tarafından birden fazla neslin büyüdüğü kutsal bir yuva olarak kabul edilir. Geleneklere göre, her çocuk kendi shanyrak'ının onurunu ve</p>	<p>Black shanyrak, that is Father's house (the House of ancestors and their direct descendants, respected and revered house. The owner of the kara shanyrak is the youngest son in the house. And he was obliged to live with his parents, regardless of his wishes).</p> <p>*For Kazakhs, the shanyrak is a family heirloom, a sign of procreation and was passed down from generation to generation, the kara shanyrak of the father's yurt was revered by his sons as a shrine. By tradition, each child</p>

	<p>бабалар тарихымен астасып жатқандығының және олардың ата дәстүрін жалғастырып келе жатқан адамдар екенінің белгісі, дәлелі секілді болып тұрады. “Қара шаңырақ” атауы бар үй сол рудың және сол румен қарым-қатынастағы басқалардың да құрмет тұтары, тағзым етері болып саналады. Қара шаңырақ иесі көп жағдайда аты аталып, марапатталып жатады. Шетте жүрген, қонысы басқа сол қара шаңырақ ұрпақтары мен жек-жаттары қара шаңыраққа сәлем бере келіп, арнайы <u>сыбағалар</u> әкеледі. Жасы үлкендері еншілерін алып бөлек үй болып кеткенде әкенің кенжесі (<u>сүткенжесі</u>) әке қолында қарашаңырақ иесі боп қалады. Ата-ананы күтіп-бағу кенже баланың міндеті. Бұл үй енші алып кеткендерге үлкен үй боп есетеледі. <i>Қазақтың киіз үйі / Сайын Назарбекұлы. - Астана : Елорда, 2005. - 93 б. : ЫСБН 9965-06-399-0</i></p> <p>Түркістан (1) [1, 188] өлеңінде қолданылған.</p>		<p>haysiyetini korumayı taahhüt eder.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Dede mirası (1) TÜRKİSTAN [3, 271].</p>	<p>undertakes to preserve the honor and dignity of his shanyrak.</p> <p>Аудармада:</p> <p>black hole (1) TURKISTAN [4, 41]: ⁸⁶black hole: the top edge of a tent, meaning the essential part of the country”</p>
#	<p>Сүйінші (сұрау)</p> <p>Сүйінші – қуанышты хабар әкелушіге берілетін <u>сыйлық</u>. Дүниеге жас нәресте келуін, келін түскенді, алыстағы сағынған адамның келгендігін, <u>жоғары атақ</u>, үлкен сыйлық берілуін, т.б. қуанышты сәттерді алғаш хабарлаушы сүйінші сұрайды. Сүйіншіге бағалы зат немесе <u>акша</u> береді.</p> <p>Қуанышты хабар жеткізуші адам «сүйінші-</p>	<p>Суюнши</p> <p>1) этн. подарок за радостную весть ол сүйіншіге екі мың теңге берді → в подарок за радостную весть он дал две тысячи тенге сүйінші сұрау → требовать подарок за радостную весть</p> <p>2) суюнши! (возглас, предшествующий сообщению радостной вести) бала «сүйінші!» деп жүгіріп келді → мальчик прибежал, крича «суюнши!»</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%81%D2%AF%D0%B9%D1%96%D0%BD%D1%88%D1%96/</p> <p>Аудармада:</p>	<p>Müjde (istemek) müjde Farsça mujde 1. isim Muştu: "Anasından para geldiği müjdesini ilkin ben verdim." - Orhan Kemal</p> <p>2. isim Muştuluk: Müjdemі isterim, sınıfı geçtim.</p> <p>3. ünlem Sevindirici haber verileceği zaman söylenen bir söz: Müjde! Bir oğlunuz oldu.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Müjde (istemek) (1) İLK BAHARIM [3, 47].</p>	<p>Suyunshi</p> <p>3.e. (ЭТН) exclamation used in telling good news. сүйіншілеу - to tell good news. <i>Kazakh-English Dictionary, 332</i></p> <p>n. present given to smb. who brings good news. <i>Kazakh-English Dictionary 207 sd</i></p>

	<p>сүйінші» деп келеді. Мұндайда қуанышты үй иесі «қалағаныңды ал» дейді. Немесе оған риза болатындай сыйлық ұсынады. Бұл қуанудың, ризалықтың белгісі. Сүйінші сұраудың да, оның сүйіншісін алудың да ешқандай сөкеттігі жоқ.</p> <p>Сүйінші берілмеген жағдайда, сұраушының бағалы зат алып қашуына болады. "Қазақ Энциклопедиясы", 485 б.</p> <p>Жазғытұрым (1) [1, 155] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Рассказать о чем то хочет (1) ВЕСНОЙ [2, 171].</p>		
#	<p>Сыбаға</p> <p>Сыбаға з.е. – құрметті қонаққа немесе жақын-жуыққа арнап сақталған <u>кәделі ет мүшелері</u>, тағам.</p> <p>Мәселен <u>ақсақалдарға</u>, <u>құдаларға</u>, т.б. жолы үлкен адамдарға бас, жамбас, жая, ірі <u>малдың омыртқалары</u> сияқты мүшелері тартылады. Сондай-ақ құдағилардың жамбас, қыздар мен күйеулердің төс, балалардың құлақ, <u>бүйрек</u>, <u>жүрек</u> сияқты сыбағалары болады. Өзі келе алмайтын қарт адамдардың сыбағасын беріп жібереді. Үлкен адамдарға ірі мал жамбасының шұқыршағын, жауырынын, кәрі жілігін аспайды. Қыздарға кәрі жілік, <u>өкпе</u> бермейді. Қолдың жіліктері құрметті адамдарға тартылмайды. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 БІСБН 5-89800-123-9, 485 б.</p> <p>Балалық шағы -</p>	<p>Сыбаға этн. сыбаға (часть туши с костью, предназначенная для гостя согласно его возрасту или общественному положению) бас — үлкеннің сыбағасы → баранья голова — доля старшего (в угощении) қонақ болып сыбағасын жеу → быть в гостях и угощаться, как положено сыбаға әкету → унести сыбаға (домой уважаемому человеку, если он не был в гостях) сыбаға сақтау → этн. сохранить в качестве сыбағи (мясо).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%81%D1%8B%D0%B1%D0%B0%D2%93%D0%B0/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Опущение ДЕТСКИЕ ГОДЫ [2, 26].</p>	<p>Sıbaga: akrabalara, arkadaşlara ve onur konuklarına özel olarak hazırlanmış et verilir, önceden bir tabak şeklinde kesilir ve saklanır. Bu tedaviye sybaga denir.</p> <p>Sybaga, besi hayvanlarının (deve, at, inek) mevsimsel olarak kesilmesinden sonra kalan ve uzun zamandır beklenen saygın bir misafir için saklanan konserve etidir. Sadece bu arzu edilen kişi eve geldiğinde ondan bir yemek hazırlarlar. Bir yıl içinde gelmezse, esenlik dilekleriyle kendisine sybag gönderilir. Bu gibi durumlarda, bir misafir veya saygın bir kişi, özellikle yaşlılar çok memnun olur ve nimetlerini (bata) verir, hediye veren gelinleri övür.</p> <p>Aynı şekilde davetsiz olarak eve saygın kişiler geldiğinde, etin enfes kısımlarından yemek ikramı yapılır veya özel olarak tasarlanmış bir koç kesilerek bir yemek - sybaga sunulur.</p>	<p>Sybaga З.е. allotment; share; (ЭТН) meat or food meant for guests. <i>Kazakh-English Dictionary, 334</i></p> <p>*Relatives, friends and guests of honor are given specially prepared meat, cut and stored in advance in the form of a platter. This treat is called sybaga. Sybaga is canned meat, which is left after the seasonal slaughter of livestock (camel, horse, cow) and is kept for a respected, long-awaited guest. They prepare a dish from it only when this desired person comes into the house. If he did not come within a year, then the sybag is sent to him with wishes of well-being. In such cases, a guest or a respected person, especially the elderly, are very pleased and give their blessing (bata), praise the daughters-in-law who gave the gift.</p> <p>In the same way, when respectable people come to the house without an invitation, a meal-treat is prepared from the delicacy parts of meat, or a specially designed ram is slaughtered and offered a dish - sybaga.</p> <p>*‘SYBAGA’ charity event will be a logical continuation of sarqyt</p> <p>ASSEMBLY.KZ https://assembly.kz/en/</p>

	Патшаның тағы (1) [1, 45] өлеңінде қолданылған.			news/sybagacharityeventwillbealogicalcontinuationofsarqyt/
#	<p>Төр</p> <p>Төр – жасы үлкен адамдар, сыйлы қонақтар отырғызылатын қастерлі орын. Қазақ үйге кірген мейманды “төрлетіңіз”, “төрге шығыңыз” деп қарсы алады. Көрпе төсеп, жастық қойып, төрге отырғызып құрмет көрсетеді. “Есіктен кіріп, төр менікі деме”, “Төрдегі күлсе, есіктегі жымияды” деген мақал-мәтелдер төрдің мән-мағынасын айқын аңғартады. Төр көне түркі тілінен шыққан.</p> <p><i>«Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ЫСБН 5-89800-123-9, 526 б.</i></p> <p>Жердің жұмырлығы (1) [1, 97]; Нағашыларға (1) [1, 225] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Почетное место (в юрте, в комнате); место в глубине против входа в помещение жаман төрін бермес → глупец не уступит почетного места (в своем доме) төр баспау → этн. молодым женщинам не ступать на почетное место (они не имели права ступать выше уровня очага, кроме своей юрты) төрге шығыңыз! → проходите на почетное место!; милости просим; пожалуйте!</p> <p>Аудармада:</p> <p>Төр (1) КРУГЛАЯ ЗЕМЛЯ [2, 209].</p>	<p>Baş köşe</p> <p>Onur yeri (bir yurttta, bir odada); bina girişinin karşısında arkada bir yer.</p>	<p>3.e. honorary place in the house; төрде on the honorary place. <i>Kazakh-English Dictionary, 373</i></p>
#	<p>Шашу</p> <p>Шашу з.е. – қуаныш айғағы ретінде жасалатын өте сұлу да салтанатты дәстүр. Шашу бала туылғанда, тұсау</p>	<p>Шашу</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Шашу (1) СТРОПТИВАЯ СЕСТРЕНКА [2, 225]: свадебный ритуал.</p>	<p>Şaşu halkın para, şekerleme yağmuruna tutma geleneği; hediye</p>	<p>Shashu n. the public custom of showering money, sweetmeat; gift <i>Kazakh-English Dictionary, 261 sd</i></p>

<p><u>кескенде</u>, <u>сүндетке</u> отырғызылғанда, келін түскенде, күйеу келгенде, отау көтергенде, <u>бүркіт</u> ұстап әкелгенде, жүйрік ат бәйгеден озғанда, алыс сапардан жолаушы оралғанда, жақсылық күндерде, <u>қуда</u> келгенде, тағы басқа зор қуанышты күндерде әйелдер <u>құрт</u>, <u>ірімшік</u>, <u>өрік-мейіз</u>, <u>кәмпиттен</u>, <u>күміс теңгеден</u> шашылады. Шашылған шашудан тойға қатысушылар теріп алып, <u>ырым</u> қылып балаларына апарып береді. Шашуды, әдетте жасы үлкен әйелдер, әжелер шашады да, оны жастар, балалар теріп алады. Кейде тойдан <u>тәбәрік</u> ретінде үлкендер де алып, үйдегі жас балаларына апарып береді.</p> <p>Түркілер қуаныш кезінде <u>құрт</u>, <u>ірімшік</u> сияқты ақ тағамдарды “ақ жолтай”, “ақ тағамдай ақ болындар”, “ақ ниет тілейміз” деп шашқан. Кейіннен тату-тәтті болсын деген ниетпен Шашуға кәмпит қосылған. Дәстүрлі қазақ қоғамында ауқатты адамдар <u>күміс</u>, <u>алтын</u> теңгелер де шашқан. Шашу қазіргі уақытта да кеңінен қолданылуда.</p> <p><i>«Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ҰСБН 5-89800-123-9, БІХ том, 387 б.</i></p> <p>Бұлқынып, бұғау үзген қарындас (1) [1, 209] өлеңінде қолданылған.</p>			
--	--	--	--

2.4 Ұлттық өнер, музыка

#	<p>Бесік жыры</p> 	<p>Колыбельная</p> <p>Аудармада:</p> <p>Колыбельная (1) КОЛЫБЕЛЬНАЯ [2, 85].</p>	<p>Beşik siiri</p> <p>Аудармада:</p> <p>Beşik siiri (1) Beşik siiri [3, 225].</p>	<p>Lullaby <i>Kazakh-English Dictionary, 149</i></p> <p>lullaby noun</p> <p>a <u>quiet song</u> that is <u>sung to children</u> to <u>help</u> them go to <u>sleep</u></p>
---	--	---	--	---

	<p>Бесік жыры з.е. – бесіктегі сәбиді ұйықтату немесе жұбатуға байланысты айтылатын эстетикалық, этикалық, әрі дидактикалық мәнді фольклорлық жанр. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 489 б.</i></p> <p>Бесік жыры (1) [1, 91] өлеңінде қолданылған.</p>			<p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/lullaby</p>
#	<p>Жыр</p> <p>Жыр з.е. – бұл дәстүр ғылыми деректерге қарағанда, ежелгі түріктер (көктүріктер VI-VIII ғғ.) дәуірінде-ақ қалыптасқан деуге болады. 1969 жылы жарық көрген ежелгі түрік сөздігінде (Древнетюркский словарь) Ж. өлең (яғни, ән, мақам, әуен, саз) мағынасын береді делінген. Демек, Ж. оның функционалдық күйін білдіретін жырлау, яғни поэзиялық сөзді үйлесімді өлеңдетумен (әнмен, мақаммен, сазбен, әуенмен) орындау дәстүрі. Сондай-ақ оны музыкалық аспап арқылы (домбыра, кобыз) орындауын да білдіреді. Яғни, Ж. – мәтін мен оның мақамы, сазы, әуені, әні және орындалу үрдісінің біте қайнасқан функционалды синкретті күйін білдіретін ұғым. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 556-557 бб.</i></p> <p>Жыр (көне түркі тілінде - иыр)</p> <p>1) кең мағынада, <u>поэзиялық шығармалардың</u> жалпы атауы. Көне түркі тіліндегі "иыр" сөзі де қазіргі "поэзия" терминінің мағынасында</p>	<p>Жыр — это эпическое сказание, песнь, стихотворный размер часто употребляющийся в <u>эпическом и лиро-эпическом</u> жанрах. Как правило, жыр характеризуется 7- или 8-сложными парными строками, хотя в более древних примерах количество слогов в строчке может достигать 15. <u>Жыр // Казахстан. Национальная энциклопедия.</u> — Алматы: <u>Қазақ энциклопедиясы</u>, 2005. — Т. II. — ISBN 9965-9746-3-2.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Песнь (1), стих (1) БЕРНИЯЗУ [2, 194];</p> <p>Песня (1) В САДУ ТУРАНА (Картина) [2, 195].</p>	<p>Şiir</p> <p>Arapça şî‘r</p> <p>1. isim, edebiyat Zengin sembollerle, ritimli sözlerle, seslerin uyumlu kullanımıyla ortaya çıkan, hece ve durak bakımından denk ve kendi başına bir bütün olan edebî anlatım biçimi, manzume, nazım, koşuk.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Şiir (2) ...İN ALBÜMÜNE [3, 135].</p>	<p>3.e. songs; epos; epic. <i>Kazakh-English Dictionary, 149</i></p>

<p>қолданылған.</p> <p>2) тар мағынада - <u>қазақ халық поэзиясындағы 7 - 8</u> буынды <u>өлең</u> өлшемі, поэзиялық шығарма жанры. Қазақ ауыз әдебиетіндегі <u>батырлар жыры, тарихи жырлар, лиро-эпостық жырлар, жоқтаулар, жыраулар поэзиясы, толғаулар, термелер</u>, тағы басқа түгелдерлік поэзияның осы өлшемдегі үлгісіне құрылған. <i>Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. — Алматы: «Аруна Лтд.» ЖШС, 2010 жыл. БІСБН 9965-26-096-6</i></p> <p>Н...альбомына (2) [1, 159]; Берниязға (2) [1, 174]; Тұранның бір бауында (4) [1, 181], Сәлем хат (1) [1, 206] өлеңдерінде қолданылған.</p>			
<p># Жыршы</p> <p>Жыршы з.е. – қазақтың дәстүрлі сөз өнерінің ғана емес, музыкалық дәстүрдің де өкілдерінің қатарына жатады. Ж.-ның жыраудан айырмашылығы сонда, ол өз жанынан өлең-жыр шығармаған. Ж. тек батырлар, лиро-эпостық, ғашықтық, тарихи жырлар мен дастандар сияқты қазақ әдебиетінің түрлі жанрларын арнайы өлеңмен (сазбен, мақаммен, әуенмен) қобыз немесе домбыраға салып орындады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БІСБН 978-601-7026-17-2 5656.</i></p> <p>Қарындасқа (1) [1, 129]; Жан сөзі (1) [1, 166] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Жыршы — <u>казахский народный певец-сказитель</u>. В отличие от <u>акына</u> и <u>жырау</u>, жыршы — исполнитель, а не создатель фольклорных произведений.</p> <p>*В репертуаре жыршы преобладал героический и социально-бытовой эпос. Кроме того, ими исполнялись <u>дастаны</u>, кыйсса и <u>толғау</u>. Произведения исполнялись речитативом под аккомпанемент <u>кубыза</u> или <u>домбры</u>.</p> <p>Жыршы либо заучивали текст эпического произведения наизусть, либо импровизировали, сохраняя при этом сюжетную основу.</p> <p>В народе жыршы пользовались такой же популярностью, как жырау и акыны. Однако в XIX веке данный тип исполнителя полностью уступил место акынам.</p> <p>Журналист газеты «Улт таймс» Зангар Каримхан отмечает тенденцию когда жыршы называют жырауом по причине утраты института жырауство у казахов.</p> <p>https://e-history.kz/kz/news/show/2181/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Певец (1) СЕСТРА [2, 139].</p>	<p>Şâir</p> <p>(şa:ir), Arapça şâ'ir</p> <p>1. isim Şiir söyleyen veya yazan kimse, ozan.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Şâir (1) KIZ KARDEŞ'E [3, 175]; Şâir (1) CAN SÖZİ [3, 115].</p>	<p>n. Narrator (of folk-tale), bard, epic-singer. <i>Kazakh-English Dictionary, 149</i></p>

<p>#</p>	<p>Жырау</p> <p>Қазақтың ежелгі поэтикалық дәстүрін қалыптастыраған, әрі оның сан ғасырлар бойы ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп отырған көшпелі мәдениеттің аса көрнекті өкілі. Қазіргі кезеңде ұлтымыздың рухани игілігіне айналып отырған батырлар, ғашықтық, тарихи, лиро-эпостық жырлар мен толғау, терме, арнау, естірту, жоқтау сияқты тек жыраулар шығармашылығына тән ежелгі поэзияның сан алуан жанрларының басты авторлары да, орындаушылары да, сақтаушылары да Ж.-лар болды. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БІСБН 978-601-7026-17-2 558 б.</i></p> <p>Толғау (1) , Сәлем хат (1) [1, 206]; N...альбомына (1) [1, 159] өлендерінде қолданылған.</p>	<p>Жырау - <u>сказитель</u> (<i>представитель определенного жанра казахского исторического поэтического творчества</i>).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%96%D0%AB%D0%A0%D0%90%D0%A3/</p>	<p>Şair</p> <p>(şa:ir), Арапça şā`ir 1. isim Şiir söyleyen veya yazan kimse, ozan.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Şair (1) ...'IN ALBÜMÜ'NE [3, 135].</p>	<p>з.е. Zhyrau (representative of kazakh historical poetical genre). <i>Kazakh-english dictionary, 150</i></p>
<p>#</p>	<p>Күй (тарту)</p> 	<p>Кюй (вид музыкального произведения, исполняемый на казахских национальных инструментах) домбыра күйлері → кюи, исполняемые на домбре күй аспаптары → музыкальные инструменты, на которых можно исполнять кюй күй тарту → исполнять кюй</p>	<p>Nağme Арапça nağme 1. isim Güzel, uyumlu ses, ezgi, melodi. 2. isim, müzik Ezgi.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p>	<p>З.е. kuy, kyui; the Kazakh national musical composition. <i>Kazakh-English Dictionary, 176</i></p> <p>*Kazakh traditional art of Dombra Kuy https://ich.unesco.org/en/RL/kazakh-traditional-art-of-dombra-kuy-00996</p>

	<p>КҮЙ з.е. – әуені белгілі бір сюжетке негізделген, домбыра, қобыз, сыбызғы сияқты аспаптарда орындалатын ұлттық музыка өнерінің көне жанры. К. әр музыка аспабының мүмкіндігіне негізделген көркем ойлау жүйесінің көрінісін саз түрінде жеткізеді. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 254 б.</i></p> <p>Домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең. Марқұм Ж-ге арналған) (1) [1, 126]; Мені де, өлім, әлдиле (2) [1, 166] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>қобыз күйлері → кюи, исполняемые на кобызе</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%BA%D2%AF%D0%B9/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Омиисия (1) ДОМБРА (стихотворение в прозе) [2, 134].</p> <p>И МЕНЯ СМЕРТЬ УБАЮКАЙ</p>	<p>Nağme (çalmak) (1) DOMBIRA [3, 153];</p> <p>Nağme (2) ÖLÜM, BANA DA NİNNİ SÖYLE [3, 141].</p>	
#	<p>Сери</p> <p>Сәлем хат (1) [1, 206]; Өткен күн (1) [1, 85] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>этно. Сери (певец; музыкант, артист, франт, щеголь) Ақан сері күшті әнші болған → Ахан сері был непревзойденным певцом (казахский композитор и певец XIX в.)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%96/</p>	<p>Seri</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Seri (1) GEÇMİŞ GÜN [3, 247]: Seri: Kazaklarda eskiden halk arasında serbestçe dolaşan ve eğlenceler düzenleyen halk sanatçıları (Қазақтарда ертеде халық арасында еркін жүріп, халықтың көңілін көтеретін халық әртістері).</p> <p>*Seriler çeşitli türlerde ustaları: şairler ve hatipler, şarkıcılar ve dansçılar, hatta yetenekli güreşçiler, at ustaları ve at eğitmenleri. Aynı zamanda şair ve zhyrau'dan temel farkı, tüm aksiyonu en eksantrik, renkli ve neşeli tiyatro performansı olarak sunmalarıydı. Gerçek bir Kazak göçebe tiyatrosu olduğunu söyleyebiliriz.</p>	<p>Seri з.е. (ЭТН) singer; composer and poet. <i>Kazakh-English Dictionary, 318</i></p> <p>*Seri were masters in a range of genres: poets and orators, singers and dancers, even skilled wrestlers, horse masters and horse trainers. At the same time, their main difference from akyns and zhyrau was that they furnished the whole action as the most eccentric, colorful and cheerful theatrical performance. We can say that it was a real Kazakh nomadic theater.</p>
#	<p>Хакім Хакім (Абай)</p>	<p>Хаким <u>мудрец; мыслитель</u></p> <p>Аудармада:</p>	<p>Hakim, kelime anlamı olarak “insanlar arasında hüküm veren”, yani hâkim anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Ayrıca "hikmet sahibi"</p>	<p>Hakim (sage; thinker) is an Arabic word that literally means “one who judges between people,” that is, a judge. Also</p>

 <p>Хакім (араб.: حكيم) — әр түрлі ғылымды меңгерген, сол ілімімен адамға ізгі қызмет қылуды мақсат еткен <u>ғұлама</u>.</p> <p>Хакім <u>ақиқатқа</u> ізденіспен, ой-пікірмен жетсе, әулие сенімінің бекемдігімен, иман қуатының кәмелеттігімен жетеді, сондықтан Абай «<i>Әрбір ғалым — хакім емес, әрбір хакім — ғалым</i>» — деп түйіндейді. <u>Абай</u> түсінігінде хакім мұсылман сенімінде болсын, өзге дін өкілі болса да адамға қызмет етуді мақсат етіп еңбектенетіндігімен өнегелі. <i>Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2010 ЫСБН 9965-26-322-1</i></p> <p>Атақты ақын сөзі алтын хакім Абайға (3) [1, 40] өлеңінде қолданылады.</p>	<p>Хаким (2) *ЗОЛОТОМУ ХАКИМУ АБАЮ [2, 17].</p>	<p>(hikme) anlamına da gelir.</p> <p>hakim (haki:m), Арапça hākīm</p> <p>1. sıfat, eskimiş Bilge.</p> <p>2. sıfat, eskimiş, din bilgisi Her şeyi bilen (Tanrı).</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>means "possessor of wisdom" (hikma).</p>
<p># Шешен</p> <p>Шешен з.е. – (жезтаңдай, ділмар, айыркөмей, орақ ауыз, от тілді, сөзуар, тапқыр) - тілге <u>жүйрік</u>, сөз қисынын тауып айтатын халық қалаған сөз шебері.</p>	<p>Оратор (человек, обладающий даром красноречия или владеющий ораторским искусством) жақсыз шешен → настоящий оратор құрғақ шешен → фраз. пустослов (букв. сухой оратор) ол сөзге шешен → он мастер говорить (оратор)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%88%D0%B5%D1%88%D0%B5%D0%BD/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Спорит с ветром и дождем (1)</p>	<p>Hatip (belagat yeteneği olan veya hitabet sanatına sahip olan kişi).</p>	<p>Orator; speaker. <i>Kazakh-English Dictionary, 418</i></p>

	Балалық шағы (1) [1, 44] өлеңінде қолданылған.	ДЕТСКИЕ ГОДЫ [2, 26].		
2.5 Әкімшілік бөлініс, қоғамдық өмір, билік атаулары				
. #	<p>Алаш</p> <p>Алаш з.е. – ортағасырлық тарихи хроникалар – нарративтік жазбалар мен шежірелік аңыздардың басты кейіпкерлерінің бірі. Бірақ ең алдымен мифопоэтикалық бейне болып қалыптасты. Себебі тарихи хроникалардың өзінде А.-қа байланысты мәліметтердің бәрі мифологиялық желіске құрылған. А.-қа байланысты шежірелік аңыздарды мотивтік және сюжеттік желісі бойынша <i>үш топқа</i> бөлуге болады. <i>Біріншісінде</i>, А. жалпы қазақтың ортақ ата-тегі ретінде әспеттеледі. <i>Екінші топтағы</i> сюжеттер бойынша А. «түгел сөздің түбі бір, түп атасы Майқы би» дейтін әйгілі Майқы биден тараған Үйсін, Болатқожа, Алшын бастаған үш жүздің (ұлы жүз, орта жүз, кіші жүз) тұңғыш ханы болған. <i>Үшіншісінде</i> алты алаштың, яғни алты ірі тайпалық бірлестіктердің атауы ретінде қарастырылады. Қазақтың этногенетикалық және этносаяси тарихына байланысты үдерістердің себебі де салдары да мифопоэтикалық айтулы тұлғаның, бұл тұста А.-тың іс-әрекетімен және есімімен байланыстырылады. Яғни, тарихи үдерістің заңдылықтары фольклорлық дәстүрдің ең ілкімді принципі болып табылатын</p>	<p>Алаш</p> <p>Аудармада:</p> <p>Алаш (5) ТУРКЕСТАН [2, 201, 202]; Алаш (3) Я ВЕРЮ В МОЛОДЫХ [2, 75]; Алаш (1) ...ГА [2, 76]; Алаш (1) ТЕНГРИ [2, 79]; Алаш (1) ЛЮБЛЮ [2, 94]. Алаш (2) КАК ТОЛЬКО СОЛНЦЕ ВЗОЙДЕТ [2, 45];</p>	<p>Алаç</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Алаç (2) AKLIMDA...TEK TAN ATSIN [3, 249];</p> <p>Алаç (5) TÜRKİSTAN [3, 269, 271]</p> <p>Алаç (1) SEVIYORUM [3, 185]. Алаç: Kazak (Алаш: қазақ);</p> <p>Алаç (4) BEN GENÇLERE GÜVENİYORUM [3, 287]. Алаç: Kazaklar (Алаш: қазақтар);</p> <p>Алаç (1) ...'YA [3, 241];</p> <p>Алаç (1) TANRI [3, 205]. Алаç: Kazaklar (Алаш: қазақтар).</p>	<p>Alash</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Alash (5) TURKISTAN [4, 41]: ⁹⁷Alash: the historical unity of the Kazaks;</p> <p>Alash (4) I BELIEVE IN YOUTH [4, 77-78]: Alash is national motto and ancient warcry of the Kazakhs.</p>

<p><i>персонафикациялау</i> тәсілімен түсіндіріледі. Кейін тілі, мәдениеті, шаруашылық типі ұқсас тайпалық бірлестіктердің бірыңғай этностену үрдісінің нәтижесінде (<i>принцип этнизации</i>) А. этнонимдік мәнге ие болды. Сөйтіп, алты алашқа кірген тайпалық одақтардың ортақ атауына айналды. XIII ғ.-дың басында моңғол империясы дәуірлеп тұрған кезде Алаш мыңы деген әскери одаққа кыпшақ, алшын, жалайыр, найман, қоңырат сияқты ірі тайпалар кірген. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БСБН 978-601-7026-17-2 150 б.</i></p> <p>Есімде тек таң атсын! (2) [1, 59]; Сүйемін (1) [1, 96]; Түркістан (5) [1, 188-189]; Мен жастарға сенемін (4) [1, 82]; ...ҒА (1) [1, 83]; Тәңірі (1) [1, 88] өлеңдерінде қолданылған.</p>			
<p># Алты алаш</p> <p>Алаш з.е. – ортағасырлық тарихи хроникалар – нарративтік жазбалар мен шежірелік аңыздардың басты кейіпкерлерінің бірі. Бірақ ең алдымен мифопоэтикалық бейне болып қалыптасты. Себебі тарихи хроникалардың өзінде А.-қа байланысты мәліметтердің бәрі мифологиялық желіске құрылған. А.-қа байланысты шежірелік аңыздарды мотивтік және сюжеттік желісі бойынша <i>үш топқа</i> бөлуге болады. <i>Біріншісінде</i>, А. жалпы қазақтың ортақ ата-тегі ретінде әспеттеледі. <i>Екінші топтағы</i> сюжеттер бойынша</p>	<p>Союз шести племен; весь казахский народ</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B0%D0%BB%D1%82%D1%8B%20%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%88/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Потомки Алашей (1) ТЕНГРИ [2, 79];</p> <p>Опущение целой строфы ТУРКЕСТАН [2, 202];</p> <p>Алаши (1) НА ВОЛГЕ [2, 219].</p>	<p>Altı Alaç</p> <p>Аудармада:</p> <p>Altı Alaç (1) GEÇMİŞ GÜN [3, 247].</p> <p>Altı Alaç (1) TURKİSTAN [3, 271].</p> <p>Altı Alaç (1) TANRI [3, 271]: Altı Alaç: Bütün Kazaklar.</p>	<p>Six Alash</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Six Alash (1) TURKISTAN [4, 41]: ¹¹⁹Six Alash: the legendary ancestors of the Kazaks</p>

	<p>А. «түгел сөздің түбі бір, түп атасы Майқы би» дейтін әйгілі Майқы биден тараған Үйсін, Болатқожа, Алшын бастаған үш жүздің (ұлы жүз, орта жүз, кіші жүз) тұңғыш ханы болған.</p> <p><i>Үйініісінде алты алаштың, яғни алты ірі тайпалық бірлестіктердің атауы ретінде қарастырылады. XIII ғ.-дың басында моңғол империясы дәуірлеп тұрған кезде Алаш мыңы деген әскери одаққа қыпшақ, алшын, жалайыр, найман, қоңырат сияқты ірі тайпалар кірген. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 150 б.</i></p> <p>Толғау (1); Тәңірі (1) [1, 88] баласы алты Алаштың; Түркістан (1) [1, 189]; Еділде (1) [1, 203] өлеңдерінде қолданылған.</p>			
#	<p>Ауыл, ауылшыл</p> <p>Ауыл з.е. – әр қазақ баласы, әсіресе үлкен ұрпақ өкілдері үшін қастерлі де қасиетті ұғым. А. қазақы тіршіліктің қайнаған ортасы, этносемасиологиялық тілмен айтқанда, көшпелілердің өмір салтының кеңістіктік образы. Демек, А.- өзінің құрамы жағынан мейлінше күрделі, фугционалдық сипаты тұрғысынан сан салалы құрылым. Біріншіден және ең алдымен А. көшпелілердің ең басты және әмбебап қоныстану жүйесі болып табылады. Екіншіден, қоныстанудың осынау бірегей жүйесін көшпелі</p>	<p>Аул</p> <p>Аудармада:</p> <p>Аул (2) ПОГОНЯЙ ЛОШАДКУ, САРСЕМБАЙ!.. [2, 83];</p> <p>Опущение (1) КОЛЫБЕЛЬНАЯ [2, 85];</p> <p>Аул (1) ЧЕТВЕРОСТИШИЯ [2, 96];</p> <p>Аул (2) НА БЕРЕГУ ВОЛГИ [2, 221];</p> <p>Аул (1) В ДОМЕ ТАБУНЩИКА (В Зимнюю ночь – мать и сын) [2, 223];</p> <p>Аул (2), аульная (1) СЕСТРЕНКА НА УЧЕБЕ [2, 226-227];</p> <p>Аул (1) БЕЛЫЙ ГОРОД [2, 229].</p>	<p>Avıl; köy</p> <p>Аудармада Avıl (4); köy (1):</p> <p>Avıl (2) SÜR ATINI, SERSEMBAY [3, 239] anlatma yok;</p> <p>Avıl (1) BEŞİK ŞİİRİ [3, 225]: Avıl: 2-20 keçe evden meydana gelen yerleşmiş birirmi (Ауыл 2-20 дейін киіз үйден құралған тұрғылықты жер);</p> <p>Avıl (1) GEÇMİŞ GÜN [3, 247]: Avıl: 2-20 keçe evden meydana gelen yerleşmiş birirmi (Ауыл 2-20 дейін киіз үйден құралған тұрғылықты жер).</p> <p>Köy (1) İBRETİLİ SÖZDERİ [3, 317]:</p>	<p>n. Aul. <i>Kazakh-English Dictionary, 50 sd</i></p> <p>3.e. Village; country. <i>Kazakh-English Dictionary, 37</i></p>

	<p>ортадағы қоғамдық қатынастардың негізгі салаларының тоғысқан торабы немесе түзіліс кеңістігі ретінде де қарастыруға болады. <i>Үшіншіден</i>, А. – көшпелі ортадағы негізгі шаруашылық-экономикалық бірлік. <i>Төртіншіден</i>, А. көшпелі ортадағы рухани және идеологиялық қарекеттің де ортасы, әрі басты корпоративтік субъектісі болып табылады. <i>Бесіншіден</i>, А. белгілі бір жетіталық құрылым - ру-қауым деңгейіндегі қатынастарды ұйымдастырушы және реттеуші институт болады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БСБН 978-601-7026-17-2 279-280 б.</i></p> <p>Айда атынды, Сәрсембай (2) [1, 90-91]; Бесік жыры (1) [1, 91]; Мағарри сөздер (1) [1, 99]; Еділдің сағасында (2) [1, 205]; Өткен күн (1) [1, 85]; Жылқышының үйінде (Қысқы түнде шеше мен бала) (1) [1, 207]; Оқудағы қарындас (3) – ауыл (2), ауылшыл (1) [1, 226], Ақ қала (1) [2, 211] өлеңдерінде қолданылған.</p>		<p>köy Farsça köy 1. isim Yönetim durumu, toplumsal ve ekonomik özellikleri veya nüfus yoğunluğu yönünden şehirden ayırt edilen, genellikle tarımsal alanda çalışılan, konutları ve öteki yapıları bu hayata uygun yerleşim birimi, köylük yer, köy yeri.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	
#	<p>Ауылнай тар. з.е. – отаршылдық кезеңдегі қазақ ауылдарын басқару мәселесімен айналысқан жергілікті билік иесі, биліктің ең төменгі сатысы – ауылбасы. А. ауыл деңгейіндегі саяси, шаруашылық және мәдени шараларды ұйымдастыру және реттеу мәселелерімен айналысты. А. лауазымына ХІХ ғ. басында патша үкіметінің «Сібір қазақтары туралы жарғысы» бойынша ашық дауыспен үш жылға сайланып отырған. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БСБН 978-601-7026-17-2 289 б.</i></p> <p>Қойшының әләуләйі (2) [1, 215] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Ауылнай ист. аульный староста (самый низкий административный чин в дореволюционном казахском обществе).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B0%D1%83%D1%8B%D0%BB%D0%BD%D0%B0%D0%B9/</p> <p>Ауылнай (1) ПЕСНЯ «АЙУЛЯ=АУ» [2, 238].</p>	<p>Aulnay (tar) aul muhtar (devrim öncesi Kazak toplumunda en düşük idari rütbe).</p>	<p>Aulnay (hist) Aul (village) headman (the lowest administrative rank in pre-revolutionary Kazakh society).</p>
#	Би	ист. бий; судья (разбиравший)	Biy (tar)	Biy (historicism)

 <p>Би з.е. – дәстүрлі қазақ қоғамының билік жүйесіндегі беделді тұлға, саяси-протестарлық категория. Б.-лер әлеуметтік қатынастарды әдеттік құқықтық нормалары мен принциптері арқылы ұйымдастыратын, әрі реттейтін функция атқарады. Би — дәстүрлі қазақ қоғамының саяси-әлеуметтік жүйесіндегі демократиялық биліктің иесі.</p> <p>Қазақ халқының дәстүрлі түсінігінде бұл атау төрт түрлі мағынада:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ел билеушісі, иелік етуші; 2. сот, төреші; 3. батагөй, шешен; 4. бітістіруші дипломат, елші ретінде ұғынылған. <p><i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2. 500 б.</i></p> <p>Мен кім? (1) [1, 97]; Бір биге (3) [1, 105]; Түркістан (2) [1, 188], Өткен күн (1) [1, 85] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>спорные вопросы по обычному праву казахов)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B1%D0%B8/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Би (2) ОДНОМУ БИЮ [2, 108];</p> <p>Би (1) ТУРКЕСТАН [2, 201].</p> <p>*Великие казахские бии — это судебные и политические деятели, которые внесли значимый вклад в развитие и единение казахских племен. Они призвали людей к единству и сплоченности, защищали интересы рода, обладали ораторскими способностями и мудростью.</p> <p>Бии имели высокий авторитет в народе за умения предотвратить разногласия и преступления. Их приговоры были всегда справедливыми, поэтому не подвергались сомнениям. В решении политических проблем участвовали ханы и султаны, но решающим было слово биев. Дети биев с юных лет перенимали юридический опыт от отцов. Но в наследство звание не передавалось.</p> <p><i>Т. Нурғалиев. Великие казахские бии и их роль в жизни казахов. https://www.nur.kz/1772533-velikie-kazahskie-bii-i-ih-rol-v-zizni-kazahov.html</i></p>	<p>Аудармада (Бiy (5) мәтін соңында түсініктеме берілген, bey (2)):</p> <p>Biy (1) BEN KİMİM [3, 285]: Biy: Kazakların örki hukukunu çok iyi bilen, Kazaklar arasındaki dâvâları, bu hukuk esaslarına göre halleden itibarşı kimse (Қазақтардың дәстүрлі құқықтық нормаларын жақсы білетін және қазақтар арасындағы қатынасты, дау-дамайларды соған сай реттейтін өте беделді тұлға).</p> <p>Biy (1) GEÇMİŞ GÜN [3, 245]: Biy: Kazakların örki hukukunu çok iyi bilen, Kazaklar arasındaki dâvâları, bu hukuk esaslarına göre halleden itibarşı kimse.</p> <p>Biy (3) BİR BİY'E [3, 301]: Kazakların örki hukukunu çok iyi bilen, Kazaklar arasındaki dâvâları, bu hukuk esaslarına göre halleden itibarşı kimse.</p> <p>Bey (2) TURKİSTAN [3, 269].</p>	<p>3.e. judge. 56</p> <p>Аудармада:</p> <p>Chieftain (1) Turkistan [4, 39].</p> <p>*The great Kazakh biys are judicial and political figures who made a significant contribution to the development and unity of the Kazakh tribes. They called people to unity and solidarity, defended the interests of the clan, possessed oratorical abilities and wisdom.</p> <p>Biys had a high prestige among the people for their ability to prevent disagreements and crimes. Their sentences were always fair, so there were no doubts. Khans and sultans took part in solving political problems, but the word of the biys was decisive. Children of biys from a young age adopted legal experience from their fathers. But the title was not inherited.</p>
<p># Батыр з.е. тар</p> 	<p>1. ист. Батыр (<i>народный герой, обладавший доблестью, славный своими подвигами</i>) батыр — бір оқтық, бай — бір жұттық → посл. батыр до первой пули, бай — до первого джута батыр өлсе аты қалады, қорқақ өлсе не қалады → посл. батыр умирает – имя оставляет, трус умирает – ничего не</p>	<p>Kahraman</p> <p>kahraman Farsça kahramān 1. sıfat Savaşta veya tehlikeli bir durumda yararlık gösteren (kimse), alp, yiğit. 2. isim Bir olayda önemli yeri olan kimse.</p>	<p>Batyr (hist)</p> <p>3.e. hero; warrior of Kazakh folk epics. <i>Kazakh-English Dictionary, 51.</i> C.e. brave, courageous;</p> <p>Аудармада:</p> <p>Hero (1) TO THE MOON [4,</p>

<p>Көшпелі қазақ қоғамындағы кәсіби әскерилер әлеуметтік жігінің өкілі. Адамзат қауымында қоғамдық еңбек бөлісудің нәтижесінде соғыс ісімен, әскери іспен кәсіби деңгейде айналысатын адамдар қоғамдағы жеке әлеуметтік топ болып қалыптасты. Көшпелі түркі-монғол халықтарында кәсіби әскерилерді «батыр (бахадур)» деп атады. Бірақ кәсіби әскерилер әулетінен шықса да «батыр» атағына адам соғысқа қатысып, өзінің жеке ерліктерімен көзге түсіп, жауынгерлік қасиеттері арқылы ие болған. Сондықтан «батыр\баһадур» атағы көшпелі-әскери аксүйектер өкілдеріне берілетін құрметті титулдарының біріне айналды. XVI – XVIII ғасырларда қазақтарда «батыр» атағына, титулына негізінен билеуші тап өкілдері саналған әскери аксүйектер ғана ие болатын. Бірақ бұл «қара халықтың» ержүрек өкілдерінің де батыр атағын иелену мүмкіндігі болмады деген сөз емес. Қарапайым халық өкілдерінің ішінде де соғыста ерлігімен көзге түсіп, жауынгерлік даңққа ие болып, батыр атанғандар болды. Батырлардың ерекше әлеуметтік жік ретінде басты ерекшелігі – олардың тек қана әскери кәсіппен айналысуы. Әскери қызмет батырларының қоғамдық монополиясы болды да басқа кәсіппен шұғылданду олар үшін ар саналды. Әскери кәсіп батырлар әулетінде атадан балаға мұра болып қалатын <i>ата кәсіп</i> болған. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2, 437б.</i></p> <p>Батыр — <u>әскери</u> өнерді жақсы меңгерген, <u>жау</u> түсірер ерлігімен аты шыққан, <u>қаһарман</u> адамға берілетін құрметті атақ. Батыр атағы <u>мираскорлық</u> жолымен берілмейді, оған әрбір адам жеке басының ерлігімен ие болады.^[1] Батырларды <u>қазақ</u> халқы ежелден құрмет тұтқан.^[2] <i>Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Б.Ө.Жақып. - Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. - 880</i></p>	<p>оставляет 2) <u>герой</u> (<i>тот, кто совершил подвиг, проявив личное мужество, стойкость, готовность к самопожертвованию</i>) Ұлы Отан соғысының батыры → герой Великой Отечественной войны батыр қала → город-герой батыр майданда шынығады → герой закаляется в бою халық батыры → народный герой 3) ист. Герой (<i>в СССР: почетное звание, присваивавшееся за исключительную доблесть и героизм</i>) Кеңес Одағының Батыры → ист. Герой Советского Союза 2. <u>отважный; смелый; храбрый</u> батыр болу → быть отважным; быть смелым батыр жігіт → отважный джигит</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%91%D0%B0%D1%82%D1%8B%D1%80/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Смелость (1) ЛУНЕ [2, 78]; Батыр (1) КОЛЫБЕЛЬНАЯ [2, 87];</p> <p>Батыр (1); великие (1) РОДНОЙ ЯЗЫК [2, 68];</p> <p>Доблестный (1) Батыр (1) ГОРЫ УРАЛА [2, 42].</p> <p>Уповал я на сердце (батыр жүрек) ВСЕМУ МИРУ [2, 69];</p>	<p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Kahraman (1) AY'A [3, 201]; Kahraman (2) KAZAK DİLİ [3, 257]; Kahraman (1) YER YÜZÜNE [3, 259]; Kahraman (1) BEŞİK ŞİİRİ [3, 229]; Kahraman (2) URAL DAĞI [3, 261, 263].</p>	<p>87]</p>
---	--	--	------------

	<p>бет.ЫСБН 9965-893-73-Х; Байжанов Т., Қазақ тіліндегі әскери лексика, А., 1991;</p> <p>Айға (1) [1, 87]; Қазақ тілі (2) [1, 78] Жер жүзіне (1) батыр жүрек [1, 79]; Бесік жыры (1) батыр жан [1, 92]; Жәй әншейін ойын ғой (2) [1, 173]; Орал тауы (2) [1, 56-57] өлеңдерінде қолданылған.</p>			
#	<p>Болыс, болыстық</p> <p>Болыс¹, болыстық² ¹Ресей империясының қазақ даласын отарлау үшін енгізген, жергілікті халықты билеп-төстеуге арналған әкімшілік басқару органы. Бастапқы кезде рулық негізде құрылған. “Сібір қазақтары туралы жарғыға” (1822) сәйкес Ресеймен шекаралас және шекараға таяу орналасқан <u>Орта жүз</u> қазақтарының қоныстары ауылға, болысқа және округке бөлінді. Округтерді сұлтандар биледі. Бір округтің құрамында 20 шақты Болыс болған. Кейбір Болыстар рулық негізде емес, тұрғындардың шаруашылық жүргізу дағдыларына, терр. ерекшеліктерге орай ұйымдастырылды.</p> <p>²қызметтік лауазым, әкімш.-терр. бөліктің басқарушысы. Ол екі сатылы сайлауда (50 үйден 1 сайлаушы қатысатын) ұсынылып, елубасылардың съезінде 3 жыл мерзімге сайланған, оларды әскери <u>губернатор</u> бекітіп</p>	<p>1) ист. волость бір болыс ел → жители одной волости 2) волостной управитель (<i>в дореволюционном периоде</i>) болыс сайлауы → ист. выборы волостных 3) ист. председатель аульного совета (<i>в первые годы советской власти</i>)</p> <p>ист. волостной; относящийся к одной волости болыстық милиция → волостная милиция болыстық старшина → ист. волостной старшина</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%BE%D0%BB%D1%8B%D1%81%D1%82%D1%8B%D2%9B/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Власть (1) МОЙ НАРОД [2, 7]; Место волостного (1) МОЙ КАЗАХ [2, 28]; Волостной (2), Гость (1) МАЛЬЧИК-ЧАБАН И ЩЕНОК [2, 216-217]; Волостной (2) ПЕСНЯ «АЙУЛЯ=АУ» [2, 238].</p>	<p>Bols, bolistik tarihsel aul (köy) konseyinin başkanı (Sovyet iktidarının ilk yıllarında).</p>	<p>Chairman of the aul council <i>historical</i> (in the early years of Soviet power).</p>

	<p>отырған. Болыстық қызмет лауазымы Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарындағы әкімш.-саяси өзгерістерге байланысты жойылды. “Қазақ Энциклопедиясы”, <i>ЫЫ-том</i>.</p> <p>Жатыр (1) болыстық [1, 34]; Қазағым (1) болыстық [1, 46]; Қойшы бала мен күшік (болыс) (3) [1, 201]; Қойшының әләуләйі (болыс) (2) [1, 215] өлеңдерінде қолданылған.</p>			
#	<p>Көсем з.е. - <u>топ</u> үшін маңызды, елеулі жағдайларда шешім қабылдайтын құқысы бар топ мүшесі, яғни ортақ әрекет жасаудағы шешуші орын алатын және топта қарым-қатынасты реттейтін ең беделді <u>тұлға</u>.</p> <p><i>Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. ЫСБН 9965-32-491-3</i></p> <p>Атақты ақын сөзі алтын Хақім Абайға (1) сөзінді көсем қылар [1, 40]; Балалық шағы (1) [1, 45]; Бөбектің тілегі (1) қой алдында көсем боп [1, 213] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>1) Вождь ұлы көсемдер → великие вожди 2) вожак; лидер; предводитель; верхов од көсем жегу → запрягать пугом (первая в цепочке) 3) козел-вожак (в стаде овец) көп қойдың көсемі көк серке еді → серый козел был вожаком стада</p> <p>Аудармада:</p> <p>И поймут твое слово – что жизни основа (1) ЗОЛОТОМУ ХАКИМУ АБАЮ [2, 17];</p> <p>Вождь (1) ДЕТСКИЕ ГОДЫ [2, 26];</p> <p>Быть ценным (1) ЖЕЛАНИЕ МЛАДЕНЦА [2, 233].</p>	<p>Önder</p> <p>isim Gücü, ünü ve toplumsal yeri dolayısıyla, belli zaman ve durumlar içinde, ilişkili bulunduğu küme veya toplumun tutum, davranış ve etkinliklerini değiştirip yönetme yeteneğini gösteren kimse, lider, şef, alemdar.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>З.е. Leader, captain, chief (tribal) <i>Kazakh-English Dictionary, 174.</i></p>
#	<p>Қазы</p>	<p>Қазы ист. были авторитетные личности, которые как бий принимали решения в спорных вопросах общества по мусульманским принципам права. Но по сравнению с биями (См. бий), у их деятельности были свои особенности: они были должностными лицами, которых назначали вышестоящая власть; они</p>	<p>Kadı</p> <p>isim, tarih, Arapça kâdî Tanzimata kadar her türlü davaya, Tanzimat ile Medeni Kanun arasındaki dönemde ise yalnız evlenme, boşanma, nafaka, miras davalarına bakan mahkemelerin başkanları.</p>	<p>Kazy hist. were authoritative personalities who, like biy (See biy), made decisions in controversial issues of society according to Muslim principles of law. But in comparison with biys, their activities had their own characteristics: they were officials appointed by higher</p>

	 <p>Қазы тар. з.е. – қазақ қоғамында орын алған дау-дамайларды мұсылмандық құқық қағидалары бойынша, билік айтып шешім шығарушы тұлға. Көшпелі және отырықшы ортада кездесіп тұратын ру немесе ұлт аралық әртүрлі арыз шағымдарға әділдік айтуға билермен қатар, қазылар да қатысты. Осы жерде ескерер ең басты жайт, қазы қызметінің бимен салыстырғанда төмендегідей өзіндік ерекшелігі мен өзгешелігі болды: Қазы – жоғарыдан (яғни, басшылықпен) тағайындалатын лауазымды тұлға; Қазы – билігі тек ғана шарифат заңдылығына сәйкес жүргізілді; Қазы – институты негізінен отырықшылық аудандарға тән болды; Қазылардың әрекет ету аумағы қазақ жерінің оңтүстік аумағымен шектелді. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2, 369 б.</i></p> <p>Мен кім? (1) [1, 97] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>осуществляли свою деятельность только по законам шаригата; институт казы в основном существовал в оседлых регионах; их деятельность ограничивалось южными территориями казахской земли.</p>	<p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Kadı (1) BEN KİMİM [3, 285].</p>	<p>authorities; they carried out their activities only in accordance with the laws of the Shariqat; the kazi institute mainly existed in sedentary regions; their activities were limited to the southern territories of the Kazakh land.</p> <p>З.е. (ДИН) judge, cadi/kadee ecclesiastic in Moslem as a judge, arbiter. <i>Kazakh-English Dictionary, 184.</i></p>
#	<p>Манап з.е.</p>	<p>Манап</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Манап (1) ХОЗЯИН ДОМА [2, 204]: кыргызский бай-феодал.</p>	<p>Manap</p> <p>Kırgız zengin feodal beyi</p>	<p>Manap</p> <p>Kyrgyz rich feudal lord</p>

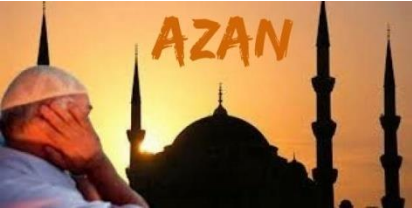
	 <p>тар. Қырғыздың бай-феодалдарын осылай атаған. Үйдін ері (1) [1, 195] өлеңінде қолданылған.</p>			
#	<p>Ру Ру з.е. – өз шығу тегін әкелік (әкеден балаға) не шешелік (шешеден балаға) тізбектен тарататын адамдар тобы. Рудың негізгі ерекшелігі өз руының өкілдерімен некеге тұруға тиым салынды. Ру мүшелері бір–біріне барлық жағдайда жәрдемдесіп, өз руласының өлімі мен жарақаты үшін, қанмен <u>кек</u> алуға даяр болатын.</p> <p>N-ға (1) [1, 117] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>этно. Род (социальная общность людей, связанных родовыми отношениями и самоназванием) эр рудың өзінің аты болады → у каждого рода бывает свое название көне рулар → древние роды ру басы → родоначальник ру шежіресі → родословная</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%80%D1%83/</p>	<p>Uruk, -ğū isim, eskimiş Soy, sülale (з.е. көнерген: ататек (шежіре), отбасы).</p> <p>Аудармада: Uruk (1) N'YA [3, 83].</p>	<p>Genealogy (pedigree), family.</p>
#	<p>Сұлтан</p> <p>Сұлтан тар. з.е. (араб.: سلطان – «билік», «күдіреттілік») - тәуелсіз <u>ақсүйек билеушінің</u> атағы. Құранда Сұлтан сөзі өзінің бастапқы «билік»,</p>	<p>Султан ист. <u>султан</u> (нецарствующий чингизид, у казахов):</p> <p>аға сұлтан → ист. султан-правитель (с 1824 г. по 1854 г. управляющий административно-территориальным округом в Казахской степи); аға сұлтан шенің алды → получил звание султана-правителя; сұлтан лауазымы → звание правителя; сұлтандардың феодалдық аристократиясы → феодальная аристократия правителей; 2) <u>султан</u> (титул монарха в исламских государствах).</p>	<p>Sultan sultan (sulta:nı), Арапça sultān 1. isim, tarih Müslüman, özellikle Sünni hükümdarların kullandıkları unvan, padişah</p> <p>Аудармада: Sultan (1) GEÇMİŞ GÜN [3, 245].</p>	<p>З.е. Sultan; rule hist. <i>Kazakh-English Dictionary, 329</i></p> <p>Sultan a <u>ruler, especially in the past</u>, of some <u>Muslim countries</u>.</p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/sultan</p>

<p>«күдіреттілік» мағынасында және басқа хадистерде және көркем әдебиеттерде «саяси билік», соның ішінде халифа билігі мәнінде қолданылды.</p> <p>Қазақтарда сұлтан деп төре тұқымдыларды атаған, яғни ханның балалары, бауырлары және т.б. Шыңғысхан ұрпақтары. <i>Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Лтд.” ЖШС, 2010 ЫСБН 9965-26-322-1</i></p> <p>Өткен күн (1) Абылай сұлтан [1, 85] өлеңінде қолданылған.</p>			
<p>#</p> <p>Төре</p> <p>Төре тар. з.е. – Шыңғыс ханның үлкен ұлы Жошыдан тарайтын ұрпақ, қазақ даласында әлеуметтік топ. Олар қазақ руларына қосылмайтын өз алдына дербес қауым болып саналған. Төрелер өздерін “<u>аксүйек</u>” қатарына жатқызған. Қазақ қоғамында <u>хандар</u> тек төрелерден шыққан <u>сұлтандар</u> арасынан сайланатын.</p> <p>Төрелер әкімшілік және сот билігін жүзеге асырды. Сонымен қатар олардың соғыс кезінде жасақ құрып, оған қолбасшылық ету құқығы болды. Қазақ жүздерінің <u>Ресейге</u> қосылуы барысында <u>Орта жүз</u> бен <u>Кіші жүзде</u> бірте-бірте хандық жүйе жойылып, төрелер қазақ қоғамының саяси-экономикалық өмірінде бұрынғыдай рөл атқара алмады. <u>Қазақстанда 1867 – 1868</u></p>	<p>ист. (Шыңғыс хан тұқымы) чингизид (потомок Чингизхана) төре тұқымы → потомок ханской фамилии 2) перен. аристократ; высокопоставленный чиновник; господин; сановник төрелерше киіну → одеваться, как аристократ; төрелерше тұру → жить по-барски.</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%82%D3%A9%D1%80%D0%B5/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Белая кость (1) МОЙ НАРОД [2, 8].</p>	<p>Sultan kökenli тар.; Cengizid (Cengiz Han'in soyundan); han soyadının torunu; aristocrat.</p>	<p>Tore hist. aristocrat; having sultan's origin hist. <i>Kazakh-English Dictionary, 373</i></p>

	<p><u>жылдардағы реформалардың</u> енгізілуі төрелердің экономикалық және саяси артықшылықтарын біржола жойды. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ЫСБН 5-89800-123-9, ВҮҮҮҮ том</p> <p>Жатыр (1) [1, 34]; Жәй әншейін ойын ғой... (1) [1, 172] өлеңдерінде қолданылған.</p>			
#	<p>Тақсыр тар.</p> <p>ӘЙЕЛ (1) [1, 199] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Государь; повелитель; господин</p> <p>Аудармада:</p> <p>Господа (1) ЖЕНЩИНА [2, 212].</p>	Kral	<p>Lord. <i>Kazakh-English Dictionary, 344</i></p> <p>3.e. sovereign; мәртебелі тақсыр dear sir</p>
#	<p>Хан</p> <p>ХАН з.е. тар— лауазым. <u>Түркі-моңғол халықтарында мемлекет</u> басқарған билік иесі.</p> <p>Түркістан (5) [1, 187, 189]; Қазақ тілі (1) [1, 78] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Хан</p> <p>ист. <u>хан</u> (<i>титул монарха у тюркских народов</i>) қазақ ханы → казахский хан.</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%85%D0%B0%D0%BD/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Хан (4), правитель (1) ТУРКЕСТАН [1, 200, 201];</p> <p>Великие (1) РОДНОЙ ЯЗЫК [1, 68].</p>	<p>Нан</p> <p>isim, tarih Doğu ülkelerinde yerli beyler ve Kırım girayları için kullanılan unvan: Kırım hanları. Altın Ordu hanları.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Han (5) TÜRKİSTAN [3, 269; 271];</p> <p>Han (1) KAZAK DİLİ [3, 257].</p>	<p>Khan hist.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Khan (4): 1 addition inside the text ‘ruler’; ruler (1) TURKISTAN [4, 37, 41]</p>

<p>#</p>	<p>Хандық</p> <p>Хандық з.е. тар. — орта ғасырлардағы түркі-моңғол қоғамында болған дәстүрлі мемлекеттік бірлестік. Хандық дала өркениетінің ерекшеліктерімен тығыз байланысты болды және өз заманында прогресшіл рөл атқарды. Оның құрамына енген қауымдардың көшіп-конатын белгілі жері, шаруашылық бірлестігі болды және олар саяси жағынан бірлесіп, сыртқы жаудан өз шекарасын қорғап тұрды.</p> <p>Түркістан (1) [1, 189] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Ханство; ханская власть; господство хана: Бұқар хандығы → Бухарское ханство; хандық құру → править ханством.</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%8B%D2%9B/</p> <p>Аудармада: Опущение ТУРКЕСТАН [2, 201].</p>	<p>Hanlık</p> <p>hanlık, -ğı 1. isim Han olma durumu: 2. isim Hanın egemenliğindeki ülke: Kırım Hanlığı. https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада: Hanlık (1) TÜRKİSTAN [3, 271].</p>	<p>Khanate</p> <p>Аудармада: khanate (1) TURKISTAN [4, 37, 41].</p>
<p>#</p>	<p>Ханзада</p> <p>Ханзада з.е. — ханның ұлдары. Бұл термин хандық құрып отырған отбасы иесінің ұлдарына қолданылды. Ханзада сөзінің түпкі мағынасы олардың ханмен тікелей туыстық байланысын, яғни тегі (заты) хан екендігін білдіреді.</p> <p>Мысық пен ет (1) [1, 47] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Царевич; принц (сын монарха)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%B7%D0%B0%D0%B4%D0%B0/</p> <p>Аудармада: Опущение МЯСО И КОТ [2, 29].</p>	<p>Prens Fransızca prince 1. isim Hükümdar ailesinden olan erkeklere verilen unvan. 2. isim Bir prensliğin başında bulunan kimse. 3. isim Bazı ülkelerde en yüksek soyluluk unvanı.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>З.е. Prince. <i>Kazakh-English Dictionary, 409</i></p>
<p>#</p>				

2.6 Діни реалийлер

#	<p>Алла тағала з.е. – күллі әлем мен жалпы жаратылыс атаулыға өзінің үкімін қабылдатып, билігін жүргізуші шексіз құдіреттің, әрі шексіз қабілеттің өзі. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2, 230 б.</i></p> <p>От (1) алла [1, 67]; Тәңірі (2) [1, 88]; Түн еді (1) Алла [1, 128]; Жұлдыздарға (1) [1, 149]; Мен сорлы (1) (Алла тағала) [1, 54] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>рел. Аллах (имя Бога в исламе) Алла Тағала → Аллах; Всевышний; Алла акбар! → рел. Аллах велик! (слова восхваления бога в исламе).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%90%D0%BB%D0%BB%D0%B0/</p> <p>Аудармада: Аллах (1) ОГОНЬ [2, 56]; Аллах (3) ТЕНГРИ [2, 79]; Боже (1) НОЧЬ БЫЛА [2, 137]; Аллах (1) НЕБУ [2, 165]; Господь (1) БЕДОЛАГА [2, 39].</p>	<p>Allah</p> <p>Kâinata var olan her şeyi yaratan, koruyan, tek ve yüce varlık, Tanrı.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада: Өлең жолдары аудармада түсіп қалған АТЕŞ [3, 279]; Allah (1) GECE İDİ [3, 171]; Allah (1) YILDIZLARA [3, 119].</p>	<p>Allah (name of God in Islam)</p> <p>Аудармада: God (1) THE FIRE [4, 27]. God (1) TO THE STARS [4, 51].</p>
#	<p>Арсы з.е. – Алла тағы.</p> <p>Көкшетау (1) [1, 150] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Божий чертог</p> <p>Аудармада: Божий чертог (1) КОКШЕТАУ [2, 166].</p>	<p>Arş</p> <p>isim, din bilgisi, Arapça ‘arş İslam inanışına göre göğün en yüksek katı.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада: Arş (1) KÖKÇE TAŦ [3, 18].</p>	<p>Arsy name, religion, Arabic ‘arsh According to Islamic belief, it is the highest floor of the sky.</p>
#	<p>Азан</p> <p>Азан з.е. – мұсылмандарды тәуліктегі намаз уақытының басталғандығын ерекше мақаммен</p>	<p>рел. Азан (призыв к мусульманам встать на молитву).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D0%BD/</p> <p>Аудармада: Мулла голосит: «Аллаху хвала!» (1) СТАРЫЙ ГОРОД [2, 211].</p>	<p>Ezan</p> <p>isim, din bilgisi, Arapça ezān Müslümanlıkta namaz vaktini bildirmek için müezzinin yüksek sesle yaptığı çağrı</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Adhan; azan (call to Muslims to stand up for prayer).</p>

	<p>дауыстап хабарлау рәсімі. т А. араб тілінде (азин) «хабарлау», «шақыру» деген мағына білдіреді. Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбар сүннеті бойынша, намаз уақыты келгенде А. айтылады. Исламның қағидасы бойынша бес уақыт намаз мезгілі келген сайын қауым жұртқа хабарлануы керек. А.-ды мәзін (азаншы) мешіт мұнарасында тұрып шақырады, ал мұнара болмаса, мешіттің ішінен имамның өзі А. шақырады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2, 71б.</i></p> <p>Ескі шәһар (1) [1, 198] өлеңінде қолданылған.</p>			
#	<p>Аруак</p> <p>Дәстүрлі қазақы наным-сенім бойынша, о дүниелік болғандардың тіршілікте желеп-жебеп жүретін рухы, жаны. Әсіресе, көшпелі ортада ерекше беделді хандар, сұлтандар, билер мен батырлар, рубасылары мен ақсақалдардан басқа қарапайым халық арасында ерлігімен де, ақылмен де атақ-даңққа ие болған тұлғалардың да рухы, яғни аруағы айырықша киелі, бек пәрменді болады-мыс. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2, 197 б.</i></p> <p>Тез барам (1) [1, 75] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>миф. Дух предков</p> <p>ақ аруак → святой дух; аруағынан садаға кет → фраз. глаза бы мои тебя не видели! (ты не достоин духов предков!); аруак қонған адам → везучий; удачливый; не обделенный судьбой человек; аруак қонған жер → священное место; святыня;</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%90%D0%A0%D0%A3%D0%90%D2%9A/</p>	<p>Arvak; ruh.</p> <p>Аудармада arvak (1); ruh (1):</p> <p>Arvak (1) OK CETPES'İN YAMACINDA [3, 213]: Kazak halk inanışına göre atalarını ruhu çağırılınca hayattakilere yardım eder.</p> <p>Ruh (1) TEZ VARIYORUM [3, 255].</p>	<p>3.e. ghost, spirit. <i>Kazakh-English dictionary, 31</i></p>
#	<p>Адам ата – Құран бойынша Алла тағала топырақтан жаратқан ең алғашқы адам, күллі адамзаттың арғы тегі, бірінші пайғамбар. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2, 61 б.</i></p> <p>АДАМ АТА [ар. адам آدم – [з а т. Алла тағала топырақтан жаратқан алғашқы адам, бүкіл адамзаттың атасы. <i>Теологиялық сөздік, 11</i></p>	<p>Адам</p> <p><u>Адам</u> (по Корану и библейской легенде первый человек, созданный Аллахом, Богом, прародитель человеческого рода).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%90%D0%B4%D0%B0%D0%BC%20%D0%B0%D1%82%D0%B0/</p>	<p>Âdem</p> <p>isim, özel, (a:dem), Arapça âdem Dinî inanışlara göre dünya üzerindeki ilk insan, Âdem Baba.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Adam</p> <p>noun</p> <p>a character in the Bible who was the first man made by God</p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/adam?q=Adam</p>

	Әйел (1) Адам [1, 136] өлеңінде қолданылған.	Аудармада: Адам (1) ЖЕНЩИНА [2, 149].	Аудармада: Âdem (1) KADIN [2, 149].	
#	<p>Әпсүн оқу</p> <p>Қысқы жолда (1) [1, 153]; Жиіленді қара орман (2) [1, 157], Жан сөзі (1) [1, 164] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Читать молитву</p> <p>Аудармада:</p> <p>Слова молитвы (1) ЗИМНЯЯ ДОРОГА [2, 169];</p> <p>Петь за упокой (1), причитать (1) ВСЕ ГУЩЕ ЛЕС [2, 176].</p>	<p>Afsun oku</p> <p>Аудармада:</p> <p>Efsün oku (1) KIŞIN YOLDA [3, 21].</p> <p>Afsun oku (1) CAN SÖZİ [3, 111].</p> <p>Әпсүн сөзі қазақ тіліне парсы тілінен енгендіктен, транскрипциялануы әр түрлі болып афсун, афсүн, әпсун, әпсүн деп те айнылып, жазылып жатады. Түрік тілі сөздігінде де Efsün, Afsun деген нұсқалары табылды. Бірақ мағыналық қолданысы бірдей.</p>	To read a prayer
#	<p>Әзәзіл</p> <p>Әзәзіл – дәстүрлі діни түсінікте адамды арандатушы, жаманшылыққа, күнәға итермелейтін, аздырушы зиянды күш. Ә.-ді деп те атайды. Бұған дейін ол <i>Iblis</i> деген атпен жүрген. Ә.-дің алғашқы жасаған зұлымдығының бірі – оның жылан бейнесінде көрініп, <i>Адамата</i></p>	<p>1) Демон; дьявол; сатана 2) перен. <u>искуситель</u>; <u>подстрекатель</u>; <u>с оворотитель</u></p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D3%98%D0%B7%D3%99%D0%B7%D1%96%D0%BB/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Это строфа опущена (оригинал в целом 18 строф, перевод 16) ПРОРОК [2, 58-60].</p>	<p>Şeytan</p> <p>Аудармада:</p> <p>Бұл шумақ аудармада жоқ PEYGAMBER [3, 281].</p>	Devil; satan. <i>Kazakh-English Dictionary, 40.</i>

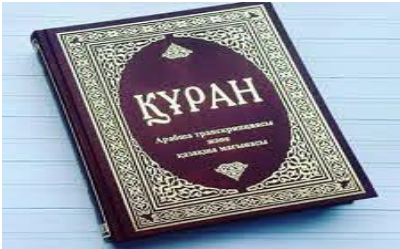
<p><i>мен Хауананы</i> азғыруға ұжмаққа кіріп, Хауанаға жұмақтағы тыйм салынған жемісті жегізгендігі. Қазақы ортада <i>Ә.</i> атауын өсекшіл, арандатушы, алаяқ, екіжүзді сияқты жағымсыз қылықтардың синонимі ретінде қолданады. Яғни, теріс реңді этикалық мәнді категория. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия.</i> - Алматы: ДПС, 2011. - <u>ЫСБН 978-601-7026-17-2</u>, 309 б.</p> <p>Әзәзіл (арабша — азғырушы, арбаушы) — діни әдебиеттегі адамдарды Алланың ақ жолынан тайдырып, күнәға батырушы <u>жіннің</u> бір аты. <u>Құраннан</u> кейін тараған әпсаналарда <u>Ібілістің</u> көктен қуылу тарихы әрқилы баяндалады. <i>Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық.</i> Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2010 <u>ЫСБН 9965-26-322-1</u></p> <p>Пайғамбар (1) [1, 69] өлеңінде қолданылған.</p>			
<p># Дұға</p> <p>Дұға з.е. – Құдайға құлышылық етуге арналған жазба немесе ауызша мәтіннің атауы. Д. деп Құранның аяттарын да атайды. Сондай-ақ қазақта емдеу, арбау үшін оқылатын және жазылған үшкірулер мен ішірткілерді де дұға деп атаған. Д. наным-сенімге, сөз магиясына негізделген. Дұға оқу – діни ғибадат түрі. Тұрмыстық, тіршілікке қатысты ғұрыптарды атқаруда Жаратушыға жалбарынып, аман-саулық, тыныштық, жақсылыққа жеткізуін тілеп, шүкірлік етіп,</p>	<p>рел. Молитва (с пожеланиями благополучия); дұға қылу → произносить молитву; дұға оқу → читать молитву.</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B4%D2%B1%D2%93%D0%B0/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Молись (1) Я СПЕШУ [1, 65]; Молитва (1) ПОСВЯЩЕНИЕ Ж. [1, 143].</p>	<p>Dua etmek</p> <p>Аудармада:</p> <p>Dua et (1) TEZ VARIYORUM [3, 257];</p> <p>Dua et (1) C. YA [3, 127].</p>	<p>Prayer; to pray. <i>Kazakh-English Dictionary, 90</i></p>

	<p>ұлықтау, мінәжат ету. Сонымен қатар аруақтарға бағыштап, Құран аяттарынан оқып, дұға арнау. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2, 660 б.</i></p> <p>Тез барам (1) дұғада бол [1, 75]; Ж...ға (1) дұға қыл [1, 132] өлеңдерінде қолданылған.</p>			
#	<p>Дәрғаһ</p> <p>Дәрғаһ /а/- дәргей /дарбаза/, Алланың алдына бару.</p> <p>Тәңірі (1) [1, 88]; Ф...ға (1) дәрғаһынан қуылу [1, 133]; Тұранның бір бауында (Сурет) (1) [1, 182].</p>	<p>Рай</p> <p>Аудармада:</p> <p>Рай (1) ТЕНГРИ [2, 79];</p> <p>Изгнанник (1) ПОСВЕЩЕНИЕ Ф. [2, 144];</p> <p>Опущение В САДУ ТУРАНА [2, 197].</p>	<p>Dergâh</p> <p>Аудармада:</p> <p>Dergâh (1) F. YA [3, 129];</p> <p>Dergâh (1) TANRI [3, 205].</p>	<p>Paradise</p>
#	<p>Жасаған</p> <p>Ертеден бастау алатын космогониялық мәнді ұғымдардың бірі болуы мүмкін. Атынан көрініп тұрғандай қазақы ортада Тәңір, Алла тағала, Жаратқан сынды ұғымдардың Құдай синонимі ретінде қолданыла береді. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2, 239 б.</i></p> <p>Шын сорлы (1) [1, 36]; Мен сорлы (1) [1, 54] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Создатель; Творец (эпитет Бога) Жасаған ием → Бог мой</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%96%D0%B0%D1%81%D0%B0%D2%93%D0%B0%D0%BD/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Создатель (1) НЕСЧАСТНАЯ [2, 9];</p> <p>Создатель (1) БЕДОЛАГА [2, 39].</p>	<p>Allah</p> <p>Аудармада:</p> <p>Allah (1) GERÇEK ZAVALLI [3, 160].</p>	
#	<p>Зэмзэм</p>	<p>Земзем</p> <p>рел.</p> <p>1) священная вода из колодца в Мекке 2) перен. целебная вода</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%97%D3%99%D0%BC%D0%B7%D3%99%D0%BC/</p> <p>Аудармада:</p>	<p>Zemzem</p> <p>Arapça zemzem Kâbe yakınında bulunan bir kuyunun Müslümanlarca kutsal sayılan suyu, zemzem suyu.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Zamzam</p> <p>З.е. Holy water from the well in Mecca; ауыс. healing water.</p>

	 <p>Зәмзәм – <u>Меккедегі</u> қасиетті құдық, осы құдықтан алынатын қасиетті су. Араб тілінен аударғанда «мол су» деген мағынаны білдіреді. Қағбадан оңтүстік-шығысқа қарай 20 м жерде орналасқан. Үсті күмбезбен көмкерілген З. құдығының тереңдігі 40 м. З. құдығы Қағба маңында орналасқандықтан, халық оны исламға дейінгі замандарда да құрмет тұтқан. Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбар өз хадистерінде киелі су жайында «Зәмзәм суын қандай мақсатпен ішетін болса, сол мақсатқа пайдалы деген» (Кутубу-ситта, 923/6910). Қазақ арасында З. суынан дәм татқан адамның қуаты тасиды, ауру адамдардың сырқатына шипа болады деп есептелінген. Сондықтан қажыға барушылар амандасуға келгендерге Меккеден әкелген З. суынан аз-аздап ауыз тигізеді. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БСБН 978-601-7026-17-2, 582 б.</i></p> <p>Әйел (1) [1, 199] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Земзем (1) Жещина [2, 212].</p>		
#	<p>Иман</p>	<p>Има́н (араб. إيمان [Йма́н] — «вера») — вера в истинность <u>ислама</u>; вера в <u>Аллаха</u>, <u>ангелов</u>, <u>Священные Писания</u>, <u>пророков</u>, <u>Судный день</u>, в воздаяние за добро и зло.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Опущение целой строфы ПРОРОК [2,</p>	<p>Iman (i:ma:nı), Арапça İmān 1. isim, din bilgisi İnanç. https://sozluk.gov.tr/ Аудармада: (дәл осы шумақ түсіп қалған)</p>	<p>3.e. faith, believe in God; decency; honesty; convictions. <i>Kazakh-English Dictionary, 157</i></p> <p>Аудармада:</p> <p>Faith (1) I BELIEVE IN YOUTH [4, 77].</p>

	 <p>Қазақстанда ислам дінінің таралуына байланысты араб тілінен ауысып орныққан ұғым. Қазақы ортаның этикалық мәдениетінің іргелі категорияларының біріне айналды. И. мұсылман жұртшылығының қасиетті бес парызының негізгісі болып табылады (иман, бес уақыт намаз, ораза тұту, зекет беру, қажылыққа бару). Ислам қағидалары бойынша И. Алла тағаланың күллі ғаламның бірден-бір жаратушысы екендігін, оның Құрандағы айтқан ілімін, һәм (с.ғ.с.) Мұхаммед пайғамбардың өсиеттерін риясыз мойындау және осы мойындауды өмірлік ұстанымы ету. Дәстүрлі қазақы ортада И. ұғымы жоғарыда айтылған исламдық мән-мағынасынан басқа таза рух, кіршіксіз жан дегенді де білдіреді. Сонымен бірге, адамгершілік, кісілік, мейірім сияқты ұғымдардың да эквиваленті ретінде қолданыла береді. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - БІСБН 978-601-7026-17-2, 648 б.</i></p> <p>ИМАН [ар. иман إيمان – діни сенім, наным] – з а т. Аллаға, Оның елшісі Мұхаммедке және иманның басқа да басты тіректеріне сену. <i>Теолингвистикалық сөздік 66</i></p> <p>Пайғамбар (1) [1, 68]; Мен жастарға сенемін (1) [1, 82]; N-ға (2) [1, 114]; Түн еді (1) [1, 128]; Мені де, өлім, әлдиле (1) жел иманын айтыпты [1, 67]; Жай әншейін ойын ғой (1) [1, 172]; Жарыма (1) [1, 58] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>58];</p> <p>Святость (1) Я ВЕРЮ В МОЛОДЫХ [2, 75];</p> <p>Опущение (1) НОЧЬ БЫЛА [2, 137];</p> <p>Ветром оплакан воин (1) И МЕНЯ, ТЫ СМЕРТЬ, УБАЮКАЙ [2, 186];</p> <p>Благодать (1) ВОЗЛЮБЛЕННОЙ [2, 44].</p>	<p>PEYGAMBER [3, 280];</p> <p>İman (1) BEN GENÇLERE GÜVENİYORUM [3, 287];</p> <p>İman (1) GECE İDİ [3, 171];</p> <p>İman (2) N'YA [3, 79].</p>	
#	Кебін	Саван	Kefen	З.с. shroud; grave-clothes;

	<p>Кебін з.е. – қайтыс болған адамға кигізілетін ақырет киімі. <i>Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Лтд.” ЖШС, 2010 ЫСБН 9965-26-322-1</i></p> <p>Балапан қанат қақты (1) ақ кебін табиғат ауыспалы мағынада [1, 78]; Сүйемін (1) ақ кебін табиғат ауыспалы мағынада [1, 96]; Қайың (1) табиғат [1, 152]; Қысқы жолда (1) суық кебін жамылып, табиғат [1, 153]; Көбелек (1) күлден кебін кию [1, 100]; Ф...ға (1) күлден кебін кию [1, 133]; Жан сөзі (1) күлден кебін кию [1, 164]; Жиіленді кара орман (1) табиғат аппақ кебін [1, 157]; Қарындасқа (1) тура мағынасында көр құшақтап, бір күн кебін киерміз [1, 129] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Аудармада:</p> <p>(белый) Саван (1) ПТЕНЕЦ ВЗМАХНУЛ КРЫЛОМ [2, 67];</p> <p>(белый) Саван (1) ЛЮБЛЮ [2, 94];</p> <p>Опущение (1) БЕРЕЗКА [2, 168];</p> <p>Мертвая (степь) (1) ЗИМНЯЯ ДОРОГА [2, 169];</p> <p>Саван (1) БАБОЧКА [2, 98];</p> <p>Саван (1) ВСЕ ГУЩЕ ЛЕС [2, 176];</p> <p>Покоится будем в грядущих могилах (1) СЕСТРА [2, 139].</p>	<p>kefen isim, Arapça kefen Ölünün gömülmeden önce sarıldığı beyaz bez, kefen bezi, yakasız gömlek, yakasız mintan. https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Kefen (1) KUŞ YAVRUSU KANAT ÇIRPTI [3, 255];</p> <p>Beyaz kefenli (1) SEVİYORUM [3, 185];</p> <p>Kefen (1) KAYIN [3, 27];</p> <p>Kefen (1) KIŞIN YOLDA [3, 21];</p> <p>Kefen (1) KELEBEK [3, 321];</p> <p>Kefen (1) F. YA [3, 129];</p> <p>Kefen (1) CAN SÖZİ [3, 111];</p> <p>bembeyaz kefen (1) KARA ORMAN SIKLAŞTI [3, 19];</p> <p>Kefen (1) KIZ KARDEŞ'E [3, 175].</p>	<p>кебін киген deceased. <i>Kazakh-English Dictionary, 165</i></p>
#	<p>ҚИЯМЕТ</p> <p>Қиямет күні (араб.: يوم القيامة; яум әл-Қиямаһ немесе қиямет-қайым – тік тұру) немесе Ақірет күні (араб.: اليوم الآخر; яум әл-Ахири) немесе Есеп күні (араб.: يوم الحساب; яум әл-Хисаб) – Ислам дініндегі о дүние туралы ұғым. Діни наным бойынша Қ. күні күллі әлем астан-кестең болады, өлгендер қайта тіріліп, махшарға қарай жүреді және барлық адам баласы түрегеліп</p>	<p>рел. Загробный мир; воскресение мертвых; судный день</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D2%9A%D0%98%D0%AF%D0%9C%D0%95%D0%A2/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Мир пред концом (1) ОТКРОВЕНИЕ</p>	<p>Қи́ямет</p> <p>(kıya:met), Arapça kıyāmet 1. isim, din bilgisi Tek tanrılı dinlerin inanışına göre dünyanın sonu ve bütün ölülerin dirilerek mahşerde toplanacağı zaman, hesap günü, kıyamet günü, mahşer günü.</p> <p>Аудармада:</p>	<p>The other world, hell. қиямет қайым - the other world, difficulties. <i>Kazakh-English Dictionary, 209</i></p>

	тұрады. Сырым (1) [1, 109] өлеңінде қолданылған.	[2, 119].		
#	<p>Құран</p> <p>ҚҰРАН [ар. қуран قرآن – көп оқылатын кітап] – з.е. Алла тағаланың Мұхаммед пайғамбарға түсірген, Қияметке дейін өзгерусіз сақталатын қасиетті кітабы. <i>Теолингвистикалық сөздік, 92</i></p> <p>Бостандық (1) [1, 103]; N-ға сен – құраным [1, 114]; Мен жастарға сенемін (1) [1, 83]; Ләззат қайда ? (1) [1, 39] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Коран</p> <p>Аудармада:</p> <p>Коран (1) СВОБОДА [2, 105];</p> <p>Коран (1) Я ВЕРЮ В МОЛОДЫХ [2, 75];</p> <p>На небеса не уповай (1) В ЧЕМ УСЛАДА? [2, 14].</p>	<p>Kur'ân</p> <p>Аудармада:</p> <p>Kur'ân (1) SERBESTLİK [3, 291];</p> <p>Kur'ân (1) N'YA[3, 79];</p> <p>Kur'ân (1) BEN GENÇLERE GÜVENİYORUM [3, 287];</p>	<p>Qoran; Koran. <i>Kazakh-English Dictionary, 225</i></p> <p>Аудармада:</p> <p>Quran (1) I BELIEVE IN YOUTH [4, 77].</p>
#	<p>Лағынет</p> <p>Лағнет з.е. – алыстату, қуыту деген мағынаны білдіреді. Егер лағнет Алла тарапынан айтылса, ол жақсылықтан алыстау, қуғындалуды, ал пенде тарапынан болса балағаттауды, жаман тілекті білдіреді[1]. Ибн Хажар: «Лағнет – Алла Тағаланың рахметінен алыстататын жаман тілек»[2] дейді.</p> <p>ЛАҒЫНЕТ [ар. лағнә لعنә – қарғыс] – з а т. Құдайдың рақымынан макрұм қалсын деп қарғыс тілеу. <i>Теолингвистикалық сөздік, 94</i></p> <p>Жаралы жан (1) [1, 77]; Домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең. Марқұм Ж-ге арнаған) (1) [1, 126]</p>	<p>Проклятие</p> <p>атаңа лағынет! → фраз. бран. будь проклят твой отец!</p> <p>лағынет айту → проклинать; изрекать проклятия</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%9B%D0%90%D2%92%D0%AB%D0%9D%D0%95%D0%A2/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Проклятье (1) ДОМБРА (стихотворение в прозе) [2, 134].</p>	<p>Lanet</p> <p>(la:net, l ince okunur), Арапça la'net 1. isim Tanrı'nın merhametinden yoksun olma (Алланың мейірінен арылма).</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Lânet (1) CARALI CAN [3, 209];</p> <p>Lânet (1) DOMBIRA [3, 155].</p>	<p>3.e. damnation; perdition. лағынет айту to curse, to damn. <i>Kazakh-English Dictionary, 237</i></p>

<p>#</p>	<p>өлеңдерінде қолданылған.</p> <p>«Лахаулаңды» оқи бер</p> <p>لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ [ар. лә Алладан] لا إله إلا الله • иллаллаһ иләһә басқа ешбір құдай жоқ. Сонда Усама ибн Зәйд шайқас үстінде бір адамның басын алмақ болғанда әлгі адам: «Л э и л э һ э и л л а л л а һ (Аллаһтан басқа құдай жоқ)», – дейді (С.Сейтбеков, Иман негіздері). Өлім алдында адамның «Л э и л э һ э и л л а л л а һ» деп айтуы – о дүниеге иманмен аттанғандығының белгісі (Ш.Әділбаева, Хадис – ғұрпымыз, сүннет – салтымыз). <i>Теолингвистикалық сөздік, 95</i></p> <p>Пайғамбар (1) [1, 70] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Молитва предсмертная</p> <p>Аудармада:</p> <p>Молитва предсмертная (1) ПРОРОК [2, 60].</p>	<p>Lahavle (okumak) ünlem, (la:havle, l ince okunur), Арапça lâhavle Sabrın tükendiğini belirtmek için söylenen bir söz (Одағай сөз. Сабырының таусылғандығын білдіретін сөз).</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Lâ havle’ni oku (1) PEYGAMBER [3, 285]. *Түркия түрікшесінде сөздік бойынша Lâ havle’ сөзінің мағынасы (жоғарыда көрсетілген) қазақ тілімен сәйкес келмейді.</p>	<p>Death Prayer</p>
<p>#</p>	<p>Махпуздың (тақтауы)</p> <p>ЛӘУХ МАХФУЗ (ләуһул махфуз) [ар. ләуһ махфуз لَهْ مُحَمَّدًا – [з а т. Сақтаулы Тақта. Алла тағала бүкіл жаратылған нәрселердің тағдырын жазып қойған көктегі сақтаулы кітап. <i>Теолингвистикалық сөздік, 95</i></p> <p>Өміріме өкпем (1) [1, 227] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Махфуз <u>судьба; рок</u></p> <p>Аудармада:</p> <p>(доска) Судьбы МОЯ ОБИДА НА ЖИЗНЬ [2, 246].</p>	<p>Mahfuz, Kaderin (tahtası) dır. Allah'ın yazdığı, cennette tutulan ve hepsinin kaderinin kayıtlı olduğu bir kitap.</p>	<p>Mahfuz is the (board) of Destiny. The book written by Allah which is kept in heaven and the fate of all is recorded in it.</p>
<p>#</p>	<p>Молда</p> <p>Молда, молла (араб.: المَلّا /әл-мулла/ – мырза,</p>	<p>Мулла</p> <p>Аудармада:</p> <p>Мулла (2) ВНУК И БАБУШКА [2, 215];</p> <p>Мулла (1) СТАРЫЙ ГОРОД [2, 211];</p> <p>Мулла (1) АРБАКЕШ [2, 199];</p> <p>Мулла (1) НА БЕРЕГУ ВОЛГИ [2, 222];</p>	<p>Molla</p> <p>molla Арапça mevlâ</p> <p>1. isim, tarih Büyük kadı: Mısır mollası.</p> <p>2. isim Medrese öğrencisi.</p> <p>3. isim Büyük bilgin.</p> <p>4. isim, mecaz Dinî yönü ağır basan kimse.</p>	<p>3.с. Mullah. <i>Kazakh-English Dictionary, 253</i></p>

	<p>әмірші, парс. мелла, молдо – ұстаз, діни ғұлама) з.е. – <u>шариғат</u> білгірі, <u>діни</u> рәсімдерді атқарушы, ұстаз. Қазақ жерінде патшалық Ресей билігі тұсында молда қызметін атқарған діни қызметкерлердің міндеттері мемлекеттік қаулылармен белгіленіп, шенеуніктердің бақылауында болды. Молда арнайы тағайындалып, жергілікті <u>мешіттердің</u> қарамағына жіберілді. <u>Кенестік дәуірде</u> діннің өмір сүру формасы діни рәсімдердің аясында қалғаны себепті молдалар қызметі <u>ислам</u> дінінің жөн-жоралғыларын атқарушы ретінде ғана көрінді.</p> <p>Дін үйреткенге (1) [1, 61]; Жәй әншейін ойын ғой (1) молдеке ау [1, 173]; Немере мен әжесі (2) [1, 201]; Ескі шәһар (1) [1, 198]; Арбакеш (1) [1, 199]; Еділдің сағасында (1) [1, 205]; Үйдегі үнсіз қарындас (1) [1, 208]; Мағарри сөздер (1) [1, 99] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Мулла (1) МОЛЧАЛИВАЯ СЕСТРЕНКА [2, 224];</p> <p>Мулла (1) ЧЕТВЕРОСТИШИЯ [2, 96].</p>	<p>Аудармада:</p> <p>Molla (1) DİN ÖĞRETENE [3, 251];</p> <p>Molla (1) İBRETİLİ SÖLER [3, 319].</p>	
#	<p>НАМАЗ</p> <p>Намаз з.е. — <u>мұсылмандардың</u> Аллаға бағыштап, күніне 5 рет дұға оқып өтейтін құлшылығы. «Мұсылмандар күніне бес рет намаз оқуға тиіс» (3. Ақназаров, Ғылыми атеизм.).</p> <p>НАМАЗ [пар. дұға نماز – [з а т. Ислам дінін ұстаған діндар адамдардың мұсылмандық бес парызының негізгісі. <i>Теолингвистикалық сөздік, 104</i></p>	<p>Намаз</p> <p>Аудармада:</p> <p>Намаз (1) ЧЕТВЕРОСТИШИЯ опушение [2, 96].</p>	<p>Namaz</p> <p>isim, din bilgisi, Farsça namāz İslam'ın beş şartından biri olan ve Müslümanların günde beş vakit, dinî kurallara göre yapmak zorunda oldukları ibadet, salat.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Namaz (1) İBRETİLİ SÖZLER [3, 319].</p>	<p>Namaz (Muslim prayer); to perform namaz намаз оқу. <i>Kazakh-English Dictionary, 261</i></p>

<p>#</p>	<p>Мағарри сөздер (1) [1, 99] өлеңінде қолданылған.</p> <p>Ораза</p> <p>Ораза (араб.: صوم «ас-саум» – өз нәпсісін тыю, жаманнан алыстау, парс روزه «ураза» – күндік) з.е. – тәуліктің күндізгі уақытында ауыз бекіту, исламның негізгі бес парызының үшіншісі. Ораза ұстаған адам таң атқаннан күн батқанға дейін ниетін бекітіп, ішіп-жеуден, басқа да оразаны бұзатын нәрселерден аулақ болады. Мұсылмандарға рамазан айында ораза ұстау – парыз. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998</p> <p>Оразада (2) [1, 51]; Мағарри сөздер (1) [1, 99] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Ораза</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Ораза (2) ОРАЗА [2, 34]: Ораза – тридцатидневный пост у мусульман;</p> <p>Ораза (1) ЧЕТВЕРОСТИШИЯ [2, 96].</p>	<p>Oruç oruç, -cu Farsça rüze 1. isim, din bilgisi Tanrı'ya ibadet amacıyla yeme, içme vb. şeylerden belli bir süre kendini alıkoyma. https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Oruç (1) İBRETİLİ SÖZLER [3, 319].</p>	<p>З.е. (ДИН) Moslem fast during a month; ораза ұстай - to keep the fast. <i>Kazakh-English Dictionary, 274</i></p>
<p>#</p>	<p>Пайғамбар</p> <p>Пайғамбар – діндер (мысалы, иудаизм, христиан</p>	<p>рел. Пророк (в исламе)</p> <p>Аудармада:</p> <p>Пророк (5) ПРОРОК [2, 59-60];</p> <p>Пророк (1) ОБМАНУТАЯ КРАСАВИЦА [2, 40].</p>	<p>Peygamber</p> <p>isim, din bilgisi, Farsça peygām-ber İnsanlara Tanrı'nın buyruklarını bildiren, onları Tanrı yoluna, dine çağırان kimse, yalvaç, yalavaç, elçi. https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Peygamber (5) PEYGAMBER [3, 281]; Peygamber (1) ALDANMIŞ GÜZEL [3, 163].</p>	<p>З.е. (ДИН) Prophet. <i>Kazakh-English Dictionary, 282</i></p>

	және ислам) бойынша, қауымға Құдайдың ақиқатын жеткізіп, Құдайдың барлығы мен оның талаптарын мойындауға шақыратын, адамды Құдаймен байланыстыратын адам. Пайғамбар (5) [1, 68-70]; Алданған сұлу (1) [1, 55] өлеңдерінде қолданылған.			
#	Рақмет Рақмет – арабша алланың нұры [1, 81]. Бір кісіге алғыс білдірерде "рақмет" деу арқылы біз оған: "Саған Алланың рақымы болсын" деп бата берген боламыз. "Рақмет" сөзінің астарында осындай дұға-тілек жатыр. Әйел (1) [1, 136]; Жауға түскен жанға (1) [1, 81], Тәңірі (1) [1, 136] өлеңдерінде қолданылған.	Рақмет – милосердие Аллаха. Аудармада: Воздаянья (1) ЖЕНЩИНА [2, 149]; Помоги народу (рақмет ұшқынын таста) (1) ПОПАВШЕМУ К ВРАГУ (Письмо к М. Д.) [2, 72]. Благодать (1) ТЕНГРИ [2, 79]	Rahmet Arapça rahmet 1. isim Birinin suçunu bağışlama, yarlıgama, merhamet etme (кешірім, мейірім). https://sozluk.gov.tr/ Аудармада: Rahmet (1) DÜŞMANIN ELİNE DÜŞEN DOSTA [3, 193].	Rakmet is the mercy of Allah.
#	Риялы с.е. (ораза) – арабша: сөз бен істің қабыспауы, екіжүзділік [1, 99]. РИЯ [ар. рия ریا – [з а т. Алла ризалығы үшін емес, адамдар көрсін деп, мақтанш үшін орындалатын амал. Пайғамбарымыздың рияға байланысты көптеген ескертулері бар (А.Ә.Түкетаев, Рия деген не?, ihsan.kz). <i>Теоллингвистикалық сөздік, 115</i> Мағарри сөздер (1) [1, 99] өлеңінде қолданылған.	Риялы прил. двуличный, когда слова и действие не совпадают. Риялы ораза обозначает, что человек держит пост не ради благодарности Аллаха, но чтобы показать себя с хорошей стороны на людях. Аудармада: Льстец (1) ЧЕТВЕРОСТИШИЯ опущение [2, 96].	Riya isim, (riya:), Arapça riyā İkiyüzlülük. https://sozluk.gov.tr/ Аудармада: Riyâlı (1) 319*İBRETİLİ SÖZLER	Double-faced; two-faced; double-dealing; hypocritical. <i>Kazakh-English Dictionary, 299</i>
#	«Сұбханалла, сұбхан!» СУБХАН АЛЛА [ар. субханналлаһ ۞ سُبْحَانَ اللَّهِ –] о д. 1. Алла барлық кемшілік атаулыдан пәк. <i>Теологиялық сөздік, 127</i> Күзді күні (1) 161 өлеңінде қолданылған.	Субханалла, субхан! (Архаическое междометие, которое обозначает что Аллах совершенен) Аудармада:	Subhanallah, Sübhan! (Arkaik ünlem, yani Allah kusursuzdur) Аудармада: Subhanallah, Sübhan! (1) GÜZ	Subhanallah, Subhan! (Archaic exclamation which means that Allah is perfect).

		Опущение (1) ОСЕННИЙ ДЕНЬ [2, 182].	GÜNÜ [3, 139].	
#	Садақа Садақа (з.е., араб.: صدقة, парс. садаге, түрк. садакат — шын ықыласпен сыйлау) — ислам діні бойынша қайырымдылық мақсатында мұқтаж адамдарға берілетін ақшалай немесе заттай көмек. “Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998. Қазақ азаматы (1) [1, 89] өлеңінде қолданылған.	Милостыня 1) этн. искупительная или благодарственная жертва по народному обычаю (для изгнания духа болезни, от сглаза и т. п.) 2) милостыня; подаяние қайыршыға садақа беру → давать нищему милостыню құдайы садақа → подаяние ради бога садақа сұрау → просить милостыню https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D2%9B%D0%B0/	Sadaka Arapça şadaқа 1. isim Karşılık beklemeden ihtiyaç sahiplerine, fakirlere verilen para, mal vb. 2. isim Dilenciye verilen para. https://sozluk.gov.tr/ Аудармада: Sadaka (1) KAZAK YİĞİDİ [3, 296].	Handout, alms, charity. <i>Kazakh-English Dictionary, 191</i>
#	Сопы Сопылық немесе тасаууф (араб.: تصوف, <i>ташаууф</i>) — зүһд (аскетизм), жақсылықтармен әшекейлену, нәпсіні тазарту және рухтың дәрежесін көтеру. Сопылық — дүниеден безуге, нәпсіні есептеуге, тәнге қатысы бар нәрселерден бет бұруға, нәпсіні тазалауға, Аллаһ тағалаға мағрифатқа немесе хақ икатқа иман келтіру арқылы қосылу (араб.: فناء — нирвана) дәрежесіне жетуге ұмтылысқа негізделген өмір салты ^[2] . Сопылықты ұстанушыны <i>сопы</i> (араб.: صوفي, <i>сүфий</i>) деп	1) Сүфий (аскет-мистик) сопының күні зікірде → время суфия проходит в радении; помыслы суфия в радении 2) перен. <u>набожный</u> ; <u>богомольный</u> ; <u>см иренный</u> ; воздержанный человек. https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%A1%D0%9E%D0%9F%D0%AB/ Аудармада: Богомолец (1) СТАРЫЙ ГОРОД [2, 211].	Sufi isim, din bilgisi, (su:fi:), Arapça şüfi Mutasavvif (з.е. діни, Сопы). https://sozluk.gov.tr/	Sufi noun a <u>member of an Islamic religious group that tries to become united with God by living a simple life and by praying and meditating.</u> https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/sufi?q=Sufis

	атайды. 1. <u>تَصَوَّف</u> — «Муғдjam әл-уасит» (ар.) 2. <u>تَصَوَّف</u> — «Заманауи араб тілі» сөздігі (ар.) Ескі шәһар (1) [1, 198] өлеңінде қолданылған.			
#	Тәубе ТӘУБЕ [ар. тәубә التَّائِبَةُ – қайта оралу] – істегеніне өкініш білдіріп, күнәдан қайту, Алладан кешірім сұрау, пенденің Аллаға жек көрінішті нәрселерден жан-тәнімен бас тартып, Ол жақсы көретін нәрселерге жан-тәнімен ұмтылуы. <i>Теоллингвистикалық сөздік, 138</i> Күнә айтқызды (3) [1, 196] өлеңінде қолданылған.	рел. Благоразумие; покаяние; раскаяние; удовлетворенность своей судьбой: құдайға тәубе → слава богу; к счастью; тәубе ету → покаяться; тәубеге келу → опомниться; раскаяться. https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%82%D3%99%D1%83%D0%B1%D0%B5/ Аудармада: Вера (3) ЗАСТАВИЛ СКАЗАТЬ «ГРЕХ» [2, 206].	Şükür , -krü Arapça şukr 1. isim Tanrı'ya duyulan minneti dile getirme. 2. isim Mutlu bir olay veya durumdan, yapılan bir iyilikten duyulan hoşnutluğ u bildirme	Repentance, confession, satisfaction with one's destiny.
#	Тәңір Тәңір з.е. — ежелгі түркілер, оның ішінде қазақтардың сенген бағызы монотеистік Құдайдың аты. Ол табиғат құбылысын, әлем құрылысын басқаратын, адамдарды өмірге жетелейтін құдіретті тылсым ие. Тәңіршілдік ең ежелгі табиғи сенім. Онда пайғамбар жоқ, әркім өз адами деңгейінде Тәңірін тани алады, сеніп, медет ете алады. Ақсақ Темір сөзі (8) [1, 74]; М. Д. Абақтыдан шыққанда (2) [1, 82]; Тәңір (5) [1, 87-88]; Түркістан (1) [1, 186]; «Күнә» айтқызды (3) [1, 196]; Түн айтқызды (3) [1, 196]; Қызыл жалау (2) [1, 200]; Өміріме өкпем (1) [1, 227]; Мен сорлы (1) [1, 54]; Гүлсімге (1) [1, 64];	1) Всевышний Тәңір атқыр! → пусть сразит тебя Всевышний! Тәңір жарылқасын! → благослови Господь! 2) уст. Тенгри (верховное божество в тенгрианстве) 3) небо тәңірден → с неба https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%82%D3%99%D2%A3%D1%96%D1%80/ Аудармада: Тенгри (3), бог (1) СЛОВО ХРОМОГО ТИМУРА [2, 66];	Tanrı isim, din bilgisi Çok tanrıcılıkta var olduğ una inanılan insanüstü varlıklardan her biri, ilah. Birleşik Kelimeler Tanrı isim, özel, din bilgisi Kâinatta var olan her şeyi yaratan, koruyan, tek ve yüce varlık, Yaradan, Allah, Rab, İlah, Mevla, Halik, Hüda, Hu, Oğan. https://sozluk.gov.tr/ Аудармада:	The Almighty, the Lord. Аудармада: God (5), Lord (3) TAMERLANE'S WORD [4, 33].

	Тез барам (1) [1, 75]; Жаралы жан (5) [1, 76-77]; Көкшетау (3) [1, 150-151] өлеңдерінде қолданылған.	Небо (1), Создатель (2) Стихи на выход М. Д. из тюрьмы [2, 74]; Тенгри (3); великий (1); мудрый (1) ТЕНГРИ [2, 79-80]; О, Всевышний (1) ТУРКЕСТАН [2, 199]; Всевышний (3) ЗАСТАВИЛ СКАЗАТЬ «ГРЕХ» [2, 206]; Божество (3) СКАЗАЛА МНЕ НОЧЬ [2, 206]; Бог (1) КРАСНОЕ ЗНАМЯ [2, 214]; Господь (1) МОЯ ОБИДА НА ЖИЗНЬ [2, 246]; О, Аллах (1) БЕДОЛАГА [2, 39]; Всевышний (1) ГУЛЬСУМ [2, 51]; Тенгри (1) СПЕШУ [2, 65]; Бог (2) КОКШЕТАУ [2, 166].	Tanrı (8) AKSAK TEMÜR'ÜN SÖZÜ [3, 273]; Tanrı (2) M.D. HASİPHANEDEN ÇIKTIGINDA [2, 241; 243]; Tanrı (5) TANRI [2, 203; 205]; Tanrı (1) TÜRKİSTAN [2, 267]; Tanrı (1) GÜLSÜM'E [2, 61]; Tanrı (1) TEZ VARIYORUM [2, 257]; Tanrı (5) CARALI CAN [2, 209]; Tanrı (3) KÖKÇE TAŦ [2, 19].	
	Тәңірі ие Жел (2) [1, 142] өлеңінде қолданылған.	О, Господи Аудармада: О, Господи (2) ВЕТЕР [2, 156].	Rabbim Tanrı (2) RÜZGÂR [3, 189, 191].	Lord God
#	Тамұқ – з а т. тозақтың бір атауы. Көк үстінде ұжмақты жаратқанда, Жер астында жаратқан жеті т а м ұ қ (Бабалар сөзі. Хикаялық дастандар, 2-том). <i>Теолингвистикалық сөздік, 132</i> Мен кім? (1) [1, 97]; Жаралы жан (1) [1, 77]; Бір биге (1) [1, 105] өлеңдерінде қолданылған.	рел. Ад ; геенна; преисподняя тамұқ оты → геенна огненная; тамұққа түсу → попасть в ад. 2) перен. мука ; мучение ; ад (о тяжелых, невыносимых условиях, состоянии) қыста мал бағу тамұқ қой → зимой	Cehennem Arapça cehennem 1. isim, din bilgisi Dinî inanışlara göre, dünyada günah işleyenlerin öldükten sonra ceza görecekleri yer, tamu.	З.е. (ДІН) hell . тамұқ оты blazing inferno; ауыс. torment. <i>Kazakh-English Dictionary, 347</i>

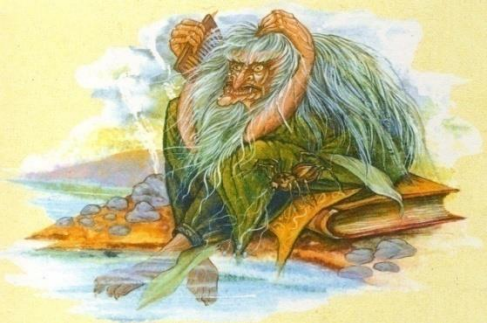
		<p>пасти скот — мучение.</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%A2%D0%B0%D0%BC%D2%B1%D2%9B/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Ад (1) ОДНОМУ БИЮ [2, 108].</p>	<p>Аудармада:</p> <p>Cehennem (1) BEN KİMİM [3, 285]; Cehennem (1) YARALI CAN [3, 209]; Cehennem (1) BİR BİY'E [3, 301].</p>	
#	<p>Хор қыздары</p> <p>— <u>Құран Кәрімде</u> пейішке кіргендердің болашақ жары ретінде сипатталатын жұмақтың пәк арулары. Хор қыздары жел, күн тимейтін шатырда өмір сүреді, оларға адам да, жын да жақындап көрген емес, бейне бір құпия сырлы сауыттағы <u>маржан</u> іспеттес деп сипатталады. “Хор қыздары” термині негізінен Құранның алдыңғы бөлігінде қолданылады, кейінгі жағында “пәк жұбайлар” атауы кездеседі. Хор қыздары бейнесі мұсылман діни уағыздары мен халық діни әдебиетінде кеңінен орын алған. Оны алуан түсті гүлден жаратылған, шыныдай мөп-мөлдір, асыл гауһар нұрын шашқан сұлу қыз түрінде суреттейді. Бірақ ғұламалар Хор қыздары бейнесі бұл дүниедегі тән қызығының дәмін ғана білетін адамның ақыл-сезіміне сыйымды болу үшін айтылған әңгіме ретінде қарап, сонымен қатар жұмақта адамға сыйға тартылар, адамның өлшеулі ақылына сыймас шексіз ләззаттың бар екендігін жоққа шығармайды. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ</p>	<p>хор қызы → миф. Гурия; райская дева; хор қызынан да сұлу → прекрасней райской девы.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Опущение ЖЕНЩИНА [2, 150];</p> <p>Опущение КАК НАУЧИТЬСЯ РЕМЕСЛУ [2, 19].</p>	<p>Hürī</p> <p>huri isim, din bilgisi, (hu:ri), Арапça hūrī Cennette yaşadığına inanılan dişi varlık.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Hürī yüzlü (1) DOMBIRA [3, 155];</p> <p>Hürī (1) ÖZLEDİM [3, 187];</p> <p>Hürīye benzeyen (1) GEÇMİŞ GÜN [3, 247].</p> <p>Hürī (1) ARAP'TAN [3, 321].</p>	<p>myth. Houri; heavenly (paradise) maiden.</p>

	<p><i>энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл</i></p> <p>Өнер, білім қайтсе табылар? (1) [1, 42]; Домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең. Марқұм Ж-ге арналған) (1) хор жүзді қарындасым [1, 127]; Әйел (1) [1, 137]; Сағындым (1) хордай жар [1, 144]; Арабтан (1) [1, 0]; Өткен күн (1) хор сықылды [1, 85] өлеңдерінде қолданылған.</p>			
#	<p>Шүкір</p> <p>ШҮКІР [ар. шукр الشکر – алғыс] – өзінің жағдайына разы болып, Құдайға алғыс айту. <i>Теоллингвистикалық сөздік, 164</i></p> <p>Үйдегі үнсіз қарындас (1) [1, 208]; Оқудағы қарындас (1) [1, 210] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Шукур</p> <p>рел. <u>спасибо</u> (выражение благодарности Аллаху) Аллаға шүкір → межд. фраз. слава Аллаху (букв. спасибо Аллаху).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%88%D2%AF%D0%BA%D1%96%D1%80/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Шукур (1) МОЛЧАЛИВАЯ СЕСТРЕНКА [2, 224]: все нормально, все хорошо (сноска вне текста).</p> <p>Шукур (1) СЕСТРЕНКА НА УЧЕБЕ [2, 226].</p>	<p>Şükür, -krü Arapça şukr</p> <p>1. isim Tanrı'ya duyulan minneti dile getirme.</p> <p>2. isim Mutlu bir olay veya durumdan, yapılan bir iyilikten duyulan hoşnutluğu bildirme.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Saying şükür means thanking or praising God; expressing gratitude to God; expressing satisfaction with a happy event or situation, a favor done.</p>
#	<p>Ібіліс, Иблис (грекше «албасты», «шайтан») - діни ұғымда көктен қуылып, адамдарды <u>Аллаһтың</u> ақ жолынан тайдыратын, күнәға ұшырататын <u>перінің</u> есімі. <i>Қазақ Энциклопедиясы, 9 том</i></p> <p>ІБІЛІС (іблис) («албасты», «шайтан» деген грек сөзі) – Алла IBILIS (iblis) [«albasty», «shaitan» degen grek sózi] – Alla tağala adamdy 169 тағала адамды жаратып, барлық періштелерге оған сәжде етуге бұйырғанда, Оның әмірін тәкаппарланып, орындаудан бас тартқан және сол себепті Алланың рақымшылдығынан қуылған</p>	<p>1) Дьявол; сатана ібіліс иектеді → быть во власти дьявола ібіліс шатастырды → черт попутал</p> <p>2) искуситель; развратитель ібілістің сөзіне ерме → не слушай слова искусителя</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%86%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%81/</p> <p>Аудармада:</p>	<p>İblis</p> <p>Arapça iblīs</p> <p>1. isim, din bilgisi Şeytan.</p> <p>Аудармада:</p> <p>İblis (1) SERBESTLİK [3, 293]; İblis (1) YARALI CAN [3, 209]; İblis (1) DOĞU [3, 275].</p>	<p>devil; Satan</p> <p>Satan noun formal</p> <p>the <u>name</u> used by Christians and Jews for the Devil (= a <u>powerful evil force</u> and the <u>enemy of God</u>)</p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0</p>

<p>ЖЫН. <i>Теоллингвистикалық сөздік, 169</i></p> <p>Бостандық (1) [1, 104]; Жаралы жан (3) [1, 77]; Күншығыс (1) [1, 71] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Зло (с прописной буквой написано) (1) СВОБОДА [1, 105];</p> <p>Дух растленья (1) ВОСТОК [1, 61].</p>		<p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/satan?q=Satan</p> <p>devil a powerful evil force and the enemy of God in Christianity and Judaism https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/devil</p>
--	---	--	---

2.7 Ұлттық мифология мен демонология

<p># Пері</p> <p>ЖЫН-ПЕРІ – пері, албасты, шайтан, жын сияқты зиянкес рухтардың барлығының жиынтық аты (қ. Жын; Пері; Шайтан; Ібіліс). Әлемдегі діни жүйелердің барлығында дерлік, соның ішінде мұсылман агиологиясында да, қазақы наным-сенім бойынша да, Ж.-п. – о дүниені мекендейтін зұлым күш пен қасиеттердің иелері (қ. Албасты; Жетек; Марту). Олар адамдарды хақ жолдан тайдыруға бағытталған әрекет істеу үшін жерге түседі екен. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2, 555 б.</i></p>	<p>миф. Пери; фея орман перісі → лесная фея пері соққан → фраз. разбитый параличом перінің салқыны тию → фраз. становиться ненормальным; подвергаться воздействию злого духа су перісі → русалка; злой дух; нечисть; нечистая сила</p> <p>Аудармада: Демон (1) ПРОРОК [2, 58]; Чудище (1), пришли из ада (1), исчадья ада (1) ПОГОНЯЙ ЛОШАДКУ, САРСЕМБАЙ! [2, 83-84]; Духи и демоны (1) ТУРКЕСТАН (1) [2, 199].</p>	<p>Peri Farsça perî 1. isim Doğaüstü güçleri olduğuna inanılan, hayal ürünü varlık: "Acaba böyle bir merak uymak perilere karşı gelmek midir?" - Hüseyin Rahmi Gürpınar 2. isim, mecaz Çok güzel, alımlı, becerikli kadın. https://sozluk.gov.tr/ Аудармада: Peri (1) PEYGAMBER [3, 281]; Peri (1) YARALI CAN [3, 205]; Peri (3) SÜR ATINI, SERSEMBAY [3, 237; 239]; Peri (1) GEÇMİŞ KIYMETLİDİR [3,</p>	<p>Fairy, Kazakh-English Dictionary, 287 fairy noun [C] (IMAGINARY CREATURE) an imaginary creature with magic powers, usually represented as a very small person with wings https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/fairy</p>
---	--	--	--

	<p>Пері — дүниелік өлшемнің сыртында, қатар өмір сүретін адам, жан-жануар бейнесіне ене алатын мифологиялық бейне. Пері кейде жын сөзінің <u>парсы тіліндегі</u> баламасы ретінде қолданылады. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ЫСБН 5-89800-123-9</p> <p>Пайғамбар (1) пері [1, 68]; Жаралы жан (1) пері [1, 75]; Айда атыңды, Сәрсембай (3) қала – пері [1, 90]; Өткен - аяулы (1) пері [1, 102]; Жазғы жолда (2) [1, 154]; Түркістан пері мен жын (1) [1, 187] өлеңдерінде қолданылған.</p>		<p>309];</p> <p>Peri (2) YAZIN YOLDA [3, 23; 25];</p> <p>Perilerle cinler (1) TÜRKİSTAN [3, 265-266].</p>	<p>Аудармада:</p> <p>Angels ana genies (1) TURKISTAN [3, 265-266].</p>
#	<p>Албасты</p> <p>Албасты – байырғы қазақ демонологиясындағы әйел жынысты рухтың қаскүнем атауы. Көбінесе, әйел бейнелі болып келеді. А. әсіресе, толғақ үстіндегі әйелдің маңында жүреді. Сондай-ақ, бейсауат, жалғыз-жарым жүрген адамға үйір. Зираттардан және ораза ұстап, намаз тұтқан адамнан қорқады. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 153 б.</p> <p>Қырғыз, қазаққа («Қосшы» ұйымының тобы туралы) (1) [1, 199] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>миф. (халық ертекері мен аңыздарындағы жынперінің бір түрі) Албасты; нечистая сила (демоническое существо в образе женщины, якобы вредящее роженице).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B0%D0%BB%D0%B1%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8B/</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Албасты (1) КЫРГЫЗАМ И КАЗАХАМ (Об организации «Қосшы»): мифическое существо (сноска вне текста) [2, 213].</p>	<p>Albastı: kötü ruhlar (doğum sırasında bir kadına zarar verdiği iddia edilen bir kadın şeklinde şeytani bir yaratık).</p>	<p>Albastı: evil spirits (demonic creature in the form of a woman, allegedly harming a woman in labor).</p>
#	Жалмауыз	1) миф. <u>чудовище</u> (которое пожирает)	Sömürücü	З.е. hex; hag.

 <p>ЖАЛМАУЫЗ КЕМПІР – киял-гажайып ертегілеріндегі жағымсыз бейне. 197</p> <p>Қазақтың ертегідегі отнесі, яғни ертегілік Ж. к. де өлілер патшалығымен байланысты және жердегі әрі о дүниедегі әлемдердің арасын жалғастырады. Байқасақ, біз ертегіден мынаны көреміз: су – Ж. к.-дің тұрақты аксессуары. Бұл Ж. к. де албасты сияқты суасты патшалығымен әлдеқандай байланыста деп пайымдауға негіз береді. Ал суасты патшалығы қазақтарда, өлілер патшалығымен тең. Соған орай Ж. к. де осы патшалықтың өкілі болып табылады және албастымен байланыста болады (қ. Албасты). Бұған судың наным-сенімде де, демонологияда да, ертегіде де өкпелердің, яғни өлгендер жанының тұрағы ретінде көрінетіндігі айғақ болады. Тек ертегілік хикаялардан, яғни демонологиялық әңгімелерден өзгешелігі – өкпе Ж. к.-дің өзіне айналады. Осылайша наным-сенімдердің, демонологиялық әңгімелердің және ертегілердің толық дерлік дәлме-дәлдігі аңғарылады: су о дүниедегі әлем болып табылады, албасты – сол әлемнің қызметшісі, ал, Ж. к. – оның күзетшісі. 198</p> <p>От (1) жалмауыз жауыз бала) 68</p> <p>Бүгінгі күн өмір, өлім – менікі (1) 109 жалмауыз жер</p> <p>Өміріме өкпем (1) 227 жалмауыз жалған</p>	<p>жалмауыз кемпір → баба-яга жеті басты жалмауыз → семиглавое чудовище 2) перен. <u>обжора</u>; <u>прожорливый</u>; <u>ненасытный</u></p> <p>Аудармада:</p> <p>Детей ненасытимых кров [2, 57] ОГОНЬ</p> <p>Лижешь кровь, гложешь кости, терзаешь мне плоть, жылы полностью порвала [2, 246] МОЯ ОБИДА НА ЖИЗНЬ</p>	<p>277*ATEŞ</p> <p>Doymak bilmeyen toprak 303*BUGÜNKÜ GÜN HAYATTIR, BENİMKİ ÖLÜMDÜR.</p>	<p>hag <i>noun</i> [C] US /hæg/ an ugly old woman, esp. an unpleasant or cruel one</p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/hag</p>
<p># Шайтан</p> <p>ШАЙТАН [ар. шайтан الشيطان] [з а т. – Алланың әміріне қарсы шығып, өзгелерді дұрыс жолдан тайдыруға, адастыруға әрекет жасаушы. <i>Теоллингвистикалық сөздік, 159.</i></p>	<p>Черт; сатана; бес</p> <p>Аудармада:</p> <p>Бес (1) НАСТРОЕНИЕ [2, 43].</p>	<p>Şeytan</p> <p>Arapça şeytān 1. isim, din bilgisi Hz. Âdem'e secde etmediği için cennetten kovulan, insanları Allah'ın emirlerine karşı kıskırtan, kötülüğe yöneltten cin, iblis.</p>	<p>Heck; Satan; demon</p>

	Көңіл (1) [1, 57] өлеңінде қолданылған.		Аудармада: Şeytan (1) GÖNÜL [3, 305].	
2.8 Туыстық атаулар				
#	<p>Аға з.е. – бірге туған, туысқан, ағайындас, атадас, рулас ер адамдардың патрилия (әке) жағынан жасы үлкені. Ана жағынан (матрилиния) туысса, бұл атауға <i>нағашы</i> сөзі қосылып, <i>нағашы аға</i> деп айтылады. А. ұғымы жалпылама мінде жұмсалғанымен, оны айтушы «эго» <i>бірге туған аға, туысқан аға, аталас аға, рулас аға</i> дегендерді ретімен қандық жағынан алыс-жақындығына қарай ажыратады. Сондай-ақ дәстүрлі ортада туыстық байланыс болмаса да өзінен жасы үлкен ер адамның барлығын А. тұту моральдық-этикалық нормалардың қатарынан орын алған. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ҰСБН 978-601-7026-17-2 43 б.</p> <p>Р ...Альбомына (1) [1, 130]; Ж...ға (1) [1, 132]; Ғазизаға (3) [1, 134]; Еслам қазасына көңіл айту (1) [1, 0]; Бұлқынып, бұғау үзген қарындас (2) [1, 209]; Жамбылға (1) [1, 223] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>1) Старший брата ағаның үйі ақ жайлау → погов. дом старшего брата как просторное джайлау (т.е. в нем всегда приятно); 2) перен. старший по возрасту родственник (по линии отца)аға, әңгіме айтыңыз → дядя, расскажите</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B0%D2%93%D0%B0/</p> <p>Аудармада: Брат (1) ПОСВЯЩЕНИЕ Ж. [2, 143]; Брат (2), братец (1) СЕСТРЕ ГАЗИЗЕ [2, 146]; Брат (1), опущение (1) СТРОПТИВАЯ СЕСТРЕНКА [2, 225]; Ағай (1) ЖАМБЫЛУ [2, 242].</p>	<p>Ağabey ağabey (ağa'bey) 1. isim Büyük erkek kardeş, ağa, aka, ede, efe; 2. ünlem Saygı ve sevgi göstermek üzere yaşça büyük olan erkeklere söylenen bir seslenme sözü.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада: Ağabey (1) R.ALBÜMÜNE [3, 55]; Ağabey (1) C. YA [3, 127]; Ağabey (1) AZİZE'YE 151.</p> <p>* Дәстүрлі ортада туыстық байланыс болмаса да өзінен жасы үлкен ер адамның барлығын Аға тұту түрік халқында да бар кұбылыс.</p>	<p>Elder brother, uncle. <i>Kazakh-English Dictionary, 15</i></p>
#	<p>Ағайын АҒАЙЫН з.е. — туыстық жақындықты білдіретін <u>ұғым</u>. Ағайын-туыс - бір ауыл, қауым болып, шаруашылық қарекеттерін бірлесе жүргізетін, бір-біріне қолдау жасайтын, қандастық жағынан <u>жақын туыс</u>, аталас адамдар немесе солардан өрбіген ұрпақтар.</p> <p>Қазақта екі туыстық байланыс бар: бірі «<i>бірге күліп, бірге жыласатын</i>» тіршіліктегі қуаныш</p>	<p>1) Сородичи; собир. родня ағайындар жиналды → сородичи собрались алыс ағайын → дальний родственник жақын ағайын → близкий родственник</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B0%D2%93%D0%B0%D0%B9%D1%8B%D0%BD/</p>	<p>Akraba, dost akraba (akraba:), Arapça akrabā 1. isim, hukuk Kan bağıyla birbirine bağlı olan kimseler.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Relatives, kinsman; relatives, kin. <i>Kazakh-English Dictionary, 15</i></p>

	<p>пен қайғыны бірге көтерісетін әке жағынан туыстық, екіншісі материалдық қарым-қатынаспен байланысқан <u>құдалар</u> мен тамырлар деп бөледі</p> <p>Ағайын-туыстар <u>жеті атаға</u> дейін туыстықты үзбейді және қыз алыспайды. Қазақы ортадағы бұл қағиданың <u>генетикалық</u> жағынан алғанда дұрыстығы анықталып отыр. Жеті атаға толғаннан кейін ру ақсақалдары жиылып, жеті атаға толыстық, жеке ел болыстық деп боз бие шалып, баталасып, бәтуаласып қыз алысып, қыз беруге рұқсат етеді. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 45 б.</i></p> <p>Өткен күн (1) [1, 85]; Сағындым (1) [1, 143]; Туған жерім – Сасықкөл (1) [1, 44]; Еділде (1) [1, 203]; Қазағым (1) [1, 47] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Аудармада:</p> <p>Сородичи (1) РОДИНА МОЯ САСЫККОЛЬ [2, 23];</p> <p>Братья (1) НА ВОЛГЕ [2, 219];</p> <p>Опущение полной строфы МОЙ КАЗАХ [2, 28].</p>	<p>Аудармада:</p> <p>Akraba (1) DOĞUM YERİM SASIK KÖL [3, 233];</p> <p>Akraba (1) GEÇMİŞ GÜN [3, 45].</p>	
#	<p>Ата з.е. – дәстүрлі туыстық қатынаста қолданылатын атау. Жеті атадан санағанда ру ішіндегі қандастық жігінде, үшінші буындағы тектің аталуы. Әкенің әкесі. Ерлі-қайыптылардың қайын әкесі. Көпшілік қауым тарапынан ақсақал деп ерекше қадірленеді. Дәстүрлі ортада мұндай кісілерге төрден орын беріп, әрдайым құрмет көрсеткен. Ата сөзі қария, қарт, ақсақал деген сөз қолданысында да кездеседі. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 252 б.</i></p> <p>Жылқышының үйінде (Қысқы түнде шеше мен бала) (10) [1, 207]; Ботамды көрдім түсімде (1) [1, 216]; Ата, бата (8) атасы мен немересі [1, 212] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Дедушка</p> <p>Аудармада:</p> <p>Отец (11) В ДОМЕ ТАБУНЩИКА (В зимнюю ночь: мать и сын) [2, 223];</p> <p>Отец (1) ВЕРБЛЮЖОНКА ВИДЕЛ Я ВО СНЕ [2, 239].</p>	<p>Dede</p>	<p>Grandfather</p>
<p>*Бірақ дәл Мағжан ақынның көрсетілген өлеңдеріндегі мәнмәтінде (контекст) ата деп әкені атап отыр. Ертеде қазақ халқында әкені ата, шешені апа деп атау дәстүрі болған.</p>				

<p>#</p>	<p>Апа</p> <p>Апа з.е. – қазақы ортадағы туыстық қатынастар жүйесінің іргелі ұғымдарының бірі. Жасы кіші жақын қандас туыстарға ғана емес, осы шамадағы рулас адамдарға да жасы үлкен әйел А. болып есептелінеді. Тіпті, жақын туыстығы жоқ жасы кіші адамдар да үлкен әйелді А. деп атаған. Сонымен бірге, Қазақстанның көп өңірлерінде шешесін, тіпті, әжесін де А. деп атау дәстүр болып қалыптасты. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 180 б.</i></p> <p>Жылқышының үйінде (Қысқы түнде шеше мен бала) апа, апатай, апа-ау (3) [1, 207]; Оқудағы қарындас (1) [1, 210]; Ботамды көрдім түсімде (1) [1, 216]; Жоғалған алтын (2) [1, 50] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>1) Старшая сестра; перен. все старшие родственницы, со стороны отца (у казахов, считаются сестрами); 2) Мама (употребляется при обращении детей к матери)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%90%D0%9F%D0%90/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Апатай (2) В ДОМЕ ТАБУНЩИКА (В зимнюю ночь: мать и сын) [2, 223];</p> <p>Мать (1) СЕСТРЕНКА НА УЧЕБЕ [2, 227];</p> <p>Мать (1) ВЕРБЛЮЖОНКА ВИДЕЛ Я ВО СНЕ [2, 239].</p>	<p>1) Abla; baba tarafından tüm yaşlı kız akrabalar (Kazaklar arasında kız kardeş olarak kabul edilir); 2) Anne (çocukları anneye yönlendirirken kullanılır).</p>	<p>1) Older sister; all older she relatives, from the father's side (among the Kazakhs, are considered sisters); 2) Mother (used when referring children to the mother).</p>
		<p>* Жылқышының үйінде (Қысқы түнде шеше мен бала) атты өлеңде қолданыған апа сөзінің эмоционалдык экспрессивтілікті көрсететін түрлік өзгерістері (апатай, апа-ау) қалған үш тілде де бар тілдік құбылыс: орыс тілінде <i>мамочка, мамулечка</i>; түрік тілінде <i>annem</i>, ағылшын тілінде <i>mommy</i>.</p>		
<p>#</p>	<p>Әже</p> <p>Әже з.е. – баланың әкесінің, сондай-ақ, анасының шешесін атайтын, туыстық қатынасты білдіретін атау. Одан арғылары <i>үлкен әже</i> немесе <i>ұлы әже</i> деп аталады. Қазақ отбасындағы Ә. орны ерекше</p>	<p>Бабушка</p> <p>Аудармада:</p> <p>Бабушка (1) НОЧЬ БЫЛА [2, 137];</p> <p>Апа, апа, апа (3) ВНУК И БАБУШКА [2, 215].</p>	<p>Nine nine</p> <p>1. isim Torunu olan kadın, büyükanne, nene. 2. isim Yaşlı kadın: 3. ünlem Yaşlı kadınlar için kullanılan bir seslenme sözü.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Nine (1) GECE İDİ [3, 171].</p>	<p>Grandmother. <i>Kazakh-English Dictionary, 40</i></p>

	<p>әрі қадірлі. Ө. – отбасының ғана емес, әулеттің де ұйытқысы, ағайын-абысындардың бірлігін, татулығын сақтайтын сыйлы анасы, келіндердің тәрбиешісі әрі ақылгөйі.</p> <p>Қазақ қоғамында әдетте жас отау иелерінің тұңғыш баласын Ө.-сі бауырына салады. Бала ата-әженің кенжесі саналып, немерені Ө.-сі тәрбиелеп, бағып-қағады. Ө. мен немере арасындағы туыстық байланыс нәзік әрі берік. Балажан қазақ үшін ата мен Ө.-ге жас сәби жай ғана ермек емес, тәрбиеленуші ерекше субъект. Алдымен Ө. тәрбиес арқылы бала жақсы-жаманды ажыратып, үлкен-кішіні тани бастайды.</p> <p><i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ыСБН 978-601-7026-17-2 308 б.</i></p> <p>Сал, сал білек, сал білек (1) [1, 213]; Түн еді (1) [1, 128]; Немере мен әжесі (3) Әжетай, әже-ау, әжекем [1, 200-201] өлеңдерінде қолданылған.</p>			
#	<p>Баба з.е. - баланың әкесінің аты, яғни, бабасы – арғы атасына қатысты туыстық атау. Дәстүрлі ортада қолданылатын Б. сөзінің түпкі мағынасы – туыстық қатынасты білдіретін атау ауқымынан кеңейіп, туыс болмаса да, ақыл-парасатымен ел құрметіне бөленген, ақылшы болған, ұрпаққа жақсы үлгі-өнеге қалдырған үлкен жастағы данагөй қарияларды да Б. деп атау дәстүрге айналған. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ыСБН 978-601-7026-17-2 343 б.</i></p> <p>Түркістан (2) [1, 187; 189] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>1) Предок</p> <p>2) баба (прибавляется к личному имени — чаще исторических лиц — в знак почтения, уважения)Қорқыт баба → почтенный Коркыт-баба (легендарный родоначальник музыкального искусства у казахов)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%91%D0%B0%D0%B1%D0%B0/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Предки (2) ТУРКЕСТАН [2, 200; 202].</p>	<p>Dede</p> <p>1. isim Torunu olan erkek, büyükbaba, büyükpeder: "Dedenin kabri yanında bir çukur kazılmış." - Yusuf Ziya Ortaç</p> <p>2. isim Büyükbabadan başlayarak geriye doğru atalardan her biri.</p> <p>3. isim Mevlevi tarikatında çile doldurmuş olan dervişlere verilen unvan.</p> <p>4. ünlem, teklifsiz konuşmada Yaşlı erkeklere söylenen bir seslenme sözü.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Dede (2) TÜRKİSTAN [3, 269; 273].</p>	<p>Forefather, ancestor.</p> <p>Grandfather (2) TURKISTAN [4, 37; 43].</p>
#	<p>Бәйбіше БӘЙБІШЕ з.е. – байырғы отбасылық дәстүрде қалыптасқан жұбайлық мәртебе, бірнеше әйел алған ер</p>	<p>1) ист. Первая жена; старшая жена (при многоженстве)</p> <p>2) пожилая хозяйка (в доме); супруга</p> <p>3) сударыня (почтительное обращение)</p>	<p>Baibishe tar. : yaşlı karı (başka bir eş veya başka eşler varsa);</p> <p>Аудармада:</p>	<p>Baibishe hist.: the eldest / first wife of the head of the family</p>

	<p>адамның бірінші әйелі. Жасы үлкен әйелге де құрмет ретінде Б. деген атау қолданылады. Ислам дінінде, шарият заңында ер адамға төрт әйелмен қатар некеге тұруға рұқсат етіледі. Көп әйел алған ер адамның, яғни отағасының бірінші әйелі Б. деп аталып, қалған әйелдері ретіне қарай үлкен тоқал, кіші тоқал, сондай-ақ, кішілік деп аталады. Бірінші әйелі қайтыс болып, ер адам екінші рет үйленсе де, дүниеден өткен бірінші әйелі Б. қалпында аталады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 448 б.</i></p> <p>Төбет (1) [1, 60]; Қойшы бала мен күшік (2) [1, 202]; Шойын жол (1) [1, 179]; Өткен күн (1) [1, 85] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>к пожилой женщине, хозяйке дома)бәйбіше атану → слыть за степенную и уважаемую женщину (среди родственников)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B1%D3%99%D0%B9%D0%B1%D1%96%D1%88%D0%B5/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Байбиче (2) МАЛЬЧИК-ЧАБАН И ЩЕНОК [2, 216].</p>	<p>Hanım (1) ERKEK KÖPEK [3, 311];</p> <p>Hanım (1) GEÇMİŞ GÜN [3, 245].</p> <p>kuma</p> <p>*Түркияда полигамиялық отбасын айыптайды, жағымсыз қабылданады.</p>	<p>з.е. first wife; mistress of the house; wife. <i>Kazakh-English Dictionary, 52</i></p>
#	<p>Бауыр з.е. - туыстық атау. Дәстүрлі ортада бір әке-шешеден туған, жақын немере, туысқан адамдар бауыр деп аталады. Бір әкеден, бір анадан туған ағайынды адамдарды бірге туған бауыр, бірінен кейін бірі туған бір әкенің балаларын төте бауыр, бір әкеден туған, жастары үлкенді-кішілі адамдарды туған бауыр дейді. Бауырдың кішісі өзінен үлкенге арқа сүйеп еркелесе, үлкені жақсысына сүйініп, жаманына күйінеді, тілегін тілеп, ақыл-кеңес береді. Кейде немере, шөберелер, тіпті рулас адамдар да бірін-бірі бауыр дейді. Қазақтар жақыны қайтқанда «Ой бауырымдап» дауыс салып келеді. Бұл дәстүрлі қазақ қоғамында бауырдың өте үлкен мәнге ие екендігін білдірсе керек. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 441 б.</i></p> <p>Өнер білім қайтсе табылар? (1) жақын-бауыр [1, 42]; Мен сорлы (1) [1, 54]; Жарыма (1) [1, 58]; Жәмила (2) [1, 124]; Ғазизаға (4) [1, 134]; Жазғы түнде (1) тете бауыр [1, 149];</p>	<p>Брат; кровный родственник; родич</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B1%D0%B0%D1%83%D1%8B%D1%80/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Людская круговерьт (1) КАК НАУЧИТСЯ РЕМЕСЛУ [2, 19];</p> <p>Кровная моя родня (1) БЕДОЛАГА [2, 39];</p> <p>Сестра (3), сестрица (1) СЕСТРЕ ГАЗИЗЕ [2, 146-147];</p> <p>Брат (7) ДАЛЕКОМУ БРАТУ [2, 63-64];</p> <p>Сестрица (1) МОЛЧАЛИВАЯ СЕСТРЕНКА [2, 224];</p> <p>Сестренка (1) СТРОПТИВАЯ</p>	<p>Kardeş</p> <p>kardeş</p> <p>1. isim Aynı anne babadan doğmuş veya anne babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı: Öz kardeş. Üvey kardeş. Kız kardeş. Erkek kardeş.</p> <p>2. isim Yaşça küçük olan çocuk.</p> <p>3. ünlem Adı bilinmeyen kimselere söylenen bir seslenme sözü.</p> <p>4. isim, mecaz Aralarında değer verilen ortak bir bağ bulunanlardan her biri</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Kardeş (4) AZİZEYE [3, 149; 151]; Kardeş (2) CEMİLE [3, 159]; Kardeş (1) YÄRİME [3, 81].</p>	<p>Blood relation, brother. <i>Kazakh-English dictionary, 51</i></p> <p>Аудармада:</p> <p>Brother (9) TO MY BROTHER IN DISTANCE [4, 69-71].</p>

	Алыстағы бауырыма (9) [1, 72-73]; Үйдегі үнсіз қарындас (1) [1, 208]; Бұлқынып, бұғау үзген қарындас (2) [1, 209] өлеңдерінде қолданылған.	СЕСТРЕНКА [2, 225];		
#	Ене Ене з.е. – келін үшін Е. – күйеуінің анасы, күйеуі үшін – әйелінің анасы Е. болып саналады. Ол – анасындай тілектес, ақ ниетті адам, өмірлік тәрбиешісі, ақылшысы, қамқоршысы. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 51 б.</i> Шын сорлы (1) [1, 35]; Өткен күн (1) ауыспалы мағынада [1, 85] өлеңдерінде қолданылған.	Свекровь (мать мужа); теща (мать жены): ене көрген → фраз. воспитанная (о девушках); ене мен келін → свекровь и невестка; ене мен күйеу бала → теща и зять; енесі мен қайын атасы → ее свекровь и свекор. https://sozdik.kz/ru/dictionary/translate/kk/ru/%D0%95%D0%9D%D0%95/	Ана ana 1. isim Anne: 2. isim Yavrusu olan dişi hayvan. 3. isim Dinî bakımdan aziz tanınan bazı kadınlara verilen saygı unvanı: Fatma Anamız. Meryem Ana. 4. ünlem Yaşlı kadınlara saygılı bir seslenme sözü. 5. isim, mecaz Velinimet: Yoksullar anası. https://sozluk.gov.tr/ Аудармада: Ана (1) GERÇEK ZAVALLI [3, 161]; Ана (1) GEÇMİŞ GÜN [3, 245].	Mother-in-law. <i>Kazakh-English Dictionary, 99</i> the <u>mother</u> of <u>your husband</u> or <u>wife</u> https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/mother-in-law
#	Жеңге Жеңге з.е. – туысқандық атау. Ағаның әйелі қайны мен қайын сіңліге жеңге болады. Қайны, қайын сіңлілері үшін Ж. кеңесші, ақыл айтушы, ұстаз, тәрбиеші болады. Қайын сіңлі мен Ж. арасындағы қарым-қатынас нәзіктігімен, сүйіспеншілігімен ерекшеленеді. Ж. әрқашан қайын сіңлісінің қамқоршысы болған. Тұрмыс құруға талпынғанда қайындары мен қайын сіңлілері Ж.-лерінен сыр жасырмай, онымен ақылдасып, көп нәрсенің мән-жайын сұраған. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 310 б.</i> «Бұлқынып, бұғау үзген қарындас» (1) [1, 209] өлеңінде қолданылған.	1) сноха (<i>жена старшего брата</i>) 2) сноха (<i>жена родственника, старшего по возрасту</i>) ағама жеңгем сай → погов. супруги, обычно бывают под стать друг другу 3) сноха (<i>как форма обращения к жене старшего брата или старшего по возрасту родственника</i>) https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B6%D0%B5%D2%A3%D0%B3%D0%B5/ Аудармада: Сноха (1) СТРОПТИВАЯ СЕСТРЕНКА [2, 225].	Yenge: bir ağabeyin veya daha büyük bir akrabanın karısına hitap etmenin bir şeklidir.	Sister-in-law <i>Kazakh-English Dictionary, 135</i> the <u>wife</u> of <u>your brother</u> or <u>sister</u> , or the <u>sister</u> of <u>your husband</u> or <u>wife</u> , or the <u>wife</u> of the <u>brother</u> or <u>sister</u> of <u>your husband</u> or <u>wife</u> https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/sister-in-law
#	Жиен	Племянник, племянница; внук от	Zhien , bir kızın torunudur; yeğen.	Nephew, niece; daughter's son.

	<p>Жиен – з.е. ұзатылған қыздан туған бала. Жиен атауының ағайын-туыстық, этикалық, құқықтық қатынаспен байланысты қырлары бар мазмұны күрделі ұғым. Жиенге анасының төркіні нағашы болып келеді. Ж. бір ғана, отбасына, немесе ауылға ғана емес, сол жердегі руға Ж., ал олар Ж.-ге нағашы болып келеді. Қазақ халқының дәстүрінде Ж. мен нағашы арасында айрықша сыпайылық үрдісі қалыптасқан, өйткені нағашы жұрттың Ж.-мен бақталастығы, көре алмайтын қызғанышы болмайды, яғни нағашы жұртта күншілдік болмайды. Ж.-нің нағашыларына еркелеу, шолжаңдау тәрізді мінез көрстетуі этика бойынша әбестікке жатпайды. Дәстүр бойынша Ж.-ді нағашы атасы өз баласынан бетер еркелетеді. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ыСБН 978-601-7026-17-2 404 б.</i></p> <p>Нағашыларға (5) [1, 225-226] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>дочери. (дети сестры); внучатый племянник (внук брата, от его дочери) жиен ел болмас, желке ас болмас → погов. как из племянника по женской линии не будет своего человека, так из шейной жилы не будет пиши жиен келін → жена племянника (по женской линии) жиен немересі → внук от дочери; внучка от дочери</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B6%D0%B8%D0%B5%D0%BD/</p>		<p>Nephew (sister's children). <i>Kazakh-English Dictionary, 138</i></p>
#	<p>Келін КЕЛІН з.е. – ата-ана үшін баласының және жігіттің ағалары мен апалары, туған-туысқандары үшін інісінің әйелі. Тұрмысқа шыққан жас әйел күйеуінің ата-анасы мен бірге туған ағаларына аталас, рулас, жасы үлкен ағайындары мен олардың әйелдеріне, ұзатылып кеткен апаларына келін болып саналады (қ. Әйел заты). Жаңадан тұрмысқа шыққан жалпы жас әйелді, келіншекті де келін дейді. Жасы үлкен қариялар баласы мен немересінің, өзінен көп жас кіші інісінің әйелін ағалары келін бала деп те атайды. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ыСБН 978-601-7026-17-2 45 б.</i></p> <p>Жас келін (7) [1, 40] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>1) Невестка (замужняя женщина по отношению к родителям мужа)келін болып түсу → стать невесткой; 2) невестка (замужняя женщина по отношению к старшим родственникам мужа); 3) невестка (как форма обращения)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%BA%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%BD/</p> <p>Аудармада: Невестка (1), молодица (1) МОЛОДИЦА [2, 16].</p>	<p>Gelin gelin 1. isim Evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın. 2. isim Aileye evlenme yoluyla girmiş olan kadın.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Daughter-in-law the woman who is <u>married to your son or daughter</u></p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/daughter-in-law</p> <p>Sister-in-law</p>
#	<p>Келіншек</p>	<p>Молодая замужняя женщина; молодуха; молодица; молодая жена</p>	<p>Kelinshek: genç evli kadın; genç kadın; genç bayan.</p>	<p>Kelinshek: yong married woman</p>

	 <p>Келіншек – жас әйел. Келіншек сөзі келін сияқты туыстық қатысты білдірмейді. Ауылға жаңа түскен келінді бірнеше жыл өткенде де жас жағын ескеріп, <i>келіншек</i> деп атай береді. Ағайынды адамдардың кішісінің әйелінің жасы үлкен, ал абысыныңың жасы өзінен кіші болып, кейін түссе, жолының үлкендігіне қарамай келіншек деп атайды.^[1] <i>«Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ЫСБН 5-89800-123-9.</i></p> <p>Жас келін (2) [1, 40]; Туған жерім – Сасықкөл (1) қыз-келіншек [1, 44] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>жаңа түскен келіншек → молодуха (<i>недавно вышедшая замуж</i>) жесір а → молодая вдова келіншек, болма, сірә, еріншек → фольк. молодуха, не будь же ты ленивой оның келіншегі сұлу екен → его молодая жена очень красивая</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%BA%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%BD%D1%88%D0%B5%D0%BA/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Молодица (1), невестка (1) МОЛОДИЦА [2, 16];</p> <p>Девушки, жены (1) РОДИНА МОЯ – САСЫККОЛЬ [2, 23].</p>	<p>Аудармада:</p> <p>Gelin (2) GENÇ GELİN [3, 161]; yeni gelin (1) DOĞUM YERİM SASIK KÖL [3, 233].</p>	
#	<p>Құда</p> <p>ҚҰДА з.е. – ерлі-зайыптылардың туыстары мен туысқандары арасындағы құдаластықпен байланысты жекжаттық қатынасты білдіретін атау. Күйеу мен әйелдің аталары мен әкелері, ағайындары мен туған-туыстары бір-біріне құда болады. Сондай-ақ, ерлі-зайыптылардың бірге туған жақындарымен қатар, соларға аталас, рулас ер адамдар да бір-біріне құда болып саналады. Қоғамдағы гендерлік ерекшелікпен байланысты ересек ер адамдарды құда, жасы кішілерді құда бала деп, ал жасы үлкен әйелді құдағи, жасы кішілерін құдаша деп атаған. Құдалар арасында бір-біріне ерекше сый көрсетіп, төрден орын беру, арнаулы мал сойып, құда табақ тарту тәрізді этикеттік нормалар қатаң сақталған. <i>«Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы,</i></p>	<p>Сват (отец зятя или невестки)</p> <p>бас құда → главный сват; бауыздау құда → самый близкий по родственным отношениям сват.</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D2%9B%D2%B1%D0%B4%D0%B0/</p>	<p>Dünür</p> <p>dünür isim, halk ağzında Eşlerin baba ve analarının birbirlerine göre durumu.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>З.е. Matchmaker; құдалық matchmaking ; құда жегжат relatives-matchmakers. <i>Kazakh-English Dictionary, 221</i></p>

	1998 ЫСБН 5-89800-123-9, 639 б.			
	Ұлбосын (1) [1, 207] өлеңінде қолданылған.			
#	<p>Қарындас</p> <p>ҚАРЫНДАС з.е. – рулас, аға-іні, бауыр, қандас сынды туыс-туғандық қатынасты білдіретін атау. Көне түрікше Qarindas – құрсақтас туыс деген сөз. Алайда қазақ тілінде уақыт өте келе Қ. сөзінің мағынасы ер адамның жасы кіші әйел туысқаны деген түсінікпен алмасып, бүгінгі таңда тек әйелге қатысты қолданылады. Яғни бір анадан туған бауырлар арасында ер адамдардан жасы кіші әйелдерді Қ. деп атайды. Сондай-ақ аталас, рулас, туыстардың ішінде де жасы кіші әйелдер өзінен үлкен ер адамдарға Қ. болып келеді.</p> <p>Қарындасқа (4) [1, 129]; РАльбомына (1) [1, 130]; Хор сипатты қарындас (1) басқаша қарындас [1, 120]; Домбыра (Қара сөзбен жазылған өлең. Марқұм Ж-ге арналған) (5) [1, 127]; Үйдегі үнсіз қарындас (1) [1, 208]; Жолға шыққан қарындас (2) [1, 210]; Қызметтегі қарындас (1) [1, 211] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>1) Младшая сестра (по отношению к брату);</p> <p>2) перен. младшая по возрасту родственница (по мужской линии);</p> <p>3) (форма обращения мужчины, старшего по возрасту, к незнакомой девушке).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D2%9A%D0%B0%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%81/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Сестра (1) СЕСТРА (Қарындасқа) [2, 139];</p> <p>Замена на ‘вы’ (1) В АЛБОМ Р...[2, 141];</p> <p>Сестричка (5) ДОМБРА (стихотворение в прозе) [2, 135];</p> <p>Сестренка (1) МОЛЧАЛИВАЯ СЕСТРЕНКА [2, 224];</p> <p>Сестренка (2) СЕСТРЕНКА, ВЫШЕДШАЯ В ПУТЬ [2, 227];</p> <p>Замена на местоимение (1) СЕСТРЕНКА НА СЛУЖБЕ [2, 228].</p>	<p>Kız kardeş</p> <p>kız kardeş isim Bir kimsenin bayan kardeşi, bacı, hemşire, şvester: "Hacı'nın kız kardeşi bir çoraba yama vuruyordu." - Reşat Enis</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Kız kardeş (4) KIZ KARDEŞE [3, 182];</p> <p>Kız kardeş (1) R. ALBÜMÜNE [3, 55];</p> <p>Kız kardeş (1) HŪRİ SIFATLI KIZ KARDEŞ [3, 67].</p>	<p>3.e. little sister or cousin (concerning only brothers);</p> <p>polite addressing of men to younger girls. <i>Kazakh-English Dictionary, 201</i></p>
#	<p>Нағашы, нағашы жұрт</p> <p>Нағашы немесе нағашы жұрт з.е. — туыстық атау. Шешесінің <u>төркіні</u> балаларына нағашы болады. <u>Әже</u> төркіні немересіне <u>түп нағашы</u> делінеді.</p>	<p>Родственники со стороны матери (по материнской линии).</p>	<p>Anne tarafındaki akrabalar (anne tarafında).</p>	<p>Relatives from the mother's side/ maternal relatives</p> <p>з.е. cognate (relative by one's mother's side); нағашы аға maternal uncle; нағашы жұрт</p>

	Нағашыларға (4) [1, 225-226] өлеңінде қолданылған.			mother's kin; нағашылық cognation. <i>Kazakh-English Dictionary</i> , 261
#	Сіңлі бірге туған, туысқан қыздардың жас жағынан кішісі үлкеніне сіңлі болып келеді. Жолға шыққан қарындас (1) [1, 210] өлеңінде қолданылған.	1) Младшая сестра (по отношению к сестре) https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%81%D1%96%D2%A3%D0%BB%D1%96/ Аудармада: Обобщение СЕСТРЕНКА, ВЫШЕДШАЯ В ПУТЬ 227	Küçük kız kardeş (kız kardeşe göre)	Younger sister (in relation to sister)
#	Тете Жазғы түнде (1) [1, 149]; Қырғыз, қазаққа (1) [1, 199]; Жолға шыққан қарындас (тетелес) (1) [1, 210] өлеңдерінде қолданылған.	Погодок Аудармада: Родные (1) КЫРГЫЗАМ И КАЗАХАМ (Об организации «Косшы») [2, 213]; Сестры-погодки (1) СЕСТРЕНКА, ВЫШЕДШАЯ В ПУТЬ [2, 227].	Tete Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген): Tete (1) YAZ GECESİNDE [3, 49]: Aralarında başka kardeş bulunmayan kardeşler (араларында басқа бала жоқ ағайындылар).	Tete : a brother (or sister) born a year later or earlier than another brother (sister).
#	Шеше Ақ қала (1) [1, 211]; Жоғалған алтын (1) [1, 50] өлеңдерінде қолданылған.	Мать (1) БЕЛЫЙ ГОРОД [2, 229].	Anne	Mother

2.9 Төрт түлік мал атаулары

#	Айғыр 	Жеребец Аудармада: Конь (1) – КОЗЕЛ [2, 109].	Aygir Аудармада: Aygir (1) GÖK TEKE [3, 299].	Stallion. <i>Kazakh-English Dictionary</i> , 18
---	---	--	--	--

	<p>Айғыр з.е. – жылқы түлігінің аталығы, үйірдің құтпаны. Жыныс қуаты жетілген, піштірілмегендіктен А. тынышсыз болады және шайланып семірмейді. А. суыққа төзімді келеді. Аязды боран күндері үйірін ықтасынға қарай бастап иіреді. Үйірін ит-құстан қорғағанда айрықша батылдық көрсетеді. Мықты, күшті А.-лар үйірін әдетте ит-құсқа алдырмайды. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 84 б.</i></p> <p>КӨК ТЕКЕ (1) [1, 106]; Шойын жол (1) ауыспалы мағынада [1, 177] өлеңдерінде қолданылған.</p>			
#	<p>Атан з.е.</p> <p>Өгіз - мүйізді ірі қара малдың екі жастан асқан піштірілген еркегі. Атан өгіз - бес жастан асқан, үлкен, ірі денелісі. Ә.Байжұманұлы, К.Бекболатұлы. <i>Мал шаруашылығы сөздігі. Алматы-2011. ЫСБН 978-601-7254-21-6</i></p> <p>Бөбектің тілегі (1) өгіз болсын атандай [1, 213] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Атан</p> <p>Огромный бык (<i>вол</i>)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BD+%D3%A9%D0%B3%D1%96%D0%B7/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Бычков – с верблюдов – приведи (1) ЖЕЛАНИЕ МЛАДЕНЦА [2, 233].</p>	<p>Athan, beş yaşından büyük, büyük bir boğadır.</p>	<p>Athan is a huge bull that is over five years old.</p>
#	<p>Бота (ауыспалы мағынада); бота көз.</p>	<p>Верблюженок; глаза как у верблюженка.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Верблюжонок темноокий ПЕСНЯ ЗАКАТНОГО СОЛНЦА, РАССВЕТНОЙ ЗАРИ (1) [2, 92];</p>	<p>Bota; bota gözlü</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Bota (1) ...'İN ALBÜMÜNE [3, 135]: Deve yavrusuna bir yıllık olana kadar verilen ad (Түйе төліне бір жасқа толғанша берілетін атау).</p>	<p>з.е. Camel colt; my little darling; <i>Kazakh-English Dictionary, 58</i></p> <p>Аудармада:</p> <p>pretty-eyed (2) TO LADY GÜLSİM [4, 61].</p>

	 <p>Бота з.е. – түйенің бір жасқа дейінгі төлі. Б. қазақ үшін нәзіктік пен сүйкімділіктің, сұлулық пен еркеліктің символы. Сондықтан да өзге халыМақтарда кездеспейтін қазақтың ерекшелігі қыз балаларын ботам, ақботам, боташым, ботақаным деп еркелетіп, қызына «Ботакөз», «Ақбота», «Ботажан» деп ат қояды. Мал баққан қазақтың тілдік қорында малға байланысты ұғым-атаулар мол. Қазақ <i>ботақан</i> деп бір-екі айлық, отықпаған күніне дейінгі Б.-ны айтады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2. 525 б.</i></p> <p>Н...Альбомына (1) [1, 159]; Ата, бата (1) балаға қатысты [1, 212]; Батқан күн, атқан таңның жыры (1) * бота көзді [1, 95]; Гүлсім ханымға (2) бота көз [1, 125]; Айрылғанда (Ғ..ға) (1) бота көзім [1, 160]; Тірілдім (2) бота көз [1, 170] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Глаза верблюженка (2) ГУЛЬСУМ-ХАНУМ [2, 132];</p> <p>Мой верблюжонок (1) ПРИ РАССТАВАНИИ [2, 181];</p> <p>Опущение (2) ЖИВУ ЗАНОВО [2, 190-191];</p>	<p>Bota (2) DİRİLDİM [3, 109];</p> <p>Bota (1) AYRILDIĞIMIZDA (G'ye) [3, 105]; Bota: Devenin yavrusu (Bota: түйенің төлі);</p> <p>Bota (1) BATAN GÜNEŞİN, ATAN TANIN AĞITI [3, 181].</p> <p>Bota gözlü (2) GÜLSÜM HANIM'A [3, 61]; Devenin yavrusu (Bota: түйенің төлі).</p>	<p>*Ағылшын тілінде әйел адамның көз сұлулығын түйенің ботасына теңемейтіндіктен, аудармашы pretty-eyed деп тәржімалаған.</p>
#	<p>Бие</p> <p>Бие з.е. - <u>құлындаған ұрғашы жылқы</u>. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН</i></p>	<p>Кобыла; кобылица</p> <p>Аудармада:</p> <p>Кобылица (1) КУМЫС [2, 236];</p> <p>Кобылица (1) ВЕСЕННЯЯ ПАРА [2, 11].</p>	<p>Kısrak, -ğı</p> <p>isim, hayvan bilimi</p> <p>Dişi at (жылқы малының ұрғашысы)</p>	<p>Mare</p> <p>mare <i>noun</i> [C] (HORSE)</p> <p>an <u>adult female horse</u></p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/mare</p>

	<u>978-601-7026-17-2 509 б.</u> Ал, ішіндер, бұл – қымыз (1) [1, 214]; Жазғытұры (1) [1, 36] өлеңдерінде қолданылған.			
#	<p>Жабағы</p> <p>Жылқы түлігінің жасын білдіретін атау. Жарты жыл мен бір жыл аралығындағы құлыннан тай шығар кезеңінде жылқы малы – Ж., жабағы тай немесе жабайтай деп аталады. Көктем кезінде туылған құлынға жарты жыл шамасындай уақыт өткен соң, қыс мезгіліне қарай жүндерінің арасынан суықтан қорғайтындай қою, тығыз жүн өсіп шығады. Атаудың қалыптасуына осы жүннің үйісіп, жабағылануы себеп болса керек. Бір қыс өткізіп, келесі көктем келіп, Ж. жүні түскеннен кейін тай деп аталады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 130 б.</i></p> <p>Сұр құлын (1) [1, 214]; Жазғытұры (1) [1, 36] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Жеребенок-сосунок от 5 мес до года</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B6%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D2%93%D1%8B/</p> <p>Аудармада:</p> <p>В шерстом – ключьями – покрове (1) СЕРЫЙ ЖЕРЕБЕНОК [2, 235];</p> <p>Жеребята (1) ВЕСЕННЯЯ ПАРА [2, 11].</p>	<p>Сабәғі</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Сабәғі (1) ЫЛК ВАНАР [3, 43]: Сабәғі – Henüz bir yaşına gelmemiş, yedi*sekiz ayı geçmiş at yavrusu (Бір жасқа толмаған, жеті-сегіз айлық жылқы малының төлі).</p>	<p>3.e. foal; colt. <i>Kazakh-English Dictionary, 106</i></p> <p>Foal</p> <p>a <u>young horse</u></p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/foal</p>
#	Жорға	<p>Жорға: 1. Иноходец; 2. спокойный, плавный ход лошади</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B6%D0%BE%D1%80%D2%93%D0%B0/</p> <p>Аудармада:</p>	<p>Yorga</p> <p>isim</p> <p>Biniciyi sarsmayan at yürüyüşlerinden biri (з.е. жүргіншіні сілкімейтін ат жүрістерінің бірі).</p>	<p>Pacer; pacing horse</p> <p>ambler; pacer; жорға жарысы pacer's race</p> <p>pacer in British English</p>

	 <p>Қазақ ортасында ерекше бағаланатын жылқы жүрісі. Ж. жүрісінің ерекшелігі аяқ тастауында: мінер жағының екі аяғы (алдыңғы, артқы) бірдей алға тасталып, сонан кейін қамшылар жағы сондай ретпен қозғалады, жүріс дәл осылай жалғаса береді. Ж.-ның туабітті түрі құлын кезінен-ақ байқалады. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 423б.</i></p> <p>Бесік жыры (1) [1, 92]; Арбакеш (1) [1, 0] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Опущение КОЛЫБЕЛЬНАЯ [2, 86];</p> <p>Ходит лошадь под ним ходуном (1) АРБАКЕШ [2, 211].</p>	<p>https://sozluk.gov.tr/ Аудармада:</p> <p>Yorga (1) BEŞİK ŞİİRİ [3, 227].</p>	<p>1. a horse <u>trained</u> to move at a <u>special gait</u>, esp for <u>racing</u></p> <p>https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/pacer</p>
#	<p>Көтерем (тай)</p> <p>Төрт-түлік малдың азған әрі әлсіз, тек сүйек-сүлдері қалған, адамның көмегінсіз аяққа тұруға да шамасы келмейтін күйі.</p> <p>Жазғытұры (1) [1, 36] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Истощенный скакун</p> <p><u>истощенный</u>; <u>изморенный</u>; <u>обезноженный</u> (об истощенном скоте, который не может подняться без посторонней помощи)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%BA%D3%A9%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Жеребятга-стригунки, даже болен кто и хром (1) ВЕСЕННЯЯ ПАРА [2, 11].</p>	<p>Kötürüm tay</p> <p>1. sıfat Yaşlılık veya sakatlık sebebiyle yürüyemeyen, ayağa kalkamayan (kimse), oturak. 2. sıfat Yürüyemeyecek derecede sakat (bacak). 3. sıfat, mecaz İşleyemeyen, iş yapamayan.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Kötürüm tay (1) İLK BAHAR [3, 43].</p>	<p>Done foal</p> <p>Thin and weak animal (foal) with no fat but bag of bones. They even can't stand without people's help.</p>
#	<p>Құнан</p>	<p>Жеребец-двулетка</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D2%9B%D2%B1%D0%BD%D0%B0%D0%BD/</p>	<p>Kunan: iki yaşındaki aygır</p>	<p>2 years he-horse. <i>Kazakh-English Dictionary, 224</i></p>

	 <p>Құнан з.е. - жылқының екі жастағысы. “Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998</p> <p>Бөбектің тілегі (2) [1, 213] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Аудармада:</p> <p>Стригунок (1) ЖЕЛАНИЕ МЛАДЕНЦА [2, 233].</p>		
#	<p>Марқа</p> <p>Марқа - жарты жастағы қозы. “Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998</p> <p>Еділде (1) [1, 203] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>1) Ягненок раннего окота: ерте туған марқа қозылар → ягнята раннего окота.</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%BC%D0%B0%D1%80%D2%9B%D0%B0/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Ягненок (1) НА ВОЛГЕ [2, 218].</p>	<p>Marqa altı aylık bir kuzuya verilen at.</p>	<p>Kazakh people call marqa a lamb which is six month old.</p>
#	<p>Нар</p> 	<p>Нар</p> <p>одногорбый крупный верблюд:</p> <p>жығылсаң нардан жығыл → погов. если уж падать, то с одногорбого верблюда; нар жолында жүк қалмас → посл. у верблюда на пути груз не залежится.</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%BC%D0%B0%D1%80%D2%9B%D0%B0/</p>	<p>Nar: bir hörgüçlü büyük deve</p>	<p>Nar is a one humped large camel.</p>

	<p>Нар з.е. – бір өркешті түйе. “Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998</p> <p>Ана (1) [1, 212] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Аудармада:</p> <p>Нар (1) МАТЬ [2, 231].</p>		
#	<p>Серке</p> <p>Серке - ешкінің екі жастан асқан піштірілген еркегі. Серкені сойыс малы және қой айдағанда, қораға кіргізгенде, тоғытқанда отарды бастаушы ретінде пайдаланады. Ә.Байжұманұлы, К.Бекболатұлы. Мал шаруашылығы сөздігі. Алматы-2011. ЫСБН 978-601-7254-21-6</p> <p>Бөбектің тілегі (1) [1, 213] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>1) выхолощённый козёл-вожак, козел-валух; 2) перен. вожак; предводитель; серкесі → народный вожак; предводитель массы</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B5/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Идите в стаде первыми (1) ЖЕЛАНИЕ МЛАДЕНЦА [2, 233].</p>	<p>Serke: hadım edilmiş keçi lideri; mecazi anlamda lider; Önder; halkın lideri; kitle lideri.</p>	<p>3.e. emasculated he-goat which leads the flock; ауысп. leader; ел серкесі people’s leader; leadership серкелік. <i>Kazakh-Englilh Dictionary, 317</i></p> <p>Wether goat (2)* Goat-pack leader</p> <p>2* wether goats can be trained to lead your herd of goats out to the pasture to graze and then back to the farm near the end of the day. Wether goats have even been known to stop fights between two or more does.</p> <p>https://cyberleninka.ru/article/n/obrazno-fonovaya-osnova-i-konnotatsiya-ustoychivyh-vyrazheniy/viewer https://www.h2ouse.org/what-is-a-wether-goat/ https://www.vocabulary.com/dictionary/wether</p>
#	<p>Саулық қой - қоздайтын қой. Әдетте, қой алғашқы рет екі жастан асқанда қоздайды. Жыл басында жүргізілетін мал санағында 1,5 жастан асқан ұрғашы тоқтыны да саулық қой қатарына жатқызады. Бұрын қоздайтын қойды тек "саулық" деп атап, "саулық қой" деп қозысы бар немесе қозысыз сауылатын қойды ғана атаған. Ә.Байжұманұлы, К.Бекболатұлы. Мал шаруашылығы сөздігі. Алматы-2011. ЫСБН 978-601-7254-21-6</p> <p>Бостандық (1) саулық түйе [1, 103]; Бөбектің тілегі (1) саулық қой [1, 213] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>По три шкуры дравший мироед (1) СВОБОДА [2, 105];</p> <p>Ярочка (1) ЖЕЛАНИЕ МЛАДЕНЦА [2, 233].</p>	<p>Vergi olan (deve) (1) SERBESTLİK [3, 293].</p>	

<p>#</p>	<p>Тұлпар</p> <p>Тұлпар з.е. – бітімі бөлек, ең жүйрік <u>жылқы</u>. Қазақ ғасырлар бойы жылқының жүйріктерін, мықтыларын сұрыптап, іріктеп тұлпар өсірген. Оны негізінен батырлар мінген. Мысалы, <u>Алпамыстың Байшұбары</u>, <u>Қобыландын ың Тайбурылы</u>, <u>Ер Тарғынның Қарақасқасы</u>, <u>Қабанбайдың Құбасы</u>, <u>Бұғыбайдың Ақан серінің Құлагері</u>, <u>Қарасеркесі</u>, <u>Наурызбайдың Ақазуы</u>, <u>Исатайдың Ақтабаны</u>, т.б. <i>«Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ЫСБН 5-89800-123-9, ВҮБҮБІ том</i></p> <p>Түркістан (1) [1, 189]; Алыстағы бауырыма (1) [1, 72]; Есімде тек таң атсын! (1) [1, 58]; Бесік жыры (1) [1, 92]; Тез барам (1) [1, 75]; Жаралы жан (1) [1, 76]; Мен жастарға сенемін (1) [1, 82]; Сүйгенім анық (1) [1, 0]; Мен кім? (1) [1, 97]; Төбет (1) [1, 107]; З...ға (1) ауыспалы мағынада [1, 139] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Тулпар</p> <p><u>Конь; скакун</u> https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%82%D2%B1%D0%BB%D0%BF%D0%B0%D1%80/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Тулпар (1) (заглавной буквой в середине текста) ТУРКЕСТАН [2, 202];</p> <p>Скакун (1) ДАЛЕКОМУ БРАТУ [2, 63];</p> <p>Скакун (1) КАК ТОЛЬКО СОЛНЦЕ ВЗОЙДЕТ [2, 45];</p> <p>Тулпар (1) заглавной буквой Колыбельная [2, 86];</p> <p>Конь (1) Я СПЕШУ [2, 65];</p> <p>Тулпар (1) Я ВЕРЮ В МОЛОДЫХ [2, 75];</p> <p>Тулпар (1) ПОСВЯЩЕНИЕ ЗЕЙНЕП [2, 154];</p> <p>Скакун (1) ПЕС [2, 107].</p>	<p>Tulpar</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Tulpar (1) TÜRKİSTAN [3, 271]: Çok hızlı koşan afsânevî at (Өте жылдам шабатын аңыз ат).</p> <p>Tulpar (1) UZAKTAKİ KARDEŞİME [3, 265]: Çok hızlı koşan afsânevî at.</p> <p>Tulpar (1) AKLIMDA...TEK TAN ATSIN [3, 249]: Çok hızlı koşan afsânevî at.</p> <p>Tulpar (1) BEŞİK SİİRİ [3, 227]: Çok hızlı koşan afsânevî at.</p> <p>Tulpar (1) TEZ VARIYORUM [3, 255]: Çok hızlı koşan afsânevî at.</p> <p>Tulpar (1) YARALI CAN [3, 207]: түсініктеме жоқ</p> <p>Tulpar (1) BEN GENÇLERE GÜVENİÜYORUM [3, 287]: Çok hızlı koşan afsânevî at.</p> <p>Tulpar (1) GEÇMİŞ GÜN [3, 247]: Çok hızlı koşan afsânevî at.</p> <p>Tulpar (1) BEN KİMİM [3, 285]: Çok hızlı koşan afsânevî at.</p> <p>Tulpar (1) ERKEK KÖPEK [3, 297]: Çok hızlı koşan afsânevî at.</p>	<p>З.е. winged horse; like winged horse тұлпардай. <i>Kazakh-English Dictionary, 378</i></p> <p>Аудармада:</p> <p>Legendary mustang (1) TURKISTAN [4, 41];</p> <p>stallion Buraq (1) TO MY BROTHER IN DISTANCE [4, 69]: Buraq: is a steed in Islamic mythology, a creature from the heavens that transported the prophets. Most notably Buraq carried the Islamic prophet Muhammad from Mecca to Jerusalem and back during the Mi'raj (Night Journey to Heaven).</p> <p>stallion (1) I BELIEVE IN YOUTH [4, 77]</p>
----------	--	---	--	---

			Tulpar (1) Z...YA [3, 103]: Çok hızlı koşan afsânevî at.	
#	<p>Тай</p> <p>Тай з.е. - жылқының бір жастағысы.</p> <p>Айға (1) [1, 87]; Сағындым (1) [1, 143]; Жоғалған алтын (1) [1, 50]; Туған жер (1) [1, 56]; Өткен күн (1) [1, 85]; Бесік жыры (1) [1, 92] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>1) стригун; стригунок (жеребенок по второму году)</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%82%D0%B0%D0%B9/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Стригунок (1) Луне [2, 78];</p> <p>Жеребец (1) РОДНАЯ ЗЕМЛЯ [2, 41];</p> <p>Стригунок (1) Колыбельная [2, 86].</p>	<p>Tay tay (I) isim, hayvan bilimi Üç yaşına kadar olan at yavrusu.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Tay (1) AY'A [3, 203]; Tay (1) ÖZLEDİM [3, 185]; Tay (1) DOĞDUĞUM YER [3, 230]; Tay (1) GEÇMİŞ GÜN [3, 245]; Tay (1) BEŞİK ŞİİRİ [3, 227].</p>	<p>Yearling (one year old foal). <i>Kazakh-English Dictionary, 212 sd</i></p> <p>Аудармада:</p> <p>Foal (1) TO THE MOON [3, 89];</p>
#	<p>Теке</p> <p>Теке з.е. - жыныс қабылеті жетілген ешкінің еркегі. “Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998</p> <p>Көк теке (6) [1, 105-106] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Козел</p> <p>Аудармада:</p> <p>Козел (3) КОЗЕЛ [2, 109].</p>	<p>Teke</p> <p>teke 1. isim, hayvan bilimi Erkek keçi.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Teke (3) GÖK TEKE [3, 299].</p>	<p>He-goat. <i>Kazakh-English Dictionary, 358</i></p>
#	<p>Тайлак</p>	<p>Тайлак</p> <p>Верблюжонок по второму году: ауылдың тайлағы → аульный верблюжонок</p>	<p>Tailak ikinci yılında yavru bir devedir.</p>	<p>Tailak is a baby camel in its second year.</p>

	 <p>Тайлақ – бір жастан асып, екі жасқа толмаған <u>түйе</u>. Жынысына қарай еркек Тайлақ, ұрғашы Тайлақ деп аталады. <u>Түйе</u> жыл сайын боталамайтындықтан тайлақты інгенді жергілікті ел сауын малы ретінде ұстайды. Тайлақты көбіне жұмысқа пайдаланбайды, бірақ қолға, мініске, жегуге үйретеді. Тайлақтың ұлпа <u>жүні</u> өте қымбат бағаланады. "<u>Қазақ Энциклопедиясы</u>", 8 том</p> <p>Еділде (1) [1, 203] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%A2%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%B0%D2%9B/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Жеребятa (1) НА ВОЛГЕ [2, 218].</p>		
#	 <p>Тоқты</p> <p>Тоқты - 6 айдан асқан <u>қозы</u>.</p> <p>Ақ қала (1) [1, 211] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>І. ярка; ярочка (овечка от шести месяцев до одного года).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%82%D0%BE%D2%9B%D1%82%D1%8B/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Козлята (1) БЕЛЫЙ ГОРОД [2, 229].</p>	<p>Toқты, altı aydan bir yıla kadar bir kuzudur.</p>	<p>Toқты is a lamb from six months to one year.</p>
#	<p>Тоқтышақ</p> <p>Тоқтышақ – тоқты сөзінің кішірейтіліп айтылған түрі.</p> <p>Бөбектің тілегі (1) [1, 213] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Ярочка, уменьшительная форма от тоқты:</p> <p>тоғыз қабат торқадан тоқтышағымның терісі артық → погов. шкура моей ярочки лучше, чем девять слов торка.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Барашек (1) ЖЕЛАНИЕ МЛАДЕНЦА</p>	<p>Toktyşak, tokty'nin küçültülmüş bir şeklidir</p>	<p>Toқтыshak diminutive form from toқты</p>

		[2, 233].		
2.10 Кәсіпке қатысты атаулар				
#	<p>Арбакеш – ат арбаны жүргізушінің аты. Дәстүрлі қазақы ортада алыс сапарға ат арбамен шыққанда А. жалдайтын болған. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 189 б.</i></p> <p>Арбакеш (3) [1, 0] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Арбакеш; возчик; возница; извозчик:</p> <p>арбакешке ат жақпас → погов. извозчику не всякая лошадь понравится (<i>ему не угодишь</i>).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B0%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%88/</p> <p>Арбакеш (3) АРБАКЕШ [2, 211-212].</p>	<p>Arabacı</p> <p>1. isim Arabayı süren kimse; 2. isim Araba yapan veya satan kimse.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Carter</p> <p>noun, old use</p> <p>a <u>person</u> who <u>drives</u> a <u>cart</u></p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/carter</p>
#	<p>Атшы – алыс жол, сапарларда аттардың жем-суын қадағалап, олардың бабына жауап беретін адам. Сондай-ақ А. сапар барысында жылқының әртүрлі себептерге байланысты туындайтын сырқаттар мен аурулардың алдын алуға қам жасайды. Осыған орай А. аттың арқасы мен аяғын суытудың шараларын жасайды. Ол үшін айылды босатып, қажет болған жағдайда, ертұрманды алып, атты дамылдатады (маусымға байланысты өзіндік ережелері бар). Бұл аттың аяғына қан немесе жеи түсу немесе аяғы қақсау, арқасы кету сияқты сырқаттарға жол бермейді. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 268 б.</i></p> <p>Қойшы бала мен күшік (1) [1, 201] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>1) коневод; конюх</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B0%D1%82%D1%88%D1%8B/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Кучер (1) МАЛЬЧИК-ЧАБАН И ЩЕНОК [2, 216].</p>	<p>At yetiştiricisi</p>	<p>Horse breeder</p>
#	<p>Қойшы</p> <p>ҚОЙШЫ – қой бағатын адам. Қой бағудың да өзіндік қиындықтары мен қыр-сыры көп, мол тәжірибені талап</p>	<p>Чабан</p> <p>Аудармада:</p> <p>Чабан (1) Мальчик-чабан и щенок [2,</p>	<p>Çoban</p> <p>isim, Farsça çübān, şübān Koyun ve keçi sürülerini otlatan kimse</p>	<p>Shepherd</p> <p>a <u>person</u> whose <u>job</u> is to take <u>care</u> of <u>sheep</u> and <u>move</u> the m from one <u>place</u> to another</p>

	<p>ететін кәсіп болды. «Қойдың қырық қайыруы бар» деген белгілі сөз орамы қойшы кәсібінің жоғарыда ішінара айтылған қиыншылықтарын білдірсе керек. Қыс мезгілінде қойды тәжірибелі Қ.-ларға сеніп тапсырып, ақысын арнайы белгілеп отырды. Малды адамдар мал бағудың, әсіресе, қиыншылығы мол қой бағудың қыр-сырын меңгертуі үшін балаларына жастайынан қозы-лақ бактырып үйреткен. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ыСБН 978-601-7026-17-2 573 б.</i></p> <p>Қойшы бала мен күшік (1) [1, 201] өлеңінде қолданылған.</p>	216].	https://sozluk.gov.tr/	https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/shepherd
#	<p>Поштабай</p> <p>Ресей империясының қол астында болған уақытта пошташыларды мысқылдап поштабай деп атаған.</p> <p>Қойшы бала мен күшік (1) [1, 201] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>уст. (пошта тасушы, пошташы) вестовой; почтовой (мелкий служащий при волостном управителе).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%BF%D0%BE%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%B9/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Письмоносец (1) Мальчик-чабан и щенок [2, 216].</p>	<p>Postacı</p> <p>isim</p> <p>Mektup, gazete, havale, paket vb.ni gönderilen yere ulaştırان posta idaresi görevlisi.</p>	<p>Letter carrier</p> <p>a <u>postman</u> mainly UK</p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/letter-carrier</p>

2.11 Ұлттық нақыштағы қаратпа сөздер

2.11.1 Балаға қаратылып айтылатын сөздер

#	<p>Ботам Ботақаным</p> <p>Ботамды көрдім түсімде (3) [1, 216] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Верблюжонок (3) ВЕРБЛЮЖОНКА ВИДЕЛ Я ВО СНЕ [2, 239].</p>	<p>Bota (devenin yavrusu)</p> <p>Kazaklar çocuklarını severdi, onlara genç hayvan ismiyle hitap ederdi. Örneğin, bota, genç deve.</p>	<p>Bota</p> <p>Kazakhs love their children, calling them by the name of young livestock. For example, bota, young camel.</p>
#	<p>Құлыным, құлыншағым</p>	<p>Жеребенок мой</p> <p>Аудармада:</p>	<p>Kulınım, kuluncuğum</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p>	<p>Foal</p> <p>Kazakhs love their children, calling them by the name of</p>

	 <p>Құлын – жылқы малының төлі.</p> <p>Сағындым (1) [1, 145]; Бесік жыры (1) [1, 92]; Шешем (1) [1, 195]; Немере мен әжесі (1) [1, 201]; Сылдырмақ (1) [1, 213]; Ұлан (1) құлыншағым [1, 93] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>КОЛЫБЕЛЬНАЯ</p> <p>Мой жеребенок (1) МОЯ МАТЬ [2, 205];</p> <p>Жеребенок мой (1) Внук и бабушка [2, 215];</p> <p>Мой жеребенок (1) ПОГРЕМУШКА [2, 232];</p> <p>Мальчик любимый (1) БЕСПОКОЙНАЯ ЮНОСТЬ [2, 88].</p>	<p>Kulnım (1) ÖZLEDİM [3, 185]; Kulın altı aylık olana kadar at yavrusuna verilen ad (алты айға толғанша жылқы малының төліне берілетін атау);</p> <p>Kulnım (1) BEŞİK ŞİİRİ [3, 231];</p> <p>Kuluncuğum (1) DELİKANLI [3, 333]; Kulın: Alı aylık olana kadar at yavrusuna verilen ad (алты айға толғанша жылқы малының төліне берілетін атау).</p>	<p>young livestock. For example, foal, they name children like my foal.</p>
#	<p>Қозым</p> <p>Қозы – <u>қойдың</u> 6 айға толмаған жас төлі. <i>Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998</i></p> <p>Жазғытұрым (1) [1, 155]; Бесік жыры (2) [1, 91]; Ұлан (1) [1, 93] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Ягненок мой</p> <p>Аудармада:</p> <p>Ягненок мой (1) ВЕСНОЙ [2, 171]; КОЛЫБЕЛЬНАЯ</p> <p>Ягненок мой (1) БЕСПОКОЙНАЯ ЮНОСТЬ [2, 88].</p>	<p>Kuzum</p> <p>Аудармада:</p> <p>Kuzum (1) İLK BAHARIM [3, 45];</p> <p>Kuzum (2) BEŞİK ŞİİRİ [3, 231];</p> <p>Kuzum (1) DELİKANLI [3, 333].</p>	<p>Lamb</p> <p>Kazakhs love their children, calling them by the name of young livestock. For example, lamb, they name children like my lamb.</p>
#	<p>Марқам</p> <p>Марқа - жарты жастағы қозы. <i>Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998</i></p>	<p>Ягненок раннего окота</p> <p>Аудармада:</p> <p>Беленький барашек (1) КОЛЫБЕЛЬНАЯ [2, 85];</p> <p>Опущение (1) БЕСПОКОЙНАЯ ЮНОСТЬ [2, 88].</p>	<p>Kuzum (түрік тілінде марқа атауы жоқ. Сол себепті аудармашы да жалпылап қозым дейді)</p> <p>Аудармада:</p> <p>Kuzum (1) BEŞİK ŞİİRİ [3, 227];</p> <p>Kuzum (1) DELİKANLI [3, 333].</p>	<p>Marqa is a 6 months lamb.</p> <p>Kazakhs love their children, calling them by the name of young livestock. For example, marqa, they name children like my marqa.</p>

Бесік жыры (1) [1, 92]; Ұлан (1) [1, 93].				
2.11.2 Жасы үлкен кісілерге қаратылып айтылатын сөздер				
#	<p>Ақсақал</p> <p>Ақсақал з.е. – байырғы қазақ қоғамындағы ел тағдырын шешу мәселесіне белсене араласқан аса тәжірибелі, жасы үлкен, беделді де ықпалды адам. А. рубасы, тіпті би де болған. Бірақ беделімен де, біліктілігімен де халықтың шынайы құрметіне ие болған ақсақалдар ресми лауазымды (би және рубасы) иеленбесе де, қоғамдық өмірдегі орны мен рөлі ресми биліктің өкілдерінен кем болған жоқ. Осы тұлғаның А. деп аталуы оның биологиялық ерекшелігін ғана емес, ең алдымен өмір тәжірибесінің тезінен өткен ақылгөй қасиетін әлеуметтік ортаның мойындағаны, һәм бағалағаны. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ыСБН 978-601-7026-17-2 125 б.</i></p> <p>Жердің жұмырлығы (1) [1, 97]; Төбет (1) [1, 106] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Аксакал</p> <p>1) уважаемый пожилой человек (мужчина); <u>старец</u>; старший в коллективе;</p> <p>2) ист. <u>старейшина</u>; <u>патриарх</u>; предводитель рода; ақсақалдар алқасы → совет старейшин;</p> <p>3) <u>аксакал</u> (почтительное обращение к мужчине, старшему по возрасту и по общественному положению); <u>почтеннейший</u></p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%D2%9B%D1%81%D0%B0%D2%9B%D0%B0%D0%BB/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Аксакал (1) Круглая земля [2, 209];</p> <p>Аксакал (1) ПЕС [2, 110].</p>	<p>Aksakal</p> <p>Аудармада (мәтін соңында түсініктеме берілген):</p> <p>Aksakal (1) ERKEK KÖPEK [3, 295]: Aksakal: Yaşlı ve sözü dinlenen erkek (Жасы үлкен, сөзіне құлақ түрілетін ер адам).</p>	<p>3.e. the honourable old man; elder. <i>Kazakh-English Dictionary, 21</i></p>
#	<p>Қария</p> 	<p>1) <u>Старец</u></p> <p>көпті көрген қария → мудрый старец</p> <p>2) <u>уважаемый</u> (форма вежливого обращения взрослого человека к пожилому человеку, старику)</p> <p>қария, төрлетіңіз → уважаемый, проходите, пожалуйста (на почетное место в комнате)</p>	<p>İhtiyar</p> <p>ihtiyar (I)</p> <p>Arapça ihtiyār</p> <p>1. sıfat Yaşlı, kocamış olan, pir (kimse), genç karşıtı.</p> <p>4. isim, teklifsiz konuşmada Baba veya anne.</p>	<p>Elder</p> <p>noun</p> <p>an <u>older person</u>, <u>especially</u> one with a <u>respected position in society</u>: <i>You should <u>listen</u> to the <u>advice</u> of your elders.</i></p> <p><i>They <u>consulted</u> the <u>village</u> elders.</i></p>

<p>ҚАРИЯ – көргені мен білгені көп, жасы үлкен қарт адам. Яғни Қ. деп ақыл-парасатты, халыққа сыйлы, құрметті кемелденген жасқа келген қарттарды айтады. Қазақы ортада бұл кісілерді қария немесе Қарт десе, оның туыстары, ұрпақтары ата дейді (қ. Ата; Қарт). <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ыСБН 978-601-7026-17-2 475 б.</i></p> <p>Өткен – аяулы (1) [1, 102]; Берниязға (1) [1, 173]; Жердің жұмырлығы (1) [1, 197] өлеңдерінде қолданылған.</p> <p>*Бауыржан Момышұлы жасы үлкен қарттарды төртке бөлген. 1. Отбасы, ошақ қасынан ұзап шықпайтын, түтін аңдып үй аралап өсек айтатын кісіні ”Шал” деген. 2. Бір әулеттің қорғаны, сүйеніші болып айрандай ұйытып уықтай тіреп отырған кісіні ”Қария” деген. 3. Тұтас бір ауылдың жок жігітін түгендеп, жыртығын бүтіндеп, тентегін түзеп, азаматын ардақтап отыратын кісіні “Аксақал” деген. 4. Бүкіл елдің сөзін сөйлеп, дау-дамайын шешіп, ұрпақ бойына ұлттық рух, ізгі қасиеттерді сіңіріп отыратын, әр сөзі құран қадистеріндей қасиетті, қадірлі кісіні ”Абыз” деп атаған.</p> <p>https://qazdauiri.kz/archives/8914</p>	<p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D2%9B%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Старик (1) ЦЕНА БЫЛОГО [1, 103];</p> <p>Старик (1) БЕРНИЯЗУ [1, 193];</p> <p>Ата (1) КРУГЛАЯ ЗЕМЛЯ [1, 209].</p>	<p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>İhtiyar (1) GEÇMİŞ KIYMETLİDİR [3, 309].</p>	<p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/elder</p>
---	--	--	--

2.11.3 Ерлі-зайыптылар арасында қаратылып айтылатын сөздер

#	<p>Отағасы</p> <p>«Тірі бол» (1) [1, 179] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Глава семьи</p> <p>1) уважительная форма обращения жены к мужу; 2) уст. отец семейства.</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%9E%D0%A2%D0%90%D2%92%D0%90%D0%A1%D0%AB/</p>	<p>Отағасы: isim., karısının kocasına hitap şeklinin saygılı biçimi;</p>	<p>Otagasy: respectful form of the wife's address to her husband;</p> <p>Master of the house. <i>Kazakh-English Dictionary, 276</i></p>
#	<p>Қатын</p>	<p>1) уст. Женщина ерлі қатын → замужняя женщина 2) уст. разг. Жена</p>	<p>Kadın</p> <p>kadın 1. isim Erişkin dişi insan, hatun,</p>	<p>Qatyn</p> <p>Earlier Kazakhs called their wives qatyn.</p>

 <p>ҚАТЫН – ерге тиген әйел. Қ. сөзі көне түркі тіліндегі «хатун» сөзінен шыққан. Қазақта ерсі естілсе де, ері өзінің әйелін Қ. деп атайды. Десек те, көне түркі ұғымында әйел адамды Қ. деп атау құрметтеуді, мадақтауды білдіретіндіктен, ертеректе хандар мен ақсүйектер әйелдерін Қ. деген. Мәселен, М. Қашғари сөздігінде Қ. сөзі ақсүйек хан, төре, бек деген мағынада жұмсалып, кейін келе ерге шыққан әйел деген мағынамен ауысқан. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 513 б.</i></p> <p>Тілегім (1) [1, 52]; Асық иіру (2) [1, 197], Өміріме өкпем (1) [1, 228] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D2%9B%D0%B0%D1%82%D1%8B%D0%BD/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Жена (1) МОЕ ЖЕЛАНИЕ (Плач девушки) [2, 36];</p> <p>Жена (2) КРУЧЕНИЕ АСЫКА [2, 207].</p> <p>Опущение МОЯ ОБИДА НА ЖИЗНЬ</p>	<p>hatun kişi, zen.</p> <p>2. sıfat Analık veya ev yönetimi bakımından gereken erdemleri, becerileri olan.</p> <p>3. isim, mecaz Hizmetçi bayan.</p> <p>4. isim, eskimiş Bayan.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Kadın (1) DİLEĞİM (Kızın üzünyüsü) [3, 165].</p>	
2.11.4 Жалпы атаулар			
<p>#</p> <p>Ару – әйелдің тән сұлулығы мен жан сұлулығын бейнелейтін метафоралық образ. А. әйел бейнесінің дәстүрлі қазақы стереотипі қалыптасты: А.-дың шырайы айға, қимылы хәм мүсіні аққу мен арғымаққа теңеліп айтылады. Әйел адамды ару ететін тән сұлулығы ғана емес, ақылының кемелдігі, хәм мінезінің келістілігі де үлкен маңызды рөл атқарды. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 196 б.</i></p> <p>Алатау (1) [1, 194]; Құздар мен қыздар (1) [1, 194] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Ару (Прелестница)</p> <p>Аудармада:</p> <p>Опущение АЛАТАУ [2, 203].</p> <p>Красавица (1) СКАЛЫ И ДЕВЫ [2, 203].</p> <p>*Ару это метафорический образ который описывает тесную и душевную красоту женщины. Сформировался казахский традиционный стереотип женщины Ару: лицо как луна, телосложение и движение как у лебедя. Но ее делает ару не только телесная красота,</p>	<p>Aru (güzellik): bir kadının samimi ve duygusal güzelliğini tanımlayan mecazi bir görüntüdür. Aru kadınının Kazak geleneksel klişesi oluşturuldu: ay gibi bir yüz, bir kuğu gibi fizik ve hareket. Ama onu aru yapan sadece bedensel güzelliği değildir, aklın mükemmelliği, bilgeliği ve değerli karakteridir.</p>	<p>Aru (beauty) is a metaphorical image that describes the intimate and emotional beauty of a woman. The Kazakh traditional stereotype of the Aru woman was formed: a face like the moon, physique and movement like a swan. But it is not only bodily beauty, perfection of mind, wisdom and worthy character that makes her aru.</p>

		совершенство ума, мудрости и достойный характер.		
#	<p>Ұлан</p> <p>Азамат деген мағынада "халқының ұланы", "жас ұлан" тіркестерімен; жауынгер, сарбаз деген де мағыналық қолданысы бар.</p> <p>Мені де өлім әлдиле (3) [1, 167-168]; Берниязға (6) [1, 174]; Ұлан (3) [1, 93-94] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>экспр. Юноша; отрок жас ұландар → юноши. *также имеет значение как воин, солдат.</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D2%B0%D0%9B%D0%90%D0%9D/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Джигит (1), замена (2) И МЕНЯ, ТЫ СМЕРТЬ, УБАЮКАЙ [2, 186];</p> <p>Воин (2), опущение (4) БЕРНИЯЗУ [2, 193-194];</p> <p>Беспокойная юность (1), юный (2) [2, 88; 89].</p>	<p>Delikanlı</p> <p>delikanlı</p> <p>1. isim Çocukluk çağından çıkmış genç erkek (балалық шағынан шыққан ер) .</p> <p>2. sıfat, mecaz Sözünün eri, dürüst, namuslu (kimse) (Сөзіне берік, намысшыл адам).</p> <p>3. ünlem Gençlere bir seslenme sözü (Жастарға қаратылып айтылатын сөз)</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Delikanlı (3), 147 ÖLÜM, BANA DA NİNNİ SÖYLE [3, 143; 147];</p> <p>Delikanlı (3) DELIKANLI [3, 333-334].</p>	<p>The word <i>ulan</i> in Kazakh has got several meanings: the young man, a warrior, a soldier.</p>
#	<p>Жігіт – жас мөлшері 25-49 жас аралығындағы ер адамның атауы. Қазақтың дәстүрлі наным-түсінігінде жігіт ұғымы ең алдымен адамның мүшел жас мөлшерімен байланысты айтылып, 25 пен 37 жас аралығын (үшінші мүшелді) және 37-49 жас аралығын (төртінші мүшелді) қамтиды. Тал жібектей майдалық, жақсыларға жақын жүріп, ғибрат алу, жамандықтан аулақ жүру, басқалардың азын көптей көру т.б. жігіттің моральдық сипатына тән қасиеттер болып табылады. Ж. адам арамсыз, айласыз, қулық-сұмдықсыз мал табуға тиіс. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2</i></p> <p>Өнер-білім қайтсе табылар? (1) [1, 41] өлеңінде</p>	<p>Джигит</p> <p>Аудармада:</p> <p>Джигит (1) Как научиться ремеслу. [2, 19].</p>	<p>Yiğit, -di</p> <p>1. sıfat Güçlü ve yürekli, alp, kahraman, mert (с.е. күшті, жүректі, алып, батыр, қайсар)</p> <p>2. sıfat, mecaz Gözü pek, düşüncelerini açıkça söylemekten çekinmeyen (kimse), mert (с.е. метафора., қайсар, өз ойын ашық айтудан таймайды).</p> <p>3. isim Delikanlı, genç erkek (жас ер адам).</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Dzhigit: in translation from the Turkic languages "young guy", "young man", also "fine fellow"; historically in Central Asia and the Caucasus: a rider, distinguished by courage, endurance, stamina, the art of driving a horse and wielding a weapon ... The concept of "Dzhigit " is still relevant today. It has a meaning similar to the concept of "good fellow" and is not directly related to horseback riding.</p>

<p>#</p>	<p>қолданылған.</p> <p>Ерлер адам – еркек жынысты адам және отағасы, шаруабасы, шаңырақ иесі, ел қорғаны және т.б. ұғымды білдіретін атау. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 60 б.</i></p> <p>Түркістан (3) [1, 186; 187; 188-189]; Тілегім (қыздың зары) (1) [1, 52]; Бесік жыры (1) [1, 92] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>1) мужчина ер адам → мужчин; аер бала → мальчик.</p> <p>2) герой; молодец; удалец; храбрец</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%95%D0%A0/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Опущение целой строфы (2); жизнь положил за Алаш (1) ТҮРКЕСТАН [2, 202];</p> <p>Джигит 76 -ГА</p> <p>Джигит МОЕ ЖЕЛАНИЕ (Плач девушки) [2, 36];</p> <p>Опущение поэтическое Колыбельная [2, 86];</p>	<p>Yiğit, -di</p> <p>1. sıfat Güçlü ve yürekli, alp, kahraman, mert (с.е. күшті, жүректі, алып, батыр, қайсар)</p> <p>2. sıfat, mecaz Gözü pek, düşüncelerini açıkça söylemekten çekinmeyen (kimse), mert (с.е. метафора., қайсар, өз ойын ашық айтудан таймайды).</p> <p>3. isim Delikanlı, genç erkek (жас ер адам).</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Yiğit (4); Kahraman (2) TÜRKİSTAN [3, 267-271];</p> <p>Koca (1) DİLEĞİM (Kızın üzüntüsü) [3, 165];</p> <p>Yiğit (1) BEŞİK ŞİİRİ [3, 229].</p>	<p>Аудармада:</p> <p>Hero (3) TURKISTAN [3, 41].</p>
----------	--	---	---	---

2.12 Қазақ дүниетанымындағы жан-жануарлар әлемі

<p>#</p>	<p>Байғыз</p> <p>Жапалақ тәрізді, арқасы қоңыр теңбіл, бауыры ақшыл тарғыл, тұмсығы сүйір, имек келетін түнде ұшатын құс. Дәстүрлі ортада Б.-дың шақыруын</p>	<p>Сыч</p> <p>Аудармада:</p> <p>Птица-сыч (2) СКАЗАЛА МНЕ НОЧЬ [2, 206].</p> <p>*Древние славяне считали, что появление совы или филина возле дома предвещает смерть или пожар. Отправляясь на охоту, наши пращурьы брали с собой совиные когти, так как верили, что если погибнут, то с помощью этих когтей их души</p>	<p>Baykuş</p> <p>*Түрік тілінде де байғыз құсының мәдени коннотациясы қазақ тіліне ұқсас. Демек, жағымсыз сарынға ие. <i>Ферхат Тамирмен сұхбаттан</i></p>	<p>Owl bird</p> <p>*In Native American culture, it is the sign of death, bad luck, and death;</p> <p>In English literature the Barn Owl had a sinister reputation probably because it was a bird of darkness, and darkness was always associated with death. During the eighteenth and nineteenth centuries, the poets Robert Blair and William</p>
----------	--	---	---	--

	<p>жаман ырымға балаған, сондықтан да осы құсқа байланысты әр түрлі ырым-жоралғылар қалыптасқан. Қазақ этнографтарының жазбаларына қарағанда, қазақтар үйдің шаңырағына Б. қонса, ол үйдің орнын ауыстырып, басқа жерге тіккен, тіпті жамандыққа жорып, сол шаңырақты дереу отқа жағып жіберген немесе отпен аластаған. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 351-352 бб.</i></p> <p>Түн айтқызды (2) [1, 196] өленінде қолданылған.</p>	<p>сумеют добраться до небес.</p> <p>На Руси отношение к совам тоже было неоднозначным. Крестьяне верили, что крик сыча приносит беду, что если сова залетит в избу и не сможет вылететь, то это к худу, а если врезалась в окно, то к смерти. Поэтому сов считали вредными птицами и при случае уничтожали.</p>		<p>Wordsworth used the Barn Owl as their favourite "bird of doom." During that same period many people believed that the screech or call of an Owl flying past the window of a sick person meant imminent death. The Barn Owl has also been used to predict the weather by people in England. A screeching Owl meant cold weather or a storm was coming. If heard during foul weather a change in the weather was at hand. The Custom of nailing an Owl to a barn door to ward off evil and lightning persisted into the 19th century</p>
#	<p>Бөрі</p> <p>Бөрі з.е. – халықтың дәстүрлі дүниетанымында айрықша этномәдени мәнге ие қасқырдың эвфемистік атауы. Қазақтарда осы хайуанның киелі саналуы ғұндар мен ежелгі түркілерден бастау алады. Ежелгі түркілердің этногониялық генеологиясы бойынша Б.-нің қаншығы алғашқы түркілердің анасы болған. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 535 б.</i></p>	<p>Бори это эвфемистическое название волка имеющее особенное этнокультурное значение, которое берет свое начало еще со времен гунов и древних тюрков. По этногенической генеологии древних тюрков волчица Бори является прародительницей древних тюрков.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Волчонок (1) Я СПЕШУ [2, 65];</p> <p>Грозный волк (1) КОЛЫБЕЛЬНАЯ [2, 86];</p> <p>Волк (1) ТУРКЕСТАН [2, 200].</p>	<p>Bori, Hunlar ve eski Türkler zamanlarına dayanan özel bir etnokültürel anlamı olan bir kurdun örtmeceli bir adıdır. Eski Türklerin etnojenik soybilimine göre, dişi kurt Bori, eski Türklerin atasıdır.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Kurt (1) TEZ VARIYORUM [3, 255];</p> <p>Kurt (1) BEŞİK ŞİİRİ [3, 229];</p> <p>Kurt (1) ERKEK KÖPEK [3, 311];</p> <p>Kurt (1) TÜRKİSTAN [3, 269].</p> <p>kurt, -du (I)</p> <p>1. isim, hayvan bilimi</p> <p>Köpekgillerden, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan, postu gri</p>	<p>Bori is a euphemistic name for a wolf with a special ethnocultural meaning, which dates back to the times of the Huns and ancient Turks. According to the ethnogenic geneology of the ancient Türks, the she-wolf Bori is the progenitor of the ancient Türks.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Wolf (1) TURKISTAN [4, 39].</p>

	Тез барам (1) жас бөрі [1, 75]; Бесік жыры (1) [1, 92]; Төбет (1) [1, 60]; Түркістан (1) [1, 188]; Жылқышы (1) [1, 192] өлеңдерінде қолданылған.		sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan (Canis lupus). https://sozluk.gov.tr/	
#	<p>Көкжал</p> <p>КӨКЖАЛ з.е. – дәстүрлі ортадағы қасқырдың арланына қатысты айтылатын эвфемистік атау. Халық түсінігінде өзгелерінен бөлектеніп тұратын ірі денелі, шоқтығы биік, үйір бастаған, өте батыл сияқты қасиетімен ерекшеленетін арлан қасқырды – К. деп атайды. <i>Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: ДПС, 2011. - ЫСБН 978-601-7026-17-2 174 б.</i></p> <p>Түркістан (3) көкжал түрік, көкжал Жебе, көкжал Кене [1, 187; 188] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Кокжал является эвфемистическим названием волка самца в традиционной среде. Кокжал выделяется в стае крупным телосложением, главенствует и отличается смелостью.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Синий (тюрк) (1) [2, 199], бесстрашный (Жебе) (1) [2, 200], опущение целой строфы [2, 202] ТУРКЕСТАН.</p>	<p>Gök yelesi, geleneksel bir ortamda bir erkek kurdun üstü kapalı adıdır. Kokzhal, büyük bir fiziğe sahip pakette öne çıkıyor, hakim ve cesaretle ayırt ediliyor.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Gök yelesi (Türk) [3, 269], Gök yelesi (Cebe) [3, 269], Gök yelesi (Kene) [3, 271] TÜRKİSTAN.</p>	<p>Kokzhal is the euphemistic name for a male wolf in a traditional environment. Kokzhal stands out in the pack with a large physique, dominates and is distinguished by courage.</p> <p>Аудармада:</p> <p>The blue-maned Turk (1) [4, 37]; The blue-maned Jebe (1) [4, 39]; Blue-maned Kene (1) capitalised [4, 41] TURKISTAN</p>
#	<p>Тазы</p> 	<p>1) Тазы (подвид среднеазиатской борзой собаки): тазы салу → охотиться с гончей; тазымен аң аулау → охота с борзой.</p> <p>2) құмай тазы → фольк. борзая собака (сказочная).</p> <p>https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D1%82%D0%B0%D0%B7%D1%8B/</p> <p>Аудармада:</p>	<p>Tazi isim, hayvan bilimi, Farsça tāzī</p> <p>Genellikle tavşan avında kullanılan, uzun bacaklı, çelik karınlı, çok çevik bir tür köpek (Аяқтары ұзын, өте жылдам, іші қия түскен, көбінесе қояндарды аулауға қолданылатын ит тұқымы).</p>	<p>Tazy: Kazakh breed of dogs for hunting.</p> <p>З.е. foxhound, greyhound. <i>Kazakh-English Dictionary, 342</i></p> <p>*Tazy, or Central Asian greyhound, or Kazakh greyhound, or Turkmen greyhound, is a breed of hunting dogs, an eastern greyhound.</p>

	<p>"Ит жақсысы - тазы" туралы түсінік. Жақсы иттер жайлы қазақта ертегі, аңыздар көп. Қазақтың ұғымында ең жақсы ит-құмайды иттен емес, "итала қаз" дейтін ала құстың жұмыртқасынан шығыпты-мыс, - дейді. Ол құс қасқыр мен аюдың ескі апандарын немесе таудың үңгірлерін мекендейді. құмай тазы туралы аңыз - әфсаналарға зер салатын болсақ, иттің тотемдік культі және күнделікті өмірдегі таза практикалық пайдасынан болса керек.</p> <p>Ләззат қайда (1) [1, 38] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Борзые (1) В ЧЕМ УСЛАДА? [2, 14].</p>	<p>*Tazı, veya Orta Asya tazı; veya Kazak tazı; veya Türkmen tazı, doğu tazı olan bir av köpeği türüdür. Köpekler, çöl bölgelerinde at turşusu avcılığı için tasarlanmıştır, dayanıklıdır ve uzun sıçramalar yapabilir.</p> <p>Tazı - en eski köpek ırklarından biri ve ayrıca Asya halklarının göçebe yaşam tarzına adapte edilmiş olabilir. Zarif ve orantılı yapılı köpek, orta veya orta boy üstü.</p>	<p>Dogs are intended for horse pickling hunting in desert areas, they are hardy and capable of long leaps. Greyhounds-Tazy - one of the most ancient breeds of dogs as well as possible adapted to the nomadic way of life of the peoples of Asia. Graceful and proportionally built dog, of medium or above medium height.</p>
#	<p>Төбет</p> <p>Төбет немесе Ортаазиялық овчарка (Алабай) — Орталық Азия дан таралған ежелгі ит тұқымы. Тарихта Ортаазиялық овчарка Алабай деген атпен шыққан. Қарауыл және қорғаушы қызметі үшін пайдаланылады. <i>Бес жүз бес сөз.— Алматы: Рауан, 1994 жыл. ЫСБН 5-625-02459-6</i></p> <p>Төбет (9) [106-107]; Тәңірі (1) [1, 88]; Өмір (3) [1, 196]; Жер жүзіне (1) [1, 79]; Жылқышы (1) [1, 192] өлеңдерінде қолданылған.</p>	<p>Төбет</p> <p>1) Пес; кобель; 2) среднеазиатская овчарка (порода собак).</p> <p>https://sozdik.kz/ru/dictionary/translate/kk/ru/%D1%82%D3%A9%D0%B1%D0%B5%D1%82/</p> <p>Аудармада:</p> <p>Пес (5), псина (1), собака (2) ПЕС [2, 110-111].</p> <p>Свор (1) ТЕНГРИ [2, 79];</p> <p>Пес (2) ЖИЗНЬ [2, 205, 206];</p> <p>Шавка (1) ВСЕМУ МИРУ [2, 69];</p> <p>*Төбет (Тобет) Казахский волкодав «Төбет» – древнейший тип азиатских волкодавов и часть культурного наследия казахов. Родословная Тобетов тянется с 1121 года до н.э. Останки предков уникальной казахской породы «Төбет» находят на территории от Восточной Европы до Дальнего Востока по линии предледниковой климатической зоны. Образ кочевника</p>	<p>Töbet (Orta Asya Çoban Köpeği): Kazak kurt köpeği, Asya kurt köpeklerinin en eski türüdür ve Kazakların kültürel mirasının bir parçasıdır.</p> <p>Аудармада:</p> <p>Көpek (1) TANRI [3, 205];</p> <p>Көpek (1) YER YÜZÜNE [3, 259];</p> <p>Erkek köpek (2); köpek (7) *ERKEK KÖPEK [3, 295; 296].</p> <p>Көpek</p> <p>көpek, -ği 1. isim, hayvan bilimi Köpeklerden, boy ve biçim bakımından pek çok cinsi olan, çok iyi koku alan, sadık, bekçilik ve avcılık gibi işler için beslenen memeli hayvan.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p> <p>*Töbetlerin soyağacı MÖ 1121'e kadar uzanır. Eşsiz Kazak cinsi "Töbet" in atalarının</p>	<p>Töbet (Central asian shepherd dog): the Kazakh wolfhound, is the oldest type of Asian wolfhounds and a part of the cultural heritage of the Kazakhs.</p> <p>*The genealogy of the Tobets dates back to 1121 BC. The remains of the ancestors of the unique Kazakh breed "Töbet" are found in the territory from Eastern Europe to the Far East along the line of the preglacial climatic zone. Marco Polo, describing the life of the Kazakhs' ancestors in the 13th century, could not ignore the dogs, unimaginable in size and strength: "Huge - as tall as a donkey. They are used in protection, hunting for wild animals and as a draft force".</p> <p>The main wealth of the nomad was cattle. The main enemy of cattle in the steppe were wolves. Nothing - not military skill, not migration, not security - could save cattle from wolves. The Tobets were and remain the only panacea for adversity. Giant wolfhounds, which are not afraid of steppe predators.</p> <p>Male dog. <i>Kazakh-English Dictionary, 372</i></p>

		традиционно связан с конём. Но Марко Поло, описывая в XIII веке быт предков казахов, не мог обойти вниманием невообразимых по размерам и силе собак: «Огромные – высотой с осла. Применяются в охране, охоте на диких животных и в качестве тягловой силы». <i>Nomads of the great steppe</i>	kalıntıları, Doğu Avrupa'dan Uzak Doğu'ya kadar olan bölgede buzul öncesi iklim kuşağı çizgisi boyunca bulunur. 13. yüzyılda Kazakların atalarının hayatını anlatan Marco Polo, iriliği ve gücü düşünülemez olan köpekleri görmezden gelemezdi: Korumada, vahşi hayvanları avlamada ve çekim gücü olarak kullanılıyorlar”.	
2.13 Географиялық атаулар				
#	<p>Дария</p> <p>Дария з.е. - суы мол, көлемі кең өзен, көл, теңіз.</p> <p>Қуралұлы А. Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі.— Алматы: «Сөздік-Словарь». 2007.</p> <p>Күншығыс (1) [1, 71]; Шын айт (2) Сен сұлу (1) N-ға (3) ...Ға (1) ауыспалы мағынада қан дария боп көз жасы Жан сөзі (1) ауыспалы мағынада Әйел (1) ауыспалы мағынада 136 Толқындап ойнап (1) ауыспалы мағына 147-2 Жұлдызды – жүзік, айды алқа ғып берейін (1) ауыспалы мағына 172 Берниязға (3) Жарыма (1) Түркістан (2) 186, 189 Бұлқынып бұғау үзген қарындас (1) 209 өлендерінде қолданылған.</p>	<p>Дарья</p> <p>Океан (1) ОЖЕРЕЛЬЕМ – ЛУНУ И ЗВЕЗДУ –НА КОЛЬЦО [2, 192]</p> <p>Океан (1), Дарья (1), опущение (1) без искажения смысла БЕРНИЯЗУ [2, 193]</p> <p>Море (2) – ВОЛНЫ ВЗДЫМАЯ [2, 162]</p> <p>Моря (1) ВОЗЛЮБЛЕННОЙ [2, 57]</p> <p>Стихия (1) ВОСТОК [2, 61]</p> <p>Морской песок (1) СВЕТ КРАСИВ [2, 113]</p> <p>Горькие рыдания (1) ЖЕНЩИНА [2, 149]</p> <p>Дарья (2) заглавными буквами ТУРКЕСТАН [2, 199, 202]</p> <p>Море (1) СТРОПТИВАЯ СЕСТРЕНКА [2, 225]</p>	<p>Derya</p> <p>Derya [3, 275]*DOĞU</p> <p>derya (derya:), Farsça deryā 1. isim, eskimiş Deniz.</p> <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Darya</p> <p>Аудармада:</p> <p>“Darya” (river) (2) TURKISTAN [4, 35; 43 [</p>

Өзге елдің реалийлері				
#	<p>Пәренже</p> <p><u>Бетперде; паранжы;</u></p> <p>Әйел (1) пәренжі [1, 199] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Паранджа</p> <p>Аудармада:</p> <p>Паранджа (1) Жещина [2, 212].</p>	<p>Burka</p>	<p>Burqa; paranja.</p> <p>burqa a <u>piece of clothing</u> that <u>covers</u> the <u>whole head</u> and <u>body</u>, with a <u>hole</u> for the <u>eyes</u>, <u>worn</u> by some <u>Muslim</u> women</p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/burka</p>
	<p>Шейх</p> <p>Шейх (араб.: شيخ) — <u>қария, ақсақал, қарт адам</u>; тайпаның, рудың, әулеттің ақсақалы; Арабиядағы <u>тайпа басшысының лауазымы</u>. Шейх атауы <u>діни қайраткерлерге, діни пәндер білімпаздарына, сопылық бауырластықтар мен сауда-қолөнер серіктестігі басшыларына, ұстаздарға қатысты айтылатын құрметті атақ</u>. “Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998 ЫСБН 5-89800-123-9</p> <p>Тұранның бір бауында (Сурет) (1) [1, 181] өлеңінде қолданылған.</p>	<p>Шейх</p> <p>Аудармада:</p> <p>Шейх (1) В САДУ ТУРАНА [2, 196].</p>	<p>Şeyh</p> <p>Арапça şeyh</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. isim Tarikat kurucusu, bir tarikatta en yüksek dereceye ulaşmış olan kimse. 2. isim Tarikat büyüğü veya tarikat kollarından birinin başında bulunan kimse. 3. isim Arap kabile ve aşireti başkanı. <p>https://sozluk.gov.tr/</p>	<p>Sheikh</p> <p>an <u>Arab ruler or head of a group of people</u></p> <p>https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/sheikh</p>

The Great Kazakh poet Maghjan Jumabayuli's poems

by Dr. Timur Kocaoglu¹

Maghjan Jumabayuli (1899-1938) is the greatest Kazakh poet of the 20th century. His lyric poetry is filled with a passionate love of nature and fatherland as well as a strong longing for human freedom and independence. Although Maghjan's personal life had been paved by many years of torture, destitution, and prison, he had never lost his hope for human freedom and dignity. In the 20th century Kazakh literature, no other poet besides Maghjan was able to define the true character of the Kazakh people in poetry. According to Maghjan, the Kazakhs are a part of the Turkic whose nature is of fire and who are strong and free as the wind. After a long period (1938-1980) of Soviet ban on Maghjan and his poetry, few of his poems appeared in Soviet Kazakh press in 1988 and a selected collection of his poetry was finally published in 1989 (Мағжан Жұмабаев Шығармалары, Алматы: 1989). Maghjan's several poems, however, have been published outside of Kazakhstan from 1910's down to present day in the Turkicist emigre journals such as Yash Turkistan (Paris), Milliy Turkistan (Berlin), Turkali (Munich), Boyuk Turkali (Istanbul), and by the scholars and writers such as Prof. Ahmed Zeki Velidi Togan and Hasan Özalay (Boyuk Turkai Sarı Magran Cumhuriyet-ninim Süriye, İstanbul, 1962).

I have translated several poems of Maghjan into English. Only nine of these translations are presented here. These translations were made from

Maghjan's poems as they were published in both the 1989 and earlier 1921 editions (Maghjan Jumabayuli's Özgünleri, Yashkent: Turkistan Devlet Nashriyati, 1921). For example, Maghjan's poem The Fire (Oti) was printed in the 1989 (Alma-Ata) edition with 22 lines missing. I have checked the 1921 (Tashkent) edition and added those missing lines in the English translation. Maghjan's another poem The Word of Tamerlane (Aqsoq Temir Sözi) was not included in the 1989 edition. I have translated his poem from its 1921 edition.

The main themes and poetic images of Maghjan's Kazakh poems were being preserved in their English translation. These translations, however, are not word by word translations. Sometimes new words or phrases were added in the English translations in order to represent the rich imagery of Maghjan's original poetry in Kazakh. I have attempted to render Maghjan's poems from Kazakh to English as if the poet Maghjan himself would have written in English! The readers, of course, will judge whether these translations of Maghjan's poems are successful or not. These few English translations of Maghjan's poems are dedicated to the 100th anniversary of this great poet of the Turkic World.

May 1993
Munich, Germany

TO THE LADY ROSE!

O pretty-eyed, sweet-voiced Lady Rose!
The life goes on whenever we impose.
But, when I catch your eyes suddenly,
Why a turbulence my soul expand?

The pretty-eyed, sweet-voiced Lady Rose!
She should laugh, but the sun must pose.
She does know how to glide on the sky,
And burn me with her love, I suppose.

THE WORD OF TAMERLANE

What is the word? Do you understand?
Isn't it a piece as big as your hand?
Has anyone seen that more than one God
Can easily fit in a single hand?

The God is the king of the sky, I admit,
He roars and rules it how he can desire.
I'm Tamer who is the lord of the earth
In the God shouldn't touch my empire.

The God of the heavens has no kin,
He has neither a body nor a sin.
The earth's lord Tamer belongs to the Turkic
His nature is fire, his soul is to win.

THE FIRE

I'm the child of the sun,
I shine and burn,
I obey the sun only,
I'm the sun, I'm the fire,
My tongue is flame, my slanted eyes

are blue.
I worship to myself solely,
The single God on the earth is the sun.
There is no God other than the sun.

When it loves with its tongue gently,
The beloved one burns evidently,
When it flows by itself intently,
It turns every thing into ember.

Blaze is the only thing one can remember.
Every thing flows into flame.
I burn, because I'm fire,
O God! You see my Lord, I admit!

The grace of the sky is with the fire,
Nothing else it needs to require.
I swallow the fire to satisfy my desire,
For my soul, master, and divinity.

For my slanting eye that is peevish,
I pour oil slowly, but measureless.
When I pour oil, gives the fire's entity
It extends it's arms to the sky limitless.

It is poisonous, it avoids one's embrace,
Sometimes, it is mortal like a vampire
Isn't this just a horrible enigma?
My woman, indeed, is the fire,
My half that black eyes desire.

I'm from the fire, I'm with the fire,
I'm the flame; therefore, I burn.
From the fire, I was born.

When the darkness hated it's diagnosis,
When the sun displayed it's scarlet face,
I was born from the dash of the sun,
I have stoned by heart and flame.

I have cleaned my bath and shame,
I have rubbed them with the flame,
My both heart and soul are the fire,
My both faith and honor are the fire.

Since I was born as a glaring blast,
Since I have strengthened my trust,
The darkness is my sole challenge,
For tearing down it's dusty ties,
For carving out it's blind eyes,
Many times I have flared up in anger.

From the Alay to the Balkans I have flown,
From China to the Alpans I have flown.

When the sun on the sky was blazing,
When the fringes over the Alps were flaming,
I was the fiery Altila who was glowing,
That was me again in time and in legend,
Who was storming in the Balkans for supremacy.

But when the Mongols were blowing,
I had to flee to faraway remote lands,
I had to hide the fire under the sands.

The night grasped my eyes blindly,
The wind from the East encircled swiftly,
At last, the darkness reignited slowly,
The shame swept all over.

O my soul Arlae once more,
Appear at the East sunset!

Now, I must burn swiftly,
I must go Eastwards promptly,
I must reach to the boundary.

I must lick the eagle's dark stone lower
And the cannibal youngster of the power,
I must lick them with the flame.
What can be left at the end finally
From the eagle and the cannibal youngster.

I'm the child of the sun,
I shine and burn,
I obey in the sun only,
I'm the sun, I'm the fire,
My tongue is flame, my slanted eyes are blue

I worship to myself solely,
The single God on the earth is the sun.
There is no God other than the sun.

THE NIGHTINGALE

O my dove, you sing sorrowful song in grief,
Sometimes calm, sometimes wild in disbelief,
You let your body swing between heat and cold
Your soul, alas, never, never has down a real.

You release sweet voice with a mild feeling,
For the entire hours, it is appealing,
When you sing, the crowd, squares and others
Is alone and disjoin, reborn from questing.

You talent and fumes were captured by fate,
The coils and fates were slaughtered by blows,
Who can't be disinterested by your soul appeal?
The creeks shed tears for your heart-bill woes.

O nightingale! I came with fire in my soul,
Tears in my eyes, inside me a burning coal,
Only you had a remedy for my pains.

In my love heart, no one came to take a stroll,
Fly away from here to my beloved one,
And gently alight on a perch for fun,
Tell her my condition in deep sorrow,
Don't fly back, if her heart hasn't been open.

You should burn her and by changing
your voice
The flame should wrap her breast without
a choice

Change her heart, melt her heart,
Smoke her love me,
Leave her in anguish, don't let her rejoice.

O nightingale, my glowing voice, hurry!
You are the only one who can vary,
If you don't pity for this poor fellow,
Here is my body for you to bury!

WIND

Wind is also a naughty child,
It's love of the gold steppes is wild
It floats without taking a real,
Just as a horse without a real,

Sometimes keeps secrets in his chest,
Sometimes roars like hurricane,
Nothing can be equal to breeze,
It's power, the mountain can't breeze,
It bursts into laughter fully.

My Anny wind is a baby,
If anyone crosses her back,
It reproves her gruffly,
Wind doesn't have patience in its life,
It's days and nights always in strife.

From the moment it is awake,
Suddenly, it hurls a lake,
Which has been dreaming continuously,
It shakes the lake for an outbreak,
Sometimes, it overtake the old world,
But quickly belongs to it's good world.

By smiling charmingly runs away,
Sometimes, it's thoughts it can't relay,
Hides under the grass in dismay,
Brake, without taking a real,
In love, it asks to meet!

My pretty redness? For you
I have come flying, I am blue!
Please, just turn your face to me,
Only, your pure love, I pursue!

Saying this, it kisses her eyes,
Hair and apple core, catches,
Then, the wind holds her body tight,
O dear wind, you are gratified!

O God! Why am I not a wind,
And why am I not qualified?

THE PRISONER

(A Letter to M. D.)

Your body has fire, your heart flame, your
eye love,
You pass your days and nights in great
despair.

You sit on a straw bed in a pitch-dark cell,
You have only black bread and nothing in
spoon.

The cruel black stone-walls don't let the
sunshine,
Despite I your hair turn grey and your head
inclines!

You don't have anyone to cheer up your
mood,
Whatever you need, those heartless will
decide.

Neither the moon nor the sun on the hole,
For calling you «O my dear!» no simple suit

Wink is blind, weep is pain, and no freedom,
No one is here to give you a lousy dime,
Don't worry, O your prisoners, never mind!
All the dark days are not ahead, but behind,
In this unending world, many things pass by
The head of the conscience human kind!

¹ Timur Kocaoglu is a Turkish emigre born in Turkey (1947) and living in Germany at present. He received his Ph. D degree at Columbia University (New York, 1982) and in Kazakh and other Central Asian literatures and earned his «honorary» (Associate Professor) degree at Hamamra University (Istanbul, 1988). He has written several articles on Central Asian Turkic literatures, including «Kazakh Lyric Poetry of the 19th and 20th» (M. A. Essay), and «Mr. Jaqap Dowlat-ull (1885-1928)» in Encyclopaedia of World Literature in the 20th Century, Vol. 1 (New York, 1981), p. 807.

Қосымша Г-1

Б. Дәрімбеттің 1993 жылы Ф. Тамирмен таныстығы жайлы мақаласы

АЛЫСТАҒЫ БАУЫРДЫҢ ЖАУАБЫ

1993 жылдың 21-наурызында Түркияның Анталия қаласында Түрік мемлекеттері мен қауымдастықтарының достық, туысқандық және іс бірлігінің бірінші Құрылтайы ашылған еді. Дүниенің түкпір-түкпіріндегі 50 мемлекеттен түрік тілдес өкілдері келді. Сол күні кеште Хасен Оралтай ағамыз бір түрік жігітпен таныстырды: «Мағжанды түрікшеге аударып жүрген осы азамат. Аты — Ферхат Тамир», — деді. Барлық түрік достар сияқты қияқ мұртты, орта бойлы жігіт екен. «Мағжанның 1923 жылы Ташкентте шыққан кітабын сол қалпында түгел аударып болдым. Бірақ поэзия түрінде емес, түрікте қазір Мағжанды аудару алатындай ақын жоқ, қара сөзбен мазмұнын түгелімен сақтай отырып, аудардым», — деді. Онан соң: «Құдай қаласа Мағжанның 100 жылдық тойына қарсы шығарып қалармыз», — деп қосып қойды. Ферхатты біз ұнаттық. Биязы мінезін, бауырмал қазақылығын. Қазақстаннан барған бір топ ғалымдар мен саясаткерлер оны ортаға алып, біраз сұхбаттастық.

Сол жылдың маусым айында Мағжан Жұмабайұлының 100 жылдығы еліміз келемінде кеңінен аталып өтетін болды. Өз тарапымыздан тойға Түркиядан бірнеше белгілі ғалымдарды шақырдық. Оның ішіне Ферхатты да қостық. Бірақ досымыз келе алмады.

Биыл көкек айының 29-30-да Анкарада өткен «Түрік милетшілігі тарихы және оны зерттеу мәселелері» деген халықаралық конференцияға барғанымызда алдымыздан жолыққан Ферхат Тамирға берген сауалымыз: «Мағжан тойына неге келмедіңіз? Кітабы шықты ма? — болды. Ферхат: «Мен аса бай адам емеспін. Жәрдемші доцент доктор деген атақты жақында ғана алдым. Сіздерге барып-қайту үшін қыруар қаражат керек. Өздеріңізде де ол қаражатты көтеріп кететіндей әзір күш жоқ деп ойладым. Ал кітабы жақында шықты, ақынның жүз жылдығына үлгері алмадық», — деді. Мағжанның түрікше кітабы әжептәуір қалың, көрген адамның көзі толтындай болып шығыпты. Бір бетінде ақын өлеңі қазақ тілінде латын әріпімен берілсе, екінші бетінде оның түрікше жолма-жол аудармасы. Қазақша текстерді оқып кеп қалсам, маржандай тізіліп, Мағжанның өз қолынан шыққандай сайрап тұр.

Міне, жанашыр досымыз Ферхаттың бітірген шаруасы. Анау-мынау аз жұмыс емес, үлкен шаруа. Ферхат өзі 1950 жылы туыпты. 1972 жылы Стамбул университетінің тіл-әдебиет бөлімін бітірген. Диплом тақырыбы: «Мәжит Айтбаевтың «Абылай» дастаны (зерттеу — мәтіні (тексті) — аудармасы)». 1972-ден 1984-ке дейін мектептерде сабақ берген. 1985 жылы Анкарадағы Ғази университетінің түрік тілі мен әдебиеті бөліміне оқытушы болып қабылданады. 1992 жылы «Мағжан Жұмабайұлының жырлары» деген тақырыпта диссертация қорғаған. Университет жанынан қазақ тілі курсын ашып, өз әріптестерін қазақшаға үйретіп жатыр екен. Қазақстанда бірде-бір рет болмаса да қазақшаға жүйрік. «Мағжанды оқып-оқып қазақ болып кеттім», — деп күліп қояды.

Қоштасар алдында: «Егер зәуқайым мен туралы бір пікір білдіре қалсаңыз, мақалаңыздың тақырыбын «Алыстағы бауырдың жауабы» деп қойыңыз. Мағжан 1920 жылы қаптаған қалың басқыншы жаумен жалғыз айқасып жатқан түрік халқына «Алыстағы бауырыма» деген өлеңін арнап еді. Біздің жауабымыз арада 70 жыл өткен соң айтылды. Ештен кеш жақсы», — деп еді. Бұл мақаланы жазарда алыстағы бауырымыздың осы тілегін есте тұттық.

Батырхан БОЗҒҰРТ ДӘРІМБЕТ.

